

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 3, 2019

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

БИРКОВИЧ О.І. СУДОУСТРІЙ ТА СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ	5
ТИМОЩУК О.А. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПЕРЕКЛАДАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	13
КОРШУН А.О. ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ І ВІДКРИТОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	22

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ТАЛАЛАЙ Д.В., ЩЕРБИНА Л.І. СИЛИ ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	29
НЕСТОР Н.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА СУДОВОЮ ВЛАДОЮ	37
ВОЙТОВ Г.В. ДО ДИСКУСІЇ ПРО ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ.....	43
ПОТОПАЛЬСЬКИЙ А.В. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛЩЕЙСЬКИХ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	52
ШЕЙБУТ Д.В. СУЧАСНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІГРАНТА В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....	59

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЛИСЕНКО С.О. ІНФОРМАЦІЙНА ГУСТИНА ЯК КРИТЕРІЙ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ	65
КЛИМЕНКО О.А. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	73
ІЛЬІНА О.В. БУЛІНГ: СОЦІАЛЬНА ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	80
НОСЕВИЧ Н.Р. МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	86
МАСЛОВА Н.Г. РАДИКАЛІЗМ У СТРУКТУРІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ	92
ПАЩЕНКО Є.М. ОСОБЛИВОСТІ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	99
КИСЬКО А.І. ОЗНАКИ ОРГАНІЗОВАНОСТІ ЗЛОЧИННОЇ ГРУПИ У ЗМІСТІ ПРЕДМЕТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ	104
ГАНЕНКО І.С. ДО ПИТАННЯ ІМУНІТЕТУ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ТА ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО).....	111
МИСКОВА Г.М. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДИТИНИ.....	118
СЕМЕНЕНКО Є.П., ГРІДА В.В. ОСОБЛИВОСТІ ТРАСОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕТРАДИЦІЙНИХ СЛІДІВ ЛЮДИНИ.....	126
ЧЕРЕНКОВ А.М. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	133

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ОРДУЛІ Е.Є. ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕМПЕРАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УГОДИ TRIPS.....	139
ЗАБРОДІН М.О. ПСИХОЛОГІЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ АРБІТРАЖНИМ КЕРУЮЧИМ.....	147

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОХІЯ І ФІЛОСОФІЯ

ОМІД N. MULTIMODEL TRANSPORT AND INTERNATIONAL CONVENTIONS.....	154
РУДЮК В.С. ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	160

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ЯВОРСЬКИЙ І.І. СПЕЦИФІКА МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА.....	169
---	-----

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

КОЛЕСНИК Г.Р. ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ СУДОВО-КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ УКРАЇНИ	176
РУВІН О.Г. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ	182
БАНАХ С. КЕРІВНИК ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	188
БАБАНІНА В.В. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	195
НОС С.П. АНАЛІЗ ОБ'ЄКТА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 375 КК УКРАЇНИ	202
РОМАНЕНКО Р.Р. СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ЯКІ ВИНΙΚАЮТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗКРАДАНЬ ЛІСОДЕРЕВИНИН	207

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

БИРКОВИЧ Олександр Іванович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету

В статтє переосмыслено историю становления и развития судоустройства и судопроизводства Украины в контексте национальной ментальности. Выделены ценности, общие для всех социальных слоев сельских и городских общин и непоколебимые в сохранении существующего уклада жизни. Это, прежде всего, собственность, власть, свобода, честь и достоинство, правда, справедливость, мир, семья, благодать и др. Прослежены тенденции влияния этих ценностей на дальнейшее развитие правовых основ судоустройства и судопроизводства Украины. Учитывая исторический опыт украинской нации и особенности ее ментальности, предложены пути реформирования Конституционного суда Украины.

Ключевые слова: судоустройство, судопроизводство, ментальность, ценности, национальное государство, институты государства и права.

Постановка проблеми

Актуальність теми визначається тим, що правознавство в радянську добу зазнало істотного впливу комуністичної класово-партійної ідеології, яка спотворила історичну сутність українського державотворення загалом та інститутів судоустрою і судочинства зокрема. До цього слід додати ще той факт, що дореволюційна російська історіографія позбавила значною мірою українську державотворчу сутність національного змісту та його європейської цивілізаційно-правової культури. В сучас-

ній правознавчій думці України помітна тенденція критичного переосмислення історії держави і права України та використання новітніх методологічних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні дослідники П.Балтаджи [1], Л.Бойко [3], С.Гладкий [7], І.Коваль [10], В.Ковальський [11], Є.Копельців-Левицька [12], З.Мельник [13], І.Ніколаєнко [14], Я.Савчин [15], Є.Харитонов і О.Харитонова [19], О.Штепа [21] звернули увагу на категорії «ментальність», «менталітет», «правовий менталітет». На нашу думку, дослідження судоустрою і судочинства України потребує використання теорії ментальності.

Постановка завдання

Метою цієї статті є визначення основоположних цінностей українського народу, на основі яких сформувалася не лише його ментальність, але й усі національно-державні інститути, в тому числі інститути судоустрою і судочинства, а також виявлення тенденцій впливу цих цінностей на подальший розвиток правових засад судоустрою і судочинства України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування української національної держави відбувалося упродовж VIII–X ст. Марксистська теорія держави і права ви-

значила цей період Русі-України, як і всіх тогочасних європейських держав, як феодальний. Звідси випливає, що вся влада Русі-України була сконцентрована в руках князя. Таке концептуальне розуміння влади не відповідає дійсності. Адже, згідно висновків Г.Вернадського, в межах Руських земель періоду формування державності існували приватновласницькі виробничі відносини. Основним суб'єктом виробництва хліборобської і ремісничої продукції були сімейні господарства на чолі з їх главою, який був повноцінним суб'єктом державної влади у Віче. Г.Вернадський пише, що «слово «віче» відповідає французькому *parlement*, буквально – місце, де народ обговорює державні справи» [4, с. 203]. До цього слід додати, що відомий дослідник руського права М.Володимирський-Буданов стверджував, що «права Віче не можуть обмежуватися якимось одним родом справ (наприклад, законодавством): вони... поширюються на всю сферу вищих державних справ управління і суду» [5, с. 57]. Початки народовладдя фіксують візантійські історики Маврикій Стратег і Прокопій Кесарійський в додержавний період Русі-України.

В ментальності східнослов'янської групи землеробів чітко зафіксовані слова і словосполучення, про що свідчать літописи Руських земель, які мають життєдайне значення, спільне для всіх соціальних верств сільських і міських громад, і які вважалися непохитними в збереженні існуючого життя, тобто вважалися цінностями. Це, передусім, «власність», «владсть» (влада), «свобода», «правда», «мир», «жито», «сім'я», «мати», «благодать» та ін. Означені цінності найбільшою мірою були властиві суб'єктам сімейних приватновласницьких відносин. Саме тому сім'я була зацікавлена у формуванні правових інститутів держави для їх захисту і власного життя в його історичному, продуктивному форматі існування. Як пише в цьому контексті Г.В.Ф.Гегель, «сім'ю як правову особу перед іншими має представляти чоловік як її глава. Далі на нього зовні покладається переважно заробіток, турбота про потреби, а також диспозиція й управління майном сім'ї» [6, с. 161].

«Руська Правда» як початкова, базова засада судоустрою і судочинства Руських земель забезпечувала свободу всіх співгромадян сільських і міських громад, миропорядок, збереження і розвиток (кількісне і якісне збільшення) сімейної власності. Земля для хліборобської спільноти Русі-України була базовою цінністю, і тому вона дала назву першій українській державі – «Руські землі».

Слід виокремити в українській національній ментальності найбільш значимі ціннісно-світоглядні конструкти, які тісно взаємопов'язані з правовими інститутами судоустрою і судочинства та внутрішньою мотивацією співпраці всіх соціальних верств. Так, в межах Руських земель в період формування судоустрою і судочинства виокремилися три соціальні верстви, які займалися різними видами суспільної праці. Селяни посідали перше місце за чисельністю і роллю у формуванні інститутів самоврядування; другою верствою були міські ремісники; третьою – купці. Г.Вернадський пише, що на відміну від європейських держав, де основну державотворчу роль виконували великі землевласники, які обирали короля і спільно ділили владу, в тому числі і судову, на Русі існували чисельні міста [4, с. 16].

Історично першим і найтривалішим в історії держави і права України був інститут сільського старости. Він сформувався ще в додержавний період. Як твердять джерела, на посаду старости («старця»), який очолював громаду, вибирали «человека доброго, годного, кого волость похочет й который бы за людьми стоял» [9, с. 121]. Це свідчить про певну демократичність, дає уявлення про критерії, якими користувалися у виборі кандидатури. Зауважимо, що назви сільських старшин були різними: «старець», «десятник», «соцький», «тивун», «отаман», «князь», «солтис» тощо [8, с. 365-378]. До головних функцій сільських старшин належали: збір данини та розподіл податків між дворами, розслідування злочину – «ведення сліду». Наділений певними постійними адміністративними, судово-поліційними функціями, «старець» розділяв владу й управління з громадою.

Князь, згідно висновків Д.Дорошенка, Г.Вернадського, М.Грушевського та ін., виконував владні функції відповідно до умов «ряду» (договору), який укладався з Віче. В його обов'язки входила охорона землі і торгівельних шляхів, укладання угод з іншими державами для забезпечення зовнішньої торгівлі тощо. Зазначимо, що правова культура скандинавських народів, звідки й запросили варягів у Київ, та русів-українців була спорідненою. В Норвегії, Швеції і Данії не було рабства, тому селяни залишалися вільними упродовж середніх віків. Політично особливою вагою володіло зібрання вільних людей (тінг), яке виконувало адміністративну і судову ролі в скандинавських країнах [4, с. 354].

Дослідники української ментальності виокремлюють її особливі, суто хліборобські характерні риси. Так, слово «жити» тісно пов'язане з «житом», яке на території України почали вирощувати у II–I тис. до н.е. Згадки про вирощування жита є в літопису Нестора, а в період існування князівської влади жито було найціннішим продуктом внутрішнього споживання і зовнішньої торгівлі. Вже на той час із жита виробляли борошно і випікали хліб.

Найціннішими в суспільному житті русів-українців були материнство, діти, сім'я, свобода, людська честь і гідність, добробут, мир, благодать. Материнське начало в українській ментальності у формі щиросердечності сприяло формуванню гуманістичного ставлення до іншого. Г.Вернадський пише, що в межах Русі-України не існувало покарання людини у формі фізичного насильства. «Руська Правда» не передбачає смертної кари, покарання полягало у накладенні на злочинця грошової суми у вигляді штрафу [4, с. 228–229]. Гроші як засіб купівлі-продажу в умовах ринкової монетарної економіки Руських земель стали інститутом міри покарання за протиправні злочини.

Свобода як одна із фундаментальних цінностей української ментальності була визнана в Литовсько-Руській державі. У всіх трьох Литовських Статутах свобода співгромадян, незалежно від того, до якого би стану вони не належали, була захищена

правовими нормами судоустрою і судочинства. А честь і гідність жінки були в пошані на всіх рівнях суспільної свідомості, правової зокрема. Так, «якби хто згвалтував жінку або дівчину незалежно від її стану, вищого або нижчого..., то такого гвалтівника має бути присуджено до смертної кари» [16, с. 254].

Слід звернути увагу на те, що в Литовсько-Руську добу істотно розширилися межі форм власності, які були захищені правовими нормами судоустрою і судочинства. В Литовських Статутах містяться статті, які засвідчують наявність спільної власності територіальних громад на шляхи сполучення, мости, ринковий інвентар, місця стоянки коней, возів, зберігання товарної продукції та ін. Влада місцевих громад стягувала митні збори, лєвова частка яких призначалася для розвитку інфраструктури міст і упорядкування ринкових площ. Центральна влада регулювала митні збори і контролювала діяльність збирачів мита. В разі порушення ними митного законодавства вони підлягали відповідальності в судовому порядку. В Литовсько-Руську добу судоустрій і судочинство на українських землях набули усталеності, сформувалася правосудна свідомість більшості співгромадян. В.Богданов стверджує, що «причини геноциду новгородців і причини геноциду найбільш активних соціальних верств у 1917, 1937 та інших роках мають історичне підґрунтя... на першому місці тут стикаються протиріччя між правовими системами, в яких воліють жити різні культури. Одним правове поле заважає, інші не можуть без нього існувати» [2, с. 206–207]. Тож на відміну від росіян Московської держави, українці призвичаїлися жити за нормами права. Право стало складовою їх ментальності.

Після укладення угод між Литовсько-Руською і Польською державами (польсько-литовська унія) представники правлячої польської верстви розпочали широкий наступ на українські землі, значно обмежили права і свободи українських селян і міщан. Це викликало масу невдоволення, в першу чергу правлячої національної української еліти. Д.Вишневецький орга-

нізував Запорозьку Січ для мобілізації селян і міщан у боротьбі проти польських поневолювачів. Боротьба завершилася національно-визвольною війною під проводом Б.Хмельницького.

Основним ціннісно-світоглядним орієнтиром визвольної боротьби була воля (свобода). Саме ця домінантна ментальна спонука була в той історичний період основою формування правової бази для нового формату судоустрою і судочинства. Реформовані державно-правові інститути періоду національно-визвольної боротьби значною мірою відновили правопорядок, який змістовно відповідав Третьому Литовському Статуту. Його правові норми були чинними в Гетьманській державі до її скасування Петром I і Катериною II. Національно-визвольна боротьба під проводом Б.Хмельницького завершилася розбудовою нової української національної держави, яка за своїми державно-правовими інститутами істотно відрізнялася від усіх тогочасних європейських держав. Так, «населення розділялося на кілька станів, які мали своє самоуправління, але всі разом підлягали гетьманському уряду: селяни виконували господарську повинність, тобто були піддані власнику землі, але мали свою управу і свій суд – т. зв. «копний суд»; міщани, які розділялися на тих, що володіли Магдебурзьким правом (отже, свій магістрат і суд), і які ним не володіли, підлягали козацькій, тобто державній, юрисдикції; духовенство, що мало власне самоуправління та суд, і шляхта, яка, в принципі, ще за Хмельницького злилася із старшинською козацькою верствою... Вся система була виборна: селяни вибирали своїх старшин і членів копного суду, так само чинили міщани й козаки. Духовенство також вибиралося, зокрема священники приходів» [20, с. 43].

Зазначимо, що Третій Литовський Статут з його інституційно-правовими засадами судоустрою і судочинства, які були складовою частиною Гетьманської держави, сформував в українській ментальності і закріпили національно-змістовні погляди про суд як найвищу справедливую державну владну інституцію. Петро I і Катерина II,

скасувавши Гетьманщину, запровадили свої державно-правові інститути на українських землях, але не змогли зруйнувати українську правосудну свідомість, успадковану з Литовсько-Руської доби. Саме цим пояснюється факт теоретичного осмислення історії української державності та спроба створити конституційні засади правосуддя для української держави П.Орликом, а також представниками української еліти в декабристському русі. Основна ідея в теоретичному осмисленні справедливого правосуддя в майбутній українській державі була сфокусована на відновленні інституту приватної власності фізичних і юридичних осіб та захисті честі і гідності українського народу та його культури. Сформована в українському селі приватновласницька форма господарювання стала своєрідним взірцем для реформування земельних відносин загалом і правових норм судоустрою і судочинства для захисту земельної та інших форм власності селян. Зауважимо, що проведені російською владою адміністративно-правові реформи були спрямовані на те, щоб збирати з селян якнайбільше податків. «Створені органи влади, їх чиновники, поліцейські, солдати тощо не брали участі у виробництві, не створювали матеріальних благ, вони управляли, забезпечували виконання вказівок вищестоящих органів, охороняли інтереси верхівки, домагалися дотримання порядку, підкорення владі тощо. Для утримання багаточисельних чиновників, армії, поліції, судів були необхідні засоби, що одержувалися в основному за рахунок податків, які державна влада встановлювала у країні. З розвитком виробництва казна держави частково поповнювалася, бюджет також наповнювався за рахунок ведення війни» [17, с. 64].

Слід зазначити, що війни, які прокотилися українськими землями, найбільшою шкоди завдали сімейним приватновласницьким господарствам. Вони позбавили сім'ї їх господарів. Держава вилучала із селянських дворогосподарств тяглову силу, основні сільськогосподарські знаряддя і сільськогосподарську продукцію, що унеможлиблювало подальший розвиток приватновласницького товарного вироб-

ництва. Під час війни правові норми судоустрою і судочинства, які захищали права селян на їх власність, як правило, втрачали чинність. Після закінчення війни в суспільстві з'являлася маса збіднілого населення, яке було позбавлене прав власності, а отже, і засобів існування. Саме ця частина збіднілого населення України стала основним ядром в державотворчій діяльності Центральної Ради, Директорії, а згодом і більшовиків. Лише гетьман П.Скоропадський за короткий проміжок часу відновив право власності на землю та ін. усім громадянам. На його думку, саме приватна власність у сільському господарстві, промисловості, торгівлі та інших сферах підприємницької діяльності мала забезпечити національне відродження української держави. Інститути судоустрою і судочинства часів Гетьманату були частково відроджені за взірцем тодішніх європейських держав і Третього Литовського Статуту. Державний переворот під керівництвом С.Петлюри, його орієнтації на соціалістичні ідеї у розбудові національної держави призвели до того, що представники українського національного промислового і великоземельного сільськогосподарського виробництва змушені були продати за безцінь своє майно й емігрувати до європейських держав. Українська національно-патріотична еліта, яка поділяла значною мірою соціалістичні ідеї розбудови комуналістського формату всіх сфер виробництва, фактично сприяла зближенню з більшовицькою Росією.

Більшовицький період в історії українського судоустрою і судочинства характеризується трьома стадіями його реформування. Перша стадія позначена формуванням революційних судових інститутів для утвердження диктатури пролетаріату у формі рад з представників солдат і збіднілого селянства. В цю добу революційна доцільність стала основним аргументом у правосудді. Революційний репресивний державний устрій з його судовою гілкою влади фактично знищив активну соціально-економічну, національно-патріотичну верству, яка дотримувалась поглядів, успадкованих від литовсько-руської цивілізаційно-правової культури. Більшовики цілком і по-

вністю поділяли принцип державної влади Московського царства. Нагадаємо висновок М.Володимирського-Буданова про те, що всі гілки державної влади Московії, в тому числі судоустрій і судочинство, ґрунтувалися на принципі державного права [5, с. 90], всупереч принципу приватного права, утвердженого в Києворуський період та розвинутого в Литовсько-Руську добу. Скасування інституту приватної власності в сільськогосподарському і промисловому виробництві призвело до різкого занепаду рівня життя в радянському суспільстві. Саме цим було обумовлено прийняття В.Леніним курсу на утвердження нової економічної політики, яка частково відновила приватновласницькі виробничі відносини, що знайшло своє відображення і в судоустрої і судочинстві більшовицької держави. На цій другій стадії право власності для значної частини селян і промисловців, торговців і дрібних ремісників було закріплене законодавством і захищалося в судовому порядку. Період НЕПу характеризувався інтенсивним розвитком промислового і сільського господарського виробництва та формуванням активної соціальної верстви, яка була зацікавлена у зміні інституту пролетарської диктатури й утвердженні демократичних інститутів у всіх гілках влади. Це явище стало предметом уваги Й.Сталіна після смерті В.Леніна. Новий вождь усвідомлював небезпеку національного відродження активної соціальної верстви, яка посилювала свій вплив на всі сфери життя і ставала взірцем для наслідування, будучи антиподом пролетарської бідності і зрівняльної справедливості. Українські селяни в період НЕПу досить інтенсивно відроджували свою національну свідомість і суб'єктність та утверджували в своїй ментальності ідею вільного підприємництва на своїй власній, приватній землі. Національна ідея тісно пов'язувалася зі свободою та відродженням своєї національної держави з правовими інститутами, які б захищали право приватної власності на землю, право відроджувати і розвивати свою рідну мову, національну культуру та самим визначати, з якими державами укласти угоди про співпрацю і співдружність.

Серед сільського населення України було найбільше непманів – заможних селян, які ставали провідною національно-політичною державотворчою силою. Ця тенденція в розвитку приватновласницьких відносин на селі і в містах України була усвідомлена більшовицьким керівництвом на чолі із Й.Сталіним як найбільш небезпечна для існування режиму. Відтак Й.Сталін відмінив НЕП і проголосив політику розкуркулення та колективізації сільськогосподарського виробництва, а також індустріалізації промисловості у містах. Розбудова колгоспів та розкуркулення селян супроводжувалися фізичним знищенням українства через організацію голодомору, масове переселення. На цій третій стадії судова гілка влади цілком і повністю стала репресивним інструментом для українського національно-патріотичного соціального руху і особливо заможного селянства, міщанства та інтелігенції. Індустріалізація та мілітаризація всіх сфер життя завершилася з початком Другої світової війни. Судустрой і судочинство воєнного періоду були спрямовані на мобілізацію всіх людських і матеріальних ресурсів українського народу, як і інших народів, для забезпечення армії і флоту, військово-промислового комплексу. Війна фактично знищила правові основи судустрою і судочинства в Україні. Внаслідок колективізації, голодомору і Другої світової війни український народ зазнав величезних втрат (за різними даними – від 17 до 20 млн. чол.).

Українська національна правосвідомість в радянську добу фактично була деформована і знецінена, оскільки Компартія цілком і повністю контролювала кадровий склад суддів всіх рівнів. Комуністична ідеологія була ціннісно-світоглядним змістом правових норм судустрою і судочинства України. Представники української національно-патріотичної еліти, які поділяли національну ідеологію, підлягали в судовому порядку репресіям і позбавлялися свободи. Їх відправляли у табори і психічні лікарні. Тож радянська судова гілка влади була за ідеологічним змістом антиукраїнською, по суті, допоміжним для комуністичної ідеології репресивним інструмен-

том. Хрущовська відлига і Брежнєвський період частково послабили правовий тиск на українську національну мову і культуру. Проте кримінальна відповідальність в судустройі розповсюджувалась і на національно-патріотичну суспільно-політичну діяльність українців. Слід зауважити, що в радянську добу правові засади судустрою і судочинства все ж набули істотного розвитку. Радянська держава не могла ігнорувати здобутки європейської цивілізаційно-правової культури, зокрема у цивільному, кримінальному, адміністративному, господарському та інших галузях права. Суспільна правосвідомість українців наповнилася новим змістом конституційного і міжнародного права.

Висновки

Найбільш виразно у весь історичний період існування української нації вербально демонструвала себе ідея свободи, людської честі і гідності в інститутах судустрою і судочинства та захисту власності в різних її формах.

Українська національна ментальність як історично сформований духовний скарб, ресурс, потенціал містила в собі в історичній пам'яті ідеї народовладдя, свободи, миропорядку, справедливості, національної і громадянської честі і гідності. Поняття правди в національній ментальності українського суспільства завжди споріднювалося з поняттями добра і справедливості. Українська національна ментальність зберегла здібність і здатність мобілізації внутрішнього духовного потенціалу, зокрема національної волі, до відродження національно-демократичної держави та справедливих інститутів судустрою і судочинства.

На нинішньому етапі реформування інститутів судустрою і судочинства важливу роль відіграють збережені від європейської цивілізаційно-правової культури уявлення про справедливе правосуддя, яке формується на основі народовладної національної культури. З огляду на функціонування сучасного Конституційного суду України, представники якого формуються шляхом делегування Верховною

Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України і судової гілки влади, цей інститут потребує докорінного реформування, оскільки він неодноразово приймав політичні, а не конституційні рішення. На наш погляд, Конституційний суд має формуватися громадськими організаціями, які утворені фахівцями-правознавцями. В Україні є декілька вищих наукових закладів, які мають кафедри, науково-дослідні інститути з конституційного права. Їх представники мають делегувати кращих знавців конституційного права на конкурсний відбір для заповнення вакансій у конституційному суді. Фахові громадські організації здійснюють відбір кандидатів і формують склад Конституційного суду. Адже «плани майбутнього ідеального устрою суспільства заслуговують на увагу, лише якщо вони враховують весь історичний досвід людства і будуються на розумінні іманентної сутності суспільного життя, а не протиставляють їй самочинні побудови своєї абстрактної думки, свого особистого розуміння добра» [18, с. 25].

Література

1. Балтаджи П. М. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях / П. М. Балтаджи // *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 45. – С. 21-28.
2. Богданов В. В. Этническая и эволюционная история Руси / В. В. Богданов. – М. : Белые альвы, 2001. – 272 с.
3. Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура – правова свідомість – правовий менталітет» / Л. М. Бойко // *Південноукраїнський правничий часопис*. – 2006. – № 4. – С. 52–54.
4. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь : ЛЕАН ; М. : АГРАФ, 2001. – 448 с.
5. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 640 с.
6. Гегель Г.В.Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.
7. Гладкий С. О. Поняття правового менталітету як засіб правового самопізнання / С. О. Гладкий // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. – 2014. – Вип. 65. – С. 9-17.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 томах, 12 книгах / Редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1991–1998. Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII віків. – Репр. відтворення вид. 1905 р. – 1994. – 687 с.
9. Довнар-Запольский М. Западно-русская сельская община в XVI в. / М. Довнар-Запольский // *Журнал народного просвещения. Отдельное десятилетие*. – Санкт-Петербург : Ч. ССХІІ, 1897. – С. 73–129.
10. Коваль І. М. Поняття правового менталітету: філософсько-правовий аспект // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. – 2011. – № 4. – С. 454–464.
11. Ковальський В. Правова ментальність як ознака кризи правосвідомості / В. Ковальський, Н. Хлистова // *Юридичний вісник України*. – 2010. – № 14. – С. 14.
12. Копельців-Левицька Є. Д. Проблематика ментальності в історичній ретроспективі / Є. Д. Копельців-Левицька // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. – 2017. – Вип. 44(2). – С. 169-172.
13. Мельник З.П. Правова ментальність і рецепція / З. П. Мельник // *Університетські наукові записки*. – 2007. – № 4 (24). – С. 38–42.
14. Ніколаєнко І. І. Теорія ментальності й дослідження римського права // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2017. – № 1 (13). – С. 21-29.
15. Савчин Г. Я. Визначення поняття «правовий менталітет»: міждисциплінарний підхід / Г. Я. Савчин // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. – 2009. – № 3. – С. 1-7.

АНОТАЦІЯ

У статті переосмислено історію становлення і розвитку судустрою і судочинства України в контексті національної ментальності. Запропоновано шляхи реформування Конституційного суду України, враховуючи історичний досвід української нації та особливості її ментальності.

Ключові слова: *судустрій, судочинство, ментальність, цінності, національна держава, інститути держави і права.*

SUMMARY

The article reinterpreted the history of the formation and development of the judicial system and legal proceedings of Ukraine in the context of the national mentality. Values shared for all social rural and urban communities and unwavering in maintaining the existing way of life: property, power, freedom, honor and dignity, truth, justice, peace, family, grace and others. The trends of the influence of these values on further development are traced. Legal bases of judicial system and legal proceedings of Ukraine, given historical experience Ukrainian nation and features of its mentality; ways of reforming are proposed Constitutional Court of Ukraine.

Key words: *judicial system, legal proceedings, mentality, values, national state, state institutions and rights.*

16. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.

17. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

18. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992. – 511 с.

19. Харитонов Є. О. Менталітет, правоментальність та концепт приватного права / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova // Вісник Південного регіонального центру На-

ціональної академії правових наук України. – 2016. – № 8. – С. 53-59.

20. Шевчук В. Богдан Хмельницький – фундатор козацької держави / В. Шевчук // Розбудова держави. – 1993. – №9. – С. 26-44.

21. Штепа О. О. До питання про сутність правової ментальності. Філософські обрії. 2014. – № 31. – С. 129-139.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПЕРЕКЛАДАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

ТИМОЩУК Оксана Анатоліївна - аспірант юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.1

Статтю присвячено питанню історичного розвитку інституту перекладача в кримінальному судочинстві. Проаналізовано становлення даного інституту в правовій системі України.

Ключові слова. Право, кримінальне право, кримінальний процес, перекладач, судочинство.

Аналіз останніх досліджень

Теоретичні та практичні аспекти участі перекладача в кримінальному провадженні досліджувалися в працях вітчизняних та зарубіжних учених і практиків. До дослідження виникнення і розвитку інституту перекладача у кримінальному процесі зверталися Ю.П. Аленін, Г.В. Абшилава, М.Т. Аширбекова, В. Д. Басай, А.В. Винников, О.П. Головинська, М. А. Джафаркулієв, Я.М. Ішмухаметов, Л.Н. Костіна, О.Ю. Кузнецов, О.П. Кучинська, М.І. Леоненко, В.Т. Малярєнко, Г.П. Саркісянц, Н.В. Софійчук, Ю.І. Стецовський, С. В. Швець, І.А. Шевельов, С.П. Щерба, М. Г. Щербаковський та інші.

Мета

Метою дослідження наукової статті є аналіз питання становлення та розвитку інституту перекладача в правовій системі України.

Постановка проблеми

Однією з обов'язкових умов реального забезпечення рівності громадян перед за-

коном і судом незалежно від їх національної та расової належності є засада мови кримінального провадження. Для забезпечення рівності громадян перед законом постає нагальна проблема залучення перекладача у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах зростання кількості злочинів, вчинюваних у сфері зовнішньоекономічних відносин міжнародними злочинними угрупованнями, мігрантами на території України, постає нагальна потреба залучення перекладача для подолання мовних бар'єрів, забезпечення прав учасників кримінального провадження та вирішення основних завдань кримінального судочинства. Зокрема, відповідно до статистичних даних у 2016 році виявлено іноземців, які вчинили злочини, на території України – 1704 особи, у 2017 році кількість таких осіб зросла до 1722. За 2018 рік кількість іноземців, які вчинили кримінальні правопорушення, становить - 9320 осіб. [24]

Перекладач у таких випадках запрошується для здійснення перекладу документів, для надання допомоги під час провадження процесуальних дій, ознайомлення учасників провадження з матеріалами справи та в інших випадках. Без перекладача неможливо створити належні умови комунікації між учасниками провадження у справі, якщо деякі з них не володіють мовою кримінального провадження.

Недотримання норм кримінального процесуального закону про участь перекладача в кримінальному провадженні є істотним його порушенням, і як наслідок – скасування вироку. Важливість участі перекладача у кримінальному провадженні підкреслюється Міжнародним пактом про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Конвенцією про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. положеннями чинного КПК України. Ст. 14 Пакту та ст. 6 Конвенції [3] гарантують кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення безоплатну допомогу перекладача, якщо він не розуміє мову, що використовується в суді, або не говорить (не розмовляє) нею.

Закон передбачає складний механізм залучення перекладача у кримінальне провадження, його складність обумовлена прогалинами і неточностями норм закону, що регулюють участь перекладача у кримінальному провадженні. На практиці це викликає проблеми, пов'язані з пошуком перекладача, перевіркою його компетентності, встановленням ступеня неволодіння особою мовою, на якій здійснюється кримінальне провадження.

Кримінальне процесуальне законодавство України має давню історію, на початку якої існує звичаєве право, правові традиції. За часів звичаєвого права норми права і моралі можна було вважати як єдине ціле. Сам народ підніс їх до рівня законів буття, їх виконували здебільшого добровільно, а в разі необхідності їх забезпечували засобами впливу з боку общинного загалу. Звичаєве право дуже цікаве щодо аналізу правосвідомості та правової культури, бо стає помітним – найменше правопорушень там, де право твориться самим народом та відповідає його духовності і моралі. Такий процес існував ще до появи держави. Лише через певний час, коли розвинувся погляд на злочин як діяння, небезпечне для всього суспільства, держава почала брати на себе функцію активного кримінального переслідування. У цей період форма процесу була обвинувальна. Слід зазначити, що в Україні ніколи не запроваджувалося рабство, наша правова система ніколи не застосовувала жорстоких норм на зразок законів Ману чи Хаммурапі, ніколи не застосовувала інквізиційного процесу слідства у сфері судочинства.

Доброчесність народу, незважаючи на всі історичні негаразди, загарбницькі напади ворогів, їх жорстокість та дикунства,

противилась усьому ганебному, берегла віру в добро і справедливість, яка невтомно пробивала паростки добродійності в законодавстві і державності. Давньоруська державність складалася поступово, завершившись об'єднанням центрів східних слов'ян Києва і Новгороду та формуванням єдиного законодавства, зокрема і кримінально-процесуального. За час існування Русі відбувався активний процес становлення і розвитку її права, значна частина норм якої отримала писемне закріплення перш за все у літописах і збірниках права, а частина існувала у формі усного звичаєвого права. Від початку існування Русі на її теренах діяли також і норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. На Русі суд як суб'єкт кримінального процесу не був відокремлений від адміністрації. Судові функції здійснював перш за все сам великий київський князь. Крім великого київського князя, судові функції здійснювали посадники, волостелі, тіуни. Крім того, на Русі функціонували вотчинний суд, а також общинний суд. У зв'язку із запровадженням на Русі християнства судовими повноваженнями була наділена й церква, що розглядала справи, до яких були причетні церковні люди, а також справи про злочини у сфері шлюбних і сімейних відносин [5, с. 17]. Визначною пам'яткою права давньоруської держави є Руська правда, де вперше згадується про порядок судового розгляду і вирішення кримінальної справи. Руська правда має три редакції: Коротка Правда, Просторова Правда і Скорочена Правда. Коротка Правда, яка складається з Правди Ярослава і Правди Ярославичів, як єдиний збірник права виникла у кінці XI ст. або на початку XII ст. Просторова Правда – звід відносно розвинутого феодального права – заснована на тексті Короткої Правди і Статуту Володимира Мономаха. Її створення як єдиного збірника права належить до першої чверті XII ст. [19]. У Руській Правді, перш за все в Просторовій Правді, містилися норми процесуального права, що були сформовані як законодавцем, а також і ті, що були відомі практиці протягом кількох попередніх століть. Руська Правда встановлювала і правила безпосереднього судочинства. У цей час у Русі панував змагальний процес.

У Русі разом із панівним змагальним процесом мали місце і деякі елементи слідчого (розшукового) процесу, як правило, у справах про злочини проти князівської влади. [30, с. 522]. Окремі ознаки інквізиційних

методів процесу були притаманні церковно-суду під час розгляду віднесених до його компетенції справ. Але треба зазначити, що загалом судочинство періоду Київської Русі не відзначалося жорстокістю ні в здобутті доказів, ні в покаранні.

До кінця XIV ст. sudoустрій і судочинство в тій частині України, що входила до Великого князівства Литовського, було подібне до sudoустрою і судочинства княжої доби. Протягом другої половини XIV- першої половини XVI ст. суди, які функціонували на українських землях, що знаходилися у складі Великого князівства Литовського, керувалися при розгляді справ спочатку нормами звичаєвого права, Руської Правди, а згодом великокнязівським законодавством – першим збірником литовського кримінального і кримінально – процесуального права – Судебником Казимира IV 1468 р. [11, с.65], а також статутами, збірниками магдебурзького права.

Наприкінці зазначеного періоду питання процесуального права докладно вирішувалися у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. Так, серед XIII розділів, на які поділявся цей Статут, окремий розділ (VI) присвячений організації суду і судового процесу [25, с. 69–83]. Після прийняття у 1588 р. III Литовського статуту він стає джерелом права в усіх українських землях і діяв там як найавторитетніше джерело права протягом багатьох років [24, с.271]. За цим статутом процес був переважно змагальним. В українських землях у складі Речі Посполитої в містах, котрі мали право на самоврядування, продовжували діяти норми магдебурзького права, певна частина яких стосувалася процесу. Крім зазначених вище законодавчих актів, в українських землях у деяких місцевостях застосовувались і норми вірменського права. Це пояснюється тим, що за доби феодалізму у низці міст України існували поселення вірмен – вірменські колонії.

Оригінальні судова система та процес існували в Запорізькій Січі – військово – політичній організації українського козацтва, яка виникла внаслідок стихійної колонізації земель Середнього і Нижнього Подніпров'я в середині XVI ст. У численних працях дослідників історії запорізького козацтва переконливо доведено, що Запорізька Січ була зародком Української національної держави, продовженням національної традиції українського народу [16, с . 7]. У запорізьких козаків склалася така судова система , за

якої суд не був відділений від адміністрації. Переважно вищою судовою інстанцією виступав найвищий орган – загальна козацька рада. Правом здійснювати судові функції надіялися представники козацької таршини, а саме кошовий отаман, військовий суддя. На місцях діяли паланкові і курінні суди. Судочинство здійснювалося в Запорізькій Січі відповідно до норм звичаєвого права. Одним із найважливіших принципів козацького правосуддя була рівність усіх козаків перед судом. Процес за своїм характером був обвинувально – змагальним. У результаті визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. створено незалежну державу, яка за формою правління була Українською Козацькою Республікою. Вона мала всі відповідні ознаки і, зокрема, судову систему і судочинство, які існували протягом багатьох десятиліть після входження Гетьманщини до складу Росії у 1654 р. У цей час судові повноваження здійснювали: гетьман, рада старшин, рада генеральної старшини, генеральна військова канцелярія, генеральний військовий суд, полкові, сотенні, сільські суди. У Гетьманщині діяли також і міські суди. В Україні у другій половині XVII ст. і під час її автономного статусу у складі Росії в судах користувалися нормами процесуального права, що містилися перш за все у різних розділах Литовського статуту 1588 р., який продовжував діяти в Україні у зазначений період. Міські суди із певними обмеженнями користувалися нормами процесуального права, які містилися в збірниках магдебурзького права (“Саксон” і “Порядок”). Окремі норми процесуального права містилися і в законодавчих актах, що їх приймали вищі органи Української козацької держави – в гетьманських універсалах, універсалах генеральної військової канцелярії, в ордерах та інструкціях гетьмана, генеральної військової канцелярії, генерального військового суду [17, с. 74].

У 1722–1723рр. П. Полуботок видав три універсали, в яких приписувалося усунути недоліки в діяльності судів та вимагалось дотримання інстанційного порядку подання апеляцій. А Інструкція гетьмана Данила Апостола судам від 13 липня 1730 р. встановлювала порядок огляду справ у полкових, сотенних і сільських судах, види допустимих доказів тощо [21, с . 13].

Після входження України до складу Росії і особливо з початку XVIII ст. у судочинстві почали застосовуватися російські правові акти, серед яких велике значення мав

іменний указ Петра I від 5 листопада 1723 р. “Про форму суду”. Цим указом скасовувалася розшукова форма процесу, а суд визнавався його єдиною можливою формою [20, с. 395, 456].

Визначною пам'яткою права України є “Права, за якими судиться Малоросійський народ” 1743 р. Це перший кодекс українського права, який містив значну кількість найважливіших норм процесуального права. Хоча він так і не був затверджений, але мав значне поширення в Україні [28, с. 470].

Судоустрою були присвячені розділи 7, 8, 9, норми винятково кримінально – процесуального права містилися у розділі 25, в якому, зокрема, йдеться про ведення допиту злочинців та запідозрюваних у злочинах “під муками”, про ведення в судах спеціальних книг для “запису справ карних”, про порядок виконання вироків тощо [18, с. 437–452].

Цей законодавчий акт передбачав застосування як змагально – обвинувального, так і в деяких випадках слідчого (інквізиційного) процесів під час розгляду і вирішення кримінальних справ. У 1654 р. частина України увійшла до Московської держави, після чого національна державність українського народу проіснувала до початку 80-х років XVIII ст., оскільки царизм здійснював цілеспрямований наступ “на права і вольності” українського народу. У 70–80-ті роки XVIII ст. в Україні остаточно було ліквідовано гетьманство, зруйновано Запорізьку Січ, закріпачено селянство, створено Малоросійську колегію. У перші десятиліття IX ст. деякі частини України перебували в складі Російської імперії. На цих територіях діяли різні нормативні акти, окрема і кримінально-процесуального характеру.

У Правобережній Україні поновлювалося польське судочинство, що ґрунтувалося на засадах польсько – литовського законодавства. Після прийняття 25 червня 1840 р. указу царя Миколи I “О распространении силы и действия Российских гражданских законов на все западне, возвращены не от Польши области” на Правобережну Україну була поширена дія Зводу законів Російської імперії 1832 р.

Слід зазначити, що з 1842 р. норми загальноросійського кримінально – процесуального законодавства поширювалися на всю територію України, що перебувала у складі Російської імперії. Ці норми містилися у таких законодавчих актах, як Соборне Уложення 1649 р., Статут Військовий 1716 р.,

указ 1723 р. “Про форму суду”. Після того, як з 1 січня 1835 р. набув чинності Звід законів Російської імперії, в державі почали діяти кримінально – процесуальні норми, сконцентровані у книзі другій XV тому зазначеного Зводу [14, с. 11].

Книгу другу тому XV Зводу законів Російської імперії можна назвати першим Кримінально – процесуальним кодексом (далі КПК) Росії. Цей закон прописав процедуру розкриття, розслідування злочинів та судочинства був відокремлений від інших законів, норми процесуального права систематизовані, кодифіковані і системно викладені в окремому законодавчому акті. Кримінально - процесуальне право стало самостійною галуззю права” [26, с. 68].

Друга книга XV тому Зводу законів Російської імперії видання 1857 р., що мала назву “Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках”, містила розділи: про кримінальне судочинство взагалі; про попереднє розслідування; про слідчі дії; про провадження в суді першої інстанції; про ревізію кримінальних справ у суді другої інстанції; про виконання вироків; про особливі форми провадження [22, с. 1–228; 372].

Провадження за нормами “Законов о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках” було поділене на три частини: попереднє слідство, суд, виконання судових рішень. Слідство належало поліції. В її компетенції також було провадження у справах про малозначні злочини. Кримінальний процес був інквізиційним. Після закінчення попереднього слідства справу передавали в суд, на який покладался обов'язок схилити обвинуваченого до зізнання у вчиненні злочині. У повноваження суду не входило самостійно досліджувати докази, суд не мав права допитувати свідків, а показання, одержані слідством, покладено в основу вироку. Сторони захисту у суді не було. Судове слідство було закритим. Панувала система формальних доказів. Основними джерелами доказів були показання свідків і визнання обвинуваченим своєї вини [22, с. 58].

Оскарження було дуже обмежене. Вирок переглядався лише в порядку ревізії. У 1864 році в Російській імперії відбулася радикальна судова реформа. 20 листопада 1864 р. імператор Олександр II затвердив проекти чотирьох судових статутів: Устрій судових установлень, Статут кримінального судочинства, Статут про покарання, які накладали мирові судді. У цих статутах зна-

йшли розвиток основні демократичні засади. Судовою реформою 1864 р. було введено систему незалежних судів, де здійснювали правосуддя професійно підготовлені судді. Суди були відокремлені від адміністрації і навіть за імператором залишалося тільки право помилування. Згідно з Устроєм судових установлень було утворено Мирову юстицію (мировий судья, повітовий з'їзд мирових суддів) та загальні суди (окружні суди, судові палати). В окружних судах для розгляду певної групи кримінальних справ запроваджувався інститут присяжних засідателів. Також передбачено реорганізацію прокуратури і запроваджено адвокатуру. Поступово нова судова система була запроваджена і в Українських губерніях Російської імперії [29, с. 702].

Складовою судових статутів 1864 р. був Статут кримінального судочинства [19, с. 120]. Він закріплював демократичні засади й інститути, перш за все такі, як: презумпція невинуватості, гласність, усність, змагальність судочинства, гарантії прав обвинувачуваного на захист, участь у процесі захисника, всебічне, об'єктивне дослідження і оцінка доказів за внутрішнім переконанням суддів, касаційне та апеляційне оскарження вироків [12, с. 9].

Попереднє слідство за Статутом кримінального судочинства було засноване на розшукових засадах. Судові статuti 1864 року були досить прогресивними, а їх реалізація незабаром показала царському уряду, що нове судочинство серйозно розхитують підвалини самодержавства. Тому вже у 70-ті, а особливо у 80–90-ті рр. XIX ст. були прийняті законодавчі акти про внесення змін до судових статутів 1864 р., якими частково скасовувалися демократичні засади як судово-устрою, так і судочинства. У 1910–1912 рр. Уряд Російської імперії вніс деякі зміни у судову систему держави. 15 червня 1912 р. був прийнятий закон “Про перетворення місцевого суду” [6, с. 636–734].

Цим законодавчим актом було передбачено поновлення мирової юстиції, багато статей Статуту кримінального судочинства були викладені у новій редакції. Це сприяло відродженню мирових судів і в окремих українських губерніях. На подальший розвиток кримінального судочинства істотно вплинули події 1917 р. У Росії розпочався етап відродження і розбудови її держав-

ності (1917–1920 рр.), пов'язаний із отриманням потенційної можливості здобуття незалежності Україною. У цей час чинними залишались судові статuti Російської імперії 1864р. (за винятком надзвичайних (військових) судів). У перші роки існування УРСР законодавчий досвід регулювання питань судочинства розвинулись у Положенні про народний суд Української Соціалістичної Радянської Республіки від 26 жовтня 1920 р. [23].

У цьому законодавчому акті норми про судочинство були певним чином систематизовані – він поділявся на розділи про загальні засади судочинства, а також про порядок судочинства на різних етапах кримінального процесу. У 1922–1924 рр. в УСРР відбулась кодифікація права, зокрема і кримінально – процесуального. Перший КПК УСРР був затверджений Всеукраїнським ЦВК 13 вересня 1922 р. Це був комплексний законодавчий акт, який регулював провадження у кримінальних справах в органах попереднього слідства та в судах, визначав повноваження органів прокуратури на всіх стадіях кримінального процесу. Значення КПК УСРР 1922 р. полягало в тому, що він проголошував такі демократичні засади, як: гласність, усність і безпосередність судового процесу, його змагальність; провадження процесу мовою більшості населення із забезпеченням для осіб, які не володіли цією мовою, права на перекладача; рівноправність сторін; право обвинуваченого на захист. Принциповим було положення про те, що “ніхто не може бути позбавлений волі та взятий під варту інакше, як у зазначених у законі випадках та у законом порядку”. Докладно регламентувалась діяльність органів дізнання та попереднього слідства; віддання до суду, судовий розгляд, постановлення вироку, його оскарження й перегляд. Проголошувалась публічність усіх судових засідань, за винятком випадків, що потребували збереження військової чи державної таємниці. Крім того, у КПК УСРР 1922 р. відображались дві паралельні судові системи, котрі склалися на той час, революційні територіальні трибунали на чолі з Єдиним Верховним трибуналом УСРР і народні суди та губернські ради народних

суддів. Органом судового нагляду за всіма судовими установами був Верховний судовий контроль НКЮ УСРР. На прийнятій у 1922 р. КПК УСРР почали впливати істотні чинники. Так, 30 грудня 1922 р. був утворений Союз РСР, до складу якого увійшла і Українська СРР. Союзні органи прийняли у 1924 р. Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. Тому виникла потреба законодавство УСРР про кримінальне судочинство увідповіднити загальносоюзним законам, що й було зроблено. 20 липня 1927 р. був прийнятий КПК УСРР, який набув чинності з 15 жовтня 1927 р. У цьому кодексі чимало статей залишилось з КПК УСРР 1922 р., крім того – містив низку статей, що по-новому регулювали діяльність органів попереднього розслідування, прокуратури і суду. Так, КПК УСРР 1927 р. розширив права слідчих і прокурорів у закритті кримінальних справ за відсутністю складу злочину [23, с.105]. Враховуючи, що КПК УСР 1927 р. проголошував 559 демократичні засади, він включав і такі положення, які не можна назвати демократичними. Наприклад, органам слідства, прокуратури, судам заборонялося відмовляти в прийнятті до свого провадження кримінальні справи або закривати їх на тій підставі, що в Кримінальному кодексі (далі КК) УСРР не передбачалося покарання за суспільно небезпечне діяння. Так, КПК УСРР 1927 р. підсилював антидемократичну вимогу КК УСРР про аналогію закону. Згідно з КПК УСРР 1927 р. захисник мав право брати участь у кримінальному процесі виключно зі стадії судового слідства [10]. Крім того, визнавалося за можливе допитати захисника як свідка, якщо тому було щось відомо про злочини, передбачені статтями 542-5414 КК УСРР, чим порушено принцип професійної таємниці захисника. Ці та деякі інші антидемократичні положення КПК УСРР 1927 р. давали змогу порушувати права і свободи громадян України. У наступні роки до КПК УСРР 1927 р. вносились деякі зміни і доповнення. У середині 1950-х рр. Законодавство про судочинство, яке складалося із загальносоюзних законодавчих актів та кримінально – процесуальних кодексів союзних республік, було таким, що приймалося у різний

час і тому відображало особливості того чи іншого періоду розвитку радянської держави. Крім того, справді “більшість із цих законів, як застарілі, не відповідала новим завданням подальшого розвитку радянського суспільства, а деякі суперечили один одному і Конституції СРСР” [7, с. 442–443]. Отже, існували всі передумови для створення досконалого кримінально-процесуального законодавства. Важливим кроком на шляху досягнення цієї мети було прийняття Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік [15]. Пізніше на їхній основі були ухвалені Кримінально-процесуальні кодекси союзних республік. В УРСР КПК затверджено 28 грудня 1960 р., а введений у дію з 1 квітня 1961 р. Ухвалення КПК УРСР 1960 р. було прогресивним кроком для подальшого розвитку вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, демократизації засад кримінального судочинства. “...Вперше в історії розвитку радянського права кримінально-процесуальні кодекси союзних республік сформулювали вимоги до органів дізнання, слідчого, прокурора та суду – виявляти при провадженні у справі причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів до їх усунення. Основи кримінального судочинства і КПК союзних республік суттєво розширили права обвинуваченого і його захисника, допустивши останнього в стадію попереднього розслідування. Були розширені також права потерпілого та інших учасників кримінального процесу” [22, с. 3–44]. Структурно КПК України 1960 р. складався з Загальної та Особливої частини, а також особливих проваджень, мав дев’ять розділів (спочатку їх було шість, потім вісім), тридцять вісім глав (спочатку було тридцять чотири), а також статті, частини та пункти. Це вказує на те, що протягом дії КПК 1960 р. в нього постійно вносились зміни і доповнення. Найбільше змін і доповнень до КПК 1960 р. внесено після проголошення Незалежності України. Так, Законом України від 15 грудня 1992 р. з КПК було вилучено поняття “соціалістичний”, назву “УРСР” змінено на “Україна”, вилучено посилання на Основи кримінального судочинства СРСР і

союзне законодавство. Законом від 19 грудня 1992 р. “Про адвокатуру”, а потім і законом від 21 червня 2001 р. значно розширено права адвоката у кримінальному судочинстві (ст. 45–48 КПК України). Дещо змінено пріоритети завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України) [2].

І вперше серед них визначено завдання “охорони прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”.

Пізніше до прийняття КПК України 2012 р. внесено багато і інших змін до КПК України 1960 р. Зрозуміло, що зміни та доповнення до будь-якого закону можливі і навіть необхідні у зв'язку зі змінами у державному устрої, інтеграцією вітчизняного законодавства в європейське правове поле. З дня проголошення України незалежною державою гостро постало питання оновлення національного законодавства. Науковці неодноразово наголошували на тому, що КПК України 1960 р. справді не відповідав вимогам часу і потребам регулювання сучасних суспільно-правових відносин у кримінально-процесуальній сфері. Для цього потрібен комплексний науково обґрунтований підхід до підготовки та ухвалення нового КПК з метою увідповіднення його вимогам сьогодення, з урахуванням законодавства Європейського Союзу та міжнародних норм у справі захисту прав людини.

Як бачимо, перекладачу відводилась другорядна роль, за КПК 1960 року перекладач не віднесений до переліку учасників процесу (п. 8 ст. 32). У той час, як участь перекладача передбачалась ст. 128 КПК України 1960 року. Відповідно до вищезначеної статті У випадках, передбачених статтею 19 цього Кодексу, слідчий при провадженні слідчих дій запрошує перекладача. Перекладач повинен з'явитися за викликом слідчого і зробити повно і точно доручений йому переклад. Слідчий роз'яснює перекладачеві його обов'язки і попереджає про кримінальну відповідальність за відмову виконати обов'язки перекладача, а також за завідомо неправильний переклад, про що відбирає від нього підписку. Перекладач за наявності відповідних підстав має право на забезпечення безпеки шляхом за-

стосування заходів, передбачених законами України. Правила цієї статті поширюються на особу, запрошену до участі в процесі для роз'яснення знаків німого або глухого [2].

У КПК України 1960 року містилася вимога обов'язкової присутності перекладача в разі повідомлення іноземцю про підозру у вчиненні злочину (ч. 3 ст. 107 КПК 1960 р.), але допитувана особа могла відмовитися від його послуг, що вважається недоліком. Оскільки ця процедура, на думку О. Банчука та Р. Куйбіди, передбачає висунення кримінального обвинувачення згідно з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то особи, які не володіють мовою судочинства, не розуміють суті й характеру висунутого обвинувачення, а отже, не зможуть вжити заходів із захисту своїх прав та інтересів [4]. У новому КПК України (ч. 2 ст. 29 кодексу) певною мірою вдосконалено порядок повідомлення про підозру в учиненні злочину. Особу повідомляють про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння сутності підозри у вчиненні кримінального правопорушення [2]. Це положення діє і в разі письмового повідомлення про підозру [9].

Висновок

За КПК України 2012 р. кримінальний процес закріплений у новій формі, порівняно з процесами у попередніх КПК. Так, з'явилася окрема глава “Засади кримінального провадження”, вперше законодавець закріпив 22 загальні засади, відповідно до яких має здійснюватися кримінальне судочинство; немає стадії порушення кримінальної справи, стадії дізнання і досудового слідства об'єднані в одну – досудове розслідування, яка розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; запроваджено нову форму діяльності прокурора – нагляд у формі процесуального керівництва; з'явилися нові суб'єкти кримінального провадження (слідчий суддя, суд присяжних), запроваджений інститут угод тощо. Слід зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство України має свою багатовікову історію,

свій розвиток і походження. Кримінальний процесуальний кодекс – це законодавчий акт, у якому об'єднуються і систематизуються норми, що регулюють правовідносини, які виникають у зв'язку з заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення, її досудовим розслідуванням, судовим розглядом та виконанням вироку, тому КПК є основним і єдиним законодавчим актом, який визначає процедуру кримінального судочинства в державі.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1991 року (у редакції від 2018 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012.- № 4651-VI . – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97}. //Документ 995_004, чинний, точна редакція — Редакція від 02.10.2013, підстава - 994_002-13. – [Текст]; Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. — К.: ІКЦ «Леста», 2005. — 116 с.
5. Будзилович І. Особливості розвитку державності, права і функцій церкви у Київській Русі (аналітичний нарис) // ПравоУкраїни . – 1999. – №1. – С. 130.
6. Важнейшие законодательные акты (1908–1912 гг.) с алфавитным, предметным и хронологическим указателям и / Под ред. И с предисловием проф. В. М. Гессена. – СПб.: Изд-е Юридического книжного склада “Право”, 1913. –С. 636–734.
7. Евтеев М. П., Саратовских Л. В. О работе комиссии законодательных предположений над проектом Основного судопроизводства Союза ССР и союзных республик // Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР. –М. : Госюриздат, 1959. — С. 442–443.
8. Суслод. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 р.) –К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. –233 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. Проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. — К.: Юстініан, 2012. — 1224 с.
10. Кримінально-процесуального кодексу УСРР // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 8.
11. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України. –К. : Україна, 2000. –429 с.
12. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. –2-е вид., перероб. і доп. –К. : Либідь, 1999. –536 с.
13. Матеріали кращих виступів та доповідей на семінарі з предмету «Проблеми теорії права» студентів I курсу ОКР «магістр» юридичного факультету КНУ ім.Т.Шевченка. Зб.- Вип III «Проблеми теорії права». // за заг. ред.Н.В.Теремцової.– К. Надрук. ТОВ «Козарі» /- К., 2011. – 157 с.
14. Миронова И. А. Законодательные памятники пореформенного периода 561(1861–1900 гг.). – М. : Моск. гос. историко-Архивный ин-т, 1960. – С. 11.
15. Основы криминального судочинства Союза РСР і союзних республік. Советский уголовный процесс / Под общей ред. М. И. Бажанова Ю. М. Грошевого. – К. : Вища школа, 1993. – 439 с.
16. Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для Українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. –К. : НІСД, 2004. –С. 7.
17. Пашук А. Й. Суді судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII-ст. (1648-1782). –Львів: Вид-воЛьвівського ун-ту, 1967.–179 с.
18. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. –К. : НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Інститут археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1997. — С. XXX VII, 547 с.
19. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. : Т. 1. Законодательство Древ-

ней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 25–26, 2, 65.

20. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Законодательство периода становления абсолютизма. – М. : вид. 1986. – Т. 4. –С. 395, 456.

21. Сиза Н. П. Суд і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. –К., 2002. – С. 10, 13.

22. Свод законов Российской империи. Том XV. Кн. 2-я. –СПб.: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. –С. 1–228.

23. СУ УССР. –1920. –№25. –Ст. 536; 1921. –№ 9. –Ст. 13; 1922. –№31. –Ст. 419; №54. –Ст. 79; 1922. –№41. –Ст. 598; 1922. –№54. –Ст. 779; 1933. –№31. –Ст. 107.

24. Статистичні данні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua>.

25. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. –Минск: Изд-во АН БССР, 1960.–С. 69–83.

26. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. – 4-вид., доп. І перероб. –К. : А.С.К., 2003.– С. 14, 60, 68, 74, 89.

27. Усенко І., Чехович В. Литовські статuti // Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник/ Заред. О.М. Мироненка. –К. : Либідь, 1997. –С. 271.

28. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. –Т. 2: Д-Й. –1999. –744 с.; Т. 4: Н-П. –2002. –720 с.; Т. 5: ПС. –2003. –736 с.

29. Юридический словарь. – М. : Юридическая литература, 1953. –С. 500.

30. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. –М. : Госюриздат, 1949. –С. 22.

The article is headlined «**THE CURRENT ISSUE OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF THE TRANSLATOR IN THE CRIMINAL PROCESS**».

The author of the article is Tymoshchuk O.

The article is devoted to the issue of historical development of the institute of translator in criminal proceedings. The formation of this institute in the legal system of Ukraine is analyzed.

The author focus on analysis of the question of the development ukrainian history of criminal proceedings. The purpose of the research of the scientific article is to analyze the question of the establishment and development of an institute of translator in the legal system of the country.

The author observes that today, theOne of the prerequisites for a real equality of citizens before the law and the court, regardless of their national and racial identity, is the basis of the language of criminal proceedings. In order to ensure equality of citizens, the urgent problem of involving an interpreter in criminal proceedings is brought before the law. Due to imperfect legislation, there is a need to investigate the process of development of a translator's institution in criminal proceedings today.

The author notes that according to the CPC of Ukraine in 2012, the criminal process was written in a new form, compared to the processes in the previous CPC. It reflects provisions not previously known in Ukrainian criminal procedure legislation.

Keywords: Law, criminal law, criminal procedure, translator, litigation.

ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ І ВІДКРИТОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

КОРШУН *Анатолій Олександрович* - аспірант *Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

УДК 340+342.56

В статті розглянуто проблематику розвитку правових учень принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Аналіз наукових досліджень принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади надає основи констатувати його значення переважно в узкопроцесуальному аспекті. Констатовано, що авторами фактично необґрунтовано існування і практичну значимість вивчаємого принципу, незважаючи на його законодавчу регламентацію. Виділено перспективні напрями досліджень в цій сфері.

Ключові слова: принципи права, принцип гласності і відкритості, органи судової влади, інститут громадянського общества, правове государство.

Органи судової влади як цивілізаційна форма розвитку суспільства уповноважені останніми врегульовувати правові конфлікти. Щоб створити умови взаємодії з громадянським суспільством, для суду важливо працювати на основі чинного законодавства та основоположних принципів права, серед яких принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади, який хоча і є одним із основних принципів, проте все ж не отримав достатнього висвітлення серед вітчизняних науковців, особливо з позицій науки теорії держави і права.

Розвиток правових учень принципу гласності і відкритості, особливості його правового регулювання, реалізації виступає

обов'язковим елементом принципу правотворчої діяльності, формування концептуально обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення матеріального та процесуального законодавства. Головним завданням дослідження є спроба заповнення існуючої науково-теоретичної прогалини щодо принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади, необхідність змістовного перегляду і обґрунтування місця цього принципу у системі принципів діяльності органів судової влади. Також загальноправовий аналіз цієї проблематики дозволить не тільки критично оцінити процеси розвитку судової системи в Україні, але і уникнути можливих помилок у процесі її реформування.

Важливо відзначити, що фундамент у вивченні обраної проблематики було закладено ще у давні часи, починаючи від Платона, Арістотеля, Полібія, Цицерона, Сенеки та інших, й продовжено мислителями, вченими різних епох, зокрема, такими, як: Ф. Аквінський, Ф. Бекон, М. Вебер, Г.В.Ф. Гегель, Г. Гроцій, Т. Гоббс, І. Енгельман, І. Ільїн, О. Іоффе, Т. Кампанелла, І. Кант, Б. Кістяківський, А. Коні, М. Коркунов, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Д. Медісон, Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Мор, Г. Моргантау, Л. Петражицький, Г. Плеханов, Э. Роттердамський, Ж.Ж. Руссо, Б. Чичерін, І. Фойницький, Ф. А. Хайек та багато ін. Вказані мислителі досліджували різні аспекти державної влади, у тому числі судової влади, з позицій філософії, соціології, політології тощо. В роботах окремих авторів судова влада виступає самостійним предметом розгляду

та аналізу. Наголосимо, що питання судової влади починає активно вивчатися з середини ХІХ ст. як вітчизняними, так і західними дослідниками, особливий вплив на цей процес мала поява та розвиток теорії поділу влади, що була репрезентована мислителями у ХVІІ-ХVІІІ ст.ст.

Вивчення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади не може бути комплексним без розгляду проблематики становлення та розвитку судової влади – аналізу наукових розробок у цій сфері. Предметом окремого наукового пізнання судова влада стала після появи концепції поділу влади, тобто приблизно триста років тому. Не дивлячись на досить тривалий період, щоразу судова влада як соціальний інститут вивчається у новому ракурсі та нових культурних, політичних, історичних, соціально-економічних умовах. Її багатоаспектність змушує науковців постійно повертатися до цього дослідницького об'єкта та всіх компонентів, які дозволяють їй ефективно функціонувати – самостійність, незалежність, фінансування, професійність, гласність та відкритість, духовно-культурна складова суддів тощо.

У межах філософії проблематику судової влади вивчали А. Джарімова, О. Кошова; науки державного управління – І. Севостьянова, В. Татаренко, І. Туркіна, Ю. Чуприна та ін. Економічний аспект судової влади розглядали Н. Пилипів, М. Кошинець; політологічний – І. Рекецька, І. Туркіна та ін. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні вивчала Т. Француз. Однак переважна більшість досліджень судової влади зосереджена у межах юридичної науки, що видається цілком логічним та обґрунтованим.

Зокрема, судову владу з позицій теорії держави і права вивчали С. Алексєєв, В. Бігун, І. Бойко, Т. Бондарук, М. Булкат, К. Віслобоков, О. Гавриленко, Т. Ганієва, К. Ісмаїлов, О. Кобан, М. Колоколов, В. Костицький, В. Лаговський, З. Лусєгенова, О. Мельник, В. Мовчан, В. Смородинський, Т. Струс-Духнич, І. Усенко, С. Шевчук; конституційного права – М. Вітрук, М. Василевич, Ю. Волошин, Т. Дрягіна, О. Кружиліна, С. Кулик, М. Мазур, О. Махніцький, С. Нечипорук, В. Погорілко, А. Хегай, Н. Чепурнова; адмі-

ністративно-правової науки – А. Іванишук, С. Кічмаренко, Г. Кравчук; цивільного права – С. Короєд, О. Ткачук; кримінального права та процесу – Л. Воскобітова, Р. Зіннатов, С. Мірошніченко, М. Шепітько та ін. У межах наукової спеціальності «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» питанням судової влади свої дослідження присвятили В. Бринцев, С. Гладій, С. Глущенко, В. Городовенко, Ю. Грошевий, О. Іванець, І. Камінська, І. Марочкін, Л. Москвич, О. Овсяннікова, В. Потапенко, С. Прилуцький, Ю. Ремєскова, С. Романенко, В. Сердюк, М. Суховій, Е. Тертична, І. Юревич та багато ін. Узагальнюючи дослідницькі положення вітчизняних та зарубіжних авторів, які сформували фундаментальний науковий пласт у цій сфері, слід навести наступні позиції, що відображають основні аспекти судової діяльності на сучасному етапі, зокрема, в контексті забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади.

Фундаментом існування судової влади є вирішення соціальних конфліктів на підставі чинних норм права. Особливості функціонування судової влади зумовлені історико-культурними, політичними, економічними, соціальними, аспектами розвитку суспільства. Дієвість судової гілки влади як соціального інституту свідчить про рівень демократичності розвитку суспільства та держави. Саме принцип демократичності на рівні з принципами верховенства права та верховенства закону, які виступають змістом судово-владної діяльності, став основою для створення та розвитку принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Аналіз дослідницьких робіт свідчить про вимогу утвердження незалежної і самостійної гілки судової влади, її доступності та справедливості – це є основою для повноцінної реалізації принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади.

Основні напрями та зміст нинішніх опрацьовувань питань судової гілки влади є підставою формування наукового знання про юридичну природу принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади у вітчизняній правовій системі. Універсальність принципу гласності і відкритості виражається у тісній взаємодії з іншими принципами діяльності органів судової влади: верховенство права; законність; рівність перед законом і су-

дом; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність тощо. Забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади – гарантія здійснення справедливого правосуддя. Принцип гласності і відкритості, з одного боку, є самостійним принципом діяльності органів судової влади, з іншого – таким, що інтегрований в інші її принципи. Не дивлячись на це, можна стверджувати про його домінуюче значення серед спеціальних принципів діяльності органів судової влади.

Питання гласності судочинства ставали об'єктом наукового пізнання у XIX-XX ст.ст. Гласність судового розгляду – одна із найкращих гарантій правильності судового провадження, наголошував І. Фойницький. Діючи на очах усіх, суд має сильну мотивацію поставитися до справи з найбільшою увагою та вчинити так, щоб не було докорів суспільства. Завдяки гласності зберігається постійний обмін думками між суддями та рештою суспільства, внаслідок чого юстиція не втрачає зв'язку із життям [1, с. 9; 2, с. 33]. Безперечно, такий підхід продовжує бути актуальним й нині та є основою для сучасних вчених. Враховуючи високий рівень розробленості у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині всебічних досліджень принципів права, у роботах українських авторів не достатньо опрацьовано принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Не присвячено належної уваги й складовим принципам гласності і відкритості діяльності органів судової влади.

Загальні питання гласності, відкритості та прозорості як принципів права та їх реалізації у різних сферах вивчали О. Александрова, М. Антропова, Я. Ваніна, Н. Гудима, С. Даниленко, А. Довлатов, С. Дорогих, І. Журавльова, О. Каменська, Є. Клейменов, Л. Лепіхова, А. Майоров, Н. Мациніна, Д. Міхєєв, О. Павлова, Б. Семерей, В. Серьогін, Т. Слинко, Р. Хайруллін, О. Чежидова, К. Яцура та ін.

Питання гласності та відкритості судової діяльності отримали своє опрацювання у межах різних сфер правової науки. Так, загальноправові аспекти гласності вивчала С. Праско-

ва [3]. Конституційний аспект гласності досліджували Л. Аносова, О. Петришин та ін. [4; 5]. Принцип гласності у цивільному процесі опрацьовували О. Вдовіна, В. Работинська та ін. [6; 7]. Б. Біцадзе, Г. Володіна, В. Король, З. Макарова, І. Мартинович, О. Сегал, М. Строгович, А. Шушанашвілі та інші досліджували проблеми реалізації гласності у кримінальному процесі [8; 9; 10; 11]. Гласність та інформаційну відкритість у діяльності суду з позицій проблем судоустрою вивчали В. Гончар, О. Полієва та ін. [12; 13]. Таким чином, можна зробити попередній висновок, що вчені розглядають досліджувану тематику дещо однобоко, не враховуючи елемент відкритості, за виключеннями тих авторів, які цілеспрямовано об'єктом свого дослідження обирають гласність й не ототожнюють її з відкритістю. Також особливістю цих досліджень є те, що переважну більшість з них проведено у межах науки кримінального процесу. Досить тривала генеза принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади, як видається, не стала причиною комплексних досліджень цієї проблематики з позицій загальноправової науки.

Натомість деякі автори все ж здійснили комплексні дослідження принципу гласності і відкритості діяльності суду. Цікаво, що всі дослідження проведені у межах науки адміністративного права. Так, О. Гаврилюком підготовлено дослідження на тему «Принцип гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України» [14], В. Кондратенко – «Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України» [15], О. Мілієнко – «Принципи гласності і відкритості в адміністративному судочинстві України» та ін. [16].

О. Гаврилюк охарактеризував становлення і розвиток принципу гласності та відкритості у судочинстві України, розкрив поняття суть та значення принципу гласності та відкритості адміністративного процесу, його місце в системі принципів адміністративного судочинства. Дослідив особливості повного фіксування технічними засобами гласного та відкритого судового розгляду адміністративних справ та режиму закритого розгляду адміністративних справ як складова принципу гласності та відкритості в адміністративному

судочинства України. Розглянув підстави обмеження відкритості розгляду адміністративних справ.

На думку В. Кондратенко, гласність та відкритість в адміністративному судочинстві є врегульованим нормами адміністративно-процесуального права механізмом доступу до судової інформації, що реалізується у спосіб: 1) активного отримання судової інформації, що передбачає обов'язковий доступ до приміщень суду та зали судового засідання; 2) пасивного отримання судової інформації, тобто в будь-якому прийнятному для запитувача такої інформації місці та часі. Гласність та відкритість в адміністративному судочинстві реалізуються з обов'язковим дотриманням: відкритості діяльності адміністративних судів; усності судового розгляду; технічної фіксації судового засідання; інформування учасників судового розгляду і громадськості про здійснення адміністративного судочинства; створення належних умов для формування громадської думки щодо адміністративного судочинства [15, с. 174]. Тобто автор по суті взаємопов'язує цей принцип з реалізацією конституційного права на отримання інформації.

Однією із існуючих нині проблем у функціонуванні судової влади в Україні є доступ до правосуддя. Важливість цього елементу діяльності суду у контексті досліджуваної проблематики полягає саме у тому, що, з одного боку, реальна доступність правосуддя – свідчення вискоєфективної діяльності держави загалом та її структурного елементу – судової влади, зокрема, з іншого боку, доступність правосуддя є своєрідним підґрунтям для можливості вступу в дію принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади під час судового процесу.

Доступність правосуддя є тією тематикою, що вивчається у більшій мірі правниками, однак з позицій різних юридичних спеціальностей. Авторами, які вивчали цю проблематику, є: Ю. Айрапетян, І. Верба, Є. Власов, Е. Джекоб, Н. Єфремова, В. Жуйков, О. Жукова, Р. Кей, І. Колеснікова, А. Лужанський, Р. Масаладжиу, І. Приходько, Дж. С. Сесіл, В. Сидоренко, С. Франковські, Д. Харріс та багато ін. Слід відзначити, що вказана проблематика стала предметом вивчення все ж переважно у

межах галузевих юридичних наук й майже не отримала свого вивчення з позицій науки теорії держави і права.

І. Верба вважає, що доступність правосуддя органічно взаємопов'язана з правом на справедливий судовий розгляд, яке втрачає своє соціальне призначення в разі відсутності забезпечення державою доступності правосуддя. Для реального забезпечення права на доступ до правосуддя необхідною є низка чинників, зокрема, публічність, незалежність, компетентність, неупередженість суддів, ступінь залученості учасників судового процесу в усі судові процедури тощо. В умовах розвитку інформаційного суспільства важливим елементом доступності правосуддя є розвиток «електронної держави» в цілому та «електронного суду» зокрема [17, с. 174-175]. Розвиток «електронного суду» є сучасною основою для можливості ефективної реалізації принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади.

В умовах формування інформаційного суспільства та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій не лише перспективним, а й практично важливим напрямом наукових досліджень є «електронна держава» та «електронний суд». Серед авторів, які вивчали ці напрями, – Е. Аблякимов, О. Аносов, А. Барікова, М. Бондаренко, С. Белявська, О. Бринцев, К. Бричук, І. Булгакова, С. Василькова, О. Вдовіна, А. Каламайко, І. Каланча, І. Камінська, Р. Кирилюк, О. Кисельов, М. Кравчик, І. Куспьяк, Н. Логінова, А. Паскар, О. Присяжнюк, Л. Сердюк, О. Фонова, Н. Храмцовська, Є. Яковлєва та ін. [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24].

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій викликає необхідність адекватного сучасним реаліям осмислення основних напрямів їх використання у судовій діяльності. Ефективний механізм правового регулювання інформаційних правовідносин під час здійснення судочинства вимагає вдосконалення системи інформаційно-комунікаційних технологій, розробки критеріїв їх застосування. Правове регулювання інформаційного забезпечення діяльності судів та інші аспекти інформатизації судової діяльності вивчали І. Арістова, В. Єльцов, В. Чаплинський та ін. [25; 26].

Інформаційні правовідносини в системі судоустрою – врегульовані правом і охоронювані державою суспільні відносини, що виникають у процесі виробництва, збирання, отримання, зберігання, перетворення, пошуку, передавання, поширення, споживання інформації органами судової влади, а також функціонування інформаційної інфраструктури, учасники яких виступають носіями інформаційних прав і обов'язків. Інтеграція технологій діловодства в єдиний процес покликана підвищити рівень організації праці робітників судів, прискорити розгляд справ у суді на будь-якій стадії процесу, збільшити обсяг часу для аналізу справ, надати можливість більш повного та оперативного оброблення статистичних даних, забезпечити ефективний пошук інформації, її надійність і конфіденційність, а також створити передумови для вдосконалення контролю керівництва за діяльністю підлеглих підрозділів і суддів та своєчасного поширення судової практики, пов'язаної насамперед із постійними змінами норм процесуального і матеріального права [25, с. 178, 180]. Інтенсивне провадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність суду першочергово вимагає забезпечити суди належними матеріально-побутовими умовами та забезпечити ІТ-спеціалістами.

Інформаційне суспільство суттєво змінює традиційне уявлення про соціально-політичне життя, управління, діяльність держави та її органів. С. Белявською визначено та досліджено етапи розвитку держави в залежності від рівня розвитку інформаційного суспільства в Україні: а) публічно-сервісна держава; б) електронна держава; в) інформаційна держава. Грунтуючись на доктринальних та законодавчому підходах до визначення поняття «інновації», авторка з'ясувала, що інновації у судовому управлінні: 1) це впровадження нового знання, інноваційної ідеї в організацію роботи органів судової влади; 2) впроваджуються з метою отримання якісної переваги на рівні судового управління [19, с. 168, 171, 172]. Відповідно до запропонованої періодизації, можна констатувати, що нині Україна хоча й проводить всебічну інформаційну політику, проте поки що наша держава й відповідно судова влада знаходяться на етапі формування та впровадження електронної держави –

не досить висока динаміка у цьому напрямі пов'язана з економічною кризою в країні. Не дивлячись на це, Українська держава досягла певних зрушень у напрямі формування електронного суду, що позитивно вплинуло на забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, слід зазначити таке:

1. Еволюція вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади у XX-XXI ст.ст. свідчить про його вивчення у вузькопроцесуальному аспекті, не заперечуючи високе значення таких досліджень, все ж у таких працях, у зв'язку з особливістю їх предмета та методу, не вдається всебічно та комплексно розглянути такий принцип, що, у свою чергу, можна реалізувати в межах загальнотеоретичного дослідження, адже наука теорії держави та права забезпечує вдосконалення методології вивчення проблематики принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади в єдності з галузевими здобутками, враховуючи міжпредметні зв'язки юриспруденції.

2. Проблематика забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади характеризується різнобічністю наукових підходів, поглядів та концепцій. Однак, сучасна вітчизняна юридична доктрина фактично не має комплексних досліджень у цій сфері, особливо з позицій науки теорії держави і права, що ускладнює правозастосовні, правотворчі процеси та негативно впливає на забезпечення прав людини. Спостерігається обмежений підхід до застосування дослідниками методологічного інструментарію під час вивчення питання принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади та взаємопов'язаних з ним науково-прикладних явищ. Авторами фактично необґрунтовано існування та практичну значущість принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади, не дивлячись на його законодавчу регламентацію. Це надає підстави стверджувати, що наукова новизна проблематики принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади полягає у самій постановці проблеми дослідження.

3. Аналіз наукових джерел та вітчизняної нормативно-правової бази щодо принци-

пу гласності і відкритості діяльності органів судової влади свідчить про важливість його визнання, однак це виступає лише першим етапом, наступний етап – його реалізація. Національна практика дотримання принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади як провідного принципу права, що виступає чинником ефективної комунікації судової влади та громадянського суспільства, свідчить про наявність складнощів у його реалізації через різні обставини. Нечіткість та двозначність окремих норм вітчизняного законодавства зумовлюють специфічне їх тлумачення та розуміння представниками влади, що спричиняє перебільшене обмеження принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Збалансування публічно-правових та приватноправових інтересів можливо здійснити через теоретичну розробку механізму реалізації принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади.

Література:

1. Фоницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. / Под ред. А.В. Смирнова. СПб.: Альфа, 1996. 607 с.
2. Кузьменко О. Т., Дроздович Н. Л. Принцип гласности кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10.-- С. 31-36.
3. Праскова С. В. Теоретические основы гласности правосудия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2004. 214 с.
4. Аносова Л. С. Конституционный принцип гласности судопроизводства: правовое регулирование и практика реализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2012. 25 с.
5. Петришин А. П. Конституционно-правовые основы гласности правосудия в России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02.- Москва, 2017. 237 с.
6. Вдовина Е. И. Принцип гласности в гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2011. 27 с.
7. Работинська В. О. Принцип гласності цивільного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 18 с.
8. Бицадзе Б. Р. Актуальные проблемы реализации принципа гласности на предварительном следствии и в суде: автореф. дис. ... канд. юриди. наук: 12.00.09. Москва, 1991. 21 с.
9. Володина А. Н. Гласность уголовного судопроизводства: правовая природа, содержание и проблемы реализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2009. 267 с.
10. Король В. В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2002. 205 с.
11. Сегал О. А. Проблемы реализации гласности в уголовном процессе Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск, 2004. 198 с.
12. Гончар В. П. Організаційно-правові аспекти реалізації конституційної засади гласності судового процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2015. 224 с.
13. Полиева О. М. Гласность и информационная открытость в деятельности судов общей юрисдикции: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Ростов-на-Дону, 2014. 210 с.
14. Гаврилюк О. О. Принцип гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Херсон, 2012. 196 с.
15. Кондратенко В. М. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 226 с.
16. Мілієнко О. А. Принципи гласності і відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 18 с.
17. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Запоріжжя, 2016. 225 с.
18. Аносов А. В. Информационно-правовые вопросы формирования электронного правосудия в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13. Москва, 2016. 179 с.
19. Беявська С. Ю. Організаційно-правові засади впровадження інновацій у судовому управлінні в умовах інформаційного суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 21 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблематику розвитку правових вчень принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Аналіз наукових досліджень принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади надав підстави констатувати про його вивчення переважно у вузькопроцесуальному аспекті. Констатовано, що авторами фактично не обґрунтовано існування та практичну значущість досліджуваного принципу, не дивлячись на його законодавчу регламентацію. Виокремлено перспективні напрями дослідження у цій сфері.

Ключові слова: принципи права, принцип гласності і відкритості, органи судової влади, інститути громадянського суспільства, правова держава.

20. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.

21. Василькова С. В. Электронное правосудие в цивилистическом процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2018. 28 с.

22. Вдовіна О. О. Електронне діловодство як комунікаційна складова судочинства в Україні: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.02, 27. Київ, 2018. 17 с.

23. Каланча І. Г. Електронне кримінальне судочинство: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Харків: Право, 2018. 237 с.

24. Сердюк Л. Р. Організаційно-правові основи впровадження електронного судочинства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 18 с.

25. Ельцов В.О. Правове регулювання інформаційного забезпечення діяльності судів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 209 с.

26. Чаплинский В. А. Организационно-правовое обеспечение информатизации судов общей юрисдикции областного уровня: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 217 с.

The article deals with the problem of the development of legal doctrines of the principle of publicity and openness of the activity of judicial bodies. The analysis of scientific research on the

principle of publicity and openness of the activity of the judiciary has given reason to state its study in a narrow procedural aspect. Not denying the high importance of such studies, in such works though, due to the peculiarities of their subject and method, it is impossible to consider this principle comprehensively, which in turn, can be implemented within the framework of general theoretical research, because science of state theory and law provides for the improvement of methodology for studying the issues of the principle of publicity and openness of the activity of the judiciary in unity with industry achievements, taking into account the cross-curricular links of jurisprudence.

It is stated that the authors actually substantiate the existence and practical significance of the studied principle, despite its legislative regulation. It is emphasised that the modern domestic legal doctrine does not actually have comprehensive studies in this field, especially from the standpoint of science of the theory of state and law, which complicates law-enforcement, law-making processes and has a negative impact on human rights. There is a limited approach to the use of methodological tools by researchers in the study of the principle of publicity and openness of the activities of the judiciary and related scientific and applied phenomena.

It is underlined that national practice of observance of the principle of publicity and openness of the activity of judicial bodies as a leading principle of law, which is a factor of effective communication of the judicial power and civil society, testifies to the existence of difficulties in its implementation due to different circumstances. The vagueness and ambiguity of certain norms of domestic law require specific interpretation and understanding by the representatives of the authorities, which causes an exaggerated restriction of the principle of publicity and openness of the activity of judicial bodies. Balancing of public-law and private-law interests can be done through theoretical elaboration of the mechanism of realization of the principle of publicity and openness of the activity of judicial bodies.

Keywords: principles of law, principle of publicity and openness, judicial bodies, institutions of civil society, rule of law.

СИЛИ ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ТАЛАЛАЙ Дмитро Володимирович - доктор юридичних наук, доцент, начальник наукової лабораторії № 1 науково-організаційного центру Національної академії СБ України

ЩЕРБИНА Леонід Іванович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник наукової лабораторії № 1 науково-організаційного центру Національної академії СБ України

УДК 351.746.1 (477)

В статті на основі юридического аналізу определён круг суб'єктів забезпечення національної безпеки, їх правовий статус, що дозволило в'яснити сили і засоби її забезпечення. Сформульовано авторський підхід до соотношенню категорій «суб'єкт національної безпеки» і «суб'єкт забезпечення національної безпеки». Очерчена правовая основа функціонування і механізми координації їх діяльності.

Ключевые слова: национальная безопасность, субъект, силы, средства, система.

Постановка проблеми

Аналіз кризових явищ у політичній, військовій, економічній, соціальній та інших сферах суспільного життя свідчить про нагальність потреби у більш ретельному підході до розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення національної безпеки України.

Протягом останніх років достатньо велику небезпеку для України становлять такі чинники як: посягання на її державний суверенітет та територіальну цілісність, втручання у внутрішні справи країни з боку інших держав, економічна нестабільність, які призводять до значних деструктивних наслідків соціально-політичного характеру.

Основа існуючих механізмів реагування на такі загрози складають вітчизняні, в першу чергу, військові формування, правоохоронні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, а також інші уповноважені суб'єкти, у розпорядженні яких наявні відповідні засоби саме

для адекватної протидії впливу вищевказаних негативних факторів.

Відмінності у правовому статусі, їх компетенція та специфіка діяльності кожного із суб'єктів зумовлюють потребу пошуку та обґрунтування ефективних шляхів удосконалення управлінського, нормативно-правового, теоретико-методологічного, науково-технічного та іншого супроводження організації взаємодії, координації та комплексного застосування наявних сил та засобів під час виконання покладених на них завдань у мирний час та в особливий період.

Така позиція обумовлена, насамперед, існуванням певних прикладних наукових досліджень у сфері розроблення теорії забезпечення національної безпеки, у тому числі державної та військової безпеки, з питань вдосконалення профілактичних, охоронних, режимних, обмежувальних заходів та використання специфічних методів у своїй діяльності уповноваженими суб'єктами, а також у контексті реформування сектора безпеки і оборони України.

Однак, досить тривалий та, на жаль, досі незавершений характер реформування окремих компетентних державних органів, насамперед з числа правоохоронних органів та військових формувань, утворення нових структур, неоднозначність підходів до визначення сил забезпечення національної безпеки України, а також недостатній рівень задоволення вимог практики наявним науковим доробком з вищевказаних питань через призму нормативно-правового забезпечення створюють

певні труднощі для вдосконалення й розвитку, що насамперед ускладнює захист національних інтересів держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фундаментальні питання нормативно-правових засад функціонування системи забезпечення національної безпеки у своїх наукових працях розглядали такі вчені, як: В.Ю. Богданович, І.О. Кириченко, В.О. Косевцов, О.Г. Комісаров, В.В. Крутов, С.С. Кудінов, С.О. Кузніченко, Н.Р. Нижник, В.Г. Новицький, І.І. Мусієнко, В.Г. Пилипчук, І.М. Рижов, Б.Л. Розвадовський, Г.П. Ситник, О.П. Снігер'юв, І.В. Слюсарчук, М.П. Стрельбицький, М.О. Шилін та багато інших. Втім, незважаючи на наявність низки досліджень, у т.ч. і тих, що мають міждисциплінарний характер, у яких з'ясовано окремі питання у сфері забезпечення національної безпеки України, у т.ч. державної та воєнної безпеки, недостатньо вивченими лишаються питання визначення сил та засобів її забезпечення, взаємодії та координації їх діяльності у мирний час та в особливий період, з огляду на що розробка даної проблематики не втрачає своєї актуальності та є своєчасною.

Метою статті є визначення кола суб'єктів забезпечення національної безпеки, їх правовий статус, а також з'ясувати сили і засоби забезпечення національної безпеки держави та правову основу їх діяльності.

Викладення основного матеріалу

Національна безпека забезпечується всіма наявними у розпорядженні держави засобами. Із загальних положень теорії держави та права відомо, що вона забезпечується, насамперед, завдяки реалізації вітчизняної політики в усіх сферах суспільних відносин, а також системи заходів економічного, політичного та воєнного характеру, адекватних рівню загроз життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави. Саме держава покликана бути основним суб'єктом її забезпечення, яка здійснює своїх функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Для забезпечення сприятливих умов існування та розвитку народу України, збережен-

ня та примноження його матеріальних і духовних цінностей, у державі системно розробляється та вдосконалюється сукупність правових норм, що регулює суспільні відносини у сфері національної безпеки, нормативні положення яких забезпечують збалансованість і визначеність компетенції органів державної влади й управління, формування і розвиток уповноважених суб'єктів забезпечення національної безпеки, а також механізмів контролю й нагляду за їх діяльністю. Більше того, зазначене законодавство у своїй сукупності закріплює єдину систему цінностей, цілей, завдань і заходів у цій сфері, а також визначає орієнтовний перелік загроз. Така сукупність нормативно-правових актів є своєрідним системоутворюючим «дороговказом» у сфері забезпечення національної безпеки і включає в себе нормативно-правові акти – від доктрини національної безпеки до планів дій суб'єктів забезпечення національної безпеки в конкретних умовах конкретного періоду [1, с. 268-269].

Саме таким системоутворюючим нормативно-правовим актом став новий Закон України «Про національну безпеку України», згідно з положеннями якого формується державна система забезпечення національної безпеки. Загальні риси системоутворюючого законодавства нині визначені у розділі V «Планування у сферах національної безпеки і оборони» [2], де передбачено розробку стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів безпеки і оборони, управління ресурсами та ефективного їх розподілу, якими забезпечується планування і реалізація державної політики у цих сферах (ст. 25). Саме цим нормативно-правовим актом безпосередньо визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектора безпеки і оборони.

Виходячи зі змісту даного закону, саме сектор безпеки і оборони відіграє достатньо важливу роль у забезпеченні безпеки людини, суспільства та держави від загроз. Законодавець визначає цю категорію як «систему органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів від загроз» (п. 16 ст. 1).

З огляду на це, варто погодитися з думкою вчених про те, що цілком правильною практикою є визначення суб'єктів забезпечення національної безпеки, основних напрямів їх діяльності і взаємодії саме на рівні норм-принципів, з огляду на те, що це у сукупності утворює систему забезпечення національної безпеки та основу, вихідні принципи (задум), які визначають стратегію діяльності визначеного кола суб'єктного складу або стратегію забезпечення національної безпеки [3, с. 280].

Визначення кола уповноважених суб'єктів на нормативно-правовому рівні передбачає перерахування ознак та якостей, які мають бути притаманні суб'єкту для того, що він міг виступати в ролі адресата норм певної галузі законодавства [3, с. 289]. З огляду на це, ми підтримаємо наукову думку про те, що така сукупність встановлених нормами права якостей, які дають суб'єкту можливість бути носієм юридичних прав і обов'язків у тій чи іншій сфері суспільних відносин, називається правосуб'єктністю, яка може бути загальною, галузевою та спеціальною, останні дві з яких і є характерними ознаками суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Із загальної теорії права відомо, що будь-яка характеристика суб'єкта охоплюється поняттям «правовий статус», а також і те, що достатньо велика кількість учених-юристів розглядає правовий статус як складне явище, яке об'єднує не тільки права, обов'язки, відповідальність, а й інші елементи – принципи

діяльності, правоздатність, гарантії законності тощо [4, с. 61; 5, с. 123].

У цьому контексті слід підтримати думку ученого-адміністративіста Б.Н. Лазарева про те, що визначення поняття правового статусу суб'єкта можна вивести, відповівши на питання, а саме: до якого виду органів за основним змістом діяльності він належить, хто його засновує, утворює, хто формує його керівний склад; кому орган підпорядкований, підзвітний, підконтрольний та перед ким відповідальний; яка його компетенція; хто йому підзвітний та підконтрольний, чиї акти він може відмінити самостійно, змінювати, припинити, опротестовувати; яка юридична сила актів даного органу, яке його офіційне найменування; якими державними символами орган має право користуватися; які джерела його фінансування; чи має орган права юридичної особи [6, с. 248–249].

Тому, на наш погляд, всі існуючі підходи об'єднує те, що незаперечними складовими правового статусу будь-якого державного органу є права, обов'язки, гарантії законності діяльності і юридична відповідальність. Саме такий підхід дозволяє з'ясувати головну функціональну спрямованість і структуру правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Сукупність нормативно-правових актів, яка безпосередньо нормативно визначає компетенції окремих органів державної влади, тобто сукупності прав та обов'язків, що надаються їм для виконання функцій із забезпечення національної безпеки, в теорії вітчизняної правової науки називають – правосуб'єктним законодавством [3, с. 291-292].

Так, зокрема, на нашу думку, до його переліку будуть відноситись закони України, якими визначено правовий статус та організаційно-правові засади діяльності окремих суб'єктів, які згідно з чинним Законом України «Про національну безпеку України» включені до Сектору безпеки і оборони.

Більше того, цілісний ряд функцій системи забезпечення національної безпеки є достатньо різноманітним та включає в себе не лише ті з них, котрі визначені в Законі України «Про національну безпеку України» та окремими законодавчими актами, які визначають статус окремих суб'єктів у цій сфе-

рі, але й планування діяльності органів, сил та засобів безпеки в різних режимах функціонування системи, організацію взаємодії між різними суб'єктами національної безпеки, координацію діяльності органів та сил у ході проведення заходів із забезпечення безпеки та оборони.

Таким чином, аналіз нормативно-правових актів, які визначають правовий статус суб'єктів забезпечення національної безпеки, підтверджує наукові тези про те, що вони є частиною державного апарату, мають компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, утворюються в порядку, встановленому законами або іншими нормативно-правовими актами, застосовують визначені форми та методи діяльності, наділені правом виступати від імені держави й покликані в порядку законодавчої, судової, виконавчої і розпорядницької діяльності здійснювати повсякденне забезпечення національної безпеки України. Правоздатність і дієздатність суб'єктів забезпечення національної безпеки виникає одночасно з їхнім утворенням і визначенням компетенції, а припиняється у зв'язку з ліквідацією чи скасуванням [3, с. 294].

Основні функціональні обов'язки в існуючій системі забезпечення національної безпеки України згідно з Конституцією України виконують: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства й інші центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування; сектор безпеки і оборони України; політичні і громадські інститути.

Разом з тим, з наукової та практичної точки зору необхідним є безпосереднє визначення сил та засобів забезпечення національної безпеки. Така потреба продиктована тим, що досить важливим є розуміння того, яке коло суб'єктів, якими є їх компетенція та можливості, а також які засоби безпосередньо можуть бути застосовані в межах чинного законодавства до виконання завдання із реалізації національних інтересів у тій чи іншій безпековій сфері держави.

На нашу думку, вищевказані категорії за змістом співпадають з таким поняттям, як «суб'єкт забезпечення національної безпеки»,

розкривши зміст якого можна конкретизувати та окреслити коло наявних сил та засобів, які можуть бути задіяні для захисту національних інтересів від загроз як у мирний час, так і в особливий період.

У цьому контексті зазначимо, що в силу специфіки суспільних відносин насамперед владного характеру, що виникають у ході діяльності системи державних органів, у т.ч. правоохоронних органів й військових формувань, вони складають предмет правового регулювання саме адміністративного права. З огляду на це, вбачаємо за можливе дати визначення вищевказаної категорії, взявши за основу поняття «суб'єкт адміністративного права».

У своїх працях окремі проблемні питання суб'єктів адміністративного права розглядали такі вчені, як В.Б. Авер'янов, Г.В. Атаманчук, К.К. Афанасьєв, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, В.М. С.Т. Гончарук, І.С. Гриценко, А.І. Єлістратов, О.Ф. Євтихіїв, Д.М. Лук'янець, О.Є. Луньов, П.С. Лютіков, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.Л. Кобалевський, Л.В. Коваль, Ю.О. Тихомиров та інші. Утім, віддаючи належне здобуткам учених у дослідженні проблем суб'єктів адміністративного права, слід зазначити, що в науці українського адміністративного права зазначена проблематика не вичерпується існуючим науковим доробком.

У теорії адміністративного права під суб'єктом адміністративного права розуміють фізичних та юридичних осіб, наділених певним обсягом прав та обов'язків у сфері адміністративно-правового регулювання управлінських відносин, та які реалізують функції виконавчої влади. [7, с. 49-51]. Дещо інакше, окремі вчені-адміністративісти, розвиваючи існуючі наукові підходи, визначають цю категорію, зокрема як носія (власника) прав і обов'язків у сфері державного управління, які передбачені адміністративно-правовими нормами, здатного реалізовувати надані права та виконувати покладені обов'язки [8, с. 96; 9, с. 69].

Тому, виходячи із усталених підходів теорії адміністративного права, вважаємо, що категорія «суб'єкт забезпечення національної безпеки» охоплюватиме фізичних осіб та юридичних осіб публічного права, наділених

правами та обов'язками у сфері адміністративно-правового регулювання управлінських відносин, які виникають під час забезпечення національної безпеки та які реалізують функції виконавчої влади із забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток національних інтересів, збереження цінностей, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки держави.

Необхідно враховувати також і те, що категорія «суб'єкт забезпечення національної безпеки» охоплюється поняттям «суб'єкт національної безпеки». Для того, щоб з'ясувати їх співвідношення зазначимо, що залежно від обсягу й характеру компетенції, закріплених у правосуб'єктному законодавстві, уся сукупність суб'єктів національної безпеки умовно може бути поділена на:

- суб'єкти загальної компетенції, які здійснюють керівництво всіма чи більшістю напрямів забезпечення національної безпеки (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, Рада національної безпеки і оборони України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування);

- суб'єкти галузевої компетенції, які здійснюють керівництво окремими напрямами забезпечення національної безпеки (галузеві міністерства та інші галузеві центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, Збройні Сили України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України);

- органи міжгалузевої компетенції, які здійснюють міжгалузеве регулювання, міжгалузеву координацію, контроль-наглядові функції (Генеральна прокуратура України, правоохоронні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями та ін.) [3, с. 295].

На законодавчому ж рівні коло уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення національної безпеки визначається категорією «Сектор безпеки і оборони України», який

складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки (ст. 12) [2].

Слід зазначити, норми про розмежування сил безпеки та оборони стали новелою для вітчизняного законодавства. Законодавець з метою визначення та розмежування повноважень уповноважених суб'єктів, контролю та координації їх дій закріпив, що «сили безпеки» – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України (п. 17 ст. 1); «сили оборони» – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави (п. 18 ст. 1) [2].

Проведений юридичний аналіз також дає можливість зазначити, що хоча громадяни та громадські об'єднання віднесені до кола суб'єктів національної безпеки, проте відповідні положення мають декларативний характер з огляду на те, що законодавча регламентація їх прав та обов'язків наразі є незавершеною, потребує ретельного опрацювання та закріплення на законодавчому рівні.

Разом з тим аналіз правосуб'єктного законодавства та практики забезпечення національної безпеки свідчить, що в інституціональній структурі суб'єктів забезпечення національної безпеки повинно бути чітко визначене їх коло. Насамперед, це потрібно для створення ефективної системи управління сектором безпеки і оборони як цілісної функціональної системи, об'єднання оперативних спроможностей конкретних її складових, постійного підтримання визначених сил у готовності до виконання завдань за призначенням, а також забезпечення планомірного удосконалення діяльності.

Однак, на вершині цього всього стоять безпосереднє забезпечення безпеки населен-

ня держави, а це означає, що конкретизація компетенції та відповідальності на різних рівнях є належним підґрунтям для ефективної діяльності усієї системи та забезпечення реалізації державної політики в цій сфері.

З огляду на викладене, слід дійти висновку, що, з практичної точки зору, поняття «суб'єкт забезпечення національної безпеки» умовно слід відрізнити від такої категорії як «суб'єкт національної безпеки», яке є ширшим та включає в себе всю сукупність державних органів влади.

Вважаємо, що до суб'єктів забезпечення національної безпеки слід віднести органи галузевої та міжгалузевої компетенції, у тому числі й ті, які на законодавчому рівні визначені як сили безпеки та оборони, адже реалізація саме їх компетенції лежить в основі безпосереднього реагування наявними силами та засобами на ті виклики і загрози, що стоять сьогодні перед державою.

Разом з тим зазначимо, що такий підхід є умовним та не виключає розширення окресленого кола суб'єктів, наприклад за рахунок громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки, адже захист національних інтересів – це справа всього українського народу та держави в цілому.

Між тим, сама наявність структур забезпечення національної безпеки та визначення їхнього правового статусу не вирішує всіх проблем у цій сфері. Поточні й перспективні проблеми у сфері забезпечення національної безпеки можуть бути вирішені лише за умови ефективної діяльності уповноважених суб'єктів у рамках єдиної нормативно закріпленої системи. Це, у свою чергу, передбачає необхідність вироблення відповідного механізму координації діяльності не тільки окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки, а й ефективного виконання ними взаємозалежних завдань.

Саме тому положеннями Закону України «Про національну безпеку України» спеціальних суб'єктів об'єднано в певну систему, що здатна виконувати зазначені функції, та визначено їх через категорію Сектор безпеки і оборони України. У теорії адміністративного права їх називають системи надвідомчого міжгалузевого управління.

Сутність такого управління полягає у: визначенні основних напрямів соціальної політики держави, розробці цільових, комплексних та інших державних і регіональних програм розвитку конкретної галузі управління; об'єднанні й координації галузевих систем управління в реалізації міжгалузевих програм і завдань державного управління у даній сфері; забезпеченні організаційної єдності функціонування галузевих систем управління; реалізації програм і завдань, що виходять за межі тієї або іншої галузі державного управління, а також вирішенні питань, що мають загальнодержавне, міжрегіональне й регіональне значення [10, с. 344-345].

Успішне виконання завдань щодо забезпечення національної безпеки України багато в чому залежить від організації та здійснення міжгалузевого управління. Вітчизняний науковець Кузінченко С.О. цілком слушно відносить до таких систем: по-перше, із запобігання і реагування на надзвичайні ситуації воєнного характеру; по-друге, із запобігання і реагування на надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру (включаючи надзвичайні ситуації кримінального та некримінального характеру); по-третє, із запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру [11, с. 308].

Як уже зазначалося раніше, кожна із зазначених систем має власну законодавчу базу, яка становить правове забезпечення та утворює правові режими, у тому числі й особливі правові режими, функціонування відповідної системи.

В Україні, починаючи з 2014 року, органами державної влади з метою адекватного реагування на загрозу застосування воєнної сили проти держави, ліквідації надзвичайних ситуацій соціально-політичного та воєнного характеру, були вжиті системні заходи щодо запобігання та протидії загрозам життєво важливим інтересам України.

Так, зокрема, Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України реалізовано цілком низку законодавчих ініціатив щодо зміцнення національної безпеки, подолання терористичної загрози, збереження територіальної цілісності, забезпечення безпеки та нормалізації жит-

тедіяльності населення в районі проведення антитерористичної операції, а в подальшому районі проведення Операції об'єднаних сил, підвищення готовності до відвернення і нейтралізації загроз національній безпеці держави. Як наслідок, по-перше, розширено перелік завдань Сектору безпеки і оборони, конкретизовано спільні завдання для сил, які беруть участь в АТО та ООС, зокрема для Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та ін.; по-друге, чітко визначені завдання, які вони повинні виконувати; по-третє, організовано та проведено кризове стратегічне планування застосування Збройних Сил України із залученням інших військових формувань та правоохоронних органів; по-чверте, розроблено Стратегічний замисел застосування Збройних Сил України з відсічі збройної агресії, який став основним документом з питань діяльності військ (сил) в особливий період; по-п'яте, забезпечено ведення у рамках АТО та ООС бойових (спеціальних) операцій силами і засобами Збройних Сил України із залученням інших військових формувань та правоохоронних органів тощо.

Законодавчо визначений та вдосконалений інструментарій відповідних заходів забезпечив достатньо високу можливість вирішення ширшого переліку завдань за рахунок системи заходів, характерних, як правило, для умов надзвичайних правових режимів, здійснюваних у взаємодії суб'єктами сектору безпеки та оборони України. Система відповідних заходів, як вимога часу, покликана забезпечити адекватне реагування на сучасні прояви загроз національним інтересам держави.

Разом з тим вважаємо, що відповідне законодавство має розроблятися не лише для надання правового поля діяльності окремим суб'єктам на державному рівні, але й забезпечити розробку ефективних засобів та гнучких механізмів реалізації окремих заходів, у тому числі й тих, що притаманні для надзвичайних правових режимів, при виникненні надзвичайних ситуацій загальнодержавного рівня, для відвернення загроз та забезпечення державної безпеки.

Крім виконання загальних завдань, зазначені вище суб'єкти забезпечення національної безпеки забезпечують виконання завдань за-

лежно від напряму діяльності. Ми не будемо зупинятися на завданнях кожного із зазначених із цих суб'єктів, у силу того, що зазначене визначено чинним законодавством держави, але на підставі проведеного аналізу зазначимо, що сьогодні діяльність визначеного кола суб'єктів здійснюється, як правило, в умовах функціонування, притаманних для особливих правових режимів, однак без фактичного їх введення.

Правовим підґрунтям для цього є законодавство, яке фактично не зобов'язує, а лише надає право уповноваженим вищим органам державної влади на введення особливих правових режимів. У той же час, як уже зазначалося вище, держава зобов'язана захищати національні інтереси. За наявності надзвичайних ситуацій загальнодержавного рівня (техногенного характеру, природного, соціального та воєнного), які фактично є підставами для введення в установленому законом порядку, функціонування уповноваженого кола суб'єктів передбачає реалізацію завдань суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони України за такими напрямами, як: усунення загроз та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій (у т.ч. боротьба з тероризмом, запобігання фінансуванню тероризму, протидія використанню з терористичною метою засобів масового ураження, ліквідація масових заворушень), здійснення заходів правового режиму надзвичайного та воєнного стану.

Висновки

Таким чином, проблематика сил та засобів забезпечення національної безпеки України лежить у площині нормативно-правових заasad функціонування системи її забезпечення, діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері, їх взаємодії, а також можливостей координації виконання спільних і взаємозалежних завдань на відомчому, міжвідомчому та надвідомчому рівнях як у мирний час, так і в особливий період.

Для захисту національних інтересів від загроз, в першу чергу, мають бути задіяні органи галузевої та міжгалузевої компетенції, у тому числі й ті, які на законодавчому рівні визначені як сили безпеки та оборони, які в межах компетенції виконують завдання з без-

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі юридичного аналізу визначено коло суб'єктів забезпечення національної безпеки, їх правовий статус, що дозволило з'ясувати сили та засоби її забезпечення. Сформульовано авторський підхід до співвідношення категорій «суб'єкт національної безпеки» та «суб'єкт забезпечення національної безпеки». Окреслено правову основу функціонування та механізми координації їх діяльності.

Ключові слова: національна безпека, суб'єкт, сили, засоби, система.

SUMMARY

The research article determines subjects which ensure national security due to legal analyzes, their legal status, that helped to clarify assets for its maintenance. Summed up the original approach for correlation between such terms as subjects of national security and subjects which ensure national security. Lined up legal framework of their activity and arrangements for coordination their activity.

Keywords: national security, subject, assets, system.

посереднього реагування на загрози загальнодержавного рівня.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій або наявності загроз загальнодержавного рівня координація діяльності уповноважених суб'єктів здійснюється в межах відповідних систем надвідомчого міжгалузевого управління, правову основу діяльності яких утворюють законодавчі акти, якими визначено як правовий статус та організаційно-правові засади діяльності окремих суб'єктів, так і особливості їх діяльності в особливих умовах, підзаконні нормативні акти, якими створено відповідні державні системи реагування, відомчі й міжвідомчі накази та інструкції, а також ті нормативно-правові акти, які забезпечують правові режими в державі.

Разом з тим, від рівня теоретичного осмислення та нормативно-правового забезпечення відповідних функціональних систем з урахуванням наявних можливостей наукового супроводження залежить вирішення організаційних питань діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки держави як у мирний час, так і в особливий період.

Література

1. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: Монографія / Г.В. Новицький. – К. Інтертехнологія, 2008. – 496 с.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. – Урядовий кур'єр. – № 132 – 2018.

3. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: Монографія / Г.В. Новицький. – К. Інтертехнологія, 2008. – 496 с.

4. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. – М.: Наука, 1979. – 229 с.

5. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: Учебное пособие / Л. Д. Воеводин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, Норма, Инфра-М, 1997. – 304 с.

6. Лазарев Б. М. Государственное управление на этапе перестройки / Лазарев Б. М. – М.: Юрид. лит., 1988. – 318 с.

7. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

8. Колпаков В. К. Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.

9. Административное право Украины: Учебник / Под общей ред. С. В. Кивалова. – Х.: «Одиссей», 2004. – 880 с.

10. Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія / С. О. Кузніченко. – Сімферополь : КРП «Видво «Кримнавчпеддержвидав», 2009. – 500 с.

11. Кузніченко С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Кузніченко Сергій Олександрович ; МВС України, Кримськ. юрид. ін-т ОДУВС. – Сімферополь, 2010. – 463 с.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА СУДОВОЮ ВЛАДОЮ

**НЕСТОР Наталія Володимирівна - кандидат юридичних наук, здобувач
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»**

УДК 342.95 (477)

В статті автор обосновує точку зору, що по истечении нескольких лет после судебной реформы 2016 года, формирование состава Высшего совета правосудия из числа лиц, большинство которых составляют действующие или бывшие судьи, избранные самими судьями, – все более четко определяются присутствием проблемных вопросов юридического механизма контрольно-надзорной деятельности за судебной властью. Системно выделяются и характеризуются подобные проблемы как в разрезе недостатков правового регулирования, законодательной техники, так и правоприменения – ограничение возможностей Общественного совета добросовестности в квалификационной оценке судей и кандидатов на судебские должности, сознательного уклонения субъектов контрольно-надзорной деятельности за судьями от выполнения собственных обязанностей и тому подобное.

Ключевые слова: контроль, судебная власть, проблемы, судебная реформа.

Постановка проблеми

Суди, судді, судова система в цілому не є ізольованими органами, особами, явищами в суспільстві та структурі державної влади; вони також беруть участь у суспільних відносинах, відчують на собі весь спектр впливу таких загальносуспільних явищ як корупція, правовий нігілізм, низький рівень правової культури, толерантність до порушень закону в державному управлінні. І, що найприкріше, – пристосовуються та адаптуються до їх умов та правил функціонування. Відтак, по спливу

декількох років після судової реформи 2016 року, формування складу Вищої ради правосуддя з числа осіб, більшість яких складають діючі чи колишні судді, обрані самими судьями, – все більш чітко окреслюється наявність проблемних питань юридичного механізму контрольно-наглядової діяльності за судовою владою.

Ці проблеми в рівній мірі стосуються як недоліків правового регулювання, законодавчої техніки, так і правозастосування – обмеження можливостей Громадської ради доброчесності в кваліфікаційному оцінюванні суддів та кандидатів на суддівські посади, свідомого ухилення суб'єктів контрольно-наглядової діяльності за судьями від виконання власних обов'язків, або ж намагання додатково розширити свою компетенцію шляхом довільного тлумачення чинного законодавства. У зв'язку з цим, окреслення проблем нормативних формулювань та практики їх застосування в контексті заходів контролю та нагляду в судовій сфері є важливою передумовою напрацювання комплексних змін до чинного законодавства з метою усунення неузгодженостей та протиріч у юридичному механізмі контрольно-наглядової діяльності за судовою владою в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У науковій літературі дослідження юридичного механізму контрольно-наглядової діяльності за судовою владою традиційно здійснюється в розрізі загальної теорії права,

адміністративного права, державного управління (праці таких вчених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, С.В. Бардаш, Ю.П. Битяк, В.В. Галушко, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, А.М. Колодій, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.Я. Малиновський, О.М. Музичук, О.В. Шевчук та інших). Абсолютна більшість наукових досліджень, присвячених питанню проблем юридичного механізму контролю за суддями, здійснювалася з врахування законодавства, зміненого після судової реформи 2016 року. Щодо проблем оновленої правової бази, її застосування на практиці, дослідження в основному здійснюються громадськими експертами та аналітиками. Зазначені обставини зумовлюють актуальність даної статті та новизну її висновків та узагальнень.

Метою статті є характеристика проблемних питань юридичного механізму контролю-наглядової діяльності за судовою владою.

Виклад основного матеріалу

Стаття 126 Конституції України визначає вичерпне коло підстав звільнення суддів з посади та припинення їх повноважень. У той же час підпунктами 4 та 5 пункту 16-1 перехідних положень основного закону передбачено, що відповідність займаній посаді судді, якого призначено (обрано) на посаду до 30 вересня 2016р., має бути оцінена в порядку, визначеному законом. Виявлення за результатами такого оцінювання невідповідності судді займаній посаді (за критеріями компетентності, професійної етики або доброчесності) чи відмова судді від такого оцінювання є підставою для звільнення судді з посади[1]. Згідно з пунктом 7 прикінцевих та перехідних положень закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016р., з дня початку роботи Верховного Суду, Верховний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України припиняють свою діяльність та ліквідуються у встановленому законом порядку [2]. Таким чином, Верховна рада України як суб'єкт контролю в рамках реалізації адміністративної процедури нормотворчості на

тимчасовій основі запроваджує додаткові підстави звільнення судді з посади.

Довгий час основним проблемними аспектами забезпечення незалежності суду в науковій літературі та експертних дослідженнях визначалися, по-перше, факти неправомірного втручання сторонніх осіб у професійну діяльність суддів у цілях впливу на прийняття бажаного для них рішення в конкретній судовій справі; по-друге, прийняття суддями завідомо неправомірних процесуальних рішень, фактично – продовження протиправної діяльності третіх осіб [3, с. 10], [4, с. 71]. Судова реформа 2016 року мала докорінним чином змінити цю негативну тенденцію, однак поточний стан справ демонструє дещо інші результати.

Напередодні з'їзду суддів України, на якому були обрані всі члени Вищої ради правосуддя від суддівської спільноти, активісткою ВГО «Автомайдан», координатором проекту PROSUD К.Т. Бутко були оприлюднені дані про наявність погоджених з Банковою кандидатів – С. Шелест, Л. Іванова, О. Прудивус, Н. Краснощочкова. Серед них – особи зі сумнівними статками, судді Майдану та ті, що мають зв'язок із країною-агресором. Наявність «затверджених» кандидатів до початку з'їзду говорить про те, що до незалежності нашої судової системи ще далеко. Очевидно, що вплив на важливий судовий орган хоче зберегти як Адміністрація Президента, так і стара суддівська система [5]. Висвітлюючи хід проведення з'їзду суддів, журналіст видання «Український тиждень» А. Голуб виокремив цікаву деталь – делегати ставили гострі запитання практично всім, окрім чотирьох оголошених у ЗМІ й нібито погоджених із Банковою кандидатів. Натомість на їхню адресу лунали слова підтримки, і це чимось нагадувало ювілей директора заводу, на якому кожен працівник намагається підкреслити трудовий внесок та особисті чесноти керівника[6]. Таємне голосування остаточно розставило все на місця, перелік переможців відповідав оприлюдненим раніше даним.

Високий ступінь суспільних очікувань від результатів судової реформи, на жаль, корелюється з так само значним рівнем розчарування від практики здійснення суддівського контролю цими інституціями. Спри-

яє суб'єктивізму процесу кваліфікаційного оцінювання і процедура нарахування балів. Так, під час конкурсу до Верховного суду кандидат міг набрати 1000 балів. Для цього він проходить тестування на знання законодавства, за що може отримати максимум 90 балів, пише проект судового рішення (120 балів), проходить психологічне тестування та співбесіду з членами Комісії (790 балів). Лише тести на знання законодавства перевіряються технічними засобами. Решту балів ВККС виставляє на власний розсуд, без жодних мотивів та аргументів [7]. Подібне закриття інформації по суті зводить нанівець всю прозорість та публічність конкурсу. Адже не знаючи мотиви, логіку комісії при оцінюванні відповідності визначеним критеріям, суму балів по кожному з них – неможливо співставити публічну інформацію про суддів (кандидатів) з обсягом набраних ними балів по конкретних критеріях.

Неоднозначною та суперечливою є співпраця, взаємодія Вищої кваліфікаційної комісії суддів з Громадською радою доброчесності в процесі кваліфікаційного оцінювання суддів. Аналізуючи роботу комісії, її рішення, складається стійке враження про бажання комісії якщо не витіснити громадську раду з процесу оцінювання, то, принаймні, максимально ускладнити її роботу. Рішенням кваліфікаційної комісії суддів від 29 грудня 2017р. були внесені зміни до регламенту комісії, встановлено додаткові вимоги до порядку роботи ради та висновку, що нею готується [8]. За результатами оскарження цих змін у Верховному суді, підпункти 4.10.2, 4.10.3, 4.10. 6. пункту 4.10 були визнані протиправними та скасовані [9]. В тому числі з огляду на ці обставини, Громадська рада постійно звертається до Вищої кваліфікаційної комісії суддів з різними заявами, зверненнями щодо усунення протиріч взаємної співпраці, покращення алгоритму взаємодії інституцій.

Практика контрольно-наглядової діяльності по відношенню до суддів іншого органу суддівського врядування – Вищої ради правосуддя – також містить ряд проблемних та суперечливих моментів. У цілому менше 1% дисциплінарних скарг мають наслідком застосування до судді заходу дисциплінарного впливу, ще менший відсоток – саме звільнен-

ня з посади. З іншого боку, законодавче формулювання про «розумні строки» доповідачу для попередньої перевірки дисциплінарної скарги, та взагалі відсутність визначення такого строку для відкриття дисциплінарною справою дисциплінарної палатою, в сукупності з давністю притягнення судді до відповідальності, створює потенціал для маніпулювання та додаткового тиску на суддів, щодо яких подані скарги.

Так, Третя дисциплінарна палата вирішила притягнути суддю Дніпровського районного суду міста Київ Н. Ластовку до дисциплінарної відповідальності та звільнити її 27 березня 2017р. Скарга на це рішення від судді надійшла 11 квітня 2017р., проте ВРП розглянула скаргу лише 30 січня 2018р. (через 294 дні замість передбачених законом 120). Незважаючи на очевидні порушення норм процесуального права, грубу недбалість та умисне порушення закону суддею (про що додатково член ВРП Бойко зазначав в окремій думці), рішення про звільнення було скасовано. Іншим прикладом є закриття дисциплінарної справи щодо судді Дев'ятка (головавав у справі щодо державної зради колишнього президента В.Ф. Януковича) – у рішенні дисциплінарної палати було зазначено, що діяння судді Дев'ятка є такими, що можуть бути кваліфіковані як порушення присяги, проте суддю не було притягнуто через закінчення строків давності. За таких обставин, цілком логічними є зауваження експертів громадської фундації DEJURE А. Химчука та М. Колотила, що Вища рада правосуддя може маніпулювати строками розгляду, аби тримати тих чи інших суддів, стосовно яких розглядає справи, «на гачку», чим тиснути на них. Так само, нерідко рада тримає скарги на суддів в якості своєрідних «козирів», які можна витягнути тоді, коли на суддів необхідно таким чином здійснити тиск [10]. Подібні способи посилення контролю за суддями обумовлені як законодавчими неточностями, так і в прагненні використання можливостей Вищої ради правосуддя для впливу на поведінку суддів у професійній діяльності членами цієї ради чи сторонніми до судової системи особами.

За різними аналітичними дослідженнями, з 18 нових підстав для дисциплінарної відповідальності, орган суддівського врядування

застосовує лише три; часто – через створені нею ж бюрократичні перепони. Зокрема, ВРП витлумачила законодавство таким чином, що перевірка правдивості тверджень судді у декларації добросовісності належить до виключної компетенції Вищої кваліфікаційної комісії суддів, хоча жодне положення закону не обмежує ВРП у самостійній перевірці цих тверджень у межах дисциплінарної процедури [11, с. 14-15]. І це має місце за наявності власних законних можливостей та повноважень здійснити відповідну перевірку (або, принаймні, доручити її проведення після відкриття дисциплінарної справи), а так само відсутності будь-якого преюдиційного значення для Ради результатів перевірок комісії та Національного агентства з запобігання корупції.

Висновки

Проведений стислий огляд проблемних питань юридичного механізму контрольно-наглядової діяльності за судовою владою засвідчив, що попри ряд принципових здобутків судової реформи 2016 року все ще залишається значна частина недоліків, колізій у цій сфері. До числа основних з них відносимо:

1) мінливість правої системи та правового регулювання, їх залежності від політичних та комерційних факторів, ситуативної кон'юнктури партійних інтересів;

2) постійні зміни в законодавстві, наявність перехідних положень запроваджують на тимчасовій основі додаткові можливості контролю за суддями (звільнення суддів ліквідованих Верховного та Вищого спеціалізованих судів, люстрація, кваліфікаційне оцінювання суддів, відмінність оплати праці суддів залежно від факту проходження такого оцінювання, диференціація факту притягнення до дисциплінарної відповідальності залежно від часу вчинення проступку через зміну правил давності діяння);

3) мінливість обсягу та змісту заходів контролю та нагляду, що можуть бути застосовані до суддів третіми особами, в різні періоди виконання суддями функцій правосуддя; при цьому змінюється як обсяг адміністративної компетенції суб'єктів, контролю, так і правовий статус суддів, механізм дисциплі-

нарної відповідальності, перелік обов'язків судді, порушення яких є її підставами та умовами настання;

4) збереження адміністративного впливу на органи суддівського врядування – формальна «суддівська більшість» їх складу відходить на задній план, не може конкурувати з усталеними традиціями, зв'язками подібної співпраці та узгодження позицій між судом та адміністративною вертикаллю влади;

5) активна практика офіційних коментувань рішень судів та суддів національними публічними діячами, видача не передбачених законодавством доручень правоохоронним органам щодо перевірки умислу на протиправність їх ухвалення;

6) розширення суб'єктами контролю власних адміністративних повноважень у непередбачений законом спосіб (перегляд Верховним судом рішень Вищої ради правосуддя з не передбачених законом підстав; неаргументована видача Конституційним судом забезпечувального наказу, яким призупиняється виконання рішень судів на території України);

7) компетенційні неузгодженості між різними суб'єктами контролю, державними органами (між Президентом та Вищою радою правосуддя при призначення (переведенні) осіб – діючих суддів до новостворених судів; між Вищою радою правосуддя та Вищою кваліфікаційною комісією суддів, НАЗК щодо попередньої перевірки декларацій майна та добросовісності);

8) невиконання суб'єктами контролю своїх прямих обов'язків, що може ставити під сумнів їх рішення, легітимність судів та суддів (невидання Президентом указу про створення Верховного суду; прийняття рішень органами суддівського самоврядування у неповноважному складі, при наявності конфлікту інтересів; відсутність мотивів прийняття в рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів);

9) системні недоліки в роботі Вищої кваліфікаційної комісії суддів (використання принципу презумпції невинуватості суддів під час кваліфікаційного оцінювання; непослідовність та вибірковість кваліфікаційного оцінювання в частині аналізу, співставлення даних майнових декларацій, пояснень суддів походження власного майна; значний

суб'єктивізм при формуванні його результатів; поверховий аналіз суддівського досьє та наданих суддями пояснень; виставлення близько 80% балів на власний розсуд, без жодних мотивів та аргументів; конвеєрний режим співбесід, що виключає можливість ретельної та змістовної оцінки);

10) намагання суб'єкту контролю локальною нормотворчістю коригувати положення закону (фіксування ВККС у власному регламенті «альтернативності мотивування» своїх рішень);

11) відсутність конструктивного діалогу та партнерської взаємодії між ВККС та ГРД, іншими представниками громадськості; ситуативне врахування негативних висновків ГРД; постійне прагнення комісії якщо не витіснити громадську раду з процесу оцінювання, то принаймні максимально ускладнити її роботу; відсутність жодної логіки в практиці врахування чи неврахування негативних висновків ради, дає підстави стверджувати, що має місце не пріоритет принципу доброчесності, професіоналізму чи етики, а треті, невідомі широкому загалу причини та аргументи;

12) системні недоліки в роботі Вищої ради правосуддя (неоднорідність практики за схожих обставин як самої ради, так і її дисциплінарних палат; зловживання розумними строками попередньої перевірки скарги, відсутністю строку для відкриття дисциплінарної справи; обмежене надання права заявникам оскаржити рішення дисциплінарної палати, наданням можливості суддями піти у відставку при поданих щодо них дисциплінарних скаргах, закритістю інформації про членів Вищої ради правосуддя – доповідачів по справах, різною практикою тлумачення «істотності» в протиправній поведінці судді і т.д.);

13) пануючий правий нігілізм у державному управлінні та суспільстві в цілому, толерантність до проявів корупції та конфлікту інтересів, взаємна лояльність гілок влади, недооцінка (почасти – відверте несприйняття та побоювання) потенціалу громадських організацій, матеріалів журналістських розслідувань в аспекті виявлення фактів недоброчесної, неетичної, непрофесійної поведінки суддів та кандидатів на посаду судді.

Література

1. Конституція України: Законвід 28.06.1996 №254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>;
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 05.08.2018р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>;
3. Гринюк В. О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 18 с.;
4. Рачинський А. П., Огілько А.В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. 2016. № 1. С. 66-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_1_10;
5. Бутко К.Т. Нові члени Вищої ради правосуддя погоджені до початку з'їзду суддів. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/butko/5c18d4b7e3c68/>;
6. Голуб А. Призначення суддів: контрольована демократія. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/224791>;
7. Смалюк Р., Середа М., Куйбіда Р. Другий відбір суддів до нового Верховного Суду: старі та нові проблеми. URL: <http://www.pravo.org.ua/ua/news/20873657-drugiy-vidbir-suddiv-do-novogo-verhovnogo-sudu-stari-ta-novi-problemi>;
8. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 13.10.2016р. № 81/зп-16. URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/reglament05022019.pdf>;
9. Постанова Верховного суду від 18 вересня 2018 р., судова справа №9901/460/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76614024#>;
10. Химчук А., Колотило М. 8 проблем з притягненням суддів до дисциплінарної відповідальності. URL: <https://dejure.foundation/longread/8-problems-of-disciplinary-proceedings>;
11. Середа М., Куйбіда Р., Смалюк Р. Дисциплінарна практика Вищої ради пра-

АНОТАЦІЯ

У статті автор обґрунтовує точку зору, що по спливу декількох років після судової реформи 2016 року, формування складу Вищої ради правосуддя з числа осіб, більшість яких складають діючі чи колишні судді, обрані самими суддями, – все більш чітко окреслюється присутність проблемних питань юридичного механізму контрольно-наглядової діяльності за судовою владою. Системно виокремлюються та характеризуються подібні проблеми як у розрізі недоліків правового регулювання, законодавчої техніки, так і правозастосування – обмеження можливостей Громадської ради доброчесності в кваліфікаційному оцінюванні суддів та кандидатів на суддівські посади, свідомого ухилення суб'єктів контрольно-наглядової діяльності за суддями від виконання власних обов'язків тощо.

Проведений огляд проблемних питань юридичного механізму контрольно-наглядової діяльності за судовою владою засвідчив, що попри ряд принципових здобутків судової реформи 2016 року все ще залишається значна частина недоліків, колізій у цій сфері. До числа основних з них відносимо: 1) мінливість правової системи та правового регулювання, їх залежності від політичних та комерційних факторів, ситуативної кон'юнктури партійних інтересів; 2) постійні зміни в законодавстві, наявність перехідних положень запроваджують на тимчасовій основі додаткові можливості контролю за суддями (звільнення суддів ліквідованих Верховного та Вищого спеціалізованих судів, люстрація, кваліфікаційне оцінювання суддів, відмінність оплати праці суддів залежно від факту проходження такого оцінювання, диференціація факту притягнення до дисциплінарної відповідальності залежно від часу вчинення проступку через зміну правил давності діяння); 3) збереження адміністративного впливу на органи суддівського врядування – формальна «суддівська більшість» їх складу відходить на задній план, не може конкурувати з усталеними традиціями, зв'язками подібної співпраці та узгодження позицій між судом та адміністративною вертикаллю влади.

Ключові слова: контроль, судова влада, проблеми, судова реформа.

SUMMARY

In the article the author substantiates the view that after the expiration of several years after the judicial reform of 2016, the formation of the composition of the High Council of Justice from among persons, the majority of which are acting or former judges, elected by the judges themselves – increasingly clearly outlines the presence of problematic issues of the legal mechanism of the legal mechanism – oversight of the judiciary. Such problems are systematically distinguished and characterized, both in terms of the shortcomings of legal regulation, legislative technique, and enforcement – limiting the ability of the Public Council of Integrity in qualifying judges and candidates for judicial positions, deliberately evading subjects of control and supervision over judges and more.

The review of the problematic issues of the legal mechanism of judicial control and supervision activity, showed that despite a number of fundamental achievements of the judicial reform in 2016, a considerable part of the shortcomings and conflicts in this area still remains. The main ones include: 1) the variability of the right system and legal regulation, their dependence on political and commercial factors, the situational context of party interests; 2) constant changes in the legislation, the presence of transitional provisions introduce on a temporary basis additional possibilities of control over judges (dismissal of judges of liquidated Supreme and High specialized courts, lustration, qualification evaluation of judges, the difference between the remuneration of judges depending on the fact of passing such evaluation, differentiation disciplinary responsibility, depending on the time of the offense through the change of the rules of limitation); 3) preservation of administrative influence over the bodies of judicial administration – the formal “judicial majority” of their composition goes into the background, cannot compete with established traditions, ties of such cooperation and coordination of positions between the court and the administrative vertical of the authorities.

Keywords: control, judiciary, problems, judicial reform.

восуддя щодо суддів. Київ, липень 2018. 35 с. URL: <http://pravo.org.ua/img/books/files/1531838958practice.pdf>.

ДО ДИСКУСІЇ ПРО ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

ВОЙТОВ Геннадій Васильович - суддя Київського районного суду міста Одеси

УДК 342.951:342.841:343.811(477)

В статтє характеризуются принципы административно-правового предотвращения коррупции в органах и заведениях исполнения уголовных наказаний Украины. Анализируются способы их закрепления в украинском законодательстве и международных правовых актах. Предлагаются критерии классификации принципов предотвращения коррупции в органах и заведениях исполнения уголовных наказаний Украины.

Ключевые слова: Принципы, коррупция, предотвращение коррупции, пенитенциарное учреждение, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины.

Вступ

Державна політика протидії корупції полягає у виявленні та подоланні її соціальних передумов та наслідків, викритті корупційних діянь, забезпечення обов'язкової відповідальності винних у їх вчиненні. Стратегічним напрямом запобігання передумовам корупції та їх нейтралізації є послідовна демократизація всіх сфер суспільного життя, розвиток громадянської свідомості та активності у загальному контексті побудови демократичної держави. Демократизація, відкритість влади, прозорість та зрозумілість для населення державних рішень, діяльності управлінського апарату, розвиток громадянського суспільства – найважливіші важелі подолання корупції.

Стан наукової розробленості проблеми

У правових науках усіх галузей та в адміністративному праві, зокрема, такому юридичному явищу, як принципи, присвячено велику кількість наукових досліджень. Принципи діяльності з протидії та запобігання корупції досліджували у площині кримінології та кримінального права: В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, М.І. Камлика, О.М. Литвак, М.І. Мельник, О.С. Саїнчин, Ю.О. Шевчук та інші, так і в адміністративно-правовій площині: В.Б. Авер'янов, І.П. Голосніченко, Н.О. Горб, О.І. Добровольський, І.А. Дьомін, Д.Г. Заброда В.О. Завгородній, В.О. Іванцов, В.К. Колпаков, В.І. Литвиненко, Є.С. Молдаван, О.Я. Прохоренко, І.О. Ревак, О.П. Рябченко, Н.В. Селіхов, В.О. Шамрай та інші. Теоретичних питань принципів запобігання та протидії корупції в органах публічної влади торкались Ю.А. Комісарчук, О.Л. Малін, М.В. Романов та інші. Однак динаміка змін вітчизняного антикорупційного законодавства підкреслює актуальність зазначених питань.

Мета дослідження

Проаналізувати сутність принципів адміністративно-правового запобігання корупції в органах та установах виконання кримінальних покарань України.

Виклад основного матеріалу

Боротьба з корупцією, запобігання та протидія цьому протиправному феномену,

як і кожна сукупність урегульованих правом елементів юридичної діяльності уповноважених органів, здійснюється у відповідності до цих юридичних явищ, що виступають у юридичному процесі, як основоположні ідеї, а також безперечні та загальнообов'язкові вимоги.

Для забезпечення повного та всестороннього тлумачення сутності поняття «принципи запобігання корупції у органах та установах виконання кримінальних покарань України» необхідним, на наш погляд, є аналіз самих понять «принципи», «принципи юридичної діяльності» та «принципи протидії корупції», які є досить багатограним і широко використовується як у науці, так і в практичній діяльності.

Філософська література та популярні тлумачні словники тлумачать принципи, як основне вихідне положення певної наукової системи чи теорії, містить у собі як суб'єктивний, так і об'єктивний зміст [1, с.229]. Принцип – вихідний пункт, першооснова, найперше, основоположне теоретичне знання, яке є таким, що не потребує доведення. Принцип в об'єктивному розумінні – це основне положення, передумова; в об'єктивному розумінні [2, с.364].

З огляду на таке розуміння, принцип є правовою категорією, а отже, і принцип юридичної діяльності (а протидія корупції є саме такою діяльністю), є тією специфічною основою, на якій базується сам процес, тобто весь алгоритм юридичних, у тому числі тих адміністративних дій, що визначені законами України як протидія та запобігання корупції.

У науковій літературі адміністративного права принципи визначаються як основні положення галузі [3, с.29], основи адміністративного провадження [4, с.2], основні керівні засади, які характеризують зміст його стадій та інститутів [5, с.31].

Як бачимо наукові джерела містять велику кількість різноманітних тлумачень досліджуваного поняття і всі вони відображають його сутність. Самі поняття не мають нормативного закріплення джерелами права в Україні і надалі залишаються визначені науковими джерелами філології, філософії,

логіки, права, а також джерелами галузевих юридичних наук.

Не зважаючи на те, що нормативне визначення поняття «принципи» відсутнє, закріплення в актах права самих переліків принципів є досить поширеним. Наприклад:

- Кримінально-виконавчий кодекс України статтею 5 встановлює принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань [6];

- Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» статтею 2 – основні принципи діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України [7];

- Закон України «Про державну службу» статтею 3 – основні принципи державної служби [8];

- Закон України «Про Національну поліцію» статтями 6 – 12 – принципи діяльності поліції [9];

- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» статтею 2 – принципи недискримінації у законодавстві України [10].

та багато інших.

Як складові антикорупційної діяльності, принципи вперше були відображені у Розпорядженні КМУ від 8.12.2009 №1688-р «Про схвалення Зasad антикорупційної політики». До таких віднесено: верховенство права і закону, пріоритет прав і свобод людини та громадянина; рівність усіх перед законом; відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; ефективна взаємодія законодавчої, виконавчої і судової гілок влади та держави з громадськістю; невідворотність відповідальності за здійснення корупційного правопорушення; єдина державна політика у сфері запобігання та протидії корупції; співпраця з іноземними державами та міжнародними організаціями, зокрема з Групою держав Ради Європи проти корупції (GRECO); цільове бюджетне фінансування діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з виконання завдань антикорупційної політики; доступність до інформації про вчинені корупційні правопорушення, корупціогенні

чинники та здійснені заходи щодо запобігання та протидії корупції [11].

Найшли своє відображенні принципи антикорупційної діяльності органів влади і в міжнародних актах права, наприклад: у Модельному законі про боротьбу з корупцією, прийнятому на XIII пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД (Постанова № 13-4 від 3.04.1999) [12], Модельному законі про основи законодавства антикорупційної політики, прийнятому на XXII пленарному засіданні, Міжпарламентської Асамблеї держав учасників СНД (Постанова №22-15 від 15.11.2003) [13].

Резолюцією Комітету міністрів Ради Європи наводиться перелік двадцяти керівних принципів боротьби з корупцією. Даною резолюцією Комітет міністрів РЄ пропонує національним владам застосувати ці принципи у внутрішньому законодавстві і практиці [14].

На відміну від Закону України «Про заходи запобігання і протидії корупції», який втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції», текст останнього взагалі не містить слова «принцип» у будь-яких значеннях, у той же час як його попередник статтею 3 встановлював їхній перелік: верховенства права; законності; комплексного здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів; пріоритетності запобіжних заходів; невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень; відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; участі громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції, державного захисту осіб, які надають допомогу у здійсненні таких заходів; забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням [15].

І.О. Ревак окреслив коло принципів запобігання та протидії корупції, віднісши до них: верховенства права; законності; системності; комплексного здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів протидії

корупції; об'єктивності; наукової обґрунтованості; економічної доцільності; взаємодії владних структур з інститутами суспільства і населення; пріоритетності запобіжних заходів; невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень; відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; участі громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції; державного захисту осіб, які надають допомогу у здійсненні таких заходів; забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням. При цьому дослідник вважає, що принципами протидії корупції можна визнати також інші базові положення, у тому числі: демократизацію управління суспільством; оптимальну відкритість для населення діяльності посадових осіб; входження до міжнародної системи протидії корупції та розвитку всебічного співробітництва з іншими державами [16, с.134-140].

М.І. Мельник стверджує, що протидія корупції базується на таких основних принципах: верховенства права; законності; системності; комплексності; адекватності; практичної спрямованості; відповідності; наукової обґрунтованості; економічної доцільності; взаємодії владних структур з інститутами суспільства і населенням; оптимальності і ефективності [17, с.221].

Н.В. Селіхов вважає, що до принципів боротьби з корупцією слід віднести принципи законності, правової регламентації, демократизму, пріоритету суспільних інтересів, безперервності, постійного вдосконалення державного механізму, гласності, зв'язку з практикою [18, с.182-186].

Спробуємо розкрити окремі з них.

Принцип верховенства права. Базується на положеннях статті 8 Конституції України, у відповідності до якої Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Це означає, що верховенство права в антикорупційній діяльності є конституційним принципом, який означає що норми права є пріоритетними у застосуван-

ні у порівнянні з іншими соціальними нормами.

Принцип законності. Полягає в тому, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Законність повинна бути реальною, стверджує С.Ю. Беньковський, оскільки закон в Україні є джерелом права, прийнятим відповідно до Конституції. Реальність законності гарантується, у першу чергу, обов'язком державних органів та їх посадових осіб додержуватися її, відповідальністю перед народом України, а також судовим контролем (у тому числі з боку Конституційного Суду України), прокурорським наглядом, контролем з боку спеціально створених органів виконавчої влади (інспекцій, адміністрацій, комісій, комітетів) та правом громадян на звернення до органів місцевого самоврядування, державних та громадських органів, у тому числі у суди [19, с.89].

Такий висновок дає підстави вважати про наявність тісного взаємозв'язку принципу законності з іншими принципами, у цьому випадку з принципом відкритості та прозорості.

Принцип комплексного здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів. Комплексна управлінська функція держави має на меті забезпечити ефективне досягнення цілей щодо подолання корупції.

Правові заходи полягають у прийнятті правових актів, направлених на прозорі взаємовідносини, покращення соціального захисту службовців та працівників органів та установ пенітенціарної системи, встановлення зрозумілих та чітких процедур державних закупівель для потреб органів та установ пенітенціарної системи, проведення конкурсів на заміщення вакантних посад, встановлення відповідальності за корупційні правопорушення. Соціально-економічні заходи полягають у дотриманні механізмів справедливого розподілу соціальних благ (встановлення оплати праці та пенсійного забезпечення службовців установ виконання покарань, які відповідають умовам праці

чи служби, соціальні гарантії для цих службовців зв'язку з втратою роботи чи тимчасовою непрацездатністю, іншими соціальними гарантіями), обґрунтованому стимулюванні розвитку виробництв в установах виконання покарань. Інформаційні заходи можуть бути виражені у створенні умов для безперешкодного доступу до публічної інформації, у тому числі про права засуджених, державні закупівлі, вакантні посади в органах та установах виконання покарань, правові акти, що регулюють діяльність органів та установ пенітенціарної системи, у різноспосібному інформуванні громадськості про заходи протидії корупції та інше.

Принцип пріоритетності запобіжних заходів. Цей принцип полягає у здійсненні попереджувально-профілактичних заходів у середовищі посадових осіб Державної пенітенціарної служби України для протидії порушенням чинного законодавства, запобігання корупції, усунення причин і умов, що сприяють вчиненню цих правопорушень. З економічної точки зору, вжиття запобіжних заходів є набагато ефективнішим, ніж усунення негативних наслідків корупційних явищ, оскільки застосування репресивно-каральних методів потребує значних ресурсних затрат. Саме через інструменти профілактики, які застосовуватимуться на рівні усього суспільства, певних соціальних груп, окремих осіб, можна створити умови правомірних, некорупційних відносин.

Принцип невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень. Досліджуваний принцип означає, що жодне правопорушення не повинно залишатися без покарання, якщо немає передбачених у законі підстав для звільнення особи, що його вчинила, від відповідальності. Він відповідає загальною юридичному принципу невідворотності юридичної відповідальності за вчинене правопорушення. Цей принцип уперше сформулював італійський філософ Чезаре Беккарія на протигагу середньовічної практики, згідно з якою мета кримінального права досягалася жорстокістю покарання. У книзі «Про злочини та покарання» він зазначав: «Один з найдієвіших засобів, які стримують злочини, полягає не в жор-

стокості покарань, а в його невідворотності» [20, с.93].

Невідворотність юридичної відповідальності за протиправну поведінку пояснюється, з одного боку, як обов'язкову відповідальність фізичної особи, що вчинила діяння яке кваліфікується як корупційне, понести визначене законом покарання, а з другого боку – обов'язок держави виявити факт корупційної поведінки і належним чином зреагувати на неї шляхом притягнення особи до дисциплінарної, цивільної, адміністративної чи кримінальної.

Принцип відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зазначений принцип передбачає можливість взаємодії громадян, їхніх об'єднань, юридичних осіб з органами та установами виконання кримінальних покарань під час формування і реалізації державної пенітенціарної політики, впливу на рішення та діяльність цих органів, доступу до повної, об'єктивної, достовірної інформації про їх діяльність.

Відкритість і прозорість діяльності органів пенітенціарної системи досягається через можливість доступу зацікавлених осіб до повної, об'єктивної, достовірної інформації про цю діяльність в обсягах та у порядку, встановлених законом. Загальні питання з інформаційних відносин регулюються Законами України «Про інформацію», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про державну таємницю», «Про захист персональних даних», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про телекомунікації» та іншими.

Практична реалізація принципу прозорості та відкритості реалізовується також у створених для загального доступу інтернет-ресурсів, за допомогою яких поширюється велика кількість інформаційних даних про діяльність Державної пенітенціарної служби України, її органів та установ, а також посадових осіб. Зокрема, Офіційний веб-сайт Державної пенітенціарної служби України, режим доступу до якого: <http://www.kvs.gov.ua>, карта якого складається з 112 активних

лінків, кожен з яких відносить на окрему тематичну інформаційну сторінку.

Принцип участі громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції, державного захисту осіб, які надають допомогу у здійсненні таких заходів. Цей принцип означає, що підтримка суспільства є важливою складовою у подоланні корупції. Обов'язкова участь громадськості у подоланні корупції обумовлюється Конвенцією ООН, підписання якої 09.12.2003 міжнародною спільнотою стало однією з найбільш визначних подій в історії сучасних міжнародно-правових відносин у сфері запобігання та протидії корупції. У положеннях цієї Конвенції, яка готувалася на основі найкращих практик у сфері запобігання корупції, серед іншого підкреслюється, що ефективна реалізація антикорупційної політики держави має базуватися на комплексному застосуванні примусових, попереджувальних та просвітницьких процедур, що може бути забезпечено лише за спільною участю у цьому процесі органів влади та громадськості. Так, ст.13 Конвенції визначає необхідність участі суспільства у заходах щодо запобігання і протидії корупції, тож необхідно сприяти залученню до цього процесу окремих осіб і груп, які перебувають за межами державного сектора, таких, як громадянське суспільство, неурядові та громадські організації, для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею [21].

Національним правовим актом, що забезпечує функціонування цього принципу, слід вважати Постанову КМУ від 3.11.2010 №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [22].

Департамент антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя Міністерства юстиції України своїм листом від 26.08.2011 роз'яснив можливості та умови участі громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики, зокрема зазначивши, що участь громадськості у протидії корупції слід запроваджувати за допомогою таких заходів, як:

а) посилення прозорості й сприяння залученню населення до процесів прийняття рішень;

б) забезпечення для населення ефективного доступу до інформації;

с) проведення заходів щодо інформування населення, які сприяють створенню атмосфери неприйняття корупції, а також реалізація програм державної освіти, у тому числі навчальних програм у школах й університетах;

д) повага, заохочення та захист свободи пошуку, отримання, опублікування та поширення інформації про корупцію [23].

Принцип забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням.

Принцип забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням, полягає у встановленні наслідків протиправної діяльності, захисті прав і законних інтересів потерпілих осіб (як фізичних, так і юридичних). Встановлення наслідків корупційної поведінки має істотне значення для правильного вирішення кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення, тому органи, що здійснюють досудові та адміністративні розслідування, зобов'язані встановлювати: характер і розмір шкоди завданої корупційним вчинком, її конкретне вираження; наявність причинного зв'язку між діями особи, притягнутої до відповідальності, і шкодою; вину заподіювача шкоди; майнове становище особи, яка завдала шкоду; розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню.

Варто також зупинитись на очевидному – *принципі перманентності*, який полягає у постійності характеру проведення протидії корупції.

Власне перманентність (від лат. *permaneo* – залишатися, продовжуватися) – властивість діяльності, яка характеризує безперервне, постійне, здійснення антикорупційних заходів, що продовжується як одна з важливих характеристик протидії корупції у пенітенціарній системі визначається вже самою процесуальною природою її побудови і функціонування, місцем і рол-

лю складової розвитку та закріплюється вирішальним значенням у забезпеченні кінцевої результативності запобігання та протидії корупції. Існування цього принципу пояснюється і постійнотриваючим суспільним запитом на подолання корупції.

Принцип неупередженості також являє собою логічне продовження принципу законності, який, крім впливу зі сторони державних органів та громадськості (при тому впливи повинні бути безсторонніми), має бути звільнений від впливу на їхню діяльність інших можливих інтересів, що можуть бути обумовлені корисливими чинниками. Отже, цей принцип має сприяти об'єктивності антикорупційної діяльності.

Принцип науковості (наукової обґрунтованості). Цей принцип передбачає цілеспрямований вплив на суспільну систему в цілому або на її окремі ланки на основі пізнання та використання об'єктивних законів та закономірностей в інтересах забезпечення оптимального функціонування системи. Є.Ю. Бараш пояснює принцип науковості в управлінні установами ДКВС України як приведення системи установ виконання покарань у відповідність до рівня розвитку суспільних відносин [24, с.98].

Принцип плановості. Загальний принцип притаманний державному управлінню, пов'язаний із програмно-цільовим управлінням і передбачає складання програми дій та її реалізацію. Плановість виявляється в нормалізації умов роботи і її розподілі між виконавцями, у координації дій виконавців і їхньому інструктуванні, а також в організації обліку і контролю за виконанням кожної роботи і програми в цілому. Реалізація цього принципу на практиці обумовлює планову організацію усьому комплексу діяльності запобігання корупції в органах та установах пенітенціарної системи.

Досліджуючи принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення С.Ю. Беньковський виділив *принцип раціонального поєднання гласності та конфіденційності*. На думку С.Ю. Беньковського, виділення цього принципу обумовлене сукупністю певних чинників серед норм, які регулюють провадження у справі про адміністративне правопорушення та діяльність

державного органу чи посадової особи взагалі [19, с.82-89].

Однак, запобігання корупції є багатовекторною діяльністю, під час якої має місце застосування великої кількості законів та підзаконних актів, застосування окремих з них не можуть поєднуватись з принципом гласності. Наприклад, у відповідності до ч.13 ст.9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» не підлягають передачі та розголошенню результати оперативно-розшукової діяльності, які відповідно до законодавства України становлять державну, військову і службову таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини [25]. З цієї причини самостійно гласність не може вважатися принципом діяльності запобігання та протидії корупції у системі органів та установ ДКВС України також через те, що вона, як правило, не присутня у більшості дій під час провадження у справі, а також через наявність встановлених законом обмежень стосовно низки об'єктів інформації.

Досліджуючи гуманізаційні процеси в системі виконання кримінальних покарань України, М.Я. Гуцуляк обґрунтував існування та запропонував законодавчо закріпити *принцип співпраці між учасниками кримінально-виконавчого процесу* [26, с.182] Перенісши таку позицію в площину запобігання корупції в органах та установах пенітенціарної системи, ми частково можемо розділити думку М.Я. Гуцуляка, припустивши, що в ідеалі співпраця між учасниками кримінально-виконавчого процесу може існувати.

Творчі підходи дослідників антикорупційної діяльності до переліку виписаних законом принципів протидії та запобігання корупції додають і морально-світоглядні принципи подолання корупції, зараховуючи до них ті, що відбивають складові цієї діяльності: моральну (свобода вибору, дотримання морального імперативу, особиста мужність, відповідальність, альтруїзм, праця заради спільного добра, гуманізм, моральний патріотизм, чесність); ідеологічну (законність, справедливість, ідеологічний патріотизм, професіоналізм, порядність).

Д.Г. Заброда, аналізуючи міжнародну практику боротьби з корупцією приводить

існування таких принципів: авторитетне керівництво; кооперація влади і суспільства; прозорість антикорупційної політики; акцент на викоріненні умов, що породжують корупцію; урахування культурних чинників; гнучкість та адаптивність політики повинні забезпечуватися постійним зворотним зв'язком, що спирається на незалежний моніторинг і діагностику; урахування можливих загроз і обмежень для реалізації політики; поєднання послідовності і тверезої оцінки можливостей; поєднання послідовності й енергійності з ретельністю, продуманістю і підготовкою кроків; поєднання інституційних змін і соціальної інженерії; активний вплив на суспільну свідомість; фінансування антикорупційної політики [27, с.41].

Дослідження системи принципів запобігання корупції нерозривно пов'язане з пошуком їхньої класифікації. На підставі низки критеріїв можна стверджувати, що система принципів адміністративно-правового запобігання корупції в органах та установах виконання кримінальних складається з:

1. Фундаментальних принципів, що загалом характеризують юридичну діяльність органів та установ пенітенціарної системи.

2. Принципів, що формулюють основні закономірності протидії корупції.

До фундаментальних принципів, що загалом характеризують юридичну діяльність державних органів, відносяться: законність; верховенство права; комплексне здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів; відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням.

До принципів, що формулюють основні закономірності адміністративно-правового запобігання корупції в пенітенціарній системі можна віднести: пріоритетність запобіжних заходів; невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень; участь громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції, державного захисту осіб, які надають допомогу у здійсненні таких заходів.

Висновок

Принципи адміністративно-правового запобігання корупції в органах та установах виконання кримінальних покарань відображають найбільш суттєві, головні, об'єктивно необхідні закономірності, відносини та взаємозв'язки як державної пенітенціарної, так і антикорупційної політики; характеризують лише сталі закономірності, відносини та взаємозв'язки; охоплюють переважно ті закономірності, відносини та взаємозв'язки, які характерні для діяльності з протидії корупції в органах та установах виконання покарань як цілісного явища, тобто які мають загальний, а не одиничний характер; відображають специфіку протидії корупції в органах та установах виконання покарань України, її відмінності від інших видів діяльності.

Література

1. Гринчишин, Д.Г. Короткий тлумачний словник української мови / Д.Г. Гринчишин. – К. : Рад. школа, 1988. – 229 с.
2. Губский, Е.Ф. Краткая философская энциклопедия / Е.Ф. Губский – М. : Прогресс, 1994. – 576 с.
3. Тимошук, В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Авт. упоряд. В.П. Тимошук; Ред. І. Б.Коліушко. – К.: Факт, 2003. – 496 с.
4. Кутюргин, С.И. Понятие, принципы и формы административно-процессуальной деятельности милиции: Лекция / С.И. Кутюргин. – Томск: Науч.-исслед. и ред.-издат. «Группа», 1973. – 33 с.
5. Додин, Е.В. Административная деликтология: Курс лекцій / Е.В. Додин. – Одеса: АО БАХВА, 1997. – 116 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
7. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>
8. Про державну службу : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>
9. Про національну поліцію : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12>
10. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
11. Про схвалення Зasad антикорупційної політики : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.12.2009 №1688-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1688-2009-р> (втратив чинність).
12. Модельний закон про боротьбу з корупцією : Постанова Міжпарламентської Асамблеї держав учасників СНД №13-4 від 03.04.1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/abro/1871>
13. Модельний закон про основи законодавства антикорупційної політики : Постанова Міжпарламентської Асамблеї держав учасників СНД №22-15 від 15.11.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/abro/1871>
14. О двадцати принципах борьбы с коррупцией : Резолюция Комитета министров Совета Европы (97)24 от 06.11.1997. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_845
15. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17> (втратив чинність).
16. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження/керівник авт. кол. доц. І.О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
17. Мельник, М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис...д-ра юрид. наук: 12.00.08 / М.І. Мельник. -К., 2002. – 506 с.
18. Селихов, Н.В. Коррупция в государственном механизме современной России (теоретические аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.В. Селихов. – Екат. бург, 2001. – 268с.
19. Беньковський, С.Ю. Правові засади та принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С.Ю. Беньковський. – Ірпінь, 2007. – 219 с.

АНОТАЦІЯ

У статті характеризуються принципи адміністративно-правового запобігання корупції в органах та установах виконання кримінальних покарань України. Аналізуються способи їх закріплення в українському законодавстві та міжнародних правових актах. Пропонуються критерії класифікації принципів запобігання корупції в органах та установах виконання кримінальних покарань України.

Ключові слова: Принципи, корупція, запобігання корупції, пенітенціарна установа, Державна кримінально-виконавча служба України.

20. Кормич, А.І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. – К.: Правова єдність, 2009. – 312 с.

21. Конвенція ООН проти корупції. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

22. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова КМУ від 03.11.2010 №996. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>

23. Роз'яснення Департаменту антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя Міністерства юстиції України від 26 серпня 2011 р. «Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0059323-11>

24. Бараш, Є.Ю. Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Є.Ю. Бараш; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 474 с.

25. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

26. Гуцуляк, М.Я. Гуманізація виконання кримінальних покарань в Україні у контексті міжнародних стандартів поведіння

SUMMARY

The article deals with the principles of administrative and legal prevention of corruption in the Ukrainian system of execution of criminal penalties. Their reflection in Ukrainian and international legislation is analyzed. The classification criteria of corruption prevention principles in the Ukrainian penitentiary system are offered.

The essence of the following principles is elucidated: the rule of law; legality, comprehensive implementation of legal, political, socio-economic, information and other measures; priority of preventive measures; the inevitability of responsibility for committing corruption offenses; transparency of the state and local authorities; public participation in the corruption prevention and counteraction actions, state protection of persons who assist in their implementation; restoration of violated rights and legitimate interests, compensation for damages caused by a corruption offense; impartiality; scientific (scientific validity), planned, rational combination of publicity and confidentiality, cooperation between participants of criminal execution process.

It has been concluded that the principles of administrative and legal prevention of corruption in the system of execution of criminal penalties reflects the essential, main, objectively necessary relations and interrelations of state penitentiary and anti-corruption policy; they characterize only permanent patterns and relations; they cover only patterns and relations of anti-corruption activities in the penitentiary bodies and institutions as a whole; they reflect the specifics of corruption counteraction in the Ukrainian penitentiary bodies and institutions and its differences from other activities.

Keywords: principles, corruption, corruption prevention, penitentiary institution, State Criminal-Executive Service of Ukraine.

із засудженими / М.Я. Гуцуляк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – 2009. – Вип. XXI. – С.180-187.

27. Заброта, Д.Г. Окремі питання системи принципів державної антикорупційної політики в Україні / Д.Г. Заброта // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. – 2011. – №2. – С.38-43.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ПОТОПАЛЬСЬКИЙ Артем Віталійович - здобувач Університету сучасних знань

УДК: 342.95 (477)

У представленій статті наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні сутності та особливостей професійної підготовки поліцейських як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Обґрунтовано, що на сьогодні складно виділити якийсь один теоретичний підхід до змісту професійної підготовки загалом та професійної підготовки працівників поліції зокрема, адже вчені при розгляді цієї проблематики звертають увагу на різні її аспекти, у зв'язку із чим суттєво варіюються їх кінцеві визначення.

Встановлено, що професійна підготовка працівників поліції – це спеціальна система організаційно-педагогічних заходів, які спрямовано на формування та вироблення знань, умінь, навичок, мотивації, психологічної готовності в адресатів навчання виконувати професійні обов'язки в особливих умовах, обумовлених поставленими перед Національною поліцією завданнями. При цьому наголошено, що аспект «спеціальності» професійної підготовки поліцейських обумовлює наявність широкого кола особливостей даної категорії, які виділяють її з-поміж інших різновидів професійного навчання.

Виділено наступні ключові особливості професійної підготовки поліцейських як об'єкта адміністративно-правового регулювання: а) особлива мета, яка полягає у забезпеченні органів Національної поліції новими досвідченими кадрами, готовими виконувати

ти усі поставлені перед відомством завдання професійно та із максимальною суспільною користю; б) спеціальний набір організаційно-педагогічних заходів підготовки поліцейських; в) значна психологічна складова, адже важливою частиною професійної підготовки (навчання) працівників поліції є моральне «натаскування», забезпечення внутрішнього усвідомлення та мотивації до сумлінного, самовідданого служіння народу України та державі; г) системність – професійну підготовку поліцейських направлено на постійну підтримку фізичного, психологічного, наукового стану працівників поліції, забезпечення оновлення їх знань у галузях, які безпосередньо стосуються їх службової діяльності; г) наукова обґрунтованість – професійна підготовка поліцейських – це не тільки сукупність «проб та помилок», а ще й значна науково-теоретична робота; д) «відкритість до нового» – професійна підготовка сприяє вивченню прогресивних міжнародних тенденцій діяльності поліцейських органів та пошуку шляхів їх застосування на території України.

Ключові слова: професійна підготовка, поліцейський, адміністративно-правове регулювання, Національна поліція, об'єкт.

Постановка проблеми

У Конституції нашої держави вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії

визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Відповідно до цієї важливої норми Основного закону вся діяльність держави спрямована на забезпечення життя її громадян, тобто наглядно проявляється принцип «країна для людей». Забезпечення соціуму, його прав та законних інтересів здійснюється розгалуженим апаратом офіційних органів та відомств, одним з яких є Національна поліція України. Відповідно до своєї компетенції остання служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2]. Таким чином, своєю діяльністю цей орган не просто утверджує та забезпечує права і свободи людей на території України, але й захищає їх від найбільш негативних чинників – правопорушень та злочинів. Подібна форма роботи ставить у вимогу наявність висококваліфікованих, професійних, мотивованих кадрів у складі Національної поліції. Окрім високої заробітної плати, пільг та заохочень, ефективність роботи Нацполіції також залежить від рівня професійної підготовки співробітників цього органу. Тож наглядно вимальовується трирівнева схема, зверху якої стоїть держава, яка прагне забезпечити права та свободи людей, посередині – Національна поліція, що виконує зазначене завдання держави в межах своєї компетенції, і в самому низу – звичайні поліцейські, які діють у межах наданих законодавством прав і обов'язків. При цьому, легально та дієво дана схема працюватиме лише в тому разі, якщо кожен окремий працівник поліції буде усвідомлювати практичну та правову суть і значення своєї діяльності, її наслідки, ризики, та зможе на основі цього приймати законні, обґрунтовані рішення, а це, у свою чергу, можливо лише у разі наявності в поліцейського всього комплексу необхідних знань та навичок, питанням чого також повинна опікуватись держава.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання професійної підготовки поліцейських у своїх наукових дослідженнях розглядали: В.В. Бондаренко, С.М. Бортник, Н.В. Варенич, А.Ю. Васіна, В.С. Венедіктов, Л.Ю. Гордієнко, Л.М. Дорофєєва, Л.М. Дудник, І.В. Зайченко, А.Ф. Мельник, О.М. Музичук, М.Ю. Покальчук, Є.М. Попович, Г.С. Римарчук, Б.М. Ринажевський та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, у юридичній літературі ще й досі не існує сформованого поняття професійної підготовки поліцейських як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Саме тому **метою** статті є: визначення поняття та особливостей професійної підготовки поліцейських як об'єкта адміністративно-правового регулювання

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, варто відзначити, що на сьогодні єдності теоретичних переконань з приводу змісту професійної підготовки немає. На думку представників наукового середовища, наприклад, Танько Т.П., безпосередньо професійна підготовка – це система організаційних та педагогічних заходів, які забезпечують формування в особистості професійної спрямованості, системи знань, навичок, умінь і професійної готовності, що, у свою чергу, визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною й підготовленою до виконання певної професійної діяльності та прагне її виконати [3, с.16].

Лушніков О.М. та Лушнікова М.В. вважають, що професійна підготовка – це здобуття професійних знань і практичного досвіду, необхідних для виконання визначеної роботи, групи робіт за певною професією, спеціальністю, кваліфікацією. Професійна підготовка має цілком прискорене придбання особами, які навчаються, навичок, необхідних для виконання певних функцій. При цьому очевидним є те, що професійна підготовка можлива у зв'язку з отриманням особою професійної

освіти відповідного рівня (початкової, середньої і так далі) в освітніх установах, а також в освітніх підрозділах організацій, що мають ліцензії, і в порядку індивідуальної підготовки у фахівців відповідної кваліфікації [4, с.681].

Варто зазначити, що на сьогодні в науковій літературі не окреслено ґрунтовного визначення терміну «професійна підготовка поліцейських», адже частіше за все вченими дане поняття замінюється. Наприклад, велика кількість науковців у своїх роботах приводять визначення професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ. Останню розуміють як нормативно врегульований, організований, безперервний і цілеспрямований процес оволодіння спеціальними знаннями, уміннями і навичками, необхідними для успішного виконання покладених на осіб рядового та начальницького складу оперативно-службових завдань, функцій та обов'язків, а також реалізації наданих їм прав [5, с.442].

Лігоцький А.О. замість терміна «професійна підготовка» вживає поняття «відомча освіта» та розуміє її як органічну ланку державної освітньої системи України, але, на відміну від орієнтації на підготовку фахівців широкого профілю, спрямована, перш за все, на якісне кадрове забезпечення галузей діяльності поліцейських органів (слідчої, оперативно-розшукової, адміністративної тощо) [6, с.6]. Дослідження Каляянова Д.П. також присвячено вивченню проблеми професійного навчання поліцейських. У своїх роботах науковець виділяє поняття «підготовка поліцейських кадрів» та наголошує, що остання реалізується в рамках кадрової політики. Кадрова політика – це органічна частина загальної політики держави, що представляє собою сукупність цілей і принципів, форм і методів, напрямків і критеріїв діяльності державних органів із забезпечення виробничої й невиробничої сфери висококваліфікованими кадрами в конкретних історичних умовах. Крім того, вчений наводить два визначення підготовки поліцейських кадрів: широке та вузьке. Відповідно до широкого розуміння – це частина кадро-

вої політики, підготовка поліцейських кадрів містить відбір кандидатів на службу, навчання (одержання теоретичних знань, умінь і навичок професійної діяльності), а також виховну роботу (виховання моральних якостей, прищеплювання норм поліцейської етики) і психологічну підготовку (вироблення психологічної стійкості до умов роботи поліції та психологічної стійкості в екстремальних ситуаціях), здійснювані в процесі проходження всього періоду служби. У вузькому розумінні підготовка поліцейських кадрів діяльністю державних або місцевих органів і служб поліції з професійного навчання новобранців, поточної службової підготовки, перепідготовки, підвищення професійної кваліфікації співробітників поліції, викладання спеціальних курсів по окремих сферах діяльності поліції, а також навчання керівників [7].

Не дає остаточного розуміння, що таке професійна підготовка в її загальному вигляді та професійна підготовка поліцейських безпосередньо також і нормативно-правова база. Зокрема, у Модельному законі про освіту вказано, що професійна підготовка – це прискорене придбання особами, які навчаються, навичок, необхідних для виконання певної роботи, сукупності робіт. Професійна підготовка не супроводжується підвищенням освітнього рівня учня [8]. У Законі України «Про професійний розвиток працівників» наводиться поняття «професійне навчання працівників», що тлумачиться як процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва [9]. У нині не чинному Наказі Міністерства праці України «Про затвердження Інструкції про порядок укладання договорів з навчальними закладами, підприємствами і громадянами, які звертаються в державну службу за-

йнятості щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації» професійна підготовка організовується державною службою зайнятості за її направленням у навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях (незалежно від їх підпорядкованості) згідно з укладеними договорами або у спеціально створених для цього навчальних закладах державної служби зайнятості за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Професійне навчання спрямоване на забезпечення ефективної зайнятості та соціальний захист громадян, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці і проводиться за професіями і спеціальностями, що користуються попитом на ринку праці, для подальшого працевлаштування на конкретні робочі місця, зайняття підприємницькою та індивідуальною трудовою діяльністю [10]. У Законі України «Про Національну поліцію» лише положення декількох статей присвячено професійній підготовці (навчанню) поліцейських, у жодній з яких поняття останньої не наводиться [2].

Як бачимо, досить складно виділити якийсь один теоретичний підхід до змісту професійної підготовки загалом та професійної підготовки працівників поліції безпосередньо, адже вчені при розгляді цієї проблематики звертають увагу на різні її аспекти, у зв'язку із чим суттєво варіюються їх кінцеві визначення. Утім, якщо взяти «наріжний камінь» усіх теорій у даному напрямку, то стає можливою побудова загальної концепції розуміння професійної підготовки в її стандартизованому вигляді, відповідно до якої вона є системою організаційних та педагогічних заходів, направлених на формування сукупності знань, вироблення умінь та навичок необхідних для виконання якогось конкретного виду діяльності з метою забезпечення в адресатів такого навчання готовності виконувати покладені на них у рамках такої діяльності обов'язки.

Відповідно до наведеного визначення можна зробити висновок, що професійна підготовка працівників поліції – це спеці-

альна система організаційно-педагогічних заходів, які спрямовано на формування та вироблення знань, умінь, навичок, мотивації, психологічної готовності в адресатів навчання виконувати професійні обов'язки в особливих умовах, обумовлених поставленими перед Національною поліцією завданнями. При цьому варто наголосити, що аспект «спеціальності» професійної підготовки поліцейських обумовлює наявність широкого кола особливостей даної категорії, які виділяють її з-поміж інших різновидів професійного навчання.

Досить ґрунтовно з цього приводу висловлювався у своїх наукових працях Швець Д.В., який вважає, що сутність професійної підготовки поліцейських полягає в наступних моментах: по-перше, підготовка кваліфікованих фахівців правоохоронної діяльності, здатних на належному рівні забезпечувати охорону громадського порядку, проводити заходи по боротьбі зі злочинністю та захисту законних прав, свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України; по-друге, вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність органів внутрішніх справ та їх практичне застосування при здійсненні оперативно-службової діяльності; по-третє, набуття працівниками знань і спеціальних навичок, необхідних для успішного виконання оперативно-службових завдань та постійне їх вдосконалення; по-четверте, удосконалення навичок керівного складу органів внутрішніх справ та навчання підлеглих, упровадження в практику оперативно-службової діяльності досягнень науки та техніки, передових форм та методів роботи, основ наукової організації праці; по-п'яте, розвиток у працівників органів внутрішніх справ особистих моральних якостей, почуття відповідальності за власні дії, прагнення до постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня; по-шосте, навчання працівників органів внутрішніх справ прийомам і способам забезпечення відповідальності за власні дії, прагнення постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня; по-сьоме, навчання працівни-

ків органів внутрішніх справ прийомам та способам забезпечення професійної та особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, у тому числі в екстремальних умовах; по-восьме, зміцнення зв'язків із населенням, забезпечення працівниками органів внутрішніх справ прав людини та громадянина під час виконання ними службових обов'язків [5, с.442].

На особливий статус та призначення професійного навчання в діяльності Національної поліції звертали свою увагу Руколайніна І.Є. та Клочко А.М., які зазначали, що професійний відбір в органах Національної поліції є складним та відповідальним процесом. Адже, враховуючи вимоги до поліцейських, можна з впевненістю сказати про те, що процес відбору майбутніх працівників має бути багатоетапним та охоплювати низку критеріїв. Процес відбору є найбільш змістовним та кропітким. Його важливість полягає у тому, що саме при відборі приймається остаточне рішення про доцільність використання кандидата на службі в органах Національної поліції України. Одним з елементів професійного відбору є професійна адаптація, тобто процес пристосування до певного виду діяльності, а також оволодіння спеціальними знаннями, вміннями та навичками, який здійснюється у форматі професійного навчання [11, с.105]. Основними завданнями професійної підготовки персоналу до органів Національної поліції України є: забезпечення потреб суспільства і держави у висококваліфікованих фахівцях правоохоронної діяльності, здатних на належному рівні забезпечувати охорону публічного порядку, здійснювати боротьбу зі злочинністю та захист законних прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України; реалізація принципу безперервності навчання протягом служби з метою постійного розширення та поглиблення професійних знань; напрацювання та постійне вдосконалення практичних навичок працівників застосовувати. передбачені законодавством України заходи впливу з дотриманням прав людини і громадянина; удосконалення навичок поведінки зі спеціальною технікою та спеціальними

засобами, експлуатації транспортних засобів та засобів зв'язку; розвиток особистих моральних якостей, патріотизму і відповідальності, здібностей до ініціативних дій, сумлінного виконання професійного обов'язку, підвищення рівня загальної культури [11, с.105].

Хазова В.Є., розглядаючи сучасні тенденції підготовки поліцейських кадрів, доходить висновку, що стан психологічної та фізичної готовності в більшій мірі обумовлюється стійкими психічними особливостями, властивими конкретному поліцейському. На стан психологічної готовності та професійної адаптації співробітника поліції впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється оперативно-службова діяльність. У зв'язку із цим професійна підготовка в рамках роботи поліції відіграє важливу роль, адже вона сприяє: по-перше, підвищенню суспільної довіри та підтримки громадян, через забезпечення усвідомлення поліцейськими необхідності суворого дотримання і поваги прав і свобод людини, законності, відкритості та публічності перед суспільством і громадянами; по-друге, вдосконаленню професійної, психологічної та фізичної підготовки співробітників поліції [12].

Висновок

Отже, узагальнюючи весь наведений матеріал, можемо підсумувати, що професійна підготовка поліцейських – це багатоаспектна проблематика, з приводу якої на сьогодні не існує єдиного наукового погляду. Не дає однозначної відповіді на всі питання з приводу професійного навчання поліцейських також і законодавство, в якому на сьогодні навіть не закріплено його поняття. Враховуючи наведені аспекти, а також численні наукові теорії, ми виділяли такі ключові особливості професійної підготовки поліцейських як об'єкта адміністративно-правового регулювання:

- особливою метою, яка полягає у забезпеченні органів Національної поліції новими досвідченими кадрами, готовими виконувати всі поставлені перед відомством завдання професійно та із максимальною суспільною користю;

- спеціальним набором організаційно-педагогічних заходів – підготовка поліцейських – це, насамперед, теоретико-практичне навчання, яке потребує необхідності вироблення не тільки знань, але й специфічних навичок, пов'язаних із здійсненням службової діяльності, які, у свою чергу, можливо «зростити» в середині адресата за допомогою використання особливих виховних процедур;

- значною психологічною складовою – важливою частиною професійної підготовки (навчання) працівників поліції є моральне «натаскування», забезпечення внутрішнього усвідомлення та мотивації до сумлінного, самовідданого служіння народу України та державі;

- системністю – професійну підготовку поліцейських направлено на постійну підтримку фізичного, психологічного, наукового стану працівників поліції, забезпечення оновлення їх знань у галузях, які безпосередньо стосуються їх службової діяльності;

- науковою обґрунтованістю – професійна підготовка поліцейських – це не тільки сукупність «проб та помилок», а ще й значна науково-теоретична робота, направлена на визначення ключових закономірностей службової діяльності Національної поліції, шляхів удосконалення прийомів та методів, які складають функціональний інструментарій роботи працівників поліції;

- «відкритістю до нового» – професійна підготовка сприяє вивченню прогресивних міжнародних тенденцій діяльності поліцейських органів та пошуку шляхів їх застосування на території України.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР // Офіційний вісник України. 2010. №72/1. ст.2598.

2. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. №40 – 41. ст.379.

3. Танько Т. П. Теорія та практика музично педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах: автореф. дис. ...

д. пед. наук: спец. 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти / Т. П. Танько. Харків, 2004. 41 с.

4. Курс трудового права: Учебник: - В 2 т. Т. 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право. М.: Статут, 2009. 1151 с.

5. Швець Д.В. Поняття, зміст та функції професійної підготовки поліцейських в Україні / Д.В. Швець // Форум права. 2017. №5. С.441 – 446.

6. Лігоцький А.О. Професійна педагогіка в системі підготовки кадрів МВС України / Лігоцький А.О. // Стан та перспективи розвитку відомчої системи освіти і науки МВС України: матеріали науково-практичної конференції, Харків. 2001.- С.5 – 7.

7. Зыбин С.Ф. Кадровое обеспечение деятельности органов внутренних дел (историко-правовой анализ): диссертация / С.Ф. Зыбин // СПб., 1997.

8. Модельний закон про освіту: закон, міжнародний документ від 03.04.1999 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_997/ed19990403/find?text=%CF%F0%E0%F4%E5%F1%F1%E8%EE%ED%E0%EB%FC%ED%E0%FF+%EF%EE%E4%E3%E E%F2%EE%E2%EA%E0.

9. Про професійний розвиток працівників: закон від 12.01.2012 №4312-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. №39. ст.462.

10. Про затвердження Інструкції про порядок укладання договорів з навчальними закладами, підприємствами і громадянами, які звертаються в державну службу зайнятості щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації: наказ, інструкція від 29.03.1993 №19 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0021-93/ed20090605/find?text>.

11. Руколайкіна І.Є., Леміш О.О. Формування та підготовка кадрів (персоналу) до органів Національної поліції України / І.Є. Руколайкіна, О.О. Леміш // Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №1. С.104 – 106.

12. Хазова В.Е., Сергеева Е.Ю. Современные тенденции профессиональной подготовки полицейских кадров в XXI в. / В.Е. Хазова, Е.Ю. Сергеева // Вестник Московского университета МВД России. 2013. №7. С.243 – 246.

SUMMARY

The presented article presents a theoretical generalization and a new solution to the scientific problem, which consists in determining the nature and features of police training as an object of administrative and legal regulation.

It is substantiated that it is difficult to single out one theoretical approach to the content of vocational training in general and the professional training of police officers in particular, since scientists, when considering this issue, pay attention to its various aspects, and therefore their final definitions vary significantly.

It is established that the professional training of police officers is a special system of organizational and pedagogical measures aimed at the formation and development of knowledge, skills, motivation, psychological readiness of the addressees of training to fulfill their professional duties under the special conditions set before the National Police tasks. . It is emphasized that the aspect of “specialty” of professional training of police officers leads to the presence of a wide range of features of this category, which distinguish it from other types of professional training.

The following key features of police training as an object of administrative and legal regulation are highlighted: a) a special purpose, which is to provide the National Police bodies with new experienced staff, ready to fulfill all the tasks assigned to the department professionally and with maximum public benefit; b) a special set of organizational and pedagogical measures for police training; c) a significant psychological component, since an important part of the professional training (training) of police officers is moral “pulling”, providing internal awareness and motivation for honest, selfless service to the people of Ukraine and the state; d) systematic – professional training of police officers is aimed at constant support of the physical, psychological and scientific status of police officers, ensuring updating of their knowledge in the fields directly related to their professional activity; e) scientific validity – professional training of police officers – is not only a set of “trial and error”, but also considerable scientific and theoretical work; e) “openness to the new” – professional training helps to study the progressive international tendencies of police bodies and to find ways of their application in the territory of Ukraine.

Keywords: training, police, administrative law, National Police, facility.

СУЧАСНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІГРАНТА В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

ШЕЙБУТ Денис Вікторович - здобувач ННІ права ім. Князя Володимира Великого, МАУП

УДК 342. 9

У статті проаналізовано теоретичні підходи та законодавче закріплення правового статусу мігранта, виділена окрема категорія – внутрішньо переміщена особа. Зазначається, що у чинному законодавстві містяться: суперечність визначень «...змусли залишити або покинути своє місце», «за власним бажанням, але вимушено здійснила переміщення», відсутнє положення щодо осіб, які є переселенцями, але проживаючи у «сірих зонах», не мали можливості зареєструватися і отримати статус ВПО. Підкреслюється, що у сучасному вітчизняному законодавстві, на жаль, повністю і всебічно не закріплено правовий статус внутрішньо переміщеної особи, відповідно, це негативно відображається на забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. Статус ВПО повинен доповнювати статус громадянина, або біженця, або іноземця тощо, але не звужувати базові права і свободи.

Ключові слова: мігрант, міграційне законодавство, незаконна міграція, нерегульована міграція, нелегальна міграція, внутрішньо державна міграція, внутрішньо переміщена особа, статус внутрішньо переміщеної особи.

Актуальність теми

«В Україні йде битва переселенців, які відмовилися від статусу внутрішньо переміщеної особи (далі – ВПО), з Пенсійним фондом України. Останній у зв'язку з цим відмовляє ВПО в пенсійних виплатах. Протистояння, схоже, може прийняти не-

сподіваний характер. З одного боку, це пов'язано з незрозумілою позицією керівництва Пенсійного фонду. З іншого, з розумінням деяких переселенців одного простого факту – без запеклої боротьби їхню пенсію їм ніхто віддавати не збирається. З третього – позицією судів, у більшості випадків визнають правоту в суперечці за ... переселенцями» [1]. Такі реалії зазначаються у пресі «Донецькіє новости» за 2017 рік, й досі визначені конфлікти мають місце. І це лише один вид конфронтації з багатьох інших конфліктів, що мають місце під час реалізації прав і свобод внутрішньо переміщеними особами і представниками державної влади. Окрім того, що грубо порушуються права і свободи громадян, слід також зазначити, що негативні наслідки такого медіарезонансу будуть значні для репутації держави: втрата довіри громадян до держави, саботування, не підтримання державної влади на певних територіях держави, зростання рівня злочинності тощо.

За даними Міністерства соціальної політики, станом на 2 січня 2019 року на облік взято 1 млн. 512 тис. 435 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської області та Автономної республіки Крим [2]. Це відносна статистика, яка не відображає кількості всіх вимушених переселенців, а тільки тих, що стали на облік, тобто здобули статус ВПО, але слід констатувати, що ще багато громадян які відмовилися набувати вищезазначеного статусу. Виникає питання: чому? Недовіра

до державної влади порушує ряд негативних процесів: відтік інтелектуального потенціалу за кордон, зростання рівня злочинності, порушення соціального, економічного балансу.

Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначено, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [3]. Виділена категорія осіб потребує особливого захисту, унаслідок: по-перше, переміщення осіб відбулося унаслідок незабезпечення державою права громадян на безпечне існування; по-друге, відсутність розроблених механізмів попередження порушень прав і свобод громадян, що зазнали вимушеного переселення; по-третє, відсутність належної законодавчої бази, яка б забезпечувала особливий статус внутрішньо переміщених осіб.

Забезпечення прав і свобод людини є обов'язком держави, але, на жаль, відповідальність за порушення взятих державою обов'язків не передбачена. Слід також констатувати, що внутрішньо переміщені особи зіткнулися з рядом проблем щодо ефективності реалізації своїх прав, гарантованих Конституцією України, в тому числі виборчих прав, трудових, економічних та соціальних прав, захисту права власності, відновлення втрачених ідентифікуючих документів тощо.

Мета статті

Проаналізувати сучасні погляди вчених з питань міграції та сучасне українське законодавство з питань забезпечення правового статусу внутрішньо переміщених осіб з метою вироблення ефективних заходів з забезпечення їх правового статусу.

Ступінь наукової розробки

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, нині в Україні поки що не досягнуто єдності у визначенні правового статусу внутрішньо переміщеної особи. Феномен міграції досліджувався й раніше, значний вклад у розвиток міграційного права внесли вітчизняні учені: О. Бандурка, Ю. Бузницький, В. Колпаков, С. Мосьондз, В. Олефір, Ю. Римаренко, Н. Тиндик, В. Шаповал та інші, але розрізненість поглядів, методів дослідження поняття міграції залишили прогалини у теоретичній базі, особливо в частині забезпечення прав вимушених мігрантів. Значним надбанням для науки є спільна робота колективу авторів на тему «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспект» (2017 рік). У монографії піднімаються актуальні проблеми забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, але, на жаль, залишилося поза увагою право на репатріацію внутрішньо переміщених осіб, також не приділено уваги латентним внутрішнім міграційним процесам.

Викладення основного матеріалу

«Права і свободи внутрішньо переміщених осіб зумовлена структурою сутнісного змісту прав людини та обов'язків держави, які впливають із функції держави щодо їх захисту. Вертикальна структура прав людини визначає, що державне втручання має бути насамперед щодо забезпечення правового становища ВПО, оскільки той факт, що ці особи були вимушені у силу військового конфлікту та реальної, невідвортної загрози їх переслідування, потенційного вбивства з боку окупантів» [4]. Визнання такого обов'язку з боку держави зазначається у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», у якому закріплена норма щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: «Україна вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією України та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов виму-

шеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні» [3]. Але вище зазначено, що фактично проблема у людському факторі сприйняття й забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Відповідно, означена проблема ставить перед науковцями та законодавцем задачу про проведення сучасних досліджень суті поняття «внутрішньо переміщеної особи» їх правового статусу, шляхів забезпечення реалізації їх прав і свобод.

Система прав та обов'язків ВПО висвітлює міжнародні стандарти та національні гарантії у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

У міжнародному праві єдиним загально-визнаним терміном, що застосовується до них – «Internally displaced persons (IDP), що означає внутрішньо переміщені особи. Але такий термін є складовим більш широкого терміну, що є загальноживаним у міжнародному праві – displaced persons (англ. переміщені особи), що є жертвами такого феномену, як вимушена міграція»[5].

Мосьондз С.О., досліджуючи становлення міграційної політики в Україні (2003 р.), визначає дану категорію осіб як De facto біженці, ототожнюючи їх із зовнішньо переміщеними особами. «Тобто ті особи, які не підпадають під визначення біженця за Конвенцією 1951 року чи Протоколом 1967 року, але яким за визнаними поважними причинами, особливо такими, як війна та поширення насильства, надано тимчасовий захист і, відповідно, вони не повернулися до країн їхнього громадянства, чи якщо вони не мають громадянства, то до країн звичного проживання»[6].

Слід підкреслити, що такі різні погляди на правовий статус внутрішньо переміщених осіб, зовнішньо переміщених осіб залишається і досі у європейських країнах. У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, так і у Доповіді Комітету з питань міграції, біженців і народонаселення, затвердженій Парламентською Асамблеєю

Ради Європи, «Забуті люди Європи: захист прав людини переміщених на довготривалій термін осіб» 2009 р. (далі – Доповідь Комітету з питань міграції, біженців і народонаселення), акцентується увага на проблематиці невирішеності правового забезпечення прав ВПО на міжнародному рівні попри те, що в 11 з 47 держав-членів Ради Європи існує проблема забезпечення прав ВПО. У Рекомендаціях Комітету з питань міграції, біженців і народонаселення викладені принципи реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, виходячи з обов'язків держави [5; 7].

Досліджуючи статистичні дані, що зібрані та узагальнені Українською Гельсинською спілкою з прав людини, слід виділити наступні негативні показники незабезпеченості прав внутрішньо переміщених осіб: «Відповідно до даних моніторингу Міжнародної організації з міграції зайнятість є однією з ключових проблем, що постають перед ВПО. Лише 41,5% особам – внутрішнім переселенцям у порівнянні з 60,1% – до переміщення вдалося знайти роботу на новому місці. Це, безумовно, впливає на рівень добробуту ВПО. Загальний рівень статків більшості таких громадян залишається низьким: тільки 45% ВПО можуть купувати продукти харчування за власний кошт [8;9]. Такі ж сумні показники із реалізацією права на житло: більшість не мають власного помешкання і вимушені його орендувати (66%), значна частина (22%) живе у родичів або у приймаючих сімей, і тільки 1% проживає у власному помешканні на підконтрольній Україні території [8; 9]. Правильно констатується той факт, що й досі нема державних програм з пільгового кредитування, будівництва, відновлення або придбання нового житла для постраждалого населення [8; 10]. Що ж до соціальних виплат, то у 2017 р. більше 20% респондентів-ВПО повідомили, що зіткнулися з призупиненням соціальних виплат. Із 23,5% ВПО, яким призупинили соціальні виплати, 77% не отримали жодного офіційного повідомлення про призупинення та процедуру відновлення виплат. Серед причин призупинення виплат – недостовірні відомості про місце проживання, недо-

вірні відомості про рівень доходів та приховування інформації про придбання квартири або автомобіля, які було виявлено у процесі перевірок тощо» [8; 11]. Такі реалії не відповідають проголошеним принципам забезпечення прав і свобод ВПО, що закріплені Керівними принципами ООН: 1) право ВПО зробити усвідомлений вибір між трьома варіантами дій: повернення в свої домівки, інтеграція на місці переміщення або ж переселення в інші регіони держави; 2) право на добровільне повернення в місця свого колишнього проживання та інтеграцію; 3) право на безпеку, особливо в місцях повернення, де висока вірогідність наявності мін та нерозірваних боєприпасів; 4) право на реституцію власності або справедливу винагороду, якщо реституція неможлива; 5) право на доступ до юридичної документації та безкоштовної юридичної допомоги; 6) право дітей ВПО на якісну освіту; 7) право на належне житло; 8) право брати участь у веденні державних справ на всіх рівнях, у тому числі право голосу та право балотуватися на виборах; 9) право на вільний і постійний доступ до гуманітарної допомоги [5, с.83].

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазнав чималих змін: так у ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» було включено частину другу, якою встановлено, що адресою фактичного місця проживання внутрішньо переміщеної особи може бути адреса відповідного місця компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (адреса містечка із збірних модулів, гуртожитку, оздоровчого табору, будинку відпочинку, санаторію, пансіонату, готелю тощо), статтю 9 доповнено наданням комунальних пільг [3]. Лише у 2018 році 4. Закон розширив можливості для дітей сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування: «забезпечують зарахування внутрішньо переміщених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і соціальний квартирний облік за місцем їх обліку як внутрішньо переміщених осіб» [3].

Але разом з тим слід констатувати, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» не закріплює право на реституцію власності чи справедливу винагороду за майно яке зазнало руйнації внаслідок недодержання державою обов'язку щодо забезпечення безпеки. Слід також підтримати погляд науковців щодо розширення положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» у якому, на їх погляд, слід висвітлити такі положення: «1) право ВПО шукати притулку в інших країнах; 2) забезпечення належного ставлення до тих категорій ВПО, які потребують особливого захисту – вагітних жінок, дітей, інвалідів, жінок, що мають малолітніх дітей, осіб похилого віку; 3) заборона примусового переміщення осіб не тільки з підстав, передбачених у ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод ВПО», але і у зв'язку із здійсненням політики апартеїду, «етнічних чисток» чи аналогічних практик; під час реалізації широкомасштабних проектів у сфері розвитку, що не виправдані з точки зору пріоритетних інтересів населення; у зв'язку із здійсненням колективних покарань; 4) обов'язок держави захищати від переміщення корінних мешканців, меншини, селян, які займаються скотарством, та інших груп осіб, які нерозривно пов'язані зі своїми земельними ділянками та залежні від них; 5) забезпечення недоторканності та захисту осіб, які займаються наданням гуманітарної допомоги ВПО; 6) залучення ВПО до участі у плануванні та здійсненні їх повернення чи подальшого переселення та реінтеграції; 7) сприяння компетентних державних органів у поверненні залишеного або вилученого майна ВПО, які повернулись у місця свого попереднього проживання, або сприяння отриманню компенсації у разі неможливості повернення такого майна» [4, с.211]. Разом з тим є ефективною побудова політики репатріації вимушено переміщених осіб на засадах добровільності та фінансового заохочення, недопущення зловживання правами внутрішньо переміщених осіб.

Також окремої уваги потребують особи, що фактично є внутрішньо переміщені

ними особами, але юридично не мають такого юридичного статусу. Це стосується мешканців або переселенців так званої «сірої зони», тобто територій, формально підконтрольних Україні, але фактично населені пункти перебувають за межами крайніх блокпостів української армії і по них час від часу ведуться обстріли. Такі категорії осіб не виділені в окрему категорію і, відповідно, не мають статусу й пільг ВПО.

Репрезентативним, на нашу думку, є погляд авторів публікації «Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід» О. В. Балуєвої та І. О. Аракелової, які вказують на позитивний досвід Молдови щодо репатріації ВПО: «Ще одним прикладом, що на сьогодні може використовуватися Україною, є приклад Молдови. Так, у 1992 р. конфлікт у Придністров'ї призвів до виникнення хвилі біженців та внутрішніх переміщених осіб, яких, за оцінками, налічувалося 130 тис. Серед них 80 % цих осіб були етнічними молдованами, 8 % – росіянами, 7 % – українцями. Загальна кількість молдован, що звернулися за статусом біженця в інші країни досягла 20 тис. осіб, частина з них емігрувала в Україну, Росію, Білорусію. У правобережній частині Молдови було зареєстровано 51 289 ВПО (з них 28 746 дітей), значна частина – у Кишиневі. Завдяки оперативному вирішенню питання, проблема ВПО перестала існувати. У звітах міжнародних організацій, що працюють у сфері вимушених переміщень, ВПО в Молдові не згадуються вже впродовж десяти років (згідно з базою даних Світового банку, в 2000 р. в країні їх було 8080, у 2002 р. – 1000, на сьогодні – немає).

У зв'язку з воєнним конфліктом та з метою організації надання переміщеним особам невідкладної допомоги уряд Молдови прийняв низку постанов. Основним кроком було створення Республіканської комісії з координації дій щодо матеріального забезпечення біженців, розроблено положення щодо порядку надання допомоги особам, вимушеним залишити місце постійного проживання на лівобережжі Дністра, на прями діяльності якої об'єдналися до трьох основних: забезпечення житлом; сприяння

у працевлаштуванні; надання матеріальної допомоги. Також підкреслюється необхідність створення Урядової комісії з реінтеграції країни з метою координації та забезпечення всіма установами Республіки Молдова єдиної політики в цій сфері, розгляду пропозицій зі створення умов для реінтеграції придністровського регіону»[13].

Висновки

Слід зазначити що значна робота у забезпеченні прав і свобод ВПО в Україні вже проведена, але потребує подальшого розвитку: розробка нормативної бази щодо врегулювання проблем ВПО з урахуванням Керівних принципів ООН з питання переміщених осіб всередині країни; розширення методології для вирішення проблем ВПО, застосувавши програмний, комплексний підхід до вирішення проблем ВПО; при розбудові системи надання допомоги ВПО вивчити і врахувати досвід зарубіжних країн, яким довелося розв'язувати аналогічні проблеми тощо.

Питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, правового забезпечення їх правового статусу має бути одним із пріоритетів будь-якої державної влади, значні кроки в ефективності забезпечення прав буде розроблений план дій не лише на сьогодні, а й на наступні роки. Важливим аспектом є забезпечення координації зусиль держави та громадянського суспільства у допомозі внутрішньо переміщеним особам, з метою вирішення максимум проблем, з якими зіткнулися люди, що зазнали такого переміщення.

Література

1. Переселенец: статус, определяющий судьбу // Донецкие новости. URL: <https://dnews.dn.ua/news/658358>
2. Количество внутренне перемещенных лиц в Украине несколько уменьшилось Читайте больше: URL: https://zik.ua/ru/news/2019/01/02/kolychestvo_vnutrenne_peremeshchennih_lyts_v_ukrayne_neskolko_umenshylos_1481055https://zik.ua/ru/news/2019/01/02/kolychestvo_vnutrenne_

peremeshchennih_lyts_v_ukrayne_neskolko_ umenshylos_1481055

3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України. № 1706-VII від 20 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

4. Булеца С.Б., Котляр О.І., Лазур Я.В. та ін. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти. Монографія / за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.

5. Фесенко О.А. Історія формування та органічні складові поняття «внутрішньо переміщені особи». URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/540-istoriia-formuvannia-ta-orhanichni-skladoviponiattiavnutrishno-peremishcheni-osoby>

6. Мосьондз С. О. Державна міграційна політика в сучасній Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ 2003. 199 с.

7. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб / авт. кол.: Е. Муні, Є. Герасименко, О. Моркова, С. Заєц, Б. Маккаллін, Ф. Чраска, Є. Джакомполу, К. Параскева; наук. ред.: Г. Христова, А. Вихрест. К.: К.І.С., 2016. 231 с. URL: <http://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps>

8. Права внутрішньо переміщених осіб – 2017. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremishchenyh-osib-2017/>

9. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Квітень 2017 р. – С. 7. // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України URL: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf

10. Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Доповідь представлена до Універсального періодичного огляду Організації Об'єднаних Націй. Двадцять восьма сесія Ради з прав людини ООН. 2017 – С. 8. // Національна асамблея людей з інва-

лідністю URL: http://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UPR_IDP_ukr.pdf

11. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Квітень 2017 р. – С. 12. // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України URL: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf

12. Балуюва О. В., Аракелова І. О. Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід // Державне управління: удосконалення та розвиток № 12, 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=929>

MODERN DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF MIGRANT IN UKRAINIAN LEGISLATION

Rethinking the legal status of participants in the migration process, identifying a group of legal norms that would effectively regulate certain social relations in the sphere of migration is a necessary process. The article analyzes theoretical approaches and legislative consolidation of the legal status of a migrant. There is a separate category of migrants – internally displaced persons. It is noted that there is a contradictory to the definitions in the current legislation: “... forced to leave or quit their place”, “at will, but forced to move”. Unfortunately, in the modern domestic law, the legal status of the migrant is not fully and completely enshrined, the mechanism of ensuring the constitutional right of a person to “free choice of residence”, “free movement” has not been fully developed, provided the state has indirect influence on this process. Ways to improve the mechanisms of obtaining such status are proposed, with the aim of ensuring human rights and freedoms for freedom of movement, etc. The article also analyzes changes in the modern understanding of the concept of “migration”, “unlawful migration”, “migrant”, “illegal migration”. The experience of foreign countries in dealing with internally displaced people is considered in the article. The UN principles in regards of involuntarily displaced within their own countries persons is analyzed.

Keywords: migrant, migration legislation, unlawful migration, irregular migration, illegal migration, domestic migration, internally displaced person, status of internally displaced person.

ІНФОРМАЦІЙНА ГУСТИНА ЯК КРИТЕРІЙ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

ЛИСЕНКО Сергій Олександрович - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Сєвєродонецького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Стаття посвячена такому, введеному автором, критерію інформаційної безпеки, як інформаційна густина. Автор екстраполює фізичні закономірності, визначаючи інформаційну густину як визначену вагову цінність інформації загального елементарного об'єкта. В статті здійснено спробу оціночного визначення густоти інформації, шляхом використання методу підрахунку пріоритетності впливу джерел на інформаційну безпеку організацій. Особливу увагу приділено критеріям ранжирування джерел інформаційних загроз, що дозволить оптимізувати протидію цим загрозам.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, інформаційна густина, інформаційна загроза, джерело інформації, джерело інформаційної загрози.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Бурхлива еволюція інформаційної сфери обумовлює не лише розвиток інформаційних технологій, але й появу принципово нових загроз інтересам людей та їх організаціям. Захищаючи свої інформаційні інтереси, кожна організація намагається дбати про свою інформаційну безпеку. Цього ж прагнуть і всі країни, яким не байдуже їх майбутнє. Збалансована інформаційна політика має формуватися, ви-

ходячи з пріоритетності інтересів та загроз інформаційній безпеці. З правової точки зору, вона ґрунтується на засадах правової демократичної держави і впроваджується шляхом розробки та реалізації відповідних доктрин, концепцій та програм або у рамках чинного законодавства, або у руслі його реформування.

Тому вкрай важливо знаходити принципово нові підходи до аналізу та діагностики інформаційної безпеки організацій, (а в широкому значенні – й інформаційної безпеки держави). Ці підходи покликані уніфікувати погляди на інформаційну безпеку, як на щось притаманне певній країні та певному правовому порядку. У попередніх статтях автором був запропонований науковий підхід до вивчення інформаційної безпеки, який опирався на суто фізичне визначення інформаційних процесів. Створення, передача та вплив інформації визначався, виходячи з її впливу на об'єкти та суб'єктів цих відносин. Оскільки у фізиці будь-який вплив визначається енергією, чи це створення, чи руйнування, то було висловлено припущення про аналогічну природу енергії інформаційного впливу [1].- Виходячи із законів збереження енергії, автор проаналізував такі специфічні для інформації величини, як маса інформації, об'єм інформації, швидкість інформації та різні визначення її енергії. Такий підхід надає можливість вивчати інформаційні процеси та їх безпеку у суто цифрових знаках, без певних суб'єктивних оцінок. Це, у

свою чергу, дозволить визначати інформаційну політику організацій та держави за допомогою чітких прорахунків певних наступних кроків та алгоритмів.

Постановка завдання: розкрити авторський підхід до визначення поняття «інформаційна густина», визначити критерії ранжування показників, необхідні для визначення інформаційної густини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Окремі аспекти інформаційної безпеки, в тому числі як складової національної безпеки та особливостей її правового регулювання, розглядали у своїх працях такі вітчизняні науковці, як: І. Р. Боднар, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. М. Желіховський, Р. А. Калюжний, Ю. Є. Максименко, А. М. Подоляка, В. С. Цимбалюк та ряд інших. Зокрема, у дослідженні набули подальшого розвитку ідеї синергетики інформаційної безпеки, які розробляв В. А. Ліпкан. За кордоном відомими є присвячені інформації та інформаційній безпеці праці таких дослідників як: Н. Віннер, С. Хокінг, К. Шеннон. Однак, бурхливий розвиток інформаційних технологій та стрімке зростання кількості і якості загроз інформаційній безпеці, потребує переосмислення існуючих поглядів, напрацювання нових методів аналізу та діагностики інформаційної безпеки як окремих організацій, так і держави.

Основний зміст дослідження

Проведення вдалої інформаційної політики наразі є якщо не запорукою, то, щонайменше, необхідною умовою успішного розв'язання внутрішньополітичних, зовнішньополітичних та військових конфліктів. Інформаційна безпека є суттєвою складовою частиною національної безпеки країни. Її забезпечення, завдяки послідовній реалізації чітко сформульованої інформаційної стратегії, значною мірою сприяло б забезпеченню досягнення успіху при вирішенні завдань у політичній, соціальній,

економічній та інших сферах державної діяльності [2].

При виникненні криз та загостренні конфліктів інформаційна боротьба може перерости в інформаційну війну, яка здійснюється за допомогою інформаційної зброї. Показниками, в такому разі, виступають цілеспрямованість, масштабність та комплексність дій тощо [3]. Однак, зазначеним показникам притаманний такий недолік, як складність кількісного вимірювання. Авторський підхід дозволяє визначити інші показники, які мають певну перевагу перед вказаними, зокрема – в контексті можливості їх вимірювання. Саме вимірюваність дозволить робити чіткі та достовірні висновки або передбачати перспективи.

Деякі засоби, які зараз прийнято відносити до інформаційної зброї (такі, наприклад, як спеціальні психологічні операції), існують та активно застосовуються досить давно, інші ж (зокрема, специфічні комп'ютерні засоби боротьби) з'явилися лише декілька років тому. Але всі вони мають багато спільного, вони базуються на ідеї опосередкованого впливу на матеріальний світ, який, у свою чергу, підкорюється законам фізики.

Основна інформаційна загроза безпеці полягає в загрозі впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру організації або держави, а також на сприйняття інформації членами суспільства. Це досягається шляхом тиску на інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість або підсвідомість особистості, з метою нав'язати бажану для іншої сторони систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності. Фактично агресор викривляє існуючу дійсність на вигідну для себе. Іноді агресивний маніпулятор намагається керувати поведінкою і розвитком організацій у бажаному для нього напрямку. Незважаючи на особливості інформаційної агресії, вона завдає певні руйнування та несе певні негативні наслідки, які бажано вчасно діагностувати та аналізувати. Це дає підґрунтя для ефективної протидії руйнуванням та своєчасній локалізації наслідків.

Повертаючись до теми розробки, зауважимо, що автором досліджується така інформаційна величина, яку він назвав інформаційною густиною. Дана величина покликана відігравати роль аналогічної фізичної величини, яка бере участь у формулі енергії та визначає її прямопропорційне кількісне значення. Для кращого розуміння термінів пропонується порівнювати інформаційну енергію впливу (або руйнування) із роботою, яка потрібна для її реалізації або знешкодження.

Робота – це скалярна величина. Роботу виконує не тіло, а сила! Під дією цієї сили тіло здійснює перетворення. Потрібно звернути увагу, що у роботі і енергії однакові одиниці вимірювання. Це означає, що робота може переходити в енергію і навпаки. Наприклад, для того, щоб тіло підняти на певну висоту, (а тоді воно буде мати певну потенційну енергію), необхідна сила, яка зробить цю роботу. Робота сили по підняттю перейде в потенційну енергію. Тому прораховуючи розмір інформаційної енергії впливу, варто брати до уваги роботу, яку треба зробити для її впровадження [7].

Але повернемося до визначення інформаційної густини, котра повинна визначати певну вагову цінність інформації загально-го елементарного об'єму. Фізичний зміст густини має визначення як маса одиниці об'єму. Іншими словами, це величина, яка показує, яку масу матиме одиниця об'єму певної речовини. Густина позначається літерою ρ (ρ) і дорівнює відношенню маси тіла (m), до об'єму даного тіла (V) [7].

$$\rho = \frac{m}{V}$$

Ми розуміємо, що тіла з однаковим об'ємом можуть мати різну масу і відповідно, різний вплив на інші тіла. Тобто куля, зроблена з заліза, завдасть більшої шкоди ніж куля, зроблена з пластиліну. Аналогічно ми розуміємо, що інформація однакового об'єму може мати різний рівень впливу на особу чи організацію. Відразу обумовимо, що вплив може бути позитивним та негативним, але зараз мова не про це. Наразі ми розглядаємо оцінку впливу інформації

певного об'єму на її адресатів або отримувачів.

Для оціночного визначення густини інформації автором пропонується використати методіку підрахунку пріоритетності впливу джерел на інформаційну безпеку організацій. При виборі методіки визначення пріоритетів впливу серед джерел загроз, використовувалася методологія, викладена в міжнародних стандартах, а також практичний досвід експертів у області інформаційної безпеки.

Усі джерела інформаційних загроз мають різний ступінь небезпеки, яку можна кількісно оцінити, провівши їх визначне ранжирування. Тобто ми розуміємо, що різні джерела володіють інформацією різної густини. При цьому оцінка ступеня небезпеки проводиться за непрямими показниками.

Для визначення інформаційної густини за допомогою порівняння показників можна обрати три наступні критерії ранжування, які слід проводити за кількома кроками:

По-перше, визначається **Можливість виникнення джерела (P1)** інформаційної небезпеки. Вона показує ступінь доступності до об'єкта, який захищається для антропогенних джерел; або показує віддаленість від об'єкта, який захищається для техногенних джерел; або показує особливості обстановки для випадкових джерел.

По-друге, визначається **Готовність організації (об'єкту впливу) до захисту (P2)**. Це показник характеризує привабливість для здійснення діянь з боку джерела загрози для антропогенних джерел або наявність необхідних умов для техногенних і стихійних джерел.

У третю чергу визначається **Фатальність пошкоджень або втрат (P3)**. Тобто встановлюється ступінь непереборності наслідків реалізації загрози.

Кожен вказаний критерій пропонується оцінювати експертно-аналітичним способом за п'ятибальною шкалою. Причому «1» відповідає мінімальному обсягу впливу оцінюваного показника на інформаційну безпеку використання джерела, а «5» – максимальному. Кожен із вказаних трьох критеріїв, як помітно, може мати кілька по-

казників для різних джерел інформаційної небезпеки. Під час оцінки фахівець повинен обрати один, відповідний для досліджуваної ситуації, який і буде визначатися як P₁, P₂ або P₃.

Інформаційну густину для окремого джерела автор пропонує визначити простим шляхом підрахунку середнього арифметичного, як відношення добутку (суми) вищенаведених показників до кількості обраних значень:

$$\frac{(P_1 + P_2 + P_3)}{3} = \rho$$

Отже, розглянемо окремо вказані показники та визначимо, яким чином робити оцінку наведених критеріїв для інформаційної густини.

Першими розглянемо випадки для складової інформаційної густини P₁, яких автор визначив три види.

Ступінь доступності до об'єкта, що захищається, може бути класифікований та оцінений за наступним алгоритмом по шкалі.

- Високий ступінь доступності має антропогенне джерело загроз у разі повного доступу до технічних і програмних засобів обробки інформації, які захищаються. Таке характерне для внутрішніх антропогенних джерел загроз, наділених максимальними правами доступу, наприклад, представники служб безпеки інформації та адміністратори. Їм надається – оцінка «5».

- Перший середній ступінь доступності має антропогенне джерело загроз, коли існує можливість опосередкованого, не визначеного функціональними обов'язками, за рахунок побічних каналів витоку інформації чи використання можливості доступу до привілейованих робочих місць, доступу до технічних і програмних засобів обробки інформації, що захищається. Таке характерне для внутрішніх антропогенних джерел. Їм надається – оцінка «4».

- Другий середній ступінь доступності має антропогенне джерело загроз у разі обмеженої можливості доступу до програмних засобів у силу введених обмежень у використанні технічних засобів, функціональних обов'язків або за родом своєї діяльнос-

ті. Такі умови характерні для внутрішніх антропогенних джерел зі звичайними правами доступу, наприклад користувачі, або для зовнішніх антропогенних джерел, які мають право доступу до засобів обробки і передачі інформації, яка захищається, наприклад хакери та технічний персонал постачальників телематичних послуг. Таким надається – оцінка «3».

- Низький ступінь доступності має антропогенне джерело загроз у разі дуже обмеженої можливості доступу до технічних засобів і програм, що обробляють захищену інформацію. Це характерно в більшості випадків для зовнішніх антропогенних джерел. Тоді надається – оцінка «2».

- Відсутність доступності для антропогенного джерела загроз, коли немає доступу до технічних засобів і програм, що обробляють інформацію, яка захищається. У такому разі надається – оцінка «1».

Ступінь віддаленості від об'єкта, що захищається, можна оцінити за наступними параметрами:

- Об'єкти, що збігаються, територіально співпадають (тобто об'єкт захисту сам містить джерела техногенних загроз і їх територіальний поділ неможливий). У такому разі надається – оцінка «5».

- Близько розташовані об'єкти впливають один на одного, коли об'єкт захисту розташований у безпосередній близькості від джерел техногенних загроз і будь-який прояв таких загроз здатен чинити істотний вплив на об'єкт, який захищається. Такому випадку надається – оцінка «4».

- Середньо віддалені об'єкти бувають, коли об'єкт захисту розташовується на такій відстані від джерел техногенних загроз, на якій прояв впливу цих загроз може завдати незначний вплив на об'єкт захисту. Такій ситуації надається – оцінка «3».

- Віддалено розташовані об'єкти, тобто такі, де об'єкт захисту розташовується на відстані від джерел техногенних загроз, що виключає можливість їх прямого впливу. У такому разі надається – оцінка «2».

- Сильно віддаленими об'єкти називають тоді, коли об'єкт захисту розташовується на значній відстані від джерел техногенних загроз, що повністю виключає будь-які

дії на об'єкт, що захищається (в тому числі і опосередковано – через вторинні прояви). Такій ситуації надається – оцінка «1».

Особливості обстановки, як складової інформаційної густини, характеризуються розташуванням об'єктів захисту в різних природних, кліматичних, сейсмологічних, гідрологічних та інших умовах. Особливості обстановки можна оцінити за вказаною нижче шкалою.

- Дуже небезпечні умови – коли об'єкт захисту розташований у зоні дії природних катаклізмів. Надається – оцінка «5».

- Небезпечні умови виникають, коли об'єкт захисту розташований у зоні, в якій багаторічні спостереження показують можливість прояву природних катаклізмів. У таких випадках надається – оцінка «4».

- Помірно небезпечні умови мають місце, коли об'єкт захисту розташований у зоні, в якій за проведеними спостереженнями протягом довгого періоду відсутні прояви природних катаклізмів, але є передумови виникнення стихійних джерел загроз на самому об'єкті. Таким надається – оцінка «3».

- Слабо небезпечні умови бувають, коли об'єкт захисту знаходиться поза межами зони дії природних катаклізмів, проте на об'єкті є передумови виникнення стихійних джерел загроз. Надається – оцінка «2».

- Безпечні умови створюються, коли об'єкт захисту знаходиться поза межами зони дії природних катаклізмів і на об'єкті відсутні передумови виникнення стихійних джерел загроз. Таким надається – оцінка «1».

Готовність організації (об'єкту впливу), або визначення привабливості для здійснення діянь з боку джерела загрози для антропогенних джерел, як складова інформаційної густини **Р2**, відіграє важливу роль у визначенні їх можливостей по здійсненню протиправних діянь. Ця складова може бути трьох видів.

Автором прийнята така класифікація рівня оцінки по можливості (рівню) взаємодії з мережею, яка захищається.

- Нульовий рівень визначається відсутністю можливості будь-якого використання програм. Надається – оцінка «1».

- Перший рівень обмежується можливістю запуску завдань / програм з фіксованого набору, призначеного для обробки інформації, що захищається. Зазвичай характеризується рівнем некваліфікованого користувача. Надається – оцінка «2».

- Другий рівень враховує можливість створення і запуску користувачем власних програм з новими функціями з обробки інформації. Таким буває рівень кваліфікованого користувача, програміста. Надається – оцінка «3».

- Третій рівень визначається можливістю управління функціонуванням мережі, тобто впливом на базове програмне забезпечення, її склад та конфігурацію. Таким має бути рівень системного адміністратора. У такому разі надається – оцінка «4».

- Четвертий рівень визначається всім обсягом можливостей суб'єктів, які здійснюють проектування і ремонт технічних засобів. Навіть до включення у склад мережі власних технічних засобів з новими функціями з обробки інформації. Це рівень розробника і адміністратора. Надається – оцінка «5».

Нульовий рівень є найнижчим рівнем можливостей з ведення діалогу джерела загроз та інформаційною безпекою. При оцінці можливостей антропогенних джерел передбачається, що таким є суб'єкт, який здійснює протиправні дії або може скористатися правами відповідного рівня.

Привабливість вчинення впливу з боку джерела інформаційних загроз встановлюється наступним чином.

- Особливо привабливий рівень – захищені інформаційні ресурси містять інформацію, яка може завдати непоправної шкоди і привести до краху організації, що здійснює захист. Надається – оцінка «5».

- Привабливий рівень – захищені інформаційні ресурси містять інформацію, яка може бути використана для отримання вигоди на користь джерела загрози або третіх осіб. Надається – оцінка «4».

- Помірно привабливий рівень, такий коли захищені інформаційні ресурси містять інформацію, розголошення якої може завдати шкоди окремим особам. Надається – оцінка «3».

• Слабо привабливий рівень – захищені інформаційні ресурси містять інформацію, яка при її накопиченні і узагальненні протягом певного періоду може завдати шкоди організації, яка здійснює захист. Надається – оцінка «2».

• Непривабливий рівень – інформація не представляє інтерес для джерела загрози. Надається – оцінка «1».

Необхідні умови готовності джерела визначаються, виходячи з можливості реалізації тієї чи іншої загрози в конкретних умовах розташування організації. При цьому передбачаються наступні вимоги.

• Загроза може бути реалізована, тобто існують умови повністю сприятливі. Наприклад, присутня активізація сейсмічної активності для реалізації загрози. Надається – оцінка «5».

• Загроза імовірно може бути реалізована або можуть бути створені сприятливі умови для реалізації загрози. Надається – оцінка «4».

• Загроза помірно може бути реалізована, тобто умови сприятливі, проте довгострокові спостереження не припускають можливості її активізації в період існування і активної діяльності організації. Надається – оцінка «3».

• Загроза слабо може бути реалізована, тобто існують об'єктивні причини в самій організації або в його оточенні, що перешкоджають реалізації інформаційної загрози. Надається – оцінка «2».

• Загроза не може бути реалізована, тобто відсутні передумови для реалізації передбачуваної негативної інформаційної події. Надається – оцінка «1».

Останній, третій вид критеріїв **Р3**, що виступають складовими інформаційної густини характеризує **ступінь непереборності наслідків** прояву інформаційної загрози, по-іншому називається **фатальність**, визначається за наведеною нижче шкалою.

• Непереборні наслідки виникають, коли результати проявів інформаційної загрози можуть призвести до повного руйнування, знищення або втрати об'єкта захисту. Наслідком цього виступають непоправні втрати і виключення можливості доступу

до інформаційних ресурсів, які захищаються. Надається – оцінка «5».

• Практично непереборні наслідки – результати проявів інформаційної загрози можуть призвести до руйнування об'єкта і до значних витрат, матеріальних та часових, на відновлення наслідків. Їх порівнюють з витратами на створення нового такого об'єкта або відновлення, за той же термін часу, суттєвого обмеження доступу до ресурсів, які захищаються. Надається – оцінка «4».

• Частково переборні наслідки – результати проявів інформаційної загрози можуть призвести до часткового руйнування об'єкта захисту і, як наслідок, до значних витрат на його відновлення, одночасно обмежується час доступу до ресурсів, що захищаються. Надається – оцінка «3».

• Переборні наслідки такі, якщо результати проявів інформаційної загрози можуть призвести до часткового руйнування, знищення або втрати об'єкта захисту, які не потребують великих витрат на його відновлення і практично не впливають на обмеження часу доступу до інформаційних ресурсів, що захищаються. Надається – оцінка «2».

• Відсутність наслідків, тобто результати проявів загрози не можуть вплинути на діяльність об'єкта захисту. Надається – оцінка «1».

Усі недоліки мають різний ступінь небезпеки, який можна кількісно оцінити, провівши їх (недоліків) оцінку. При цьому, в якості критерію **Р3** визначення показників можна вибрати такий показник, як **фатальність**. Вона показує ступінь впливу недоліку на неусунення наслідків реалізації інформаційної загрози. Для об'єктивних недоліків організації – це інформативність, здатність недоліку повністю, без спотворень, передати корисний інформаційний сигнал. Оцінка повинна визначатися за принципом, який уже був озвучений автором вище.

Визначення актуальних найбільш небезпечних інформаційних загроз здійснюється на основі аналізу розташування об'єктів захисту і структури побудови інформаційної системи, а також інформацій-

них ресурсів, що підлягають захисту. Слідкуючи за базовим логічним принципом, доходимо до висновку, що найбільша інформаційна густина, здатна до використання у формулі, дорівнюватиме «5», а найменша – «1».

Розуміючи сутність введеного автором поняття інформаційної густини, пересвідчуємось, що зменшення або збільшення енергії впливу на організацію чи будь-який об'єкт, може здійснюватися за рахунок зменшення або збільшення її інформаційної густини. Наочно видно, що це поняття комплексне та більше всього відноситься до адміністративних та психологічних сфер. Тому вчасно змінений рівень густини здатен пропорційно змінити негативний або позитивний (у залежності від застосованої інформації) вплив на організацію чи особу.

Оскільки інформаційна агресія в сучасному світі направляється саме з середини певних джерел і направлена до осіб, організацій або суспільства в цілому, то, аналізуючи поняття «інформаційна безпека» під впливом глобальних процесів, розуміємо, що це поняття втрачає свій блоковий характер, перетворюючись на глобальне явище [4]. Тому, з одного боку, стає очевидним, що всі чинники, які характеризують цю агресію, повною мірою відповідають дійсності. Але водночас очевидно, що є можливість застосування механізмів регулювання енергії впливу цієї агресії.

Цікаву думку у контексті теми дослідження висловлює відомий український дослідник Р. А. Калюжний, який вважає, що інформаційна безпека – це вид суспільних інформаційних правовідносин стосовно створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності, спеціальних правовідносин, які пов'язані зі створенням, зберіганням, поширенням і використанням інформації [5]. Зважаючи на вказані науковцем складові, стає очевидним, якими з цих засобів і коли саме можна регулювати інформаційну густину задля відповідного регулювання енергії інформаційних загроз або впливу.

Якщо розглядати проблематику з точки зору адміністративного підходу, то інфор-

маційна безпека спрямована на реалізацію власних інтересів за допомогою всього арсеналу засобів, що є в розпорядженні суб'єктів. У цьому розумінні можна сказати, що найвищий сенс політики інформаційної безпеки – це вільний розвиток інформаційних відносин.

Висновки

Узагальнюючи авторський підхід до визначення поняття «інформаційна густина», варто акцентувати увагу на його комплексності. Недоцільно обрати ті чи інші позиції для регулювання або знешкодження інформаційного впливу, не оцінивши чинники, складові інформаційної густини. Описані підходи до визначення поняття «інформаційна густина» дають можливість зрозуміти це явище комплексно і системно. Крім того, автор вважає, що інформаційна густина не може розглядатися лише у якості окремого стану джерела. Вона є властивістю та атрибутом особи чи організації, які опиняються об'єктами впливу або агресії.

Інформаційна густина визначається діяльністю та результатом діяльності людини, яка спрямована на забезпечення безпеки в інформаційній сфері. Формування, регулювання або зміна інформаційної густини є процесом, оскільки вона повинна враховувати майбутнє. Тому інформаційну густину варто розглядати через єдність тих ознак, складових і за тими кроками алгоритму, які були наведені в тексті дослідження. Основними критеріями ранжування джерел інформаційних загроз є: можливість виникнення джерела (P1) інформаційної небезпеки (показує ступінь доступності до об'єкта, який захищається, для антропогенних джерел; або показує віддаленість від об'єкта, який захищається для техногенних джерел; або показує особливості обстановки для випадкових джерел); готовність організації (об'єкта впливу) до захисту (P2) (показник характеризує привабливість для здійснення діянь з боку джерела загрози для антропогенних джерел або наявність необхідних умов для техногенних і стихійних джерел); Фатальність пошкоджень або втрат (P3) (тобто встанов-

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено такому, введеному автором, критерію інформаційної безпеки, як інформаційна густина. Автор екстраполює фізичні закономірності, визначаючи інформаційну густину як певну вагову цінність інформації загального елементарного об'єму. У статті здійснено спробу оціночного визначення густини інформації, шляхом використання методу підрахунку пріоритетності впливу джерел на інформаційну безпеку організацій. Особливу увагу присвячено критеріям ранжування джерел інформаційних загроз, що дозволить оптимізувати протидію цим загрозам.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, інформаційна густина, інформаційна загроза, джерело інформації, джерело інформаційної загрози.

SUMMARY

The article is devoted to the information security criterion introduced by the author as information density. The author extrapolates physical laws, defining information density as a certain weight value of information of the total elementary volume. The article attempts to evaluate the density of information using the method of calculating the priority of the influence of sources on the information security of organizations. Special attention is devoted to the criteria for ranking sources of information threats, which will optimize the response to these threats.

Key words: information, information security, information density, information threat, information source, information threat source.

люється ступінь непереборності наслідків реалізації загрози).

Врачування цих складових ознак забезпечує обрання оптимального шляху їх регулювання, усунення та, як наслідок, мінімізації впливу негативних наслідків, зокрема – у сфері інформаційної діяльності організацій.

Література

1. Лисенко С. О. Вплив швидкості передачі інформації на безпеку суспільства / Європейські перспективи, 2019. № 3. С. 56-63.
2. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки / Mechanism of Economic Regulation. 2014. № 1. С. 68-75
3. Панарин І. технологія інформаційної війни / Панарин І. М.: КСП+, 2003. 320 с.
4. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчаль-

ний посібник / Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. – К.: КНТ, 2006. – 280 с. (Серія: Національна і міжнародна безпека) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/component?option=com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,349/task/view.annotation.

5. Калюжний Р. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України / Калюжний Р., Говловський В., Цимбалюк В., Гузальюк М. // Збірник «Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні». К.: НТУУ «КПІ», Міністерство освіти і науки України, СБУ. – К. – 2000. – С. 17-21.

6. Закон України «Про концепцію національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 75/98-ВР / Відомості Верховної Ради України, 1998, № 27-28.

7. Яворський Б.М., Селезньов Ю.А. Довідник по фізиці для поступаючих у ВНЗ та для самоосвіти, 4е видання, – М. Наука, 1989. – 576с.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

КЛИМЕНКО Ольга Анатоліївна - кандидат юридичних наук

УДК 351.746.2

У статті визначено проблемні питання початку діяльності Державного бюро розслідувань як центрального органу виконавчої влади та його функціонування з розслідування підслідних злочинів як самостійного слідчого підрозділу в єдиній системі органів досудового розслідування.

Ключові слова: реформування, досудове розслідування, система органів прокуратури, Державне бюро розслідувань.

Під органами, що здійснюють досудове розслідування, необхідно розуміти визначені Кримінальним процесуальним кодексом України слідчі підрозділи, на які в силу їх компетенції покладено обов'язки провадити відповідне розслідування.

Тобто у зв'язку із вказаним процесом реформування проблемним питанням стало забезпечення проведення розслідування тим слідчим підрозділом, який уповноважений на таку діяльність з огляду на визначений законодавцем юридичний момент набрання чинності спеціальними законами, які передали повноваження слідчих органів прокуратури до інших слідчих підрозділів.

За результатом прийняття Законів України «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про прокуратуру» чітко сформовано систему органів досудового розслідування, до якої увійшли слідчі підрозділи органів Національної поліції; органів безпеки; органів, що здійснюють

контроль за додержанням податкового законодавства; органів Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) та підрозділ детективів і підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ).

Питання реформування функцій прокуратури неодноразово були у полі зору багатьох науковців, цій проблемі присвячували свої роботи О.М. Литвак, В.В. Сухонос, Г.П. Серета, О.Р. Михайленко та інші, а окремі аспекти діяльності ДБР знаходяться у площині послідовних наукових досліджень з урахуванням практичної особливості діяльності. Відповідно, мета статті полягає у визначенні проблемних питань щодо послідовної передачі повноважень із розслідування кримінальних правопорушень від слідчих органів прокуратури до слідчих підрозділів ДБР.

Забезпечення ефективного здійснення нагляду та контролю за додержанням вказаними слідчими підрозділами положень, визначених законодавством України у ході проведення досудового розслідування кримінального провадження, покладено на прокурора як процесуального керівника у відповідному провадженні (ст. ст. 2, 25 Закону України «Про прокуратуру»).

Роль прокурора у забезпеченні виконання завдань кримінального провадження залишилась сталою, а спосіб і форма реалізації його повноважень деталізовані у відповідних положеннях КПК України.

Наділивши прокурора повноваженнями процесуального керівництва досудовим розслідуванням і запровадивши принципи «незмінності прокурора» та «самостійності прокурора» (ч. 1 ст. 36, ч. 2 ст. 37 КПК України), законодавець покладав на прокурора відповідальність саме за кінцевий результат кримінального провадження, у якому фактично жодне з основних рішень слідчого не набуває законної сили без попереднього узгодження його з прокурором.

У процесі втілення в життя наведеного комплексу законодавчих змін у правоохоронній системі України серед основних проблемних питань у реформуванні слідчих підрозділів стало забезпечення прокурором єдиного процесу реагування на кожен факт вчинення кримінального правопорушення шляхом вчасного внесення відповідних відомостей до ЄРДР та наступного збирання доказів визначеним органом досудового розслідування як уповноваженим органом.

Необхідність дотримання принципу юридичної визначеності у ході ефективного виконання завдань кримінального провадження в частині забезпечення захисту особи від кримінального правопорушення через притягнення уповноваженим суб'єктом держави кожного, хто вчинив злочин, до кримінальної відповідальності чітко регламентовано рішенням Конституційного суду України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 (далі – Рішення КСУ) [1].

Згідно з п. 1 Рішення Конституційного Суду України обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності.

У зв'язку із вказаним у ході приведення системи правоохоронних органів до європейських стандартів одним із основних завдань прокурора як процесуального керівника та органів прокуратури в цілому було забезпечення єдиного порядку правильного визначення із сформованої системи слідчих підрозділів уповноваженого органу досудового розслідування та дору-

чення йому права на початок здійснення кримінального провадження і подальшого збору ним належних та допустимих доказів, ураховуючи такі фактори:

– час набрання чинності вищевказаних Законів та вступу в силу окремих їх положень;

– узгодження таких положень вказаних Законів із нормами КПК України як спеціального нормативного акта і їх відповідність Основному Закону;

– початок функціонування новостворених слідчих підрозділів з розслідування злочинів визначеної підслідності.

Так, п. п. 4 та 5 Перехідних положень Закону України «Про прокуратуру» визначено, що слідчі органів прокуратури здійснюють досудове розслідування у визначеному ч. 4 ст. 216 КПК України порядку до початку діяльності ДБР.

При цьому абз. 2 ч. 1 Прикінцевих положень КПК України момент введення в дію положень ч. 4 ст. 216 КПК України чітко пов'язано з днем початку діяльності ДБР, але не пізніше п'яти років від набрання чинності цим Кодексом.

У свою чергу, 29 лютого 2016 року Кабінет Міністрів України постановою № 127 утворив ДБР як центральний орган виконавчої влади.

1 березня 2016 року Закон України «Про Державне бюро розслідувань» набрав законної сили.

Як наслідок, уже з 1 березня 2016 року слідчі судді національних судів, у зв'язку із утворенням ДБР та вступом у силу вказаного Закону, почали відмовляти в прийнятті та розгляді будь-яких клопотань слідчих прокуратури у провадженнях, які відповідно до законодавства підслідні ДБР, обґрунтовуючи такі рішення втрапою з цього моменту повноважень прокуратури з розслідування цих злочинів.

Відтак, з 1 березня 2016 року така позиція суду унеможливила проведення слідчими прокуратури розслідування злочинів, підслідних ДБР, через незаконність здійснення означених слідчих та процесуальних дій без рішення суду, з огляду на визначену у п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України процедуру [2].

Проте вже наступного дня Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), що опрацював відповідне звернення Генерального прокурора України, у своєму роз'ясненні визначено, що початок дії положень ч. 4 ст. 216 КПК України пов'язаний не з моментом набрання чинності Закону, який регулюватиме діяльність ДБР як державної установи, а з моментом початку здійснення останнім функцій органу досудового розслідування, і до того часу повноваження щодо досудового розслідування продовжують здійснювати слідчі органів прокуратури (до 20 листопада 2017 року) [3].

Як наслідок, процес розслідування таких кримінальних проваджень слідчими прокуратури було продовжено через своєчасність установлення ВССУ сталості та єдності судової практики із цього питання.

Далі, 20 листопада 2017 року, згідно з вимогою абз. 2 п. 1 Прикінцевих положень КПК України у зв'язку із спливом п'яти років з дня набрання чинності КПК України введено в дію ч. 4 ст. 216 цього Кодексу, якою визначено підслідність ДБР.

Таким чином, з 20 листопада 2017 року слідчі органів прокуратури втратили повноваження з досудового розслідування злочинів, передбачених ч. 4 ст. 216 КПК України.

При цьому абз. 2 ч. 1 Перехідних положень КПК України регламентовано, що після введення в дію положень ч. 4 ст. 216 цього Кодексу кримінальні провадження, розпочаті слідчими органів прокуратури, продовжують здійснюватися слідчими органів прокуратури, які користуються повноваженнями слідчих, визначеними цим Кодексом, до закінчення досудового розслідування, але не довше двох років, а саме до 20 листопада 2019 року.

Тобто наразі слідчі органів прокуратури забезпечують лише «дорозслідування» розпочатих ними до 20 листопада 2017 року проваджень упродовж наступних двох років – до 20 листопада 2019 року [4].

Водночас станом на 20 листопада 2017 року ДБР не розпочало своє функціонування як центральний орган виконавчої влади з розслідування злочинів.

Такий стан справ не сприяв забезпеченню дотримання визначеної Законом процедури розслідування злочинів уповноваженим органом та створював передумови для безпідставного уникнення особами кримінальної відповідальності.

Зокрема, рішенням ЄСПЛ «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 року чітко констатовано, що докази, отримані в кримінальному провадженні не уповноваженим органом, призводять до їх недопустимості в цілому.

У свою чергу, в рішенні «Гефген проти Німеччини» від 30 червня 2008 року ЄСПЛ для описання доказів, отриманих із порушенням встановленого порядку, сформував доктрину «плодів гнилого дерева», відповідно до якої, якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані за його допомогою, будуть такими ж.

Указаний підхід знайшов своє закріплення у національному законодавстві, де відповідно до Рішення КСУ та положень п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України недопустимими є також докази, що були отримані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, що, у свою чергу, є однією з вагомих підстав для ухвалення виправдувальних вироків суду через недотримання встановленої процедури доказування вини та відповідно ухилення особи від відповідальності.

Відтак, перед прокурором з 20 листопада 2017 року виникла процесуальна проблема щодо установаження єдиного законодавчо правильного порядку визначення слідчих підрозділів, уповноважених на розслідування злочинів, підслідних ДБР, у зв'язку із фактичним не функціонуванням цього слідчого підрозділу.

Згідно з ч. 5 ст. 36 КПК України Генеральний прокурор, керівник регіональної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення

розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування у разі неефективного досудового розслідування.

У зв'язку із вказаним вище та враховуючи, що ДБР не розпочало свою роботу, а прокуратура втратила повноваження із розслідування підслідних ДБР злочинів, розпочаті з 20 листопада 2017 року провадження такої категорії почали доручатись прокурорами для розслідування іншим слідчим підрозділам (слідчим національної поліції, органів безпеки тощо), у порядку ч. 5 ст. 36 КПК України, для дотримання встановленого порядку збору доказів саме уповноваженим органом [5].

Такий механізм дослідження обставин злочинів, підслідних ДБР, діяв із 20 листопада 2017 року до 27 листопада 2018 року.

Одночасно з цим ДБР було оголошено про початок своєї роботи як слідчого підрозділу з плануванням подальшої діяльності із розслідування лише тих злочинів, які будуть зареєстровані з наступного дня, без отримання раніше розпочатих проваджень від слідчих інших органів [6].

Проте така позиція ДБР суперечила визначеному Законом порядку з розслідування злочинів такої категорії, де чітко визначено, що матеріали кримінальних проваджень, які на день набрання чинності цим Законом перебувають в іншому органі досудового розслідування на стадії досудового розслідування, але відповідно до цього Закону підслідні ДБР, у тримісячний строк після початку здійснення ДБР функції досудового розслідування передаються до відповідного підрозділу ДБР для продовження провадження (абз. 2 ч. 4 розділу VI Закону України «Про Державне бюро розслідувань»).

Відтак, на виконання наведених положень з 28 листопада минулого року розпочато процес поетапного завершення повноважень слідчих органів прокуратури шляхом передачі відповідних матеріалів кримінальних проваджень до ДБР у встановленому Законом порядку, який триває й нині.

Також наказами Генеральної прокуратури України від 2 липня 2018 року та 5 грудня 2018 року утворено Департамент організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, підслідних ДБР, нагляду за додержанням законів його оперативними підрозділами та підтримання публічного обвинувачення у відповідних провадженнях, що забезпечує організацію та процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях ДБР та його територіальними управліннями.

Окрім того, в усіх регіональних прокуратурах створено відділи, які здійснюють організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях слідчих територіальних управлінь ДБР у відповідних регіонах.

Серед проблемних питань, що мали місце в організації і процесуальному керівництві досудовим розслідуванням, яке здійснюється слідчими ДБР та його територіальних управлінь, на початку діяльності цього правоохоронного органу також була необхідність розмежування повноважень між структурними підрозділами органів прокуратури, зокрема, щодо здійснення процесуального керівництва у кримінальних провадженнях про військові злочини та злочини, вчинені військово-службовцями.

Водночас Генеральною прокуратурою України 28 березня 2019 року прийнято наказ № 51 «Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні», який 4 квітня 2019 року зареєстровано Міністерством юстиції України, та яким зазначене вище проблемне питання усунуто.

Нині у державі триває процес реформування органів досудового розслідування.

Із 24 липня 2018 року свої повноваження втратили слідчі органів Державної кримінально-виконавчої служби України, оскільки Рішенням Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року у справі № 1-22/2018 (762/17) визнано неконститу-

ційною ч. 6 ст. 216 КПК України, згідно з якою слідчі цих органів здійснювали досудове розслідування злочинів, вчинених на території або в приміщеннях ДКВС України.

Одночасно з цим у державі розпочато формування системи органів військової юстиції (поліції), Служби фінансових розслідувань як елементів єдиної системи органів досудового розслідування.

Наразі триває робота з розробки відомчих організаційно-розпорядчих актів, спрямованих на удосконалення взаємодії органів прокуратури та ДБР з метою забезпечення належного виконання основних завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України.

Так, 5 квітня поточного року у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань» 5395-д з питань урегулювання окремих правових, організаційних і кадрових питань, пов'язаних із забезпеченням повноцінного функціонування ДБР.

16 травня 2019 року Парламентом ухвалено зазначений Закон за № 2720-VIII, який 22 травня вже набрав чинності [7].

Положеннями вказаного Закону внесено зміни до ст. ст. 5, 9, 9-1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та ст. ст. 7, 9, 13, 14-1, 14-2, 17, 20, 24, 25, 31 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», якими конкретизовано перелік підрозділів проведення оперативно-розшукової діяльності ДБР, затверджено кваліфікаційні вимоги до керівників окремих його підрозділів, урегульовано питання фінансового та матеріально-технічного забезпечення цього центрального органу виконавчої влади та деякі питання проходження у ньому служби.

Базові положення Закону стосуються урегулювання деяких проблемних питань проведення оперативно-розшукової діяльності з метою оптимізації роботи окремих підрозділів ДБР, їх належної взаємодії та оперативного розв'язання покладених завдань.

Зокрема, з метою запобігання, виявлення, припинення і швидкого розслідування злочинів, віднесених до підслідності ДБР, розширено перелік його підрозділів, уповноважених на проведення оперативно-розшукової діяльності, до складу яких уведено, окрім підрозділів забезпечення особистої безпеки, також оперативні, оперативно-технічні підрозділи та підрозділ внутрішнього контролю. Відповідно до штатного розпису ДБР положеннями цього Закону уведено посаду «оперуповноваженого».

Для забезпечення оперативного реагування на кожен факт протиправної діяльності, насамперед кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах, забезпечення своєчасності їх фіксації, виявлення та подальшого розкриття, наведеним Законом заступників Директора ДБР та керівників територіальних органів (їх заступників) уповноважено затверджувати відповідні процесуальні рішення оперативних підрозділів у формі постанов про заведення оперативно-розшукових справ.

Окрім того, нормами цього Закону повноваженнями щодо вирішення питання про продовження строків ведення оперативно-розшукових справ до 12 місяців, окрім Директора ДБР, наділено також його заступника.

Таким чином, формування системи органів досудового розслідування повністю не завершено та потребує подальшої узгодженості дій. Необхідною умовою зміцнення та забезпечення правової охорони конституційного ладу є взаємодія правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

У зв'язку із вказаним вище важливу роль на цьому етапі становлення правоохоронної системи у цілому та приведення її до міжнародних стандартів також продовжують відігравати органи прокуратури, які у ході реалізації визначених Законом координаційних функцій послідовно забезпечують підвищення діяльності із забезпечення правопорядку та зміцнення конституційного ладу України.

Висновки та пропозиції

Проблема реформування правоохоронних органів полягає в не досить активних темпах втілення реформ та не повною мірою забезпечення дотримання основних засад кримінального провадження щодо вчасного початку функціонування ДБР як органу з розслідування злочинів для здійснення підслідних йому кримінальних проваджень тільки як уповноваженим органом.

Водночас слід визнати, що п'яти років недостатньо для докорінної зміни системи, яка будувалася десятиліттями.

Вимога Парламентської асамблеї Ради Європи про відокремленість державних органів від поліції, що означає повне «зняття» функцій досудового розслідування з органів прокуратури, практично виконана.

Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року заклав міцну основу відповідно до європейських стандартів і потреб сучасної системи кримінальної юстиції.

Утворено нові антикорупційні органи, такі як НАБУ та САП, розпочало свою діяльність як орган досудового розслідування ДБР, успішно імплементовано інститут процесуального керівництва такими органами слідства.

З огляду на викладене, з метою якісного завершення реформування правоохоронної системи та приведення її до міжнародних стандартів, доцільно:

– завершити проведення слідчими підрозділами правоохоронних органів держави у тісній взаємодії послідовної передачі відповідних матеріалів кримінальних проваджень до уповноважених підрозділів ДБР у встановленому Законом порядку;

– продовжити спільну роботу органів державної влади щодо опрацювання відповідних пропозицій належного обґрунтування можливості утворення додаткових спеціалізованих слідчих органів – фінансових розслідувань та військової юстиції.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

2. Колапс слідства: Судді не приймають клопотання у слідчих прокуратури. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/1/7100788/>

3. ВССУ надав роз'яснення щодо питання підслідності справ Державного бюро розслідувань України. URL: https://www.ukrainepravo.com/news/ukraine/vssu-nadav-roz-yasnennya-shchodo-pitannya-p-dsl-dnost-sprav-derzhavnogo-byuro-rozsl-duvan-ukrainski/?month=09&year=2018&phrase_id=243267&bxajaxid=c422b77ff11113583dd87184907a8641

4. Заступник Генерального прокурора України А. Стрижевська: Законодавцем закладено певні колізії в змінах до ряду нормативно-правових актів України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=219932&s=print

5. Щодо закінчення повноважень прокуратури з розслідування злочинів, підслідних ДБР. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=219365&fp=1720

6. Директор ГБР: Давление на Бюро неизбежно – слишком серьезные полномочия. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/522638.html>

7. Рада ухвалила закон про вдосконалення діяльності Державного бюро розслідувань України. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-rada-uhvalila-zakon-pro-vdoskonalennja-dijalnosti-derzhavnogo-bjuro-rozsliduvan-ukrajini-966488.html>

SUMMARY

The article has identified the outstanding issues of beginning the work of the State Bureau of Investigation as the central executive body and its functioning in investigating the under investigation crimes as the self-holding investigative force in a single system of pre-trial investigation bodies.

The body conducting the pre-trial investigation should be understood as the investigation forces set by the Criminal Procedure Code of Ukraine, which in force of their competence lie under an obligation to conduct the respective investigation.

That is, arising out of the said reforming process, the outstanding issue was the ensuring of conducting the investigation by the investigative force, which is authorized on such work, having regard to the formalized, by the legislator, legal effective time of the occasional decrees that delegated authority from investigative prosecution agencies to other investigative forces.

The formation of the pre-trial investigation bodies system is not fully completed and requires further uniformity of action. A necessary condition for strengthening and ensuring the legal protection of the constitutional order is the cooperation between law enforcement agencies in struggle against crime.

Arising out of the aforesaid, the prosecution agencies continue to play an significant part at this stage of establishment of the law enforcement system generally and bringing it to the good international practice, which during the course of exercising the coordination functions, set by the Law, successively ensure the enhancement of the law enforcement work and strengthening the constitutional order of Ukraine.

In the light of above, with the objective of high grade ending of the law enforcement system reforming and bringing it to the good international practices, it makes sense:

- to complete the delegation of the respective materials of the criminal proceedings from the law enforcement investigative forces to the authorized forces of the SBI in close cooperation with the procedure set by the Law;

- to continue the cooperation of public authorities on the developing of the respective proposals for the proper justification of the possibility of establishing additional specialized investigative bodies – financial investigations and military justice.

Key words: reforming, pre-trial investigation, prosecution agencies system, State Bureau of Investigation.

БУЛІНГ: СОЦІАЛЬНА ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

ІЛЬІНА Оксана Валеріївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та криминології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343:136.48-029:37

Явище булінгу досліджується з різних аспектів: соціального, педагогічного, правового, в тому числі з точки зору кримінального та адміністративного права. З огляду на багатоаспектність цього явища, автор вважає за необхідне звзунити область дослідження до аналізу соціального та правового аспектів, оскільки вони нерозривно пов'язані між собою та потребують комплексного дослідження. У статті досліджено соціальну та кримінально-правову характеристику такого явища як «булінг». Проведене дослідження свідчить, що булінг – це явище, яке вже давно перестало бути суто адміністративно-правовим і наразі підпадає під кримінально-правові характеристики через те, що його наслідками часто стають наслідки кримінального характеру. Булінг може проявлятися у вигляді психологічного тиску (образи, приниження, погрози, ігнорування тощо) та фізичних знущань (удари, поштовхи, принишливий фізичний контакт, побиття та інше). Не рідко фізичний і психологічний тиск об'єднуються.

Автор статті наголошує, що наразі склалася проблемна ситуація: з одного боку булінг – це проблема саме школярів; з іншого – кримінальна відповідальність за вчинення дій, що фактично становлять собою булінг, настає у більшості випадків з 16 років, коли школярі переважно закінчують школу. Пролілюстрована ситуація має якнайшвидше вирішитися на законодавчому рівні. На думку автора, рішенням може бути закріплення в Кримінальному кодексі України складу зло-

чину «булінг», який буде відрізнятися за тяжкістю наслідків від аналогічного адміністративного складу правопорушення.

Детальний аналіз норм Кримінального кодексу України дає можливість зробити висновок, що окремі прояви булінгу знайшли своє відображення у таких складах злочинів як катування, доведення до самогубства, хуліганство. Приклади правозастосовної практики свідчать про те, що судді все частіше визнають булінг кримінальним правопорушенням, упереджуючи в цьому законодавця. З урахуванням наведеного пропонується закріпити в Кримінальному кодексі України склад злочину «булінг». Така пропозиція відповідає вимогам часу та сприятиме захисту прав потерпілих від шкільного цькування.

Ключові слова: булінг, цькування, приниження, катування, самогубство, хуліганство, потерпілий.

Постановка проблеми

Конституція України проголосила «людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [1]. Оскільки Конституція України має свою силу на всій території України та стосується всіх її громадян, можна з упевненістю сказати, що людина як найвища соціальна цін-

ність має захищатися у всіх сферах її життя: побутовому, соціальному, правовому. Що стосується соціального життя людини та її комунікацій з іншими особами, вважаємо за необхідне згадати ст. 28 Основного Закону: «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1]. Цитована стаття набуває особливого значення в сучасних умовах підвищення рівня підліткової агресії. Вчені наводять статистику, що «за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає четверте місце в світі за рівнем підліткової агресії, поступаючись лише Росії, Албанії та Білорусі» [2, с. 107]. Ці шокуючі дані свідчать про масштабність піднятого питання та актуальність обраної теми дослідження.

Ступінь розробленості проблеми

Проблема булінгу є досить поширеною у світі. Не тільки Україна занепокоєна цим питанням, але і США, Велика Британія, Франція, Італія, Канада, Швеція тощо. Тому «булінг» став предметом дослідження серед вчених всього світу, таких як О. Лавриненко, Д. Лейн, Д. Олвеус, В. Панок, П. Рендолл, В. Синьов та інших.

У той же час варто зауважити, що явище булінгу досліджується з різних аспектах: соціального, педагогічного, правового, в тому числі з точки зору кримінального та адміністративного права. З огляду на багатоаспектність цього явища, вважаємо за необхідне звузити область дослідження до аналізу соціального та правового аспектів, оскільки вони нерозривно пов'язані між собою та потребують комплексного дослідження.

Мета статті полягає у соціальній та кримінально-правовій характеристиці булінгу.

Виклад основного матеріалу

Звертаючись до тлумачення терміну «булінг», вчені визначають, що він означає «цькування, залякування, агресивне переслідування одного з членів колективу з боку інших представників колективу» [2, с. 108]. «Булінг може проявлятися

у вигляді психологічного тиску (образи, приниження, погрози, ігнорування тощо) та фізичних знущань (удари, поштовхи, принизливий фізичний контакт, побиття та інше). Не рідко фізичний і психологічний тиск об'єднуються» [3]. Продовжуючи дослідження, варто зауважити, що термін «булінг» віднедавна став не тільки науковим або соціальним терміном, але і законодавчим. Так, окрему увагу слід приділити законодавчим змінам від 18.12.2018 р., якими було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 2657-VIII (далі – ЗУ № 2657-VIII) [4]. Названий закон став суспільною необхідністю і вимогою часу, коли «близько 70 % дітей в Україні стикалися із булінгом». Таку статистику повідомила заступник міністра юстиції України Іванна Смачило [5].

Цікавим видається той факт, що згаданий ЗУ № 2657-VIII фактично надає визначення поняття «булінгу». Так, згідно з ч. 1 ЗУ-- № 2657-VIII необхідно внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та доповнити його таким складом правопорушення як «булінг (цькування)»: «булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого». Далі в тексті Закону визначається відповідальність за вказане правопорушення та кваліфіковані його склади: вчинення групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, вчинення малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, вчинення малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років; неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України

про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу.

Також ЗУ № 2657-VIII вносяться зміни до Закону України «Про освіту», доповнюється ст. 1 таким поняттям, як «булінг», і дається аналогічне його визначення. Окрім того, називаються його типові ознаки: «систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого» [4]. Фактично цитовані норми містять законодавче закріплення дефініції «булінг», її ознаки та взагалі визнання цього соціального явища на законодавчому рівні. Вважаємо, що це досить серйозний законодавчий крок нашої держави на шляху із боротьбою з булінгом.

Водночас, проілюстровані законодавчі норми свідчать, що наразі було внесено зміни лише до Закону України «Про освіту» та Кодексу України про адміністративні правопорушення, залишаючи склад цього правопорушення лише адміністративним, а не кримінально-правовим. Водночас, як свідчать факти вчинення булінгу, це явище вже давно підпадає під кримінально-правові характеристики через те, що його наслідками часто стають тілесні ушкодження, моральні страждання, тобто наслідки, які містяться у складах кримінальних правопорушень. На жаль, «деякі жертви знущань настільки страждають, що закінчують або намагаються покінчити життя самогубством. Буліцид – поняття, яке означає вчинення самогубства жертвами знущань у школі з метою припинення страждань [6].

Якщо спроектувати зроблені висновки у площину Кримінального кодексу України, то слід звернути увагу на такий склад злочину, як катування: «Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від

нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб» (ч. 1 ст. 127) [7]. Визначальною ознакою, яка є дуже схожою із характеристикою булінгу, на наш погляд, є заподіяння морального страждання шляхом насильницьких дій. Зрозуміло, що насильницькі дії можуть бути різного характеру, і не обов'язково це має бути фізичний вплив на особу. Фактично ми ведемо мову про те, що окремі прояви булінгу підпадають під визначення катування.

Окрім цього, як уже зазначалося, наслідком булінгу іноді стає самогубство, у зв'язку із чим слід звернути увагу на ч. 1 ст. 120 Кримінального кодексу України «доведення до самогубства: доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства» [7]. У даному складі злочину як наслідок булінгу може бути шантаж, систематичне приниження людської гідності. Фактично в цьому складі правопорушення може йти мова про булінг, який став причиною вчинення самогубства.

Як зазначають учені, «таке кримінальне правопорушення, як шантаж, також доцільно відносити до психологічних катувань, адже він реалізується шляхом погрози, умовою не втілення в життя якої є вдавання потерпілого до певного вчинку» [2, с. 108]. Однак, варто пояснити, що такий склад злочину, як «шантаж», відсутній у сучасному Кримінальному кодексі України. Цей термін міститься у інших складах злочину, зокрема, у ст. 120 «доведення до самогубства», ст. 149 «торгівля людьми», ст. 258-1 «втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 303 «сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» [7].

Також вважаємо за доцільне звернути увагу на такий склад правопорушення, як «хуліганство, тобто грубе порушення гро-

мадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом» [7]. Як свідчить практика, булінг досить часто кваліфікується саме за цим складом злочину.

Не можна залишити поза увагою склад злочину, передбачений ст. 166 Кримінального кодексу України «злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування». Фактично у даному складі злочину йдеться про відповідальність батьків за вчинення їх дітьми протиправних дій, зокрема, булінгу.

Щодо суб'єктного складу названих кримінальних правопорушень, слід звернути увагу на те, що «булінг» визначається як протиправна діяльність дітей шкільного віку. Водночас, відповідальність за кримінальне правопорушення у формі катування несуть особи у віці від 16 років. За статтею 120 «доведення до самогубства» відповідальність настає також лише з 16 років. І лише за вчинення хуліганства відповідальність настає з 14 років. Такий висновок ґрунтується на аналізі ст. 22 Кримінального кодексу України «вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність», за якою за загальним правилом «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років» і лише у винятковому переліку випадків передбачена відповідальність з 14 до 16 років [7]. Тобто наразі склалася проблемна ситуація: з одного боку булінг – це проблема саме школярів; з іншого – кримінальна відповідальність за вчинення дій, що фактично становлять собою булінг, настає у більшості випадків з 16 років, коли школярі переважно закінчують школу. Вважаємо що проілюстрована ситуація має якнайшвидше вирішитися на законодавчому рівні. На наш погляд, рішенням може бути закріплення в Кримінальному кодексі України складу злочину «булінг», який буде відрізнятися за тяжкістю наслідків від аналогічного адміністративного складу правопорушення.

З метою додаткового обґрунтування запропонованих змін пропонуємо звернути-

ся до правозастосовної практики. Фактично вона має надати відповідь на питання: «Чи є булінг кримінальним правопорушенням?». Детальний аналіз рішень, які були винесені судами України, свідчить про те, що судді наразі все частіше визнають булінг саме злочином, а не адміністративним правопорушенням. Так, у справі № 330/471/19 «заявниця звернулася до суду зі скаргою на прийняте рішення начальником Якимівського ВП Мелітопольського ВП ГУНПУ в Запорізькій області від 06 березня 2019 р. по її заяві про злочин вчинений вчителем Якимівської ЗОШ №2 ОСОБА_2. Раніше вона звернулася із заявою про злочин до Мелітопольської місцевої прокуратури, де зазначила, що вчитель ОСОБА_2 вчинює протиправні дії відносно її сина ОСОБА_3, який навчається в 2-б класі. Так, під час освітнього процесу знущалась над її сином, прижувала його застосовувала психологічне насилля. Здійснювала цькування малолітнього сина з боку батьків та дітей класу. У заяві заявниця просила скасувати рішення начальника Якимівського ВП Мелітопольського ВП ГУНПУ в Запорізькій області від 06 березня 2019 р. та внести відомості до ЄРДР відносно вчителя ОСОБА_2 за її заявою про злочин від 25 лютого 2019 р. Прокурор Шульженко С.Г. заперечував проти вказаної скарги та вказав, що заявник фактично вказує на наявність з боку вчителя булінгу відносно сина заявниці. За вказані дії передбачена адміністративна відповідальність, а тому немає підстав для внесення заяви до ЄРДР». Однак, слідчий суддя вирішив, що «скарга ОСОБА_1 є обґрунтованою та підлягає задоволенню та зобов'язав скаргу заявниці на бездіяльність прокурора та слідчого щодо невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за її заявою від 25 лютого 2019 року відносно вчителя Якимівської ЗОШ №2 ОСОБА_2 – задовольнити; зобов'язати прокурора Якимівського відділу Мелітопольської місцевої прокуратури внести до Єдиного реєстру досудових розслідувань заяву ОСОБА_1 від 25 лютого 2019 року про злочин, вчинений вчителем Якимівської ЗОШ №2 ОСОБА_2 [8]. Фактично суд констатує той факт, що булінг в окремих його проявах є складом

кримінального правопорушення та потребує внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та вчинення подальшої дій відповідно до Кримінального процесуального кодексу України.

Аналогічна ситуація склалася і у м. Ірпінь Київської області. Так, «до суду зі скаргою звернувся ОСОБА_1 на бездіяльність слідчого, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань по тих підставах, що 16.05.2018 р. ним було подано заяву про вчинення дій, що містять ознаки злочину до Ірпінського ВП ГУ НП України в Київській області, що підтверджується наданим заяві номером ЕО 9800 від 16.05.2018 р. У поданій заяві йшлося про факти «шкільного булінгу». Після подачі заяви про вчинення злочину жодних дій, спрямованих на внесення наданих відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та здійснення досудового слідства органом досудового розслідування не вчинялось». Далі заявник зазначає, що «станом на сьогоднішній день відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за заявою про вчинення дій, що містять ознаки злочину не внесені і просить зобов'язати слідчих Ірпінського ВП ГУ НП України в Київській області невідкладно зареєструвати подану заяву про вчинення злочину до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати за цією заявою про вчинення злочину досудове розслідування у формі досудового слідства за вчення дій, які мають ознаки складів злочину, передбачені ч. 2-ст. 127, ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 296 КК України». У свою чергу, представник суб'єкта оскарження Ірпінського ВП ГУ НП в Київській області в судове засідання не з'явився, про час та місце розгляду справи був належним чином повідомлений. Суд, вислухавши скаржника, дослідивши матеріали скарги, вважає її такою, що підлягає до задоволення, виходячи із наступних підстав. На підставі вищенаведеного, керуючись статтями 214, 303, 304 КПК України, суд вирішив скаргу задовольнити та зобов'язати слідчих Ірпінського ВП ГУ НП України в Київській області невідкладно зареєструвати подану ОСОБА_1 заяву про вчинення злочину до

Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати за цією заявою про вчинення злочину досудове розслідування у формі досудового слідства за вчення дій, які мають ознаки складів злочину, передбачені нормами КК України [9]. Як ми бачимо, судді визнають булінг кримінальним злочином і зобов'язують слідчі органи діяти відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, а не адміністративного.

Ще одним свідченням того, що правозастосовна практика визнає булінг злочином, є Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області, де серед інших обставин справи зазначено, що «22.02.2019 року ОСОБА_10 у присутності понятих добровільно видала в якості речового доказу мобільний телефон, а саме: марки «ZTE», модель «V9», ІМЕІ: 1) НОМЕР_1, 2) НОМЕР_2, який вона 21.02.2019 у добровільному порядку вилучила у ОСОБА_8, під час проведення розслідування випадку булінгу». Тобто йде мова про те, що у рішеннях по кримінальних справах вживається термін «булінгу» [10]. Фактично булінг вже розслідується як кримінальне правопорушення, і подальші дії залишаються саме за законодавцем.

Висновки

Проведене дослідження свідчить, що булінг – це явище, яке вже давно перестало бути суто адміністративно-правовим і наразі воно підпадає під кримінально-правові характеристики через те, що його наслідками часто стають наслідки кримінального характеру. Детальний аналіз норм Кримінального кодексу України дає можливість зробити висновок, що окремі прояви булінгу знайшли своє відображення у таких складах злочинів, як катування, доведення до самогубства, хуліганство. Приклади правозастосовної практики свідчать про те, що судді все частіше визнають булінг кримінальним правопорушенням, упереджуючи в цьому законодавця. З урахуванням наведеного пропонується закріпити в Кримінальному кодексі України склад злочину «булінг». Така пропозиція відповідає вимогам часу та сприятиме захисту прав потерпілих від шкільного цькування.

Література

1. Конституція України. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. С. 15. Ст. 2598.
2. Соціальна та кримінально-правова характеристика булінгу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018.- Вип. 3. Том 2. С. 107-110.
3. Що таке «булінг» та чому про нього треба знати всім батькам: пояснюють у центрі соціальних служб. URL: <https://bilyayivka.city/read/card/3080/scho-take-buling-ta-chomu-pro-nogo-treba-znati-vsimbatkam-po-yasnyuyut-u-centri-socialnih-sluzhb> (дата звернення: 28.07.2019).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України № 2657-VIII від 18.12.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 5. Ст.33.
5. Близько 70% дітей в Україні стикаються з булінгом. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2517527-v-ukraini-z-bulingom-stikautsa-blizko-70-ditej.html> (дата звернення: 28.07.2019).
6. Coloroso B. The bully, the bullied, and the bystander: from preschool to high school: how parents and teachers can help break the cycle of violence. Canada, 2002.
7. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
8. Ухвала Якимівського районного суду Запорізької області від 15.03.2019 р., судова справа № 330/471/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80467488> (дата звернення 29.07.2019).
9. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 06 червня 2018 р., судова справа № 367/3688/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74525084> (дата звернення 29.07.2019).
10. Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 27 лютого 2019 р., судова справа № 589/751/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80493940> (дата звернення 29.07.2019).

Iliina Oksana Valeriivna, candidate of law, associate professor, Department of Criminal Law and Criminology Law Faculty, Kyiv National University of Economics, Taras Shevchenko

BULLYING: SOCIAL AND CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS

The research paper deals with the social and criminal law characteristics of such phenomenon as “bullying”. The conducted research shows that bullying is a phenomenon that is no longer purely administrative and legal, and is now subject to criminal law characteristics because it often entails criminal consequences. A detailed analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine allows concluding that certain manifestations of bullying were reflected in corpus delicti as torture, driving to suicide, hooliganism. With respect to the subjective nature of these criminal offenses, it should be noted that “bullying” is defined as the unlawful activity of school-age children. At the same time, persons over the age of 16 are responsible for the criminal offense in the form of a torture. Under Article 120 “Driving to Suicide, responsibility is born only by persons aged above 16. And only for hooliganism responsibility is born by persons aged above 14. That is, now we have a situation where, on the one hand, bullying is a problem for pupils, and on the other, criminal responsibility for committing actions that actually constitute bullying is born in most cases from the age of 16, when the pupils mostly leave school. We believe that the illustrated situation should be resolved at the legislative level as soon as possible. Examples of law enforcement practice indicate that judges increasingly recognize bullying as a criminal offense, prejudging the legislator. The research paper describes the judgements of the Ukrainian courts that oblige law enforcement agencies to enter information about the facts of bullying to the Unified Register of Pre-trial Investigations. In view of the above, it is proposed to enshrine corpus delicti of “bullying” in the Criminal Code of Ukraine. Such a proposal meets the requirements of the present time and will help protect the rights of victims of school bullying. The fact that corpus delicti of the criminal offense will be different from corpus delicti of the administrative offense enshrined in Article 173-4 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses “Bullying (Harassment) of a Participant in the Educational Process”.

Keywords: bullying, harassment, humiliation, torture, suicide, hooliganism, victim.

МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

**НОСЕВИЧ Надія Русланівна - здобувач Донецького юридичного інституту
МВС України**

УДК 343.85 (477)

В статтє охарактеризованы методы деятельности Государственного бюро расследований в сфере противодействия преступности. Установлено, что основными группами методов, используемых Государственным бюро расследований в сфере противодействия преступности, являются императивные (принуждение) и диспозитивные (убеждение и поощрение) методы. Также Государственное бюро расследований в своей деятельности широко использует методы анализа и прогнозирования, планирования и координации противодействующего влияния на преступность.

Ключевые слова: преступность, противодействие, Государственное бюро расследований, метод, принуждение, убеждение, поощрение.

Розвиток соціальної системи, поява нових «гравців запобігання злочинності» (або зміна їх статусу чи повноважень) є процесами перманентними. Кримінологічні дослідження набувають більшої актуальності у зв'язку із появою у правовому полі і державному апараті нових державних органів, до основних функцій яких входить запобігання злочинності. Серед таких органів слід виокремити і Державне бюро розслідувань (далі – ДБР, або Бюро), яке з'явилося у системі права України у 2016 році, а у системі державного апарату – у 2017 році. Функції зазначеного органу фактично сфокусовані на

виконання одного завдання – протидію злочинності.

Маємо відмітити, що питанням суб'єктного розуміння протидії злочинності присвячені роботи таких учених, як П.П. Андрушко, В.І. Борисов, А.П. Брич, Б.В. Волженкін, В.В. Голіна, Д.І. Голосніченко, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, О.О. Дудоров, О.С. Задорожний, О.Г. Кальман, О.Є. Користін, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, І.В. Пальцева, О.І. Перепелиця, В.В. Пивоваров, В.М. Попович, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк та інших фахівців. Однак, і дотепер не сформовано єдиного підходу до розуміння методів діяльності Бюро у сфері протидії злочинності.

У зв'язку із цим, метою запропонованої статті є встановлення кола та характеристика методів діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності.

Характер та зміст завдань, які виконують правоохоронні органи, вимагають застосування у їх діяльності специфічних методів. Те, яким чином правоохоронні органи будуть виконувати поставлені державою завдання, визначатиме ступінь та якість досягнення правоохоронної мети [9, с. 148].

Під методом звичайно розуміють спосіб або засіб досягнення поставленої мети [15, с. 200]. Відповідно до цього методами

є способи та прийоми безпосереднього і цілеспрямованого впливу органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції та у встановлених межах для юридичних і фізичних осіб [5, с.92].- Метод, як зазначає Ю.С. Шемшученко, є способом впливу юридичної норми на суспільні відносини [16, с. 617]. За твердженням В.К. Колпакова, під методами будь-якої діяльності слід розуміти способи, прийоми, засоби, які використовуються для досягнення поставленої мети й становлять зміст цієї діяльності [4, с. 180]. Методи правоохоронної діяльності розуміють як спосіб, прийом, що застосовується суб'єктом для виконання завдання, досягнення мети [2, с. 204].

Щодо методів діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, то Ю.В. Нікітін визначає методи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства як результати, що є сукупністю юридичних прийомів і засобів впливу на суспільні відносини. Вони здійснюються винятково правовими засобами. У відповідності до поставленої мети визначається певний метод за допомогою якого вона досягається [11, с. 39]. О.М. Литвинов під методами профілактики злочинів пропонує розуміти автономну групу способів, підходів і прийомів кримінологічного впливу, що дозволяють упорядкувати, направити і ефективно організувати виконання профілактичних функцій і операцій. Сутність методів даної групи визначається характером впливу суб'єкта на об'єкт, який обумовлений діалектичною взаємодією цілей впливу, специфікою діяльності суб'єкта і засобів, що використовуються для зміни об'єкта [8].

Методи діяльності – це способи впливу на злочинність. Для забезпечення покладених ДБР функцій та завдань законодавець не став вигадувати якісь нові методи діяльності цього органу, а передбачив найбільш усталені та апробовані методи діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності (запобігання, виявлення, припинення, розкрит-

тя, розслідування, координації тощо), які нададуть можливість найбільш оптимально досягнути мету та вирішити завдання протидії злочинності у визначеній законодавством сфері повноважень ДБР.

Однак, науково-практичний інтерес становить той аспект, які саме групи методів найбільш доцільно застосовувати Бюро для ефективної протидії злочинності.

Як зазначає І.В. Зозуля, доктринально методи діяльності поділяються на методи планування, вироблення рішень, інформаційне забезпечення, контроль і координацію діяльності [3, с. 61]. З точки зору О.М. Литвинова, методами профілактики злочинів є переконання, регламентація, метод разового впливу, метод рекомендації, метод еталонного зразка, метод конкуренції, експеримент [8], а також еволюції [7, с. 22]. Ю.В. Нікітін виокремлює такі методи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства: диспозитивний (переконання) та імперативний, або метод влади і підкорюваності (примусу) [11, с. 39], які за характеристикою є тотожними методам примусу, переконання та заохочення.

Зазначені методи вчені поділяють на дві основні групи методів кримінологічного впливу: методи загального впливу і методи індивідуального впливу [7, с. 22]. У зв'язку із тим, що нами розглядаються методи протидії злочинності лише одним суб'єктом – ДБР – загальний та індивідуальний виміри слід розглядати в контексті аналізу окремих методів. Тим більше, пропонуємо до названих груп методів віднести проміжний – груповий – що стосується окремих груп осіб, об'єднаних за певною ознакою, на які впливає ДБР.

У зв'язку із тим, що ДБР здійснює управлінську функцію відносно організації протидії злочинності у визначеному сегменті забезпечення кримінологічної безпеки, зазначеному органу притаманні функції управління та організаційного впливу на суспільні відносини, під якими узагальнено прийнято розуміти примус

та переконання. Як справедливо зазначає О.М. Литвинов, методи переконання і примусу є двома основними методами протидії злочинності. Вони за своєю суттю є інтегруючими, тобто кожний із цих методів містить у собі низку конкретних способів цілеспрямованого впливу на відповідні об'єкти [7, с. 22]. Однак, з урахуванням того, що методи впливу на злочинність, якими наділено Бюро, однозначно не можна віднести до методів примусу та переконання буде доцільним групувати їх на два блоки: імперативні методи (примус) та диспозитивні методи (переконання та заохочення). Розглянемо їх більш детально.

Важлива функція імперативних методів полягає в локалізації, нейтралізації, недопущенні злочинів. З точки зору Ю.В. Нікітіна, імперативний метод є методом влади і підкорюваності, що оснований на засадах підкорюваності одних учасників відносин іншим. У своїй основі він використовує психічні, матеріальні або фізичні впливи на свідомість та поведінку людини [11, с. 40]. Примус, зокрема, може проявлятися у такому: припинення протиправної поведінки; примусове усунення шкідливих наслідків протиправної поведінки; блокування криміногенних загроз; створення необхідних умов для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності; застосування запобіжних заходів; застосування заходів кримінально-правового реагування на злочин.

Суб'єкт забезпечення кримінологічної безпеки, яким є ДБР, має застосовувати весь арсенал психологічних, моральних, духовних і матеріальних чинників, які спрямовані на спонукання, закріплення і подальший розвиток усвідомленої зміни об'єктом своїх неправельних поглядів, вчинків та формування нових особистісних якостей, що відповідають моральним і правовим вимогам суспільства [11, с. 40] – диспозитивні методи. Як зазначає С.С. Алексєєв, до основних форм методу переконання належать: організація

державних і громадських заходів, спрямованих на розв'язання конкретних завдань; виховання; особистий приклад; роз'яснення завдань державних органів; інструктаж осіб підпорядкованого апарату й громадськості з питань ефективного виконання поставлених завдань; моральне та матеріальне заохочення; критика роботи й поведінки окремих осіб [1].

На думку А. Лебедевої, метод переконання «розширює громадянські права та свободи», «сприяє формуванню у людей розуміння необхідності співпраці, добровільного, активного виконання приписів, правил і норм, які функціонують у суспільстві» [6, с. 93]. О.М. Рєзнік виокремлює такі форми методу переконання в діяльності суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави: підготовка та виконання спільних із громадськістю проектів, програм та заходів з метою задоволення їх потреб та покращення діяльності; залучення представників громадськості для спільного розгляду скарг щодо діяльності представників правоохоронних органів і до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків; співробітництво з фізичними особами на засадах добровільності та конфіденційності, матеріальне і моральне заохочення осіб, які допомагають у попередженні, виявленні, припиненні й розслідуванні правопорушень; інформування суспільства про свою діяльність [14, с. 74-75].

Законодавством передбачено широке застосування методу заохочення в діяльності Бюро. Так, ДБР використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності цих відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні злочинів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань (п. 6 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про державне бюро розслідувань»); та його

уповноважені посадові особи з метою виконання покладених на них завдань здійснюють співпрацю з фізичними особами, у тому числі на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності цих відносин, матеріально та морально заохочують осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні злочинів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань (п. 6 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про державне бюро розслідувань»).

У цілому диспозитивні методи є системою заохочувальних, виховних, пояснювальних, рекомендуємих заходів, що забезпечують правочинність вчинків і дій учасників управлінських відносин [12, с. 41].

Поруч з імперативними та диспозитивними методами в діяльності ДБР широко використовуються організаційні методи протидії злочинності. Розглянемо найбільш поширені серед них більш детально.

Перший з них – це метод аналізу та прогнозування, який спрямований на вивчення особливостей криміногенної обстановки як за територіальним (держава, область, регіон, населений пункт тощо), так і за лінійним (галузь господарства, сфера суспільних відносин тощо) принципами. За результатами аналізу інформації про розповсюдженість злочинів, криміногенні ризики та інші кримінологічно значущі явища формується картина прогнозу злочинності на визначений період. На основі цього плануються запобіжні заходи щодо усунення загроз кримінологічній безпеці. Відповідно, використовується наступний метод – метод планування. Зазначений метод проявляється у розробленні плану протидії злочинності, який передбачає заходи протидії, виконавців та терміни виконання заходів. Планування протидії злочинності ДБР відбувається на різні періоди часу. Плани можуть бути як суто відомчі, так і спільні з іншими правоохоронними орга-

нами та громадськістю, які взаємодіють з Бюро.

Без методів аналізу, прогнозування та планування жоден правоохоронний орган не може сформулювати стратегію своєї діяльності, яка б відповідала сучасним умовам розвитку, існуючим загрозам суспільства та держави [14, с. 77]. Бюро, як державний правоохоронний орган, здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності та інших видів злочинності, протидію яким віднесено до компетенції ДБР, вживає заходів до їх усунення. Відповідно до закону, директор Бюро затверджує перспективні, поточні та оперативні плани роботи ДБР, рада громадського контролю при ДБР – заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань Державного бюро розслідувань.

Метод координації у сфері протидії злочинності являє собою передбачену законом, об'єктивно зумовлену, узгоджену та постійну взаємодію з метою реалізації учасниками правоохоронної діяльності спільних заходів за найбільш пріоритетними напрямками протидії злочинним проявам [10, с. 290]. Координаційні повноваження ДБР полягають у тому, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», директор ДБР координує і контролює діяльність центрального апарату та територіальних органів Державного бюро розслідувань. Координаційний метод також може проявлятися в обміні інформацією з іншими правоохоронними органами; проведення спільних нарад з актуальних питань забезпечення кримінологічної безпеки; здійсненні спільних з іншими правоохоронними органами заходів з метою виявлення та припинення злочинів; вивчення позитивного досвіду з питань протидії злочинності, впровадження його у безпосередню діяльність; реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом, або фінансуванню тероризму; проведення спільних наукових та практичних заходів тощо.

Таким чином, основними групами методів, які використовує ДБР у сфері протидії злочинності, є імперативні (примус) та диспозитивні (переконання та заохочення) методи. Імперативні методи полягають в локалізації, нейтралізації, недопущенні злочинів, до яких відносяться припинення, розкриття та розслідування злочинів. Диспозитивні методи спрямовані на переконання та заохочення осіб до викриття злочинців, запобігання злочинам шляхом позитивного морального та матеріального впливу. Також Бюро у своїй діяльності широко використовує методи аналізу та прогнозування, планування та координації протидіючого впливу на злочинність.

Література

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2-х т. Свердловск, 1973. Т1. 396 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/648963/>
2. Єднак В.М. Коло та зміст форм і методів правоохоронної діяльності органів прокуратури. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2.- С. 201-204.
3. Зозуля І. В. Нові форми і методи діяльності органів внутрішніх справ: практика проголошення та запровадження. *Форум права*. – 2015. – № 2. – С. 58–63 URL: доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_11.pdf.
4. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
5. Костюк Г.А. Полиция и население: методология взаимодействия. – М.: Луч, 1992. – 189 с.
6. Лебедева А. Удосконалення форм, напрямів і методів взаємодії органів внутрішніх справ України із засобами масової інформації. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 88–95.
7. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровськ, Україна, 2010. 41 с.
8. Литвинов О. Методи профілактики злочинів. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/metodi-profilaktiki-zlochiviv/>
9. Ляшук Р.М. Методи переконання та примусу у адміністративній діяльності правоохоронних органів. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове видання*. 2016. №3. С. 148–150.
10. Мозгова В.А. поняття та рівні координації діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності й корупції. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 290-294.
11. Нікітін Ю.В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.
12. Огороднікова І., Колосов О. Європеїзація органів внутрішніх справ. перехід до європейських цінностей. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. №3. С. 37-43.
13. Пилипів Р. Новий погляд на класифікацію форм і методів адміністративної діяльності патрульної поліції за законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2016. – № 5/2. – С. 125–131.
14. Резнік О.М. Адміністративно-правові методи діяльності правоохоронних органів України із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Випуск 49. Том. 2. С. 73-77.
15. Хомишин І.Ю. Методи правоохоронної діяльності громадських формувань органів місцевого самовряду-

АНОТАЦІЯ

У статті надано характеристику методів діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. Встановлено, що основними групами методів, які використовує Державне бюро розслідувань у сфері протидії злочинності, є імперативні (примус) та диспозитивні (переконання та заохочення) методи. Також Державне бюро розслідувань у своїй діяльності широко використовує методи аналізу та прогнозування, планування та координації протидіючого впливу на злочинність.

Ключові слова: злочинність, протидія, Державне бюро розслідувань, метод, примус, переконання, заохочення.

вання. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2008. №3. С. 200-209.

16. Шемшученко Ю.С. Метод правового регулювання // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Голова редкол.-Ю. С. Шемшученко]. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 3.: К–М. 2001. 789 с.

SUMMARY

The article describes the methods of activity of the State bureau of investigation in the field of combating crime.

It is noted that in order to ensure the functions and tasks entrusted to the State bureau of investigation, the legislator did not begin to devise some new methods of the activity of this body, but provided for the most established and tested methods of law enforcement activities in the field of crime prevention (prevention, detection, suppression, disclosure, investigation, coordination, etc.) that provide an opportunity to reach the goal in the most optimal way and solve the problems of crime prevention in the specific legislation of the scope of the powers of the State bureau of investigation.

It has been established that the main groups of methods used by the State bureau of investigation in the sphere of combating crime are imperative (coercion) and dispositive (persuasion and encouragement) methods. An important function of imperative methods is to localize, neutralize, prevent crimes.

Coercion may manifest itself in the following: termination of unlawful conduct; forced elimination of the consequences of unlawful conduct; blocking crime threats; the creation of the necessary conditions for bringing the perpetrators to justice; the use of preventive measures; application of measures of criminal law response to a crime.

The legislation provides for the widespread use of the incentive method in the activities of the State bureau of investigation, namely the use of public and covert staff and freelancers. Also, the State bureau of investigation in its activities makes extensive use of methods for analyzing and forecasting, planning and coordinating the opposing influence on crime.

The State bureau of investigation, as a state law enforcement agency, carries out information and analytical activities to establish the systemic causes and conditions for the manifestation of organized crime and other types of crime, which are counteracted by the State bureau of investigation's authority, takes measures to eliminate them.

Key words: crime, counteraction, State bureau of investigation, method, coercion, persuasion, encouragement.

РАДИКАЛІЗМ У СТРУКТУРІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

МАСЛОВА Наталія Григорівна - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.93

На основании проведенного анализа социальных функций радикальных движений (компенсаторной, мировоззренческой, трансцендентной, регулятивной), обусловленных соответствующими потребностями, диагностирована перестройка базовой системы ценностей, базовых элементов правосознания, моральная деградация общества, политическая дезориентация населения Украины. Последние годы стали периодом смены парадигм мировосприятия: индивидуализм, либерализм пришли на смену идеологиям коллективизма, взаимопомощи, что также не могло не сказаться на иерархии ценностей. В результате сформировалось особое состояние сознания, которому присущи мифологизация, снижение критических способностей, живучесть предрассудков. Такое состояние сознания может рассматриваться как один из психологических факторов распространения криминального радикализма в Украине.

Ключевые слова: криминальный радикализм, массовое сознание, личность, конфликт, агрессия.

Вступ

Проблема ефективної реакції суспільства на протиправні прояви належить до «одвічних» соціальних проблем, актуальних практично в усі часи існування держави. Розробка теоретичних основ цієї діяльності посідає важливе місце серед надзвичайно широкого комплексу питань,

які стоять перед суспільством. Водночас оптимізація теоретичних і практичних її засад набуває значної актуальності в умовах гуманістичного спрямування її змісту та практики реалізації на сучасному етапі державотворення в Україні.

Сучасна Україна переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному. Наслідком таких негативних явищ є зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність значних верств населення, що перебувають на межі або за межею бідності, руйнація інфраструктури закладів охорони здоров'я, освіти й культури. Збільшення кількості проявів таких явищ викликає природне занепокоєння громадян за своє життя, благополуччя сім'ї і безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики, зокрема і у сфері протидії злочинності. Ситуація, що склалася, наново порушила питання про науковий аналіз процесів радикалізації народних мас і про проблему визначення відповідного вектора державної діяльності щодо цього.

Аналіз останніх публікацій

Розгляд протидії кримінальному радикалізму як наукової концепції ґрунтуються на працях таких вітчизняних учених, що представляють різні галузі юридичної нау-

ки, зокрема О. М. Бандурки, В. В. Василевича, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. К. Грищука, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, В. В. Коваленка, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, Є. Л. Стрельцова та ін. Проте, динамічний характер суспільно-політичних реалій, трансформація масової свідомості та її негативація зумовлюють необхідність розгляду вказаної проблематики з якісно нових концептуальних позицій, що і становить мету написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Панічна дезорієнтація – так визначає життєве самовідчуття людини в епоху історичних криз Хосе Ортега-і-Гассет. «Сучасна людина дезорієнтована щодо самої себе, вибита з колії, вона – поза своїх меж, викинута у нові обставини, які виступають для неї як Невідома земля» [с. 322]¹. Це положення, сформульоване на початку ХХ століття, як не найкраще характеризує стан суспільної свідомості українців, починаючи з 2013–2014 років, відмітною рисою якого став синдром «катастрофізму».

Як справедливо відзначають фахівці, саме страх став одним з мотивують факторів буденної свідомості [2, с. 304]². При цьому смерть є можливістю прямої неможливості присутності, незаперечний «досвідний факт», стверджує М. Хайдеггер [3, с. 207, 215]³. Крім того, невпевненість у завтрашньому дні, постійна загроза благополуччю, очікування непередбачуваних наслідків, відчуття ненадійності, ущербності свого соціального статусу, матеріального і службового становища, сором, почуття несправедливості від усього, що відбувається, усвідомлення того, що так далі жити не можна, і одно-

часно повна безпорадність спровокували виникнення стану фрустрації, породили соціальну депресію, апатію, зневіру, песимізм, втрату сенсу життя в результаті невірних очікувань, нездійснених надій, невиконаних обіцянок.

Відмова від ідеології призвела до перебудови базової системи цінностей, базових елементів правосвідомості, моральної деградації суспільства, політичної дезорієнтації населення. Останні роки стали періодом зміни парадигм світосприйняття: індивідуалізм, лібералізм (навіть лібертаріанство!) прийшли на зміну ідеологіям колективізму, етатизму (державного втручання і відповідальності практично за всі аспекти життя людини: працевлаштування, соціальне забезпечення, навчання, дозвілля). Все це не могло не позначитися на ієрархії цінностей.

Окреслені процеси проходили на тлі повної політичної дестабілізації і розчарування суспільства в більшості соціальних інститутів. Мабуть, релігію можна було назвати єдиним інститутом, який мав громадську підтримку протягом періоду незалежності, проте з початком епопеї з автокефалією позиції церкви значно просіли. Духовно-ідеологічна криза, що втілилась у втрату почуття історичної перспективи і національного консенсусу з приводу базових цінностей, зниженні рівня самооцінки нації, розриві єдиного духовного простору, стала одним з наслідків корінних соціально-політичних перетворень, що відбулись в Україні, починаючи з 2013 р. Як наслідок, формується особливий стан свідомості, якому притаманні, зокрема, його міфологізація, зниження критичних здібностей, пожвавлення забобонів. Здається, що такий стан свідомості може розглядатися як один з психологічних чинників поширення кримінального радикалізму в Україні.

Відомо, що потреба приналежності не є універсальною, а набувається людиною в процесі соціалізації. За певних умов вона може бути формою задоволення найріз-

¹ Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды: Пер. с исп. / Сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича 2-е изд. М.: ИНФРА-М; Весь Мир, 2000. 700 с. С. 322.

² Перспективы социальной психологии / Перевод с англ. М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. 688 с. С. 304.

³ Пустота страха. М.: Алгоритм, 2019. 240 с. С. 207, 215.

номанітніших прагнень: до безпеки, надійності, захисту, порядку; причетності, приналежності до сім'ї, клану, громади, групи; до поваги, схвалення, адекватності. Розглянемо цю потребу як форму задоволення прагнення до причетності, набуття ідентичності.

У літературі виділяються два види ідентичності: особистісна і соціальна [4, с. 489]⁴. Під особистісною ідентичністю розуміється самовизначення в термінах фізичних, інтелектуальних моральних рис індивіда. Соціальна ідентичність – це самовизначення в термінах віднесення себе до певної соціальної групи, тобто знання про те, хто ти є і яке твоє місце у соціальному середовищі. Таким чином, визначальною характеристикою соціальної ідентичності є приналежність людини до якоїсь групи.

У ситуації, коли структура суспільства зруйнована або зазнає значних змін і більшість соціальних категорій втратили свою цінність, відбувається переоцінка групи приналежності, свого місця в ній, ускладнена традиційна соціальна ідентифікація.

Радикальна група являє собою групу з двох і більше фізичних осіб, що об'єдналися на основі будь-якої ідеї (ідей) і переслідують цілі поширення цієї ідеї будь-якими способами (у тому числі забороненими законом). Радикальну групу відрізняють обмежене право на членство, жорсткі дисциплінарні вимоги до членів, конспіративність. Володіння ексклюзивним знанням, обмежене коло спілкування у поєднанні зі спільною, чітко визначеною і цілеспрямованою діяльністю сприяють задоволенню прагнення людини до власності, причетності, набуття власної ідентичності. Наші дослідження підтвердили ці положення: з одного боку група дозволяє індивіду знайти соціальну ідентичність, проте в той же час відбувається ніби розчинення людської індивідуальності. Особистісна ідентичність зрощується з соціальною, людина

починає усвідомлювати і оцінювати себе тільки через приналежність до тієї чи іншої радикальної групи.

Одним із соціальних інститутів, які традиційно допомагають людині знайти як індивідуальну, так і соціальну ідентичність, є сім'я. На підставі проведених досліджень ми дійшли висновку, що у багатьох з членів радикальних угруповань було щасливе дитинство, вони виховувалися в теплій домашній атмосфері. Покинувши будинок, вони так і не змогли знайти прийнятну ідентичність у новому співтоваристві. Їх вступ до радикальної групи став спробою знайти реідентифікацію у захищеній сімейній атмосфері.

Вважаємо, що, розглядаючи потребу приналежності як форму задоволення прагнення до сім'ї, необхідно брати до уваги такі міркування.

Потреба в сім'ї може наповнюватися різним за характером змістом і виступати як потреба у взаєморозумінні, захисті, підтримці, надійності, яку забезпечує сім'я, або як потреба у шлюбі, побудові власної сім'ї, любові (в основному для жінок). Молоді дівчата приходять у радикальні групи у пошуках потенційного партнера по шлюбу, намагаючись, таким чином, задовольнити свою потребу в сім'ї.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень і справ, бесід, особистих документів членів праворадикальних рухів підтвердило, що для людей, що вступають в цю групу, актуальні обидва аспекти потреби в родині. Це і зрозуміло, оскільки основний контингент потенційних послідовників становлять учні старших класів (старші підлітки, раннє юнацтво), для яких відносини з батьками, однолітками, протилежною статтю в силу вікових особливостей цих груп стали свого роду проблемними зонами.

Через радикальну діяльність можна задовольнити пізнавальні, естетичні та інші потреби. Таким чином, ускладненість задоволення найрізноманітніших потреб людини традиційним шляхом актуалізу-

⁴ Прикладная социальная психология / Под ред. А.Н. Сухова, А.А. Деркача. М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1998. 688 с. С. 489.

вала іншу потребу, яка стала психологічною передумовою поширення радикальних ідеологій і радикальних організацій в Україні.

Чому саме радикалізм дозволяє людям задовольнити різні потреби? Відповідь на це питання, на наш погляд, необхідно шукати в аналізі соціальних функцій радикальних рухів, які детерміновані відповідними потребами [5, с. 99-101]⁵.

1. Компенсаторний аспект. На думку Р. Берона, соціальні рухи – це колективна спроба вирішити ту чи іншу проблему. В даному випадку, радикальні організації дозволяють позбутися відчуття ізольованості, безсилля, страху, невизначеності, сприяють задоволенню інших потреб [6, с. 280]⁶.

Індивід має потребу в емоційній підтримці, саме коли знаходиться в ситуації невизначеності, відчуває розпач або тривогу, незгоду з суспільними цінностями та нормами. Радикалізм ілюзорно заповнює соціальну неповноцінність, практичне безсилля людини, пом'якшує сприйняття її особистих невдач. За даними А. Р. Клозер, чим більш догматична, «закрита» система поглядів, тим вище рівень захисту від тривоги, можливої невдачі, який вона забезпечує своїм adeptам [7, р. 1006]⁷.

Радикальні доктрини пропонують «новий порядок» і шляхи його досягнення, який може розумітися як «монокультурна», «моноконфесійна», «моноетнічна» нація, придушення інших думок і поглядів, духовний розвиток або просто як вирішення будь-якої конкретної проблеми, наприклад, мовного питання. Для досягнення всього цього необхідно тільки вивчати цю радикальну ідеологію і застосовувати її на практиці.

⁵ Зейгарник Б.В. Психология личности: норма и патология / Под ред. М.Р. Гинзбурга. М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1998. 352 с. С. 99-101.

⁶ Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия: Учебное пособие. СПб: Питер, 1997. 330 с. С. 280.

⁷ Closer A.R., Hjelle A.L. Relationship between locus of control and dogmatism. *Psychological reports*. 1970. Vol. 26. № 3. P. 1004-1010. P. 1006.

2. Світоглядний аспект. У результаті соціальної дезорганізації, «втративши своє певне місце в цьому світі, людина втратила і відповідь на питання про сенс її життя, і на неї обрушилися сумніви: хто вона, що вона, навіщо вона живе?» [8, с. 230]⁸. Саме світоглядні доктрини містять заклик до осмисленого життя, пропонуючи індивіду мету, а головне – шлях і засоби її досягнення; формують особливий погляд на навколишній світ і дійсність.

Доктрини радикальних організацій знаходять відгук і легко засвоюються молоддю ще й тому, що потрапляють на сприятливий ґрунт юнацького негативізму, певного нігілізму, заперечення цінностей старшого покоління, що поєднується з ідеалізмом, вірою в те, що вони (нове покоління) зможуть все зробити краще, змінити помилки минулого. Тобто відбувається свого роду співпадіння психологічного змісту доктрин і потреб аудиторії.

Члени тієї чи іншої радикальної організації відчувають і описують світ, своє місце в ньому в термінології, у поняттях своєї групи. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень і справ, чатів і форумів членів радикальних організацій підтвердило справедливість наведеного судження. Радикальна ідеологія впливає на обсяг світу в свідомості кожного послідовника (тобто світорозуміння), на відображення світу у відчуттях і сприйняттях (світогляд), на емоційне прийняття або відкидання світу (світовідчуття), на сенсополагання і цілепокладання (світовідчуття).

Особливо трансформується обсяг світу у свідомості членів радикальних організацій, оскільки, в таких групах існує правило, яке в узагальненому вигляді можна сформулювати так: не тільки діяти, а й думати всупереч ідеології погано. Більше того, думати про щось, крім радикальної доктрини, погано, оскільки роздуми на сторонні теми ведуть до руйнування єд-

⁸ Фромм Э. Бегство от свободы: Догмат о Христе. М.: Догма, 1998. 571 с. С. 230.

ності, природи. Будь-які сумніви розглядаються як прояви гордині, зарозумілості, небажання змиритися, зради по відношенню до лідера, побратимів.

Зміна поведінки, розрив відносин з батьками, вчинення інших протиправних діянь, наприклад дрібного хуліганства, або втягнення неповнолітніх у вчинення антигромадських дій є наслідком і зовнішнім проявом деформації обсягу світу в свідомості учасників радикальних рухів, формування особливої свідомості. Вступ до радикальної організації, вивчення доктрини змінюють картину світу у свідомості членів, формують нову систему цінностей, які і проявляються у поведінці.

Доктрини радикальних організацій пропонують незвичайні, як правило, альтруїстичні цілі, що на тлі кризи цінностей представляється дуже привабливим. Наприклад, ідеї про перебудову світу, новий світовий порядок, побудову світлого майбутнього, нової культури, нового світу вельми привабливі для підлітків і юнаків, оскільки відповідають потребам цього віку.

3. Трансцендентний аспект. Радикальні доктрини дозволяють людині вийти за межі насущного, свого «Я», власних інтересів, проблем, усвідомити, що існують інші. Закликами відмовитися від свого «Я», своїх проблем, перенести свої зусилля на порятунок інших, виконання якоїсь місії, служіння авторитету наповнені доктрини радикальних організацій.

4. Регулятивний аспект. Радикалізм дає людині ціннісні орієнтири, що дозволяють навіть несвідомо бути моральним, служить регулятором поведінки. Чітка система норм і цінностей, укладена в радикальній доктрині, допомагає індивіду бути поза духовно-ідеологічною кризою, що охопила суспільство.

Доктрини розглянутих нами радикальних груп відрізняються тим, що вони дуже жорстко задають систему цінностей, не допускаючи розбіжностей і різночитань. Хорошим, гідним вважається тільки те,

що в даний момент відповідає доктрині, «волі» лідера, вираженій у наказах. Більше того, поєднання таких обставин, як тоталітарний характер доктрин досліджуваних нами груп і вимоги постійно думати і практикувати радикальні ідеї, створює чітку систему координат, яка не тільки не передбачає свободу вибору, а й просто забороняє прояв будь-якої свободи мислення. Дотримання пропонованої системи норм і цінностей звільняє індивіда від болісної необхідності вибору лінії поведінки, пошуку ефективного вирішення проблеми, знімає всю відповідальність за вибір, вимагаючи тільки повного і беззаперечного підпорядкування.

Норми і цінності, мета життя, шляхи і засоби її досягнення – все це міститься у радикальній доктрині. Відповідно, найбільш популярною стає та доктрина, яка здатна найбільш адекватно відобразити найактуальніші проблеми сьогодення. До президентських виборів 2019 р. такими були доктрини, пропоновані праворадикальними організаціями. Можна сказати, що з того часу відбувся своєрідний розбіг психологічного змісту радикальних доктрин і психологічного стану мас.

По-перше, саме доктрини таких організацій перестали найбільш адекватно відображати реальні прагнення українського народу. Їх уявлення про правоту і неправоту більше не вписуються у сучасне суспільство. Це – ідеологія, що вмирає. Вона стала настільки неетичною, що коїться до загибелі з небезпечною швидкістю. Суспільство на сучасному етапі розчарувалось у радикальних доктринах. Їх крах означає не тільки факт розчарування у радикальних проектах, а й недопущення в подальшому створення нових ідеологій. У цьому є і позитив. Людина, вільна від впливу метанаративів, може реалізовувати сама себе, свій внутрішній потенціал, досліджувати свою внутрішню реальність, свою суб'єктивність для того, щоб стати ще більш вільною і свідомою.

По-друге, радикальні доктрини значно більше за інші пов'язані і відображають почуття тривоги і безсилля, яке охопило різні верстви населення. Разом з названою якістю можна констатувати наявність у членів цих організацій і рухів іншої, багато в чому схожої з вже описаною, якості групової аутичності (нарцисизму – за Е. Фроммом [9, с. 175]⁹). Ця якість полягає в тому, що окремі особи замикаються від навколишнього світу в рамках своєї малої соціальної групи і бачать все навколо лише крізь призму її цінностей. Активне усунення від зовнішнього світу полягає в агресивному його неприйнятті з боку групи і всіх її членів. Це також є причиною того, що кримінальну діяльність цих груп можна характеризувати як ситуативну, тобто таку, що залежить від особливостей тієї або іншої ситуації. В окремих випадках це призводить до того, що виявляється неможливим передбачити дії радикалів, а метод рефлексії виявляється безсилим, оскільки орієнтований на особу, яка адекватно сприймає навколишній світ.

По-третє, ці доктрини містять значний елемент демонстративності. Ця риса полягає в тому, що вона заснована на цілком зрозумілому спонуканні людей – голосно заявити про себе і свою особистість, заявити так, щоб усі, або, принаймні, багато хто дізнався про це. Ця якість властива багатьом людям, але для деяких вона наповнюється особливим змістом, що полягає в тому, що вони не можуть про себе голосно заявити поза групою. Дана якість виражається в тому, що в радикальних діях вони прагнуть зовнішньої форми демонстрації єдності, однострою. Іноді це виглядає як їх недбалість, нарочитість, проте причина в іншому – в прагненні заявити про себе, хай навіть у негативному плані. Причому необхідно відзначити, що дана якість не завжди повністю усвідомлюється самими людьми, часто вони роблять це підсвідо-

мо. Іноді вони навіть з певним наміром демонструють радикальність, бажаючи ще раз ніби кинути виклик суспільству, підкресливши те, що вони не бояться майже відкрито протистояти, заявляючи вголос про цьому про свою неповторність.

Таким чином, психологічний зміст доктрин також є соціально-психологічною передумовою зниження популярності радикальних організацій в Україні.

Висновки

На підставі проведеного аналізу діагностовано, що відмова від ідеології призвела до перебудови базової системи цінностей, базових елементів правосвідомості, моральної деградації суспільства, політичної дезорієнтації населення. Останні роки стали періодом зміни парадигм світосприйняття: індивідуалізм, лібералізм прийшли на зміну ідеологіям колективізму, етатизму. Все це не могло не позначитися на ієрархії цінностей.

Духовно-ідеологічна криза, що втілювалась у втрату почуття історичної перспективи і національного консенсусу з приводу базових цінностей, зниженні рівня самооцінки нації, розриві єдиного духовного простору, стала одним з наслідків корінних соціально-політичних перетворень, що відбулись в Україні, починаючи з 2013 р. Як наслідок, сформувався особливий стан свідомості, якому притаманні, зокрема, міфологізація, зниження критичних здібностей, поживавлення забобонів. Такий стан свідомості може розглядатися як один з психологічних чинників поширення кримінального радикалізму в Україні.

Проведений аналіз соціальних функцій радикальних рухів (компенсаторної, світоглядної, трансцендентної, регулятивної), які детерміновані відповідними потребами, дозволив виділити такі специфічні психологічні чинники поширення кримінального радикалізму в сучасній Україні: 1) актуалізована потреба як форма задоволення найрізноманітніших прагнень до: безпеки, порядку, приналежності, набут-

⁹ Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности*. М.: Изд-во «Республика», 1994. С. 175.

АНОТАЦІЯ

На підставі проведеного аналізу соціальних функцій радикальних рухів (компенсаторної, світоглядної, трансцендентної, регулятивної), які детерміновані відповідними потребами, діагностована перебудова базової системи цінностей, базових елементів правосвідомості, моральна деградація суспільства, політична дезорієнтація населення України. Останні роки стали періодом зміни парадигм світосприйняття: індивідуалізм, лібералізм прийшли на зміну ідеологіям колективізму, взаємодопомоги, що також не могло не позначитися на ієрархії цінностей. Як наслідок, сформувався особливий стан свідомості, якому притаманні міфологізація, зниження критичних здібностей, пожвавлення забобонів. Такий стан свідомості може розглядатися як один з психологічних чинників поширення кримінального радикалізму в Україні.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, масова свідомість, особистість, конфлікт, агресія.

тя ідентичності і т.д.; 2) специфічний характер соціально-психологічних функцій радикальних ідеологій, доктрин, рухів; 3) збіг психологічного змісту радикальних доктрин з психологічним станом широких верств населення і окремого індивіда; 4) соціально-психологічна дезадаптація індивіда в умовах мікросоціального конфлікту; 5) певний тип адаптації індивіда до умов соціального середовища; 6) авторитарний синдром особистості.

Кожен із зазначених факторів заслуговує на окреме дослідження в рамках кримінологічного аналізу.

SUMMARY

Modern Ukraine is experiencing profound socio-economic transformations, and in their framework – the criminalization of many spheres of life both at the level of mass phenomena and on the interpersonal level. The consequences of such negative phenomena are the decline in the standard of living of many families, the presence of large layers of the population who are on or off the poverty line, the destruction of the infrastructure of health care facilities, education and culture. Increasing the incidence of such phenomena is of a natural concern for citizens over their lives, family well-being, and children safety, as well as diminishing confidence in state policy, including in the area of crime combating. The current situation again raised the issue of scientific analysis of the processes of radicalization of the masses and the problem of determining the appropriate vector of state activity in this regard.

Based on the analysis of the social functions of radical movements (compensatory, ideological, transcendental, regulatory), which are determined by the relevant needs, the author has diagnosed that the rejection of ideology led to the restructuring of the basic system of values, basic elements of legal awareness, moral degradation of society, political disorientation of the population. Recent years have become a period of change in paradigms of worldview: individualism, liberalism have replaced the ideologies of collectivism, etatism. All this could not but affect the hierarchy of values. The spiritual and ideological crisis, embodied in the loss of a sense of historical perspective and national consensus in regard to basic values, a decrease in the nation's self-esteem, and a break in the single spiritual space, has become one of the consequences of the radical socio-political transformations that have taken place in Ukraine since 2013. As a result, a special state of consciousness has emerged, which is characterized, in particular, by mythologization, reduction of critical abilities, revival of prejudices. This state of consciousness can be considered as one of the psychological factors for the spread of criminal radicalism in Ukraine.

Key words: criminal radicalism, mass consciousness, personality, conflict, aggression.

ОСОБЛИВОСТІ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

ПАЩЕНКО Євген Миколайович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

УДК 343.9(477)

В статье рассматриваются количественные показатели современной преступности военнослужащих. Делается акцент на том, что она состоит из двух видов: общеуголовной преступности военнослужащих и собственно воинской преступности. Указывается, что на протяжении последних пяти лет наблюдается увеличение количества воинских преступлений, что обусловлено в основном военными действиями на Востоке Украины. Установлено, что большинство воинских преступлений совершается лицами рядового и сержантского состава Вооруженных Сил Украины. Лицами руководящего состава совершаются в основном хищения военного имущества и коррупционные преступления. Указывается, что особенности количественных характеристик воинских преступлений свидетельствуют о наличии опасных криминогенных факторов, которые должны быть установлены и нейтрализованы средствами общесоциального и специально-криминологического предотвращения.

Злочинність військовослужбовців складається з двох видів: загальнокримінальна злочинність військовослужбовців і військова злочинність. Дослідити першу є складною задачею, бо окремо вона не фігурує у відповідній статистичній звітності. Зупинимось на останній – військовій злочинності. Слід зазначити, що вона має істотні відмінності у різні періоди часу. І особливо це стосується початку агресії з боку Росії і початку АТО, а

потім Операції Об'єднаних Сил. Це обумовлено початком самих бойових дій, а також істотним збільшенням кількості військовослужбовців.

Розглянемо спочатку військову злочинність до 2013 р. Як повідомляють дослідники даної проблеми: у 2007 р. було зареєстровано 508 злочинів, у 2008 р. – 450, у 2009 р. – 442, у 2010 – 551, у 2011 р. – 493, у 2012 р. – 352. Тобто зазначається, що протягом 2007-2012 рр. загальна кількість злочинів, які вчинені військовослужбовцями, із певним коливанням скоротилася майже на третину. Звичайно, рівень злочинів військових не є об'єктивним, оскільки не охоплює великий пласт прихованих (латентних) злочинів, що не відбуваються у показниках кримінально-правової статистики через: замкнутість, автономність військової сфери, слабку доступність до неї з боку громадськості, високий рівень корпоративності, сталі традиції військовослужбовців [1, с. 113].

У цей період судами України було засуджено 2 124 військовослужбовці, зокрема, у 2007 р. – 382, у 2008 р. – 387, у 2009 р. – 395, у 2010 р. – 390, у 2011 р. – 283, у 2012 р. – 287. Аналіз змін абсолютних показників військових злочинів за період 2007-2012 р.р. дозволяє зробити висновок про те, що динаміка досліджуваних злочинів була спрямована на скорочення, яке складало майже 30 %. Більшість, злочинів складала порушення статутних правил взаємовідносин підлеглості (ст. 406 КК України) – 30 %. Велика кількість з них носить саме насильницький

характер. Ще 20 % займали злочини, які характеризувалися перевищенням військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

Щодо характеристики самих військовослужбовців, то понад 60 % засуджених з них проходили службу в сухопутних, повітряних та військово-морських силах. Найменше засуджувалися військовослужбовці внутрішніх військ МВС України, залізничних військ та Служби безпеки України.

За даними правоохоронних органів, майже половина військових злочинів приходилася на рядовий склад, чверть – на сержантський і старшинський склад, близько 15 % – на молодший офіцерський склад, а 10 % – на старший офіцерський склад. Були лише поодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності вищих офіцерів міністерства оборони та інших силових структур. Як справедливо зазначають фахівці, сучасна військова злочинність в Україні характеризується високим рівнем і несприятливими динамікою та структурою [2, с. 135]. Статистичні дані свідчать про те, що упродовж останніх п'яти років спостерігається зростання військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. Так, у 2012 році було зареєстровано 490 злочинів, то у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, а у 2017 р. – 4577 злочинів.

Коефіцієнт військової злочинності на 100 тисяч населення країни становить: у 2013 р. – 1,01, у 2014 р. – 9,1, у 2015 р. – 14,5, у 2016 р. – 8,5, у 2017 р. – 10,8. Тобто в середньому цей коефіцієнт складає 8,8. Як бачимо, найбільший рівень військової злочинності відмічався у 2015 році. На наш погляд, це обумовлено інтенсивними бойовими діями при проведенні антитерористичної операції та щорічним зростанням кількості самих військовослужбовців, яка на зараз складає понад 250 тисяч осіб.

У структурі всієї зареєстрованої злочинності військова злочинність складає близько 1 %. Але ми вважаємо, що вона представляє майже всі регіони, прошарки населення нашої країни, особливості територіальні, соціально-економічні та культурні.

Структура злочинності військовослужбовців складається із загальнокримінальних

і військових злочинів. Злочини загальнокримінального спрямування становлять понад 18 %, військові злочини складають більше 81 %. Тяжкі та особливо тяжкі злочини в структурі злочинності військовослужбовців складають від 50 % до 70 %.

Серед загальнокримінальних злочинів військовослужбовців: 22 % – це злочини проти власності; 16 % – злочини проти життя і здоров'я, понад 14 % – злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, понад 8 % – злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, приблизно 3 % – злочини проти громадського порядку. Небезпечною є ситуація, коли майже кожен третій злочин – це злочин, який передбачений ст. 263 КК України – Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Тобто можна констатувати той факт, що кожен восьмий злочин загальносоціальної спрямованості, який вчиняється військовослужбовцями є насильницьким і посягає на життя і здоров'я особи.

У структурі військових злочинів приблизно 70 % займає злочин, що передбачений ст. 407 КК України – Самовільне залишення військової частини або місця служби. Окрім того, цю злочинність характеризують, у першу чергу, такі злочини як: непокоря або невиконання наказу (понад 7 %), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (понад 2 %), дезертирство (понад 15 %), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (понад 5 %), втрата військового майна (понад 2 %), порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (понад 4 %), недбале ставлення до військової служби (4 %), перевищення військовою особою влади чи службових повноважень (1,8 %).

За останні два роки спостерігається тенденція до зниження рівня військової злочин-

ності, в тому числі і військової насильницької. У 2017 році таких злочинів було вчинено 4512. З них: непокоря – 48, невиконання наказу – 2, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків – 2, погроза або насильство щодо начальника – 28, порушення статутних правил – 57; самовільне залишення військової частини – 3188, дезертирство – 449, ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом – 15, перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень – 75, недбале ставлення до військової служби – 173. Тобто найбільша частка – це суспільно небезпечні діяння, які пов'язані із самовільним залишенням військової частини. Військові злочини з ознаками фізичного або психічного насильства складають лише трохи більше 1% від загальної кількості військових злочинів.

2018 рік характеризувався істотним зниженням рівня військової злочинності порівняно з попереднім. З цей рік було вчинено всього 192 злочини. Непокоря – 1, дезертирство – 7, викрадення військового майна – 2, втрата військового майна – 12, самовільне залишення військової частини або місця служби – 166, недбале ставлення до військової служби – 1, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень – 1.

Таким чином, за останні роки спостерігається тенденція значного зниження рівня військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. Але небезпечним є факт відносної постійності таких злочинів, як самовільне залишення військової частини і дезертирство. Відповідним органам і суспільству в цілому слід звернути особливу увагу цій проблемі, яка обумовлена низкою політичних, соціальних, морально-психологічних криміногенних факторів. Слід ще раз наголосити, що злочинність військовослужбовців і особливо військова злочинність є високолатентним соціально-правовим явищем. Латентність, у більшості випадків є прихованою (штучною). На думку фахівців, це обумовлено тим, що командири приховують значну їх частину з метою показового благополуччя у підрозділах, а отже, безперешкодного кар'єрного зростання. Ця обставина

суттєво занижує статистику реального рівня злочинності серед військовослужбовців [3, с. 111].

Злочинність військовослужбовців має свою специфіку і в залежності від особливостей виконання військової служби. Так, дослідники проблеми злочинності працівників Держприкордонслужби Ганьба Б.П. та Ганьба О.Б. дослідили кількісні та якісні показники злочинності, які вчинялися працівниками цієї служби в період з 2007 по 2013 р.р. Це як загальнокримінальні злочини військовослужбовців, так і безпосередньо військові злочини. Було встановлено, що такими працівниками вчиняються найчастіше такі загальнокримінальні злочини, як службове підроблення; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів; незаконне переправлення осіб через державний кордон України; шахрайство та хуліганство. Найчастіше прикордонниками вчиняються наступні військові злочини: порушення правил несення прикордонної служби; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; самовільне залишення військової частини або місця служби; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом [4, с. 7]. Таким чином, можна зробити висновок, що насильницькі злочини військовослужбовців та військові насильницькі злочини не є притаманними для працівників Державної прикордонної служби, окрім хуліганства, яке може характеризувати вчинення фізичного та психічного насильства.

Зупинимось на такому кількісному показнику, як кількість осіб – військовослужбовців, що вчиняють злочини. Дослідниками визначаються певні пропорції кількості осіб

чоловічої та жіночої статі серед виявлених осіб, котрі вчинили військові злочини. «У відносних показниках в середньому чоловіки становлять 88 % жінки 12 %» [5, с. 4]. Така ситуація обумовлена тим, що більшість військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань є чоловіками.

Злочинність військовослужбовців характеризується такими показниками, як географія та ціна злочинності. Географію злочинності можна встановити завдяки аналізу кількості злочинів, які вчинені військовослужбовцями та зареєстровані відповідними прокуратурами залежно від дислокації військових частин та інших військових підрозділів. Найбільше таких злочинів реєструється прокуратурами Східного, Центрального та Південного регіонів України. Найменша кількість реєструється прокуратурою Західного регіону України. Таким чином, можна зробити висновок про те, що найчастіше військові злочини вчиняються в Донецькій, Луганській, Одеській, Київській та Харківській областях.

Окрім того, як зазначають фахівці, злочинність у бойових частинах суттєво відрізняється від злочинності у внутрішніх округах. У перших переважає злочинність насильницька та необережна, у других – корисливі злочини й короткострокові ухилення від військової служби; також змінюється характер насильницької, корисливої та необережної злочинності, які мають інші об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, мотиви, причини й умови [2, с. 139].

Військова злочинність у частинах, які беруть участь в Операції Об'єднаних Сил має також свої особливості, які обумовлені проходженням військової служби в цих умовах. Ядро цієї злочинності складають такі злочини, як самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. До таких злочинів можна ще віднести певні необережні злочини, які пов'язані з заподіянням фізичної шкоди або заподіяння смерті потерпілому. Але ці злочини, як нами вже зазначалося раніше, не відносяться до насильницьких злочинів військовослужбовців.

До кількісних показників злочинності військовослужбовців можна віднести і «ціну»

злочинності, тобто фізичну, майнову, економічну, моральну та іншу шкоду, яка заподіюється суспільству від даного виду злочинів. Майнова шкода – це ті збитки, які визначаються у грошовому еквіваленті, які наносяться державі та суспільству, а також окремим громадянам. Зрозуміло, що дуже складно визначити такі збитки. Це може стати цікавою темою наукової кримінологічної роботи. Зараз же можна констатувати, що найбільшу майнову шкоду наносять наступні злочини: корупційні та пов'язані з незаконним заволодінням військовим майном і зброєю. Шкода від цих злочинів складає декілька сотень мільйонів гривень за час початку бойових дій на сході. Ми вже не нагадуємо про ту шкоду, яка заподіяна внаслідок пожеж на військових складах у різних регіонах нашої країни. Але фахівці попереджають і про нову небезпеку. А саме, зі збільшенням державного фінансування у розвиток і модернізацію військової сфери, рівень матеріальних збитків для держави через різні зловживання лише зростатиме [6, с. 18].

Фізична шкода притаманна як насильницьким злочинам військовослужбовців загальнокримінальної спрямованості, так і безпосередньо військовим насильницьким злочинам. Вона включає шкоду життю та здоров'ю потерпілих, їх фізичні і психічні страждання. Це особливо є трагічним в умовах неоголошеної війни Росії проти України. Головний військовий прокурор нашої країни заявляє, що більшість втрат на Сході нашої країни є не бойовими. Ця тенденція є небезпечною і трагічною для нашої держави. Ця проблема потребує негайного впливу з боку держави та суспільства в цілому. Такими злочинами також наноситься економічна, політична, морально-психологічна шкода.

Особливості кількісних характеристик військових злочинів свідчать про наявність небезпечних криміногенних факторів, які повинні бути усунені або нейтралізовані засобами загальносоціального та спеціальнокримінологічного запобігання.

Література

1. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються кількісні показники сучасної злочинності військовослужбовців. Наголошується, що вона складається з двох видів: загальнокримінальної злочинності військовослужбовців і власне військової злочинності.

Вказується, що протягом останніх п'яти років спостерігається збільшення кількості військових злочинів, що обумовлено в більшості військовими діями на Сході України. Встановлено, що більшість військових злочинів вчиняється особами рядового і сержантського складу Збройних Сил України. Особами керівного складу вчиняються переважно злочини, пов'язані з розкраданням військового майна та корупційні злочини.

Значається, що особливості кількісних характеристик військових злочинів свідчать про наявність небезпечних криміногенних факторів, які повинні бути усунені або нейтралізовані засобами загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання.

Питання боротьби зі злочинністю. 2016. Випуск 26. С. 109-117;

2. Казначеева Д.В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. Вісник кримінологічної асоціації України. 2018. № 2 (19). С. 132-140;

3. Давиденко В.В. Подолання протидії розслідуванню насильницьких злочинів серед військовослужбовців. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 2. С. 110-123;

4. Ганьба Б.П., Ганьба О.Б. Правопорушення військовослужбовців і працівників державної прикордонної служби України: поняття, класифікація та особливості. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2016. № 2 (14). С. 1-22;

5. Арманов М., Котенко Є. Військові злочини: кримінологічний аспект. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 4. С. 1-10;

6. Середа Г. Запобігання і протидія корупційним проявам – один із основних пріоритетів діяльності прокуратури з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері. Вісник прокуратури. 2013. № 4. С. 13-19.

SUMMARY

It is noted that modern war crime in Ukraine is characterized by high levels and unfavorable dynamics and structure.

The level of crimes committed by the servicemen is not objective, because it does not cover a large layer of the concealed (latent) crimes, which are not reflected in the ratio of the criminal law statistics due to: privacy, confidentiality of the military branch, poor public accessibility, high level of the collaboration, or conservative traditions of the servicemen.

It is defined, that every third war crime has got violent features. According to the law enforcement agencies, almost half of the war crimes were committed by the enlisted soldiers, a quarter of the crimes was committed by the Corporals and Sergeants Major; the rest belongs to the junior and senior officer's squad. Most crimes are committed by men. There were only a few cases of criminal prosecution committed by the senior Defense Ministry officers and the representatives of the other law enforcement agencies.

The statistics shows that, over the last five years there has been an increase in the war crime ratio. It is caused by the intensive combat actions outburst which are followed by the anti-terrorist operations as well as the annual increase in the number of the servicemen. Every fifth crime has a criminal feature. All other crimes are purely war crimes. More than half are severe crimes or felonies.

The situation becomes severe in case almost every third crime is a crime undergoing the Art. 263 of the Criminal Law of Ukraine – Illegal handling of weapons, ammunition or explosives. It is stated that the crime committed by the military personnel, and especially war crime, is highly latent social and legal phenomenon. Latency is mostly hidden (artificial).

Most of these crimes are registered by prosecution offices of Eastern, Central and Southern regions of Ukraine. The smallest number is registered by the prosecution offices of the Western Ukraine. It is stated that crime in combat units is significantly different from the crime in the interior regions. Violent and incautious crimes prevail in the first type, self-serving crimes and short-term evasion of military service prevail in the second type, the nature of violent, selfish, and negligent crime that has other objects of crime, ways of committing crimes, causes and conditions also undergo changes.

It is noted that the peculiarities of the quantitative characteristics of the war crimes involve dangerous criminal factors, which should be eliminated or neutralized by means of national and special criminal prevention.

ОЗНАКИ ОРГАНІЗОВАНOSTІ ЗЛОЧИННОЇ ГРУПИ У ЗМІСТІ ПРЕДМЕТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

КИСЬКО Артем Іванович - аспірант Донецького юридичного інституту
МВС України

УДК 343.98

Особенности преступлений, совершенных организованными преступными группами, требуют тщательного изучения не только объективной стороны преступлений, но и специфики взаимоотношений между соучастниками, что является залогом их правильной уголовно-правовой квалификации. В статье проанализированы признаки организованных преступных групп и влияние этих признаков на формирование предмета доказывания в уголовном производстве. Отмечено, что участие в совершении преступления организованной группы расширяет предмет доказывания в уголовном производстве. С использованием примеров из судебной практики была раскрыта взаимосвязь признаков организованности, предложено их дифференциацию.

Ключевые слова: предмет доказывания, уголовное производство, преступная группа, организованность.

Постановка проблеми

Відомо, що організована злочинність є багаторівневим негативним соціальним явищем, для якої характерна наявність низки специфічних ознак, сукупність яких дозволяє правильно кваліфікувати кримінальні правопорушення, вчинені за такої форми співучасті. Попри це, на практиці досі існують труднощі у доказуванні організованості та сталості злочинних угруповань. Відсутність єдиного тлумачення ознак організованості злочинних груп у юридичній літературі призводить до поми-

лок при формуванні предмету доказування у відповідних кримінальних провадженнях і, як наслідок, зниження цілеспрямованості доказування, зайвого, безрезультатного витрачання сил та засобів. Тому конкретизація та систематизація фактів, які свідчать про ознаки, що в сукупності визначають організовані злочинні групи, залишається важливим науковим завданням, вирішення якого буде сприяти підвищенню якості кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На теоретичному рівні діяльність злочинних груп досліджували такі вчені, як Г. В. Андрусів, Є. Б. Анісімов, М. І. Бажанов, О. Я. Баєв, М. І. Загородніков, А. А. Коловоротний, І. В. Куртинов, О. Н. Ярмиш, С. С. Яценко та інші. Проблемам доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих злочинних груп були присвячені праці О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, С. М. Гусарова, М. В. Корнієнка, В. О. Коновалової, В. В. Севрюкова, В. В. Сташиса, О. І. Тарасенка, В. Ю. Шепітька, О. Ю. Шостко та інших. У роботах зазначених авторів знайшли відображення концептуальні підходи до розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. Разом з тим низка питань, пов'язаних з формуванням предмету доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинних груп з ознаками організованості, залишається дискусійною

та дослідженою неповно, що обумовлює актуальність подальших розробок у цьому напрямку.

Формування цілей статті

Метою дослідження є систематизація фактів, які вказують на ознаки організованості злочинного угруповання.

Виклад основного матеріалу

Кримінальне провадження є складним системним процесом, центральним елементом якого є доказування. Кримінальне процесуальне доказування, згідно зі ст. 91 ч.2 КПК України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У найбільш загальних рисах коло цих обставин, що отримало в теорії назву предмет доказування, визначено ч.1 ст. 91 КПК України і містить на сьогодні сім пунктів.

У юридичній літературі предмету доказування надається вагоме значення. За справедливим твердженням В. Г. Гончаренка, предмет доказування є фактичним складом злочину, який дозволяє вирішувати всі завдання кримінального судочинства щодо тих діянь, відносно яких здійснювалось дізнання, досудове слідство і судовий розгляд [1, с. 122]. На думку В. В. Вапнярчука, значення предмета доказування полягає у спрямуванні процесуальної діяльності на встановлення тих обставин, які підлягають доказуванню, а також у визначенні межі доказування, оскільки всебічне та повне встановлення всіх обставин, які треба довести у кримінальному провадженні, свідчить про досягнення мети доказування [2, с. 85].

У спеціальній літературі запропоновані різні визначення предмета доказування. Так, Л. М. Гуртієва визначає його як сукупність (систему) обставин та фактів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, які необхідно встановити (доказати) для правильного вирішення кримінального провадження [3, с. 11]. На погляд М. М. Михеєнка [4, с. 89], повною мірою предмет кримінального процесуального доказування розкрити можливо лише за існування конкретної сукупності перед-

бачених кримінальним процесуальним законом обставин, які треба встановити, адже вони є необхідними для вирішення конкретного кримінального провадження в цілому. Зазначену тезу розвиває у своїх працях О. О. Юхно, включивши до предмета доказування не лише ті факти, які підлягають доказуванню в кожному без винятку кримінальному провадженні, а й обставини, які існують в окремих видах злочинів та мають значення для подальшого правильного розгляду кримінального провадження [5, с. 16].

Разом з тим перелік обставин, що містяться у ч.1 ст. 91 КПК України та стосуються безпосередньо події злочину (в широкому сенсі), є загальним шаблоном, який отримує своє конкретне наповнення в результаті кримінально-правової кваліфікації (у тому числі попередньої) конкретного діяння через елементи відповідного складу. Про це ще на початку XIX сторіччя зазначав Л. Є. Владимиров, на думку якого питання про те, які елементи становлять «quid probandum» (те, що підлягає доведенню) в окремому випадку, вирішується так чи інакше, залежно від вимог, встановлених кримінальним законом для складу конкретного злочину, із визначенням обставин, що беруться до уваги при індивідуалізації вини підсудного. Таким чином, «quid probandum» є питанням того чи іншого кримінального випадку, яке так чи інакше відображається в кодексі. Точне визначення «quid probandum» надається на підставі матеріального кримінального права; а судочинство, як спосіб дослідження, виконує програму, визначену кримінальним законом [6, с. 180].

З наведеної тези випливає закономірний висновок: при розслідуванні злочинів, які ймовірно вчинені організованими злочинними групами, має бути доказано, що така група є саме організованим формуванням, а не іншою формою співучасті. Це, у свою чергу, призводить до розширення предмета доказування у досліджуваних кримінальних провадженнях за рахунок включення до нього ознак організованості злочинної групи та вимагає суттєвих додаткових зусиль, спрямованих на встановлен-

ня фактичних даних, що підтверджують наявність у групи таких ознак. На цю обставину зверталася увага в криміналістичній літературі. Так, на думку В. М. Бикова, сукупність обставин, які необхідно встановлювати в ході досудового розслідування групових злочинів, істотно відрізняються від тих фактів, які підлягають доказуванню в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених однією особою [7, с. 14]. Схожої точки зору дотримується й А. В. Мировська, вказуючи на наявність значно ширшого предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені організованими групами, через необхідність доказування ознак організованості [8, с. 280].

Як уже зазначалося, елементи предмету доказування виступають орієнтирами, на які спрямовано процес кримінального процесуального доказування. У досліджуваних ситуаціях ними є ознаки організованості злочинної групи, які вперше отримали кримінально-правове закріплення з прийняттям КК України 2001 року, хоча спроби їх формулювання мали місце і раніше. Так, Н. Й. Гуророва, розкриваючи поняття організованої групи, зазначала, що такою групою є стійке утворення, яке складається з двох і більше осіб, зорганізованих для спільного вчинення одного або декількох злочинів [9, с. 17]. На думку Б. І. Бараненка, ознака організованості передбачає лідера (організатора) й інших співучасників, між якими є попередній зговір і спільна мета – отримання прибутку від запланованих злочинів, незважаючи на кримінальну спрямованість, здійснення яких потребує організаційного, підготовчого забезпечення (розподілу функцій, залучення необхідних технічних ресурсів, пошук способів прикриття для уникнення від відповідальності тощо) [10, с. 17].

Відповідно до ч.3 ст.28 чинного КК України, злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його приготуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього або іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподі-

лом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи [11]. Аналіз цієї дефініції вказує на наявність певного оцінного елемента у законодавчих ознаках організованої злочинної групи, що призвело до суттєвих розбіжностей у їх трактуванні у правозастосовній практиці.

Для вирішення цієї проблеми та забезпечення однакового тлумачення та застосування судами законодавства при розгляді кримінальних проваджень про злочини, вчинені злочинними об'єднаннями Пленумом Верховного Суду України було прийнято Постанову «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» №13 від 23 грудня 2005 р., у якій роз'яснено положення кваліфікації протиправних дій групового характеру. Так, відповідно до зазначеної Постанови, утворена організована група повинна мати елемент стійкості, який полягає в здатності забезпечити стабільність і безпеку функціонування об'єднання, тобто ефективно протидіяти дезорганізуючим факторам. На здатність групи протидіяти дезорганізуючим факторам вказують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між учасниками, централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення [12].

Офіційне тлумачення Пленумом Верховного Суду ст. 28 КК України, безумовно, сприяло вдосконаленню протидії груповій злочинності, в тому числі в організованих її формах, але всіх дискусійних питань не зняло, і вони продовжують активно обговорюватися науковою спільнотою. Так, А. А. Вознюк [13, с. 69] справедливо нарікає на відсутність у доктрині однозначної відповіді на те, скільки ознак стійкості, які, зокрема, перелічені в згаданій Постанові Пленуму, треба встановити на досудовому розслідуванні, щоб мати всі підстави визнати конкретне злочинне об'єднання організованим та стійким.

У криміналістичному плані залишається проблемним також питання про те, які фактичні дані необхідно зібрати про злочинну групу, щоб довести її організований характер (або його відсутність). Для цього В. М. Биков запропонував виокремлювати такі специфічні елементи предмета доказування злочинів, вчинених організованими групами: 1) кількісний критерій (чисельність осіб, які брали участь і причетні до вчинення групових злочинів); 2) критерій структурованості (характер спрямованості, склад, тип злочинної групи); 3) критерій організованості (сталість, систематичність вчинення злочинів, особливості внутрішніх взаємовідносин, наявність зовнішніх зв'язків) [7, с. 15]. Дещо іншої точки зору дотримується Л. Ф. Гула, виділяючи в організованій групі складові елементи організованості. Вони, на його думку, знаходять свій прояв у міцності, стабільності, тривалості, системності, здатності до заміни членів групи, приховуванні злочинної діяльності, наявності необхідних для функціонування матеріальних засобів та інших ресурсів [14, с. 311].

У науково-практичному коментарі КК України М. І. Хавронюк включив до категорії організованості такі елементи: 1) кількісний склад; 2) згуртованість (об'єднання людей з метою готування або вчинення двох чи більше злочинів); 3) стійкість; 4) розподіл функцій; 5) наявність єдиного плану, погодженість та обізнаність учасників групи з ним [15, с. 94]. Підтримує цю думку й М. В. Проценко [16, с. 22-25], у дослідженнях якого прояв організованості злочинних груп вбачається у єдності таких елементів: відповідної кількості учасників (трьох і більше осіб); існування попередньої змови згуртуватися у стійке об'єднання; спрямованість на вчинення кількох злочинів; наявність єдиного загальноприйнятого злочинного плану з розподілом функцій учасників групи.

На нашу думку, для вирішення вищезазначеного питання, доцільно використовувати розмежування ознак організованості на основні та додаткові (факультативні). До перших відносяться такі елементи як: стійкість організованої групи (характер роз-

поділу ролей і завдань, наявність ієрархії, лідера); кількісний склад; усвідомленість співучасників щодо членства й участі у злочинній діяльності групи; загальноприйнятий план вчинення злочинів, незважаючи на їх кримінальну спрямованість; єдність і спільність мети; ступінь пристосованості до вчинення злочинів (наявність фінансових ресурсів, технічних засобів). Варто зазначити, що низка спірних моментів виникає під час розуміння критерію стійкості групи. Хоча ця ознака впливає із структурованості групи та часу її функціонування, проте її зміст полягає не тільки в однаковості та незмінності складу співучасників (адже виконавці протягом певного проміжку часу можуть змінюватись), а у сталості керівної ланки організованої групи. Також стійкість організованих груп тісно переплітається з кількістю вчинених нею злочинів.

Факультативні ознаки більшою мірою розкривають, проявляють та доповнюють головні та включають: існування системи неформальних правил поведінки для співучасників; наявність способів приховування злочинної діяльності та забезпечення безпеки членів злочинної групи; особливості соціальних взаємозв'язків між членами групи. Але в певних випадках окремих з цих ознак може і не бути, що в той же час не виключає організований характер злочинного формування.

Взаємозв'язок наведених характеристик, підкріплення основних ознак факультативними, їх оцінка в сукупності, дозволяє прийти до обґрунтованого висновку, що конкретна злочинна група є організованою (або такою не є). Показовою у цьому плані є Постанова Касаційного кримінального суду (далі ККС) у кримінальному провадженні №484/1134/16-к від 14 листопада 2018 р. [17], у якій засуджено особу відповідно до ч.5 ст.185, ч.3 ст.15, ч.5 ст.185 КК України за створення організованої злочинної групи у складі трьох осіб та керівництво нею. Первомайський міськрайонний суд Миколаївської області встановив, що, діючи у складі організованої злочинної групи, співучасники вчинили 17 епізодів таємного викрадення кабелю з колодязів кабельної каналізації. Апеля-

ційний суд залишив своєю ухвалою вирок суду першої інстанції без змін. Проте організатор групи на судові рішення подав касаційну скаргу, мотивуючи її тим, що суд помилково кваліфікував його дії, адже, на його думку, не встановлено елементи організованості та стійкості такої групи. Особа наполягала на вчиненні спонтанних злочинів однакового кримінального спрямування, доповнюючи тезу відсутністю таких критеріїв, як розподіл функцій між учасниками групи та злочинного плану. Водночас обвинувачений спростовував своє лідерство в організованій групі через перебування на обліку у лікаря-психіатра. За його розумінням, злочин вчинено лише за попередньою змовою групою осіб, оскільки склад групи не був сталим, а отже, дії потребують перекваліфікації за ч.2 або ч.3 ст.185 КК України.

Переглянувши скаргу обвинуваченого, Касаційний кримінальний суд відхилив його аргументацію та залишив попередні судові рішення в силі, відмовивши у перекваліфікації злочину. Обґрунтування ККС полягали у тому, що характерною рисою організованої групи є ознаки організованості об'єднання. Відповідно до змісту Постанови, згуртованість групи виражається у наявності постійних міцних внутрішніх зв'язків між кожним співучасником групи. Тому виносяться вимоги до наявності організатора (керівника, лідера), чіткого розподілу ролей кожного учасника, погодженого єдиного плану, свідомості й узгодженості дій співучасників. Додатково організованість характеризує критерій систематичного вчинення злочинів із наявністю для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів, а також спільне спрямування дій учасників на прикриття своєї злочинної діяльності.

У змісті постанови вказано на факт того, що створення організованої групи відбувається не в один момент, на відміну від групи за попередньою змовою, а впродовж тривалого часу. Через це першим аргументом у відхиленні вимог обвинуваченого стала велика кількість вчинених злочинних дій групою протягом значного періоду часу. Далі суд наголосив на тривалості та

стабільності відносин співучасників, врахувавши факт їх давнього знайомства.

Подальший аналіз кримінального провадження свідчить, що фактичну основу кваліфікації дій засудженого склали відомості про те, що він перший із корисливих мотивів розробив план дій, з метою вчинення крадіжок кабелю з колодязів кабельної каналізації. Але із розумінням неможливості самостійного виконання плану, він завчасно залучив до групи власних знайомих, які схвалили план та наміри організатора. Таким способом відбулася згуртованість осіб у стійке об'єднання, при цьому керівництво засуджений залишив за собою, незважаючи на облік у лікаря-психіатра, а співучасники погодилися з його лідерством.

Засуджений, окрім детального визначення функцій учасників групи, спрямовував їх злочинну діяльність на виконання об'єктивної сторони злочинів, а в підсумку розподіляв здобуті за наслідками вчинення злочинів гроші. Тобто було встановлено обставини домовленості та узгодженості між співучасниками про вчинення злочинів із добровільним прийняттям кожним членом відповідної ролі. При цьому функція планування злочинних дій покладалася на одну особу – лідера, що зрештою виключає підстави сумніватися в існуванні організованої злочинної групи.

Постанова у ККС у даній справі чітко визначила предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених організованими групами. Її аналіз дозволяє констатувати, що для доведення стійкості варто встановити факти існування згуртованості до моменту вчинення співучасниками запланованих злочинів; тісного взаємозв'язку між співучасниками; структурної визначеності групи та наявності керівника; стійкості та тривалості функціонування об'єднання; існування плану злочинної діяльності; розподілу функцій між співучасниками; чисельності вчинених або запланованих злочинів; згуртованості і єдності намірів щодо вчинення злочинів; вжиття заходів приховування злочинної діяльності.

Таким чином, суд виходив у своєму рішенні з основних та факультативних ознак

організованості, першочергово звернувши увагу на численність епізодів та систематичність вчинення злочинів протягом тривалого часу за взаємним узгодженням співучасників разом із виділенням ролі керівника групи. ККС визначив, що ознаки організованої групи, вказані у ч.3 ст.28 КК України, є обов'язковими елементами предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих злочинних груп. Недоведеність хоча б однієї з цих ознак має розцінюватися судами як обґрунтована підстава для виключення даної кваліфікуючої обставини з обвинувачення осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення групового злочину. Із окресленого кримінального провадження випливає, що в межах предмета доказування на досудовому розсуді необхідно встановлювати основні елементи організованості, зокрема – розподіл функцій; стійкість групи; систематичність здійснення кримінальних правопорушень. Перший елемент характеризується чисельністю учасників групи (три або більше), розподілом між співучасниками завдань та функцій щодо вчинення злочину, і головне – усвідомлення факту сумісної та узгодженої діяльності. Другий критерій потребує визначення факту існування між членами організованої групи стабільних взаємозв'язків, враховуючи сталість керівної ланки. Третя ознака демонструє спрямованість співучасників на вчинення кількох злочинів із загальноприйнятим планом та єдиною метою.

Таким чином, ознаки організованості злочинної групи є невід'ємним елементом предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях. Процес встановлення цих ознак хоча і містить оціночні елементи, але така оцінка має спиратися на достовірно встановлені фактичні дані. Причому висновок про діяльність саме організованого злочинного формування має ґрунтуватися на дослідженні в сукупності як основних ознак такої групи, закріплених в КК України, так і додаткових, які розроблені теорією та підтверджують наявність основних. У цьому плані уявляється перспективною подальша розробка та систематизація типових фактичних даних,

які вказують на ознаки організованості злочинної групи.

Література

1. Гончаренко В. Г. Предмет доказування в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*, 2011. С. 120-122.
2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
3. Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2016. 80 с.
4. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 240 с.
5. Бондаренко О. О., Глобенко Г. І., Романюк В. В. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків: ХНУВС, 2018. 156 с.
6. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула: Автограф, 2000. 464 с.
7. Быков В. М. Проблемы расследования групповых преступлений: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Москва, 1992. 29 с.
8. Мировська А. В. Особливості розслідування злочинів, учинених організованими групами. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології*. Київ, 2018. С. 278-281.
9. Гуторова Н. А. Скоєння злочину організованою групою: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1996. 20 с.
10. Бараненко Б. І. До застосування поняття «організовані злочинні групи як безпосередні об'єкти оперативно-розшукового втручання» (деякі проблемні питання). *Теорія оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів*. Львів: ЛІВС при НАВС України, 2000. С. 15-29.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
12. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду

АНОТАЦІЯ

Особливості кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, вимагають ретельного вивчення не лише об'єктивної сторони злочинів, а й специфіки взаємовідносин між співучасниками, що є запорукою їх правильної кримінально-правової кваліфікації. У статті проаналізовано ознаки організованих злочинних груп та вплив цих ознак на формування предмета доказування у кримінальному провадженні. Наголошено, що участь у вчиненні злочину організованої групи розширює предмет доказування у кримінальному провадженні. З використанням прикладів із судової практики розкрито взаємозв'язок ознак організованості та їх диференціацію.

Ключові слова: предмет доказування, кримінальне провадження, злочинна група, організованість.

Kisko Artem Ivanovich

postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine)

**THE SIGNS OF ORGANIZATION
CRIMINAL GROUP IN THE CONTENT
OF THE SUBJECT CRIMINAL PROCEDURE
EVIDENCE**

Generally known, that the organized groups and criminal organizations are the most dangerous forms of participation, which alongside with decomposition of public relations, threaten national safety of the state. However in modern scientific researches considerable attention is concentrated on development of criminalistics methodologies of pretrial investigation of group crimes, ignoring the vagueness of main criteria that help to distinguish the organized crime from unorganized. The features of criminal offenses committed by organized criminal groups require careful study not only of the objective side of the crimes, but also specific of mutual relations relationship between partners, which is the key to their correct criminal legal qualification. The investigation of crimes committed by organized groups is a rather complicated process, since this group of criminal offenses is distinguished by a special subject of proof, which is much wider in content compared to single crimes. The subject of criminal procedural evidence can be fully disclosed only if the existence of a specific set of circumstances stipulated by the criminal procedural law that needs to be established is indicated. In accordance with this, the pretrial investigation has the task to investigate for each item all the signs that will establish the fact of organization and stability of the corresponding criminal group. Thus, in the article the signs of the organized criminal groups and influence of these signs are analyzed on forming of the article of proving in a criminal production. It is noted that participation in the commission of a crime by an organized group expands the subject of evidence in criminal proceedings. Using examples from judicial practice, the relationship of signs of organization was revealed, their differentiation was proposed.

Key words: subject of evidence, criminal proceedings, criminal group, organization.

Україні від 23 грудня 2005 р. №13. *Вісник Верховного Суду України*, 2006. № 1. С. 2-6.

13. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.

14. Гула Л. Ф. Ознаки організованих злочинних груп: об'єкти оперативно-розшукового втручання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 309-319.

15. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., перероб. і допов. Київ: Юридична думка, 2007. 1184 с.

16. Проценко М. В. Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами, у криміналістичній методиці дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 213 с.

17. Постанова від 14 листопада 2018 р. №484/1134/16-к; № 51-989км18 Верховного суду України, Палата Касаційного кримінального суду. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C006337?an=12> (дата звернення: 25.06.2019).

ДО ПИТАННЯ ІМУНІТЕТУ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ТА ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО)

**ГАНЕНКО Ігор Сергійович - здобувач Донецького юридичного інституту
МВС України**

УДК: 343.143.4

В статье рассмотрены вопросы иммунитета близких родственников и членов семьи подозреваемого (обвиняемого). Рассмотрены ключевые, по мнению автора, критерии этой разновидности свидетельского иммунитета. Сосредоточено внимание на незыблемости семейных отношений между родными и близкими людьми в контексте предоставления ими процессуально важной информации в рамках уголовного производства. Проанализированы современные нормативные критерии регламентации иммунитета близких родственников и членов семьи подозреваемого (обвиняемого), предложены изменения в действующее законодательство.

Ключевые слова: свидетельский иммунитет, иммунитет близких родственников, иммунитет членов семьи подозреваемого (обвиняемого), степень родства близких родственников и членов семьи, вторжение в сферу межличностных отношений членов семьи подозреваемого (обвиняемого).

Вступ

Визначення імунітету близьких родичів та членів сім'ї підозрюваного та/або обвинуваченого від викриття як себе, так і своїх родичів у вчиненні злочину є одним з найбільш складних питань у дослідженні інституту імунітету у кримінальному процесі. Складність цього питання полягає саме у вразливості родинних відносин та створення умов для якомога меншого негативного впливу на них з боку держави

під час здійснення кримінального провадження за вчиненими злочинами.

Метою статті є висловлення та обґрунтування особистої точки зору щодо питання імунітету близьких родичів та членів сім'ї підозрюваного (обвинуваченого) в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу

Піклування над сферою сімейних відносин є одним із ключових напрямів внутрішньої політики держави, ключові аспекти якої закріплені у провідних нормативно-правових актах. Так, у ст. 63 Конституції зазначено: особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Це конституційне положення знайшло своє відображення й у чинному КПК України (ст.ст. 18, 66, 224). Враховуючи це, процесуальна регламентація обсягу та змісту імунітету родичів та близьких осіб підозрюваного є актуальним питанням сучасної теорії та практики кримінального процесу.

Закріплені у чинному законодавстві України норми щодо заборони домагатись від особи свідчень, що викриватимуть цю особу та її близьких родичів у вчиненні злочину були продиктовані положенням міжнародно-правових актів. Так, у п. г ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права будь-якій особі га-

рантовано право: не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним [1]. А. Шопенгауер щодо наявності в особі права не свідчити проти себе та своїх родичів вказував, що подібно тому, як я маю право у вигляді заходів безпеки дообладнувати стіни свого саду гострими прутами, так само я маю право приховувати ту інформацію, розповсюдження якої може зробити мене беззахисним перед можливими посяганнями інших [2, с. 189]. Провідний вітчизняний науковець В.П. Шибіко щодо досліджуваного питання зазначає, що свобода від самовикриття в кримінальному процесі означає відсутність у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві обмежень особи (при проведенні допиту органом розслідування чи судом) щодо своєї лінії поведінки при наявності альтернативи – давати показання з приводу обставин, які викривають саму цю особу у вчиненні злочину, чи скористатися правом на відмову від дачі таких показань [3, с. 70].

Слушно з цього приводу зауважує С.Ю. Нікітін: в основі привілею від самозвинувачення та свідоцького імунітету близьких родичів покладено моральне обґрунтування. Правовий захист приватного життя громадян від зовнішнього вторгнення – є одним з головних завдань права. Однак поруч з моральним обґрунтуванням існуванням такого різновиду свідоцького імунітету також слід додати суто кримінально-процесуальне обґрунтування у вигляді необхідності забезпечення прав учасників кримінального провадження [4, с. 94]. А.В. Коні щодо цього питання зауважував, що заради цілей земного судочинства не можна порушити чи послабити святі почуття, що зв'язують людей між собою. Закон береже ті святі почуття, які навіть при усвідомленні свідком винуватості підсудного або за наявності викриваючих його чинників, примушували б нерідко серце того, хто дає показання, обливатися сльозами і кров'ю або шукати полегшення власного важкого становища в неправді [5, с. 53].- Л.Д. Кокорева досліджуючи вказане пи-

тання зазначала, що звільнення свідків близьких родичів обвинуваченого від обов'язку давати показання певною мірою може сприяти усуненню обставин, які інколи негативно впливають на стосунки в сім'ї, в деяких випадках можуть призвести до розпаду сім'ї [6, с. 128].

Розглядаючи специфічність впливу державного механізму зі здійснення кримінального провадження на родинні відносини осіб, які залучені у сферу досудового розслідування та судового розгляду у кримінальному провадженні, С.Г. Волкотруб наголошував, що головним аргументом на користь введення імунітету свідків у кримінальне процесуальне законодавство можна вважати необхідність приведення закону у відповідність до вимог суспільної моралі. Автор зазначає, що науковці впродовж тривалого часу наголошували, по меншій мірі, на недоцільності вимагати від свідка показань проти близького родича під загрозою кримінальної відповідальності [7, с. 147]. Науковець також висловлює думку, що свідок внаслідок власної необізнаності, небажання мати справу з правоохоронними органами, неприязних стосунків чи з інших причин може промовчати щодо відомих йому обставин, які є такими, що пом'якшують відповідальність, а то й свідчать про невинуватість особи. Слідчий повинен вжити відповідних заходів, аби допомогти допитуваному подолати прагнення промовчати про обставини, що виправдовують особу, і тим самим запобігти перетворенню наданого свідкові імунітету на формальну відмову від дачі показань [7, с. 148]. Таке твердження автора, як на нашу думку, є вельми суперечливим. Така позиція автора є нічим іншим як спробою уповноважити особу, яка здійснює допит свідка з метою підштовхнути його, до надання свідчень. Не зважаючи на запропоновану автором новацію, яка начебто просякнута гуманістичною парадигмою та є певною допомогою свідку у переборенні страху або небажання співпрацювати з правоохоронними органами, будь-який вплив слідчого або іншої особи представника держави на особу, яка надає свідчення, – є неприйнятним.

Згідно із ч. 2 ст. 9 КПК прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Не зважаючи на той факт, що слідчий відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК та § 2 КПК є представником сторони обвинувачення, він повинен під час кримінального провадження неупереджено досліджувати як обставини, що викривають певну особу, так і обставини, що її виправдовують. Внаслідок будь-якого ухилу в бік кримінального переслідування або захисту неодмінно сприятиме виникненню питання щодо об'єктивності всього розслідування та ставитиме під сумнів його результат. На нашу думку, слідчий, прокурор, суд (суддя) жодним чином не повинні випитувати в особи, що допитується або якимось чином схилити її до надання виправдувальних свідчень. На наше переконання, представники правоохоронних органів або суд повинні лиш спонукати особу до надання свідчень, створюючи належну, психологічну атмосферу, уникаючи конфліктних ситуацій. Але ж це правило стосується будь-яких свідчень, що можуть бути надані свідком, тобто як виправдувальних, так й обвинувальних, винятку з цього правила робити не можна.

Цього умовиводу автор скоріш за все дійшов спираючись на зміст ст. 18 КПК, яка визначає свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. Звісно, за логікою конструювання цієї норми її автори намагались вберегти особу від будь-якого впливу на неї з боку правоохоронних органів та суду з метою викриття цієї особи або її родичів. Мабуть, ніхто не може навіть уявити, що особа може приховувати від представників правоохоронних органів та суду виправдувальну інформацію. Начебто в інтересах самої особи є можливість уникнен-

ня кримінальної відповідальності її самої або її близькими родичами. За цих умов уявити, що такий свідок не бажатиме надавати свідчення подібного змісту, є нелогічним. Проте, тут слід погодитись з автором, що такі випадки гіпотетично можуть траплятись за певних умов, що визначені С.Г. Волкотрубом. Втім, як ми вже вказували це не є приводом для впливу з боку правоохоронних органів на свідка щодо надання останнім свідчень конкретного змісту.

Окремо необхідно наголосити, що у випадку впровадження у чинне кримінальне процесуальне законодавство запропонованого С.Г. Волкотрубом нововведення, доцільно додатково внести й інші корегування до змісту положень КПК, що регламентують порядок допиту свідків. Ці корегуючі положення, як вважаємо, є логічним та послідовним наслідком виловленої науковцем новації. Так, з урахуванням того, що, зі слів автора, «слідчий повинен вжити відповідних заходів, аби допомогти допитуваному подолати прагнення промовчати про обставини, що виправдовують особу...», то задля збалансування правових важелів отримання слідчим інформації під час допиту свідка та з метою уникнення питань щодо об'єктивності слідчого, було б логічним кроком надання представнику правоохоронних органів аналогічної можливості щодо отримання інформації, що викриває самого свідка або його родичів у вчиненні злочинної дії. Принаймні такий крок був би логічним, адже важелі схилення свідка до надання свідчень у такому разі мають стосуватись як свідчень, що виправдовують, так і викривають відповідну особу у злочинних діях. Врешті-решт, змагальність вітчизняного кримінального процесу має забезпечувати рівномірну та збалансовану реалізацію функцій обвинувачення та захисту у кримінальному процесі.

Однак, законодавець навряд чи наважиться на такий крок й це є зрозумілим, оскільки викладені нами аргументи є безперспективними та не можуть бути прийнятними у сучасному кримінальному процесі, побудованому на засадах, які є

відображенням сучасного демократичного політичного режиму нашої держави. Через це вплив слідчого, а рівно й прокурора, представників оперативних підрозділів та суду на свідка з метою примушування та/або схилення його до надання свідчень як звинувачувального так й виправдувального змісту, що стосуються його особисто або його родичів – є неприйнятною практикою. Враховуючи це, ми зі свого боку не можемо погодитись із позицією С.Г. Волкотруба.

Досліджуючи питання імунітету від викриття близьких родичів та членів сім'ї окремої уваги заслуговує питання визначення переліку осіб, на яких розповсюджуються дії цього різновиду інституту імунітету в кримінальному провадженні. Чинний КПК, регламентуючи це питання, відокремлює таких осіб: 1) допитувана особа; 2) близькі родичі; 3) члени сім'ї (ст.ст. 18, 66, 224 КПК). У чинному КПК законодавцем перелік осіб, що належать до близьких родичів та членів сім'ї, визначені у ст. 3. При цьому законодавець, окреслюючи цих осіб, не поділяє їх на окремі групи, а пропонує загальне, групове визначення з урахуванням як близьких родичів, так і членів сім'ї. Загалом законодавець наводить достатньо широкий перелік цих осіб за ступенем споріднення й за умовами співжиття.

Так, за ступенем споріднення законодавець врахував навіть таких осіб, як вітчм, мачуха, пасинок, падчериця, прадід, прабаба, правнук, правнучка. Слід наголосити, що визначення цих осіб у якості близьких родичів у межах кримінального процесу стало новелою для КПК України від 2012 року, оскільки у КПК України від 1960 року вони не вважались близькими родичами в розумінні цього визначення з позиції кримінального процесуального законодавства (п. 11 ст. 32 КПК 1960 р.). Розширення переліку осіб, що належать до близьких родичів у КПК від 2012 р. у порівнянні з аналогічним законом від 1960 р., слід визнати слушним кроком з боку законодавця. Цей крок став частиною процесу реформування вітчизняного кримінального процесуального законодав-

ства у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини, що було визначено Концепцією реформування системи кримінальної юстиції України від 2008 р [8].

Розглядаючи це питання, С.Ю. Нікітін справедливо зауважує, що під час вирішення проблематики імунітету близьких родичів та членів сім'ї слід виходити з уяви абсолютної святості почуттів кохання та прив'язаності, які існують між людьми, що поєднані узами шлюбу й близької спорідненості. Шлюбні та сімейні узи ні у якій мірі не повинні приноситись у жертву інтересам правосуддя, що може привести як до неправдивих свідчень, так і до тяжкої необхідності викриття близької людини у вчиненні злочину [4, с. 106].

Важливість збереження недоторканності родинних відносин є одним з ключових положень визначення змісту імунітету осіб у кримінальному провадженні. Непорушність цієї аксіоми є цілком зрозумілою, та законодавець цілком коректно дотримується цього. При цьому, на наше переконання, проголошена гуманізація сфери кримінального процесу є постійним процесом та вимагає не поодиноких кроків з боку авторів законів, а потребує постійного вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Враховуючи цей факт, доцільно зупинити увагу на окремих аспектах питання визначення кола осіб, що належать до близьких родичів та членів сім'ї.

Визначаючи осіб за ступенем спорідненості у ст. 3 КПК, законодавець наголошує на тому, що до близьких родичів у розумінні вітчизняного КПК, між іншим, належать рідний брат та рідна сестра. І хоча законодавець не роз'яснює та не конкретизує свою позицію щодо належності осіб до зазначених категорій учасників кримінального провадження, зміст цих категорій тлумачиться чинним Сімейним кодексом України (далі – Сімейний кодекс). У цьому нормативному акті законодавець роз'яснює суб'єктивний (особовий) зміст цих правових категорій. Отже, згідно із Сімейним кодексом до рідних братів та сестер належать також повнорідні й не-

повнорідні брати та сестри. У свою чергу, повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька (ст. 26). Таким чином, ступінь спорідненості братів та сестер у кримінальному провадженні враховує два критерії: 1) повнорідний (-ні); 2) неповнорідний (-ні).

Визначаючи ступінь споріднення кровних братів та сестер як представників прямої лінії споріднення, законодавець оминає стороною таку категорію осіб, як двоюрідні брат та/або сестра, які є представниками бічної лінії споріднення. Взагалі, серед осіб, визначених кримінальним процесуальним законом у якості близьких родичів, більшість є саме родичами за прямою лінією споріднення. При цьому бічна лінія споріднення, як ми вже зазначали, представлена у КПК лише рідними братом та сестрою. Таке ставлення законодавця до формування визначення «близькі родичі та члени сім'ї» у КПК є, як на нашу думку, не зовсім обґрунтованим кроком з боку законодавця.

Беручи до уваги важливість та недоторканність сфери особистих, родинних відносин у кримінальному провадженні, окремої уваги заслуговують особливості відносин між родичами бічної лінії споріднення. Задля визначення специфіки таких відносин та відношення до їх особливостей, доцільно навести позицію держави щодо цього. Як приклад, у контексті розгляду цього питання слід навести одне з положень Сімейного кодексу. Так, відповідно до ст. 26 цього нормативного акта, законодавцем заборонені шлюби між родичами прямої лінії споріднення. Також у цій нормі законодавець зазначає про заборону шлюбних відносин і між родичами бічної лінії споріднення. До таких законодавець відносить двоюрідного брата та сестру, рідну тітку, дядька та племінника, племінницю (ч. 3 ст. 26 Сімейного кодексу).

Причиною заборони шлюбів між зазначеною категорією осіб є не лише традиції, які склались в правовому середовищі держави, а й раціональне обґрунтування

недоцільності подібного роду відносин. Коментуючи цю ситуацію І.Дмитрієва зазначає, що у сучасному суспільстві шлюби між двоюрідними родичами – явище, яке не настільки часто зустрічається. Однак ставлення до цього явища у різних народностей – різне. У багатьох країнах Азії, а також у невеликих поселеннях, мешканці яких практично не взаємодіють з рештою суспільства, шлюби між двоюрідними або вітаються, або є практично неминучими. Юридичних заборон на такі шлюби не існує і в Європі. А ось в Америці двоюрідні брат і сестра далеко не завжди можуть офіційно стати чоловіком і дружиною, оскільки в 24 американських штатах такі шлюби заборонені, а ще в 7 штатах можливі, але при виконанні обов'язкових умов, наприклад, проходження генетичної експертизи. Саме тому шлюби між двоюрідними родичами повинні бути схвалені з медичної точки зору. Звичайно, до кінця виключити можливість збігу двох однаково змінених генів не можна, але знизити ризик виникнення у потомства генетичних захворювань і аномалій все ж можна. У процесі бесіди з потенційними батьками генетики ретельно досліджують захворюваність кількох попередніх поколінь, встановлюють відсоток спадкових захворювань, а також визначають характер спорідненості між чоловіком і жінкою. За результатами таких генетичних досліджень визначається, наскільки велика ймовірність появи потомства з генетичними відхиленнями [9].

Наведений приклад свідчить про те, що ступінь спорідненості двоюрідних братів та сестер, навіть на генетичному рівні, є досить суттєвим, та, спираючись на це, законодавці багатьох країн ставлять цих осіб в один ряд з рідними братами та сестрами забороняючи шлюби між ними. Також слід додати, що, на наш погляд, у більшості випадків між двоюрідними братами та сестрами налагоджуються досить тісні родинні стосунки, які цілком нагадують відносини між рідними братами та сестрами. Втім, не дивлячись на це, вітчизняний законодавець, регламентуючи у чинному КПК визначення близькі родичі та члени

сім'ї, не відображає у ньому таких осіб, як двоюрідні брати та сестри. На наше переконання, зміст п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК потребує відповідного доповнення із внесенням до переліку осіб, які відображені в його змісті двоюрідного брата та сестру.

Продовжуючи розгляд питання щодо імунітету родичів бічної лінії споріднення, додатково слід відокремити таких осіб, як зведений брат та зведена сестра. Зведеними братами та сестрами визнаються особи, батьки яких перебувають у шлюбі, тобто яких «звело» одруження батьків. Між такими особами цілком можуть налагоджуватись тісні родинні стосунки. Тим більш, що визначаючи у КПК перелік близьких родичів та членів сім'ї, законодавець чомусь згадує про важливість стосунків між вітчимою, мачухою та пасинком й падчерицею, при цьому законодавцем залишаються поза полем зору такі особи, як зведені брати та сестри. Вважаємо, що родинні стосунки, що зав'язуються між перерахованими особами, мають вважатися відносинами однієї групової належності у розумінні кримінальних процесуальних відносин. Через це, на наш погляд, перераховані особи мають належати до однієї групи осіб, тобто до осіб, які визначаються чинним КПК як близькі родичі та члени сім'ї. Таким чином, зміст ст. 3 КПК потребує додаткового включення до її змісту таких осіб, як зведений брат та зведена сестра.

Досліджуючи питання імунітету близьких родичів та членів сім'ї окремо доцільно звернути увагу на процесуальний статус таких осіб бічної лінії споріднення як рідні тітка, дядько, племінник та племінниця. На наше переконання, ступінь споріднення із зазначеними особами є достатньо міцним за для того, щоб вважати такі відносини близькими родинними стосунками з точки зору кримінальної процесуальної діяльності. Не зважаючи на той факт, що перераховані особи належать до бічної лінії споріднення, близькість стосунків між ними не може залишатись поза увагою вітчизняного законодавця. Погляд на цю проблематику крізь призму гуманізації кримінального процесу актуалізує питан-

ня щодо включення перерахованих осіб до змісту ст. 3 КПК. Вважаємо, що такий крок є правильним та сприятиме збереженню родинних стосунків між близькими родичами та членами сім'ї.

Висновки

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за потрібне навести особисту точку зору щодо змісту чинного КПК у контексті відображення переліку осіб, яких законодавець відносить до близьких родичів та членів сім'ї. Так, на нашу думку, зміст п. 1 ч. 1 ст. 3 чинного КПК України має бути викладений у такій редакції: близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, двоюрідний брат, двоюрідна сестра, зведений брат, зведена сестра, рідна тітка, рідний дядько, рідний племінник та рідна племінниця, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (курсив – І.Г.).

Література

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
2. Шопенгауер А. Нравственные начала в уголовном процессе. Собрание сочинений. Том 4. Москва : Юридическая литература, 2011. 528 с.
3. Шибіко В.П. Свідок як суб'єкт свободи від самообвинувачення у кримінальному процесі. Проблеми правознавства. 1991. № 52. С. 70.
4. Никитин С.Ю. Свидетельский иммунитет в российском уголовном процессе : дис... канд. юрид. наук: 12.00. 09. Челябинск. 2005. 184 с.
5. Кони А.Ф. Собрание сочинений: в 8 т. М.: Юрид. лит., 1967. Т. 4. 543 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання імунітету близьких родичів та членів сім'ї підозрюваного (обвинуваченого). Розглянуто ключові, на думку автора, критерії різновиду цього свідочького імунітету. Зосереджено увагу на непорушності сімейних відносин між рідними та близькими людьми у контексті надання ними процесуально важливої інформації в межах кримінального провадження. Проаналізовано сучасні нормативні критерії регламентації імунітету близьких родичів та членів сім'ї підозрюваного (обвинуваченого), запропоновані зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: свідочький імунітет, імунітет близьких родичів, імунітет членів сім'ї підозрюваного (обвинуваченого), ступінь споріднення близьких родичів та членів сім'ї, вторгнення у сферу міжособистісних відносин членів родини підозрюваного (обвинуваченого).

6. Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам. Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1971. С. 128.

7. Волкотруб С.Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві : дис... канд. юрид. наук: 12.00. 09. Харків. 2002. 192 с.

8. Указ Президента України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»- № 311/2008 від 08.04.2008 URL: <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>.

9. Шлюби між двоюрідними родичами. URL: <http://megasite.in.ua/100297-shlyubimizh-dvoyuridnimi-rodichami.html>

SUMMARY

The article deals with the immunity of close relatives and family members of the suspect (accused). The author considers the main criteria for the variety of this witness immunity. The focus is on the inviolability of family relations between loved ones and relatives in the context of providing them with procedurally important information in the framework of criminal proceedings. The current normative criteria for the regulation of immunity of close relatives and family members of the suspect (accused) are analyzed, and amendments to the current legislation are proposed. The article focuses on the impossibility of exerting pressure on the close relatives and family of the suspect (accused) in order to provide them with testimony and procedurally important information both to obtain information that exposes the guilty person and information that justifies the person. This attitude to the mentioned aspect of the proceedings is based on the presence in the criminal process of functional separation of the key activities of the participants in the criminal proceedings and the inappropriateness of combining the implementation of several functions in one person. The article also argues for the extension of definitions of close relatives and family members within the framework of criminal procedural law by including other persons in its list. In this case we are talking about the inclusion of persons in the sibling line. Under these conditions, taking into account the conceptual paradigm of development of the national criminal process in the conditions of its further humanization, it is relevant to include in the list of close relatives and family members of the suspected (accused) persons such as cousin, stepbrother, stepsister, uncle's, nephew.

Keywords: witness immunity, immunity of close relatives, immunity of family members of suspect (accused), degree of affinity of close relatives and family members, intrusion into the sphere of interpersonal relations of family members of suspect (accused).

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДИТИНИ

**МИСКОВА Ганна Миколаївна - здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України
УДК 343.851**

У статті розглянуті міжнародні нормативно-правові акти запобігання сексуальній експлуатації дітей. Аналіз міжнародно-правових актів та законодавства інших держав свідчить про те, що нині практично всі країни світу мають норми, тією чи іншою мірою пов'язані з кримінально-правовою охороною суспільної моралі. Існування цих норм зумовлено необхідністю державного контролю за проституцією, обігом порнографічної продукції, а також наявністю зобов'язань на рівні міждержавних відносин. Зазначено, що в міжнародній практиці немає загально визнаних стандартів законодавчого врегулювання ринку сексуальних послуг – у кожній державі запроваджено особливі правові підходи з урахуванням національних традицій. Водночас у більшості європейських країн на фоні лояльного ставлення до осіб, які займаються проституцією, запроваджено суворіші, ніж в Україні, санкції за вияви сексуального насильства та сексуальну експлуатацію дітей.

Ключові слова: сексуальна експлуатація, дитина, дитяча порнографія, запобігання, міжнародно-правові засади, конвенція.

За час незалежності Українська держава постійно вживала заходи з метою формування, реалізації та зміцнення політики у сфері захисту прав і свобод дитини, що ґрунтується на системі міжнародно-правових принципів захисту прав дітей. Декларацією прав дитини (1959 р.) [1] визначено, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування,

включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Враховуючи те, що цей міжнародний документ ратифіковано, Українська держава повинна дотримуватись принципів цього акта [2, с. 8].

Міжнародно-правові засади запобігання жорстокому поводженню з дітьми на рівні ООН визначаються Загальною декларацією прав людини 1948 р. (ст. 5), Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 7) й іншими базовими міжнародно-правовими документами з прав дитини.

Комітет міністрів Ради Європи прийняв цілу низку рекомендацій, розроблених для країн-членів: Рекомендація № R (79) 17 щодо захисту дітей від несправедливого ставлення; Рекомендація № R (85) 4 щодо насильства в сім'ї; Рекомендація № R (87) 21 щодо допомоги жертвам та попередження віктимізації; Рекомендація № R (90) 2 щодо соціальних заходів з насильства в сім'ї; Рекомендація № R (93) 2 щодо медико-соціальних аспектів нанесення шкоди дітям; Рекомендація № R (2000) 11 щодо заходів, спрямованих проти торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації; Рекомендація № R (2001) 16 щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації; Рекомендація № R (2002) 5 щодо захисту жінок від насильства в сім'ї.

У 1949 році у Нью-Йорку підписано Конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами (СРСР приєднався до зазначеної Конвенції у 1954 році) [3]. Вона замінила та об'єднала всі попередні конвенції про боротьбу з торгів-

лею жінками, сам злочин, відповідно до неї, стали розглядати як більш загальне явище – «торгівля людьми». На сьогодні ця Конвенція залишається чи не єдиним універсальним чинним міжнародно-правовим актом з цього питання.

Конвенцією 1949 року визнано злочинами міжнародного характеру такі діяння: звітництво, схилення та спокушення іншої особи з метою проституції навіть за згоди цієї особи; експлуатація проституції іншої особи, навіть за її згоди; утримання будинку розпусти чи управління ним, а також свідоме фінансування та участь у фінансуванні будинку розпусти; здача в оренду або найом будівлі чи іншого місця, або частини такого, знаючи, що вони будуть використовуватися з метою проституції третіми особами; замах на вчинення вищезазначених дій, а також підготовка до них та навмисна співучасть у цих діях (ст. 1–4).

Усі перераховані діяння визнані екстрадиційними, тобто такими, за які передбачено видачу злочинців як за наявності двостороннього договору між державами, так і за відсутності останнього (ст. 8). Передбачено і кримінальне переслідування злочинців за нормами національного законодавства (ст. 9). Власне заняття проституцією не вважається злочином, заборонена «реєстрація проститутток та видання їм особливих документів» (ст. 6). Ця норма покликана захистити людську гідність жінки.

Конвенція передбачила заходи запобігання торгівлі людьми з метою проституції. При цьому держави-учасниці поклали на себе такі обов'язки: приймати необхідні нормативні акти для захисту жінок та дітей з числа іммігрантів та емігрантів у пунктах їх прибуття та відправлення, а також на шляхах їх слідування; вживати заходи для відповідного оповіщення населення про небезпеку торгівлі людьми; забезпечувати спостереження за залізничними станціями, аеропортами, морськими портами для запобігання цим злочинам, повідомляти відповідним органам влади про прибуття підозрюваних у вчиненні таких злочинів та їх жертв; вживати необхідні заходи для спостереження за конторами з працевлаштування для попередження осіб про можливість їх

експлуатації з метою проституції; надавати допомогу особам, які стали жертвами міжнародної торгівлі людьми, а за їх бажанням сприяти репатріації.

Водночас, Конвенція 1949 року виявилася недостатньо ефективною і щодо забезпечення захисту прав жінок, які є жертвами торгівлі, і боротьби з торгівлею людьми: у ній не передбачено широкий захист прав людини. Конвенція не розглядає жінок незалежними суб'єктами, наділеними правами і розумом, а навпаки, кваліфікує їх як уразливу групу, що потребує захисту лише від «пороків проституції». Конвенція 1949 року недостатньо захищає жінок від порушень основних прав людини, що мають місце в процесі торгівлі людьми, і містить обмежені засоби правового захисту таких ситуацій, посилюючи тим самим маргіналізацію жінок, які стали жертвами злочинної торгівлі, та підвищуючи ступінь їх уразливості щодо порушення прав людини [4, с. 138-139].

Після прийняття в 1949 році Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми висувались різні пропозиції щодо розширення сфери охоплення визначення поняття «торгівлі людьми» на ті форми вербування, які не мають безпосереднього зв'язку з проституцією. Більш широке визначення включало б «перевезення будь-якої особи з одного місця на інше з метою підкорити її фактичній та незаконній владі інших осіб за допомогою насильства чи погрози насильства, або за рахунок зловживання становищем у результаті родинних зв'язків чи шляхом обману іншої особи».

Загальна рекомендація № 19 Комітету з ліквідації дискримінації проти жінок більш детально визначила параметри експлуатації проституції, підкреслюючи, що бідність та безробіття сприяють розширенню можливостей торгівлі жінками. Крім існуючих форм торгівлі жінками, виникли й нові форми експлуатації жінок такі, як секс-туризм, найм домашньої служниці з країн, що розвиваються, для роботи в розвинених країнах, а також організація шлюбів між жінками з країн, що розвиваються, і чоловіками – громадянами інших країн. Така практика не сумісна з принципом рівноправного використання жінками прав людини і поваги їх

прав та гідності. Вона робить жінок особливо уразливими до насильства і зловживань.

У 1959 р. ООН ухвалює документ, безпосередньо спрямований на захист дітей від насильства та порушення їх прав, – Декларацію прав дитини, однак вона не має юридично обов'язкової сили та містить лише рекомендації державам-учасницям [1]. 20 листопада 1989 р. ухвалено Конвенцію ООН про права дитини – так звану «світову конституцію прав дитини», яка проголошує право на рівень життя, достатній для забезпечення розвитку дитини, ліквідацію насильства і сексуальної та економічної експлуатації дітей [5].

Конвенція відіграє принципово важливу роль у викоріненні всіх форм насильства щодо дітей. Низку її положень безпосередньо спрямовано на протидію сексуальному насильству та захист прав дитини – жертви насильства, а саме у ст. 28 Конвенції закріплено, що держави-учасниці вживають усі заходи щодо забезпечення в суспільстві поваги до людської гідності дитини. У ст. 34 Конвенції передбачено, що держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. Ст. 37 визначає обов'язок держав-учасниць забезпечити, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують її гідність, видам поведження чи покарання.

Спеціальною статтею, що спрямована на заборону жорстокого поведження стосовно дитини, є ст. 79 Конвенції, у якій зазначається, що держави-учасниці вживають усі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні і просвітні заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи злого і брутального поведження та експлуатації, включаючи дії сексуального характеру як з боку батьків, законних представників, так і будь-якої іншої особи. Важливо, під «жорстоким поведженням з дітьми» у тексті Конвенції розуміють як насильницькі, так і ненасильницькі дії сексуального характеру щодо дітей [6, с. 49].

Тривалий час на міжнародному рівні проблематику прав людини розглядали пе-

реважно в контексті взаємовідносин людини й держави (незаконні дії державних органів, антидемократичні політичні режими та ін.). Проблеми порушення прав людини у приватній сфері були ретельно приховані під заборону втручання в особисте та сімейне життя. Однак в останні десятиріччя центр уваги міжнародної спільноти змістився у бік зобов'язань держави щодо захисту прав людини і у приватній сфері, що дало поштовх для формування міжнародних стандартів із запобігання та протидії різним формам насильства над дітьми [2, с. 29].

Уперше на рівні ООН проблему насильства над дітьми було актуалізовано завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок. Вона потрапила до поля зору світової спільноти як складова проблеми подолання насильства стовно жінок, що було визнано виявом дискримінації та грубою формою порушення прав людини.

Поступове визнання феномена насильства і його розмаху збіглося з визнанням де-юре принципу рівності жінок і чоловіків та всебічним його закріпленням у численних міжнародних правових актах. Загальні положення щодо рівності прав жінок та чоловіків, права кожного на життя, свободу та тілесну недоторканість, заборона тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує його гідність, поведження і покарання; безпідставного втручання в особисте та сімейне життя, посягання на недоторканість його житла, дискримінації за будь-якою ознакою отримали міжнародне визнання та закріплення в базових документах ООН з прав людини: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та факультативних протоколах до неї, Конвенції ООН про права інвалідів (2006 р.), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007 р.). Усі ці міжнародно-правові договори визнано Україною. Вони мають обов'язкову юридичну силу та підлягають застосуванню судами України. Зміст базових категорій, закладених в міжнародно-правових актах,

конкретизується на рівні національного законодавства, а також прецедентним правом Європейського Суду з прав людини. Слід підкреслити, що Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика Європейського суду з прав людини, тобто його прецедентне право, офіційно визнана джерелом права України (ст. 17 Закону).

Про єдність стандартів ООН та Ради Європи у сфері протидії жорсткому поводженню з дітьми свідчить той факт, що Європейський суд розпочав посилається у своїх рішеннях на Конвенцію ООН про права дитини. У справі «А. проти Великобританії» Суд посилається безпосередньо на ст. 37 та ст. 19 Конвенції ООН про права дитини, про які йшлося раніше, та рекомендує державам здійснювати захист дітей, які перебувають під опікою батьків або інших осіб, від «усіх форм фізичного та психічного насильства, включаючи дії сексуального характеру» [7].

Міжнародне право приділяє особливу увагу запобіганню «особливо небезпечним формам жорсткого поводження з дітьми», до яких віднесено, зокрема, дитячу проституцію, дитячу порнографію, сексуальну експлуатацію дітей та деякі інші. З метою протидії цим небезпечними проявам насильства відносно дітей на рівні ООН розроблено та відкрито для підписання Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, а також Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [8].

Протокол про попередження і скасування торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, визначає в підпункті а) ст. 3 торгівлю людьми як «... здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, переховування чи утримання людей шляхом погрози силою чи її застосування або інших форм примусу, крадіжки, шахрайства, обману, зловживання владою чи уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді плати чи вигоди, для отримання згоди особи, що контролює іншу особу. Експлуатація

включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи практики, подібні рабству, підневільний стан чи вилучення органів». Згода жертви на заплановану експлуатацію до уваги не береться, якщо було використано будь-який із засобів впливу, передбачених підпунктом (а) статті 3 Протоколу.

Цей міжнародно-правовий акт, безумовно, став значним внеском у розуміння необхідності боротьби з торгівлею жінками. Одним із найбільш спірних моментів документа, що стало перешкодою на шляху його поширення, є пункт про добровільну проституцію, до того ж позиція стосовно жертв торгівлі очікувалася бути кращою.

На попередження найтяжчих форм жорсткого поводження з дитиною спрямовано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, 2007 року [9]. У Конвенції відзначено, що сексуальна експлуатація дітей, зокрема у формах дитячої порнографії та проституції, а також всі інші форми сексуального насильства стосовно дітей, у тому числі діяння, які вчинюються за кордоном, є руйнівними для дитячого здоров'я та психосоціального розвитку; сексуальна експлуатація та сексуальне насильство стосовно дітей набули тривожних розмірів на національному та міжнародному рівнях, зокрема стосовно зростаючого використання як дітьми, так і злочинцями інформаційно-комунікаційних технологій, і що запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами потребують міжнародного співробітництва;

Усі країни Західної Європи та Північної Америки дійшли висновку, що створення ефективної законодавчої системи протидії сексуальній експлуатації дитини потребує її постійний аналіз щодо виявлення «слабких» сторін, прогалин і лазівок. У багатьох країнах поштовхом до початку розбудови відповідного законодавства та подальшого його реформування стали зусилля адвокатів жертв, а також представників академічних кіл і юристів, які були віддані справі боротьби з побутовим насильством, захисту жертв та покарання кривдників [10, с. 56].

На відміну від українських кримінально-правових стандартів, федеральне законодавство США дуже широко підходить до питання щодо охорони прав, свобод та інтересів особи, передусім тих, які загрожують її життю, здоров'ю, честі, волі, гідності, статевій свободі та статевій недоторканості. Такий висновок випливає з аналізу положень Федерального кримінального кодексу і правил США. Федеральні сексуальні посягання (злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи) передбачені положеннями глави 109А «Сексуальне зловживання», гл. 110 «Сексуальна експлуатація та інше зловживання дітьми» та гл. 110А «Побутове насильство та stalking» розділу 18 Зводу законів США [11].

Незважаючи на законодавчі стандарти, ФБР у своїх звітах продовжує вживати термін «насильницьке звалтування», під яким розуміється посягання, що вчинене винятково стосовно жінки, тобто статеві зносини з особою жіночої статі із застосуванням насильства та проти її волі [12]. Проте у федеральному кримінальному законодавстві США потерпілими, як і суб'єктами сексуальних посягань, можуть бути особи будь-якої статі (як жіночої, так і чоловічої) [13, с. 309]. Слушно зауважити, що норми глави 109А (§§ 2241–2248) не розрізняють між собою звалтування, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом і деяких інших сексуальних злочинів. Замість цього закон оперує ключовим поняттям «сексуальне зловживання» («sexualabuse»). Сексуальне зловживання вчиняється винним шляхом «сексуального акту» («sexualact»), під яким розуміють статевий контакт природним або неприродним способом, у тому числі з використанням рук, пальців рук або будь-яких інших предметів, умисне доторкання (не через одяг) до статевих органів особи, яка не досягла 16-річного віку, з метою образити, принизити, потурбувати або скривдити потерпілу особу, або з метою викликати або задовольнити власну статево-пристрасть (§ 2246). Злочином, що прирівнюється до сексуального зловживання, є образливий сексуальний контакт (§ 2244), під яким розуміють умисне торкання, через одяг чи без

нього, статевих органів іншої особи з такою самою метою, яка властива при вчиненні статевого акту [13, с. 310].

У главі 110 «Сексуальна експлуатація та інше зловживання дітьми» (§§ 2251–2260) містяться не тільки кримінально-правові норми, що описують конкретні склади злочинів (сексуальна експлуатація дітей; продаж або купівля дитини; певна діяльність, що пов'язана з матеріальним залученням до сексуальної експлуатації неповнолітніх; певна діяльність, що пов'язана з матеріальним створенням або наявністю дитячої порнографії; поведження з матеріалами, що містять сексуально виражену поведінку; повідомлення про зловживання дітьми; виробництво відверто сексуальних зображень неповнолітніх з метою ввезення до США), а й загальні кримінально-правові норми (кримінальна конфіскація, примусова реституція) та цивільно-правові норми (цивільна конфіскація та цивільно-правові засоби судового захисту щодо особистих ушкоджень) [11]. Отже, кримінально-правові положення цієї глави, передусім, покликані протидіяти сексуальному використанню дітей та дитячій порнографії.

Центральним поняттям, з яким пов'язана відповідальність за сексуальну експлуатацію та інше зловживання дітьми, є «сексуально виражена поведінка». Відповідно до § 2256, це поняття включає в себе дійсні чи уявні: статеві зносини в природній чи неприродній формі між особами однієї чи різної статі; bestialism (зоофілію); мастурбацію; садизм чи мазохізм; ексгібіціонізм. Оскільки у цьому разі йдеться про статеві збочення (перверсії), то їх вияв в аспекті сексуальної експлуатації та іншого зловживання дітьми є кримінально караним. Отже, наявність статевого збочення при вчиненні сексуального посягання безпосередньо впливає на кваліфікацію [13, с. 311]. Покаранням за злочини, передбачені гл. 110 розд. 18 33 США, є штраф та/або тюремне ув'язнення на строк до 30 років (при цьому закон передбачає збільшення строку тюремного ув'язнення за наявності попередніх засуджень), а в разі загибелі людини – смертну кару або тюремне ув'язнення на будь-який строк, або довічне тюремне ув'язнення. До винного також застосовують

примусову реституцію, кримінальну чи цивільну конфіскацію майна тощо [14].

Спеціальні випадки розповсюдження матеріалів з дитячою порнографією передбачені відповідними нормами глави 110 «Сексуальна експлуатація та інше зловживання дітьми» розділу 18 Зводу законів США, які криміналізують такі дії: виробництво дитячої порнографії; продаж чи купівлю дітей з метою сексуальної експлуатації; володіння, розповсюдження та отримання дитячої порнографії; виробництво дитячої порнографії з метою її ввезення до Сполучених Штатів. Покарання за такі дії є суровим: штраф та/або тюремне ув'язнення на строк до 30 років (у певних випадках – довічне тюремне ув'язнення), а також конфіскація продукції, що містить дитячу порнографію, та особистого майна.

Діяння, що стосуються сексуальної експлуатації людей, зловживання неповнолітніми (передусім на сексуальному ґрунті) та зайняття проституцією тісно пов'язані між собою. Зокрема, на федеральному рівні є кілька статутів, що забороняють сексуальний туризм (перевезення), міжнародний і міжштатний продаж дорослих і дітей з метою сексуальної експлуатації та сексуальні зловживання неповнолітніми. Так, § 1951, що був доданий до розділу 18 Зводу Законів США на підставі Закону про захист жертв торгівлі людьми 2000 р., передбачає відповідальність за вербування, підбурювання (звabлення) чи заволодіння людиною для її залучення до комерційної сексуальної діяльності або отримання доходів від такої діяльності. Якщо цей злочин було вчинено із застосуванням насильства, примусу чи обману, а також щодо особи, яка не досягла 14 років, він карається штрафом та/або тюремним ув'язненням на будь-який строк (максимум – довічним тюремним ув'язненням).

Особливої уваги вимагають випадки сексуального зловживання дітьми. У 2001 р. вчені Університету штату Пенсільванія встановили, що приблизно 293 тис. американських підлітків ризикують стати жертвою сексуальної експлуатації (більшість з них втекли із своїх неблагополучних сімей чи були покинутими сім'ями напризволяще, чи мешкали на вулицях). Через це нормами глави

117 «Перевезення для незаконної сексуальної діяльності та пов'язані з цим злочини» передбачено відповідальність за такі діяння: здійснення перевезення осіб з одного штату в інший чи за кордон з метою їх залучення до зайняття проституцією чи іншої сексуальної діяльності; примус чи підбурювання (звabлення) до такого перевезення, а також використання поштового чи іншого зв'язку для примусу чи підбурювання (звabлення) неповнолітньої особи із вказаною вище метою; перевезення неповнолітніх з метою втягнення у зайняття проституцією чи іншу кримінально-карану діяльність, а також переміщення з метою вступу в сексуальні зносини із неповнолітніми; неподання звітів про іноземну особу, яка залучена до проституції чи іншої аморальної діяльності; використання поштового чи іншого зв'язку для передачі інформації про неповнолітнього, який залучається до сексуальної діяльності [13, с. 312].

На рівні багатьох штатів (наприклад, ст. 230 КК штату Нью-Йорк) за вчинення проституції карають не тільки особу, яка надає платні сексуальні послуги, а й особу, яка ними користується (так зване патрунування). Такий принцип американського законодавця уявляється досить доречним, оскільки це дає змогу контролювати злочинну діяльність з усіх її боків; створювати доказову базу; запобігати злочинам.

Таким чином, вищезазначені та інші міжнародні документи покладено в основу законодавств багатьох країн, у межах яких розроблено закони щодо боротьби із сексуальною експлуатацією (США, Німеччина, Швеція, Нідерланди та ін.).

Література

1. Декларація про права дитини від 20 листоп. 1959 р. *Верховна Рада України*. URL: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384
2. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2015. 403 с.
3. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами: міжнарод. док., прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН

2 груд. 1949 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_162

4. Небитов А. А. Генеза міжнародно-правових норм у сфері протидії сексуальній експлуатації. *Право.ua*. 2016. № 2. С. 137–144.

5. Конвенція про права дитини: міжнарод. док., прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 20 листоп. 1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.

6. Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.

7. Конвенція ООН про права дитини, резолюція 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листоп. 1989 р. Ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789XII (78912) від 27 лют. 1991 р.

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листоп. 2000 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 14. Ст. 1056 – С. 340.

9. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення: міжнарод. док. від 25 жовт. 2007 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=994_927&text=%F2%E0%E3.

10. Кримінологія: навч. посіб. / Джужа О. М., Василевич В. В., Іванов Ю. Ф. та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Прецедент, 2006. 208 с.

11. Federal Criminal Code and Rules. St. Paul, Minn., West Group, 2018. 1436 p.

12. Definitions for crime trends from the FBI's Uniform Crime Reports. Criminal Offenses. 2019. URL: <http://www.fbi.gov>

13. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 594 с.

14. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

Міжнародний досвід запобігання сексуальній експлуатації дитини

У статті розглянуті міжнародні нормативно-правові акти запобігання сексуальній експлуатації дітей. Аналіз міжнародно-правових актів та законодавства інших держав свідчить про те, що нині практично всі країни світу мають норми, тією чи іншою мірою пов'язані з кримінально-правовою охороною суспільної моралі. Існування цих норм зумовлено необхідністю державного контролю за проституцією, обігом порнографічної продукції, а також наявністю зобов'язань на рівні міждержавних відносин. Зазначено, що в міжнародній практиці немає загально-визнаних стандартів законодавчого врегулювання ринку сексуальних послуг – у кожній державі запроваджено особливі правові підходи з урахуванням національних традицій. Водночас у більшості європейських країн на фоні лояльного ставлення до осіб, які займаються проституцією, запроваджено суворіші, ніж в Україні, санкції за вияви сексуального насильства та сексуальну експлуатацію дітей.

Актуальність теми зумовлена тим, що розширення процесу європейської інтеграції України потребує втілення у правоохоронну практику визнаних світовим товариством стандартів захисту прав і свобод людини. Передусім це стосується дітей, які внаслідок психологічної, соціальної та особистісної незрілості, залежності від дорослих, недостатнього життєвого досвіду та багатьох інших чинників найменш захищені перед небезпеками, зокрема виявами сексуального насильства (за даними ЮНІСЕФ, кожна п'ята дитина в Європі стає жертвою сексуального насильства). Загальносвітові гуманітарні підходи щодо охорони статевої недоторканості дитини закріплено в Женевській декларації прав дитини 1924 р., а згодом – у Загальній декларації прав людини 1948 р., Декларації прав дитини 1959 р., Конвенції про права дитини 1989 р. (ратифікованій в Україні 1991 р.), Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. Відповідно до міжнародних стандартів, поряд з покаранням винних, слід проводити роботу з тими, хто вчинив дії сексуального характеру, для по-

передження нових посягань, а також щодо реабілітації постраждалих.

На відміну від кримінально-правової доктрини країн ЄС, федеральне законодавство США підходить до питання щодо кримінально-правової охорони статевої недоторканості дитини ширше, включаючи до групи “сексуальних зловживань з дітьми” (“child sexual abuse”) низку діянь, що мають не лише прямий, а й опосередкований зв’язок із сексуальною мотивацією винної особи. Ці діяння американські криминологи розподіляють на два типи: сексуальні стосунки дорослого і дитини усередині сім’ї (інцест) та позасімейні сексуальні стосунки (педофілія). На рівні законодавства більшості штатів США за вчинення дитячої проституції карають не лише особу, яка надає сексуальні послуги, а й особу, яка ними користується (так зване “патрунування”). Цей принцип американського законодавця уявляється досить доречним, оскільки дає змогу створювати доказову базу, запобігати злочинам

Ключові слова: сексуальна експлуатація, дитина, дитяча порнографія, запобігання, міжнародно-правові засади, конвенція.

International experience in preventing child sexual exploitation

The article deals with the international normative acts for the prevention of sexual exploitation of children. The analysis of international legal acts and legislation of other countries shows that today almost all countries of the world have norms, in one way or another, related to the criminal protection of public morals. The existence of these norms is due to the need for state control over prostitution, trafficking in pornographic products, and the existence of obligations at the level of interstate relations. It is noted that there are no generally recognized standards of legislative regulation of the sexual services market in international practice – specific legal approaches have been introduced in each country, taking into account national traditions. At the same time, in most European countries, sanctions for sexual abuse and sexual exploitation of children have been imposed more severely than in Ukraine against the background of loyal treatment of prostitutes.

The urgency of the topic is due to the fact that the expansion of the process of European integration of Ukraine requires the implementation of standards of protection of human rights and freedoms recognized in the law enforcement practice. This is especially true of children who, because of psychological, social and personal immaturity, dependence on adults, lack of life experience and many other factors, are least protected from the dangers, including sexual abuse (according to UNICEF, every fifth child in Europe becomes sexually abused). World-wide humanitarian approaches to the protection of the sexual integrity of the child are enshrined in the Geneva Declaration of the Rights of the Child 1924 p., And subsequently in the Universal Declaration of Human Rights 1948 p., The Declaration of the Rights of the Child 1959, the 1989 Convention on the Rights of the Child (ratified in Ukraine 1991 p. .), The Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. In accordance with international standards, in addition to the punishment of the perpetrators, work should be done with those who have committed acts of a sexual nature, to prevent new violations, as well as to rehabilitate victims.

Unlike the EU criminal law doctrine, US federal law addresses the issue of criminal protection of child sexual abuse more broadly, including in the “child sexual abuse” group of acts that have more than direct but also the indirect link with the sexual motivation of the guilty person. These actions are divided into two types by American criminologists: adult and child sexual intercourse (incest) and extramarital sex (pedophilia). At the level of law, most U.S. states punish not only the person who provides sexual services but also the person who uses them (so-called “patronage”). This principle of the American lawmaker seems to be quite relevant because it allows to create evidence base, prevent crime.

Keywords: sexual exploitation, child, child pornography, prevention, international legal framework, convention.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАСОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕТРАДИЦІЙНИХ СЛІДІВ ЛЮДИНИ

СЕМЕНЕНКО Євген Петрович - судовий експерт сектору балістичного обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського НДЕКЦ МВС.

ГРІДА Володимир Вікторович - судовий експерт сектору балістичного обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського НДЕКЦ МВС.

Освещены возможности и особенности выявления, изъятия, подготовки и назначения трасологических экспертиз нетрадиционных следов человека (следов кожного покрова головы человека (лба, носа, губ, подбородка, щек и ушных раковин).

Ключевые слова: идентификация личности человека, нетрадиционные следы человека, следы кожного покрова человека, не имеет папиллярного узора, следы губ, щек, лба, ушных раковин, локтей, коленей.

Постановка проблеми

У трасологічній практиці на місці події залишаються численні сліди, що служать джерелом інформації. Найчастіше це традиційні сліди людини, такі як сліди шкірного покриву рук, ступнів ніг. У даний час детально розроблені і широко використовуються методи ідентифікації злочинців за відбитками папілярних ліній рук і босих ніг. Але нерідко на місці події виявляються і так звані нетрадиційні сліди людини – сліди губ, щік, лоба, вушних раковин і інших ділянок шкірного покриву тіла людини.

Сліди шкірного покриву людини, що не мають папілярних візерунків, залишаються на місці події під час проведення злочинів, у них відображається інформація, що дозволяє встановити стан здоров'я людини, його зовнішній вигляд, стать, вік. Такі сліди грають величезну роль і в ідентифікації особистості людини, так як в них відображаються особливості будови шкірного покриву рельєфу людини, що дозволяють встановити

конкретну особу, що залишила сліди. Крім того, в кримінальному середовищі сліди шкірного покриву людини, що не мають папілярних ліній, мало відомі, тому злочинці не вживають будь-яких заходів для того, щоб їх не залишити і знищити. Однак у даний час вони рідко використовуються при розслідування злочинів.

Причинами є те, що можливості експертного дослідження слідів шкірного покриву людини, що не має папілярного візерунка, не отримали належного висвітлення ні у навчальній, ні в спеціальній літературі. Нерідко при огляді місця події у фахівців виникає питання, що робити в разі виявлення таких слідів, які не мають ідентифікаційних особливостей папілярних ліній, за якими ототожнюється людина. Тому в даний час необхідне більш детальне вивчення теми, що стосується питань виявлення, фіксації, вилучення і дослідження слідів шкірного покриву людини, що не мають папілярних візерунків.

Все вищесказане визначає важливість, актуальність, теоретичну і практичну значущість обраної теми.

Ціль – узагальнити і систематизувати наявну в літературі інформацію про можливості дослідження нетрадиційних слідів людини.

Стан дослідження

Сліди шкірного покриву голови людини з'явилися в судово-слідчій практиці в середині нашого століття. Спочатку увагу криміналіс-

тів залучили відбитки губ, вивченням яких з 1950 р. займаються японські вчені [26].- У 1961 р. подібні дослідження були розпочаті в Угорщині Ш. Ілларом [16], а пізніше до них приступив лікар з Бразилії М. Сантос [25].- У кінці 60-х років вивчення слідів губ було розпочато в Польщі, де воно найбільш успішно продовжується в даний час [18; 19]. Дослідження відбитків губ проводилося в Ірані [13], НДР [21], ФРН [15] Російській Федерації та ін. країнах.

У комплексі з іншими слідами сліди шкірного покриву голови людини використовуються сьогодні для розслідування злочинів практично у всіх розвинених країнах Європи, Америки та Азії. Наприклад, у Японії відбитки губ стали застосовуватися в криміналістичних обліках, а в Єгипті, Франції та інших країнах впроваджена система реєстрації злочинців за вушними раковинами.

У криміналістиці колишнього СРСР та вітчизняній криміналістиці вперше можливості використання слідів шкірного покриву голови людини в судово-слідчій практиці показав у 1968 р. А. В. Миронов [6], проте він не зупинявся на специфіці прийомів їх криміналістичного дослідження. Певною мірою (щодо слідів губ) вирішення цієї проблеми сприяли проведені у 80-тих роках експерименти А. В. Дворкіна та Л. Н.Вікторової [2], рекомендації П.Майліс [5]. Особливість методики дослідження даних слідів, обумовлену мікроскопічністю ідентифікаційних ознак, підкреслив в ряді робіт Г. Л. Грановський [1]. Значення названих слідів для моделювання ознак невідомого злочинця було показано Ш. Н.Хазієвим [10]. У комплексі проблеми криміналістичної експертизи слідів шкірного покриву голови людини в останні роки дістали висвітлення в роботах М.В. Салтевського [12]. С. В. Нашева [7; 8 та ін].

Виклад основних положень

Поява в арсеналі засобів встановлення істини по справі трасологічних методів дослідження нетрадиційних слідів людини відкриває додаткові можливості у розкритті та розслідуванні злочинів. Сьогодні до числа таких слідів відносяться сліди шкірного покриву голови сліди лоба, носа, губ, підбо-

ріддя, щік, вушних раковин та інших ділянок тіла людини.

Поки вони ще рідко використовуються в доказуванні, хоча могли б грати, безсумнівно більш високу роль у судово-слідчій практиці. Перешкодою тому в значній мірі служить те, що можливості експертного дослідження названих вище слідів не отримали належного висвітлення ні в навчанні, ні в спеціальній літературі. Без цього навряд чи можна розраховувати, що ці сліди будуть сприйняті практикою, тим більше, що робота по їх виявленню, фіксації, вилученню та направленню на експертизу має багато істотних особливостей. Необхідність більш глибокого висвітлення даних питань і викликала появу цієї статті, яка сама по собі має вид методичних рекомендацій.

Шкіра голови людини неоднорідна: близько половини її поверхні займає волоссяний покрив, але передні і бічні її області вільні від волосся, тому торкаючись цими ділянками різних предметів або предметами цих ділянок, людина залишає сліди шкірного покриву голови, до яких відносяться сліди лоба, носа, губ, підборіддя, щік, вушних раковин. Їх використання дозволяє не тільки ідентифікувати конкретну людину, але і отримати певну інформацію про його особистість, яка може бути застосована у розшуку злочинця.

Проведені в різних країнах дослідження показали, що за своїм значенням сліди шкірного покриву голови людини не поступаються слідам рук. У той же час у багатьох відносинах вони мають специфіку, яка, в першу чергу, обумовлена своєрідністю властивостей слідоутворюючих ділянок.

Поверхня шкіри голови відрізняється від поверхні інших ділянок шкіри людини тим, що тут відсутні папілярні лінії, а також малюнок у вигляді трикутних і ромбічних полів, який характерний для шкіри тулуба. Рельєф шкірного покриву голови утворений деталями у вигляді воронкоподібних заглиблень фолікул і точкових виступів (часточок) епідермісу, а також пор і дрібних борозенок (поглиблень лінійної форми), і в цілому нагадує рельєф наперстка. Своєрідний малюнок має поверхню червоної облямівки губ. У ньому переважають вертикальні або похи-

лі борозни, складки (виступи шкіри лінійної форми) і часточки. Названі елементи візерунка часто мають мікроскопічний характер і не завжди видимі неозброєному оку. Але мають стійке відображення при слідовому контакті, вони дозволяють відрізнити сліди шкірного покриву голови від слідів інших ділянок шкіри людини. Рельєф шкіри голови обумовлений особливостями будови внутрішніх шарів дерми, тому відновлюється при поверхневих ушкодженнях і зберігається протягом усього життя людини. Оскільки ж його формування здійснюється в процесі ембріонального розвитку під дією безлічі факторів (здоров'я матері, стресів, клімату тощо), він уже при народженні дитини відрізняється суворою індивідуальністю. Зростання людини супроводжується збільшенням розмірів візерунків шкіри і окремих їх деталей, але не змінює загальну структуру рельєфу. Поява зморшок у старечому віці також не тягне зміни візерунка в цілому.

Разом з тим рельєф шкірного покриву голови не однорідний. На окремих його ділянках є свої особливості. Наприклад, рельєф шкіри чола відрізняється від рельєфу шкіри щік, малюнок червоної кайми губ не збігається з малюнком шкіри підборіддя, носа, вушних раковин (мал. 1).

Це дозволяє визначити конкретну ділянку шкіри голови людини, яка відбилась в сліді. Візерунку кожної ділянки шкірного покриву голови людини, а також деталей його будови притаманні певні характеристики (форма, розміри, взаємне розташування і т.п.). Відображаючись у слідах, вони дозволяють ідентифікувати конкретну людину, тобто є ідентифікаційними ознаками. Їх можна розділити на загальні та приватні.

Спільними ідентифікаційними ознаками в слідах шкіри голови людини служать розміри слідоутворюючих ділянок, їх форма (наприклад, форма контуру червоної облямівки губ), переважний напрямок шкірних складок, зморшок і т.п.

Приватні ознаки характеризують зовнішню форму і взаєморозташування окремих деталей рельєфу. Вони відрізняються великою різноманітністю і насиченістю. Наприклад, на площі в 1 кв. см у сліді шкіри голови може налічуватися понад 100 (!) при-

ватних ознак, які стають видні лише при великому збільшенні. Незважаючи на це різноманіття, зовнішня форма деталей візерунка в своїй основі близька до чотирьох геометричних фігур: точці, колу (овалу), багатокутнику та лінії (мал. 2)

Вид точки в сліді має відображення торцевої частини зрізаного волосся, а також дрібних часточок, що не перевищують у діаметрі 0,9 мм. Форму кола (овалу) набувають відображення фолікул і досі, причому часто вони нагадують сонце – коло з розбіжними променями у вигляді тонких і коротких ліній. Форму багатокутника (трикутника, квадрата, ромба тощо) нерідко мають фолікули і пори, але найчастіше виступи шкіри – часточки.

Лінійна форма притаманна борознам, складкам і зморшкам. Вони можуть бути довгими (що проходять через всю площу ділянки шкіри), короткими (менше 3 мм довжини) і середніми (всі інші). По своєму положенню вони розташовуються вертикально, горизонтально або похило, а за формою бувають прямими, зігнутими або ламаними. На своєму протязі названі деталі нерідко мають обриви, вилки, вигини, злами, перетини, гачки (відгалуження, довжиною не більше 3 мм), очі (деталі у вигляді кільця) або містки (короткі перемички, що з'єднують дві найближчі лінії). Найбільш часто такі ознаки зустрічаються в рельєфі червоної кайми губ.

Перераховані ознаки відображаються в слідах за рахунок відносної міцності шкіри голови і постійної наявності на її поверхні потожирової речовини. Це призводить до утворення поверхневих і об'ємних слідів. Перші виникають на предметах із стійкою формою (склі, дереві, металі та ін), другі – на м'яких поверхнях (вершковому маслі, шоколаді тощо), але зустрічаються рідко.

На відміну від слідів рук (найбільш близьких по механізму утворення), сліди шкірного покриву голови людини частіше бувають статичними, але через високу еластичність шкіри їм властива велика варіаційність у відображенні ознак, тобто візерунок у них частіше деформований.

Поверхневі сліди шкіри голови (нашарування або відшарування) можуть бути види-

ними, маловидимими і невидимими. Видимими зазвичай є сліди губ та щік, пофарбованих косметичними барвниками (губною помадою, рум'янами і ін). Але подібні сліди виникають і в тому випадку, якщо слідоутворююча ділянка шкіри була забарвлена кров'ю, фарбою, сажею тощо. Мало видимі сліди виникають на гляंसовій поверхні, де їх можна виявити в косо падаючих променях. Невидимі сліди шкірного покриву голови утворюються на матовій поверхні і виявити їх вдається лише при застосуванні спеціальних засобів.

Успішне проведення будь-якої експертизи по слідах людини, в тому числі і шкірного покриву людини, залежить від ретельності огляду місця події, і тактично мало чим відрізняється від виявлення та вилучення стандартних слідів людини.

На місцях проникнення і відходу злочинця найчастіше залишаються сліди чола в парі зі слідами носа, сліди вушної раковини зі слідами щік, сліди ліктів і колін. Вони утворюються при загляданні всередину приміщення, підслуховування, прислуховування перед тим, як проникнути в нього (з метою попереднього вивчення обстановки). Почасти про їх наявність можуть свідчити сліди ніг та взуття у місця заглядання або проникнення. Якщо проникнення супроводжувалося руйнуванням віконного скла, то зазначені сліди іноді вдається виявити на уламках. Перед відходом злочинця вони можуть утворитися при огляді ним навколишньої обстановки через зручне для цього вікно, отвір, щілину.

Специфіка застосування технічних засобів і методів для виявлення слідів шкірного покриву людини, що не має папіярного візерунка, включає в себе: застосування порошків для пошуку і виявлення потожирових слідів ділянок шкірного покриву, що не має папіярного візерунка (до них належать порошки: магнітні, немагнітні, пофарбовані, люмінесцентні і т. д.), вироби для пошуку та вилучення слідів. Використання зазначених коштів дозволяє не тільки відшукати сліди, але і зафіксувати їх з більшою чіткістю, що робить їх придатними для дослідження і одержання доказової інформації. Пошук невидимих і маловидимих слідів-речовин та

інших нашарувань здійснюється з використанням приладів, заснованих на застосуванні невидимих променів спектра (ультрафіолетових, інфрачервоних, рентгенівських і т. п.).

Об'єкти експертизи слідів шкірного покриву голови людини.

Об'єктами трасологічної експертизи слідів шкірного покриву голови людини є:

1. Предмети, на яких є або передбачаються сліди шкіри голови.
2. Дактилоскопічні плівки, стрічки скоч (з поверхневих) або зіпски (з об'ємних слідів), на яких відкопійовані сліди шкіри голови людини, виявлені на місці злочину.
3. Фотознімки даних слідів при їх відповідному процесуальному оформленні.
4. Зразки для порівняння (при призначенні ідентифікаційної експертизи) – відбитки відповідної ділянки шкіри голови людини.

5. Матеріали справи, в яких містяться фактичні дані, що відносяться до об'єктів експертизи. Зазвичай це дані про локалізацію слідів у момент їх виявлення, застосованих у роботі з ними засобах, способах отримання зразків і т. п. Вони можуть перебувати в протоколі огляду місця події, протоколі огляду предметів, протоколі отримання зразків для порівняння та ін.

Питання, що дозволяються експертизою слідів шкірного покриву голови людини.

На дозвіл ідентифікаційної трасологічної експертизи слідів шкіри голови людини можуть бути поставлені наступні питання:

1. Чи є на представленому предметі сліди шкіри голови людини (або конкретно – сліди лоба, носа, губ тощо)?
2. Якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації особи?
3. Одним або різними особами залишені дані сліди (якщо їх декілька)?
4. Не залишені сліди потерпілим А.?
5. Не залишені сліди підозрюваним (обвинуваченим) Б.?
6. Якою конкретно ділянкою шкіри голови підозрюваного залишений цей слід?

При призначенні неідентифікаційної експертизи слідів шкірного покриву голови людини перед експертом зазвичай ставляться такі питання:

1. Який механізм утворення слідів шкіри голови (При скоєнні яких дій вони могли утворитися)?

2. Чи є у цих слідах ознаки, що вказують на стать людини, і якщо так, то чоловіком або жінкою вони залишені?

3. Є в слідах ознаки, що свідчать про вік людини, і якщо так, то якому приблизно віку вони відповідають?

4. Відобразилися в слідах ознаки, що характеризують зовнішність людини, і якщо так, то про що вони свідчать? (Це питання збірне і передбачає отримання встановленої експертом інформації про особливості статури, зразкового росту, наявності анатомічних дефектів, шрамів і інших ушкоджень шкіри голови, які відобразилися в слідах і проявляються у зовнішності людини).

5. Який характер пошкоджень на шкірі голови людини, судячи по слідах? Яке їх походження?

6. Якому захворюванню шкіри голови людини відповідають ушкодження (ознаки), судячи по слідах?

Два останніх питання особливі: вони ставляться на виконання не ідентифікаційної комплексної експертизи, яка доручається експерту трасологу і судовому медику або дерматологу. Однак проводиться таке дослідження лише в тому випадку, якщо в слідах були виявлені рубці, ознаки патології або травм, тобто, як правило, після однорідної експертизи позитивно відповіла на питання 4.

Особливості підготовки трасологічної експертизи слідів шкірного покриву голови людини. Загальна методика підготовки та призначення експертизи слідів шкіри голови людини не відрізняється від методики підготовки і призначення дактилоскопічної експертизи, яка була докладно розглянута у методичних рекомендаціях по експертизах традиційних слідів людини (див. виноску на с. 3 цієї роботи). Однак є тут і суттєві особливості, які зумовлені, насамперед, деякою складністю і своєрідністю в отриманні зразків для порівняння відбитків відповідної ділянки шкіри голови людини).

Відбитки мають якісно передавати особливості мікрорельєфу шкіри і бути отримані в умовах, максимально наближених до

умов слідоутворення, тому краще всього їх виготовити на такий же поверхні, тим же способом, що і сліди. Це вимога легше виконати після проведення попереднього дослідження, проведеного фахівцем або самим слідчим безпосередньо на місці події або по завершенню огляду, коли відомо, в результаті яких дій виникли виявлені сліди. Якщо ж умови слідоутворення встановити не вдалося, то відбитки дублюються не менше 2 разів і виготовляються у різних умовах, тобто при зміні сили натиску і куту дотику.

Вимоги до відбитків губ. Через їх високу рухливість відображення рельєфу червоної облямівки повинні бути виготовлені у 4 варіантах: 1) губи зімкнуті в спокійному положенні; 2) зімкнуті і стиснуті як при вимові звуку «у»; 3) зімкнуті і розтягнуті як при посмішці; 4) окремо верхньої і нижньої губи при відкритому положенні рота.

Для отримання відбитків вушної раковини необхідно створити умови максимально наближені до умов слідоутворення. Якщо слід вилучено на склі вікна то і відбиток необхідно виконати під тим же кутом, щодо скла, і з такою ж силою натиску. Для отримання відбитка проводити експеримент потрібно не більше двох, трьох разів в один період. Так як вушна раковина при багаторазовому натисканні на неї починає розпухати і відбиток змінює свої обриси. Вилучення відбитка виробляється тими ж методами, що і на місці події, обробляється дактилоскопічним порошком і переноситься на дактилоплівку або на стрічку скоч.

Загальна методика трасологічної експертизи слідів шкіри голови людини різна для ідентифікаційного дослідження, а в цілому аналогічна загальній методиці дактилоскопічної експертизи. Інакше кажучи, ідентифікаційна експертиза включає попередній огляд знайдених об'єктів, роздільне і порівняльне їх дослідження й оцінку отриманих результатів з подальшим формуванням висновків. Неідентифікаційна експертиза не визначає питань про тотожність, тому роздільне і порівняльне дослідження замінюється в її методиці детальним дослідженням об'єктів.

Для порівняльного дослідження використовуються методи візуального зіставлен-

ня ознак у слідах і відбитках за збільшеними в 6 – 10 разів фотознімками, виконаним в однаковому масштабі; суміщення знімків по лінії розрізу, що перетинає найбільш виділені ознаки; суміщення отриманих на фотознімках оптичних (концентричних або лінійних) моделей досліджуваних об'єктів і ін. Про тотожність зазвичай свідчить збіг більше 15 приватних ознак, але основний акцент при цьому робиться не на кількість, а на якість збігів.

У ході детального дослідження при проведенні неідентифікаційної експертизи ретельно вивчаються особливості мікрорельєфу в слідах, що відобразилися в них, індивідуалізують людину, її ознаки, їх вираженість, а отримані про це відомості заносяться в спеціальну таблицю, систематизуються і оцінюються в сукупності, що і дозволяє прийти до певного висновку.

Висновок

Таким чином, дослідження слідів шкірного покриву різних ділянок тіла людини представляє безперечний інтерес з точки зору можливості здатності вирішувати ідентифікаційні і діагностичні питання, класифікаційні завдання або завдання по встановленню загального джерела походження, природи матеріалів, що відклалися в слідах і механізму їх утворення.

Література

1. Грановский Г.Л. Современное состояние и пути совершенствования микротрасологических исследований // Проблемы трасологических исследований. – М.: ВНИИСЭ, 1978. – В. 35. – С. 106 – 137.
2. Дворкин А.И., Викторова Л.Н. Возможности отождествления человека по отпечаткам губ. – М.: ВНИИПРМПП, 1980. – 43 с.
3. Кисин М.В., Чантурия А.В. Следы губ как объект комплексного исследования при идентификации личности // Судебно-медицинская экспертиза. – 1983. – № 3. – С. 21 – 23.
4. Кубицкий Ю.М., Тахо-Годи Х.М. К вопросу об отождествлении личности по ногтям // Сб. научных трудов по судебной меди-

цине и пограничным областям. – № 2. – М.: Медицина, 1965(?). – С. 228 – 230.

5. Майлис Н. Экспертное исследование следов губ // Соц. Законность. – 1981. – № 6. – С. 33 – 34.

6. Миронов А.И. Трасологическое исследование следов рельефа кожи человека. – М.: ВНИИООП, 1968. – 27 с.

7. Ненашев С. Криминалистическая экспертиза следов кожного покрова головы человека // Соц. Законность. – 1990. – № 7. – С. 45 – 46.

8. Ненашев С.И. Криминалистическое исследование следов кожного покрова головы человека: Учебное пособие. – М.: МССШМ МВД СССР, 1990. – 78 с.

9. Синельников Р.Д. Атлас анатомии человека: в 3т. – Т. 3. – М.: Медицина, 1981. – 400 с.

10. Хазиев Ш.Н. Технично-криминалистические методы установления признаков неизвестного преступника по его следам: Учебное пособие. – М.: Академия МВД СССР, 1986. – 40 с.

11. Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України. Трасологічна експертиза: збірник методик. 4.1. Дослідження слідів людини та слідів тварини. 2015р..

12. Салтевский М.В., Ненашев С.И. Нетрадиционные следы кожного покрова человека в следственной практике // Сборник: Криминалистика и судебная экспертиза. № 44. – К., 1992.

13. Afchar Bayat M. Klassifizierungssystem fur Lippenabdrucke // Kriminalistik, 1979, № 2, S. 91.

14. Apolinar E., Rowe W.F. Examination of Human Fingernail Ridges by Means of Polarized Light // Journal of Forensic Sciences. – 1980. – Vol. 25. – N. 1. – P. 154 – 161.

15. Endris R., P-Schneider L. Zum Beweiswert des Identifizierungen // Archiv fur Kriminologie. – 1985. – Band 175. – Heft 1 und 2. – S. 13 – 20.

16. Illar S. As sjaknyomokrol // Belugyi szemle. – 1972. – N. 11. – S. 19 – 26.

17. Janarelli A.V. L'identification par les opeilles // Revue internationale de police criminelle. – Paris. – 1968. – N. 221. – S. 227 – 230.

18. Kasprzak J. Wybrenie sagadnienia ekspertyzu cheiloskopijnej // Problemy kryminalistyki, 1986, № 173, S. 351 – 357.

АНОТАЦІЯ

Висвітлені можливості та особливості виявлення, вилучення, підготовки та призначення трасологічних експертиз нетрадиційних слідів людини (слідів шкірного покриву голови людини (чола, носа, губ, підборіддя, щік і вушних раковин).

Ключові слова: ідентифікація особистості людини, нетрадиційні сліди людини, сліди шкірного покриву людини, що не має папілярного візерунка, сліди губ, щік, лоба, вушних раковин, ліктів, колін.

19. Koziel T., Niedswiedz B. Wykorzystanie poletkowej budowy skory do identyfikacji // Problemy kryminalistyki. – 1970. – N. 83. — S. 122 – 126.

20. MacDonell H.L., Bialoues L.F. Evaluation of Human Fingernails as a Means of Personal Identification // Legal Medicine Annual. – 1972. – P. 135 – 143.

21. Nitsche L., Hammer H.-J. Durch Ohrabdruck Verdachtigen uberfurt // Forum der Kriminalistik, 1975, № 6, S. 11 – 15.

22. Thomas F., Baert H. A New Means of Identification of the Human Being ^ The Longitudinal Striation of the Nail // Medicine Science and the Law. – 1965. – Vol. 5. – N. 1. — P. 39 – 40.

23. Thomas F., Baert H. Die Kriminalistische Bedeutung des Schartenreliefs der menschlichen Nagel // Archiv fur Kriminologie. – 1964. – Band 134. – Heft 3 – 4. – S. 76 – 82.

24. Thomas F., Baert H. The Longitudinal Striation of the Human Nails as a Means of Identification // Journal of Forensic Medicine. – 1967. – Vol. 14. – N. 3. – P. 113 – 117.

25. Santos M. Queiloscopy, a supplementary stomatological means of identification // Journal of Legal Medicine. – 1967. – N. 2. — P. 232.

26. Suzuki K., Tsuchihashi Y., Suzuki H. A trial of personal identification by means of lip print // Japanese Journal of Legal Medicine. – 1968. № 23, pp. 218 – 222.

FEATURES OF TRASOLOGICAL EXPERTISE OF NON-TRADITIONAL HUMAN TRACES

The use of trasological methods for investigating non-traditional human footprints in investigative practice opens up additional opportunities in the disclosure and investigation of crimes. Today, traces of the scalp include traces of the forehead, nose, lips, chin, cheeks, auricles and other parts of the human body.

They are rarely used in evidence, although they could undoubtedly play a higher role in forensic practice. To a large extent, this is hindered by the fact that the possibilities of expert research of the above traces have not received adequate coverage either in the educational or in the specialized literature. Without this, one can hardly expect that these traces will be perceived by practice, especially since the work of detecting, fixing, removing and sending them for examination has significant features. The need for more in-depth coverage of these issues has caused the appearance of this article.

Keywords: identification of human personality, unconventional human footprints, traces of human skin without a papillary pattern, traces of lips, cheeks, forehead, ears, elbows, knees.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ЧЕРЕНКОВ Артур Михайлович - аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.985

В статье на основании анализа криминалистических особенностей декларирования недостоверной информации с учетом практики выявления и расследования этих преступлений, а также результатов судебного рассмотрения соответствующих дел сформулировано систему типовых следственных ситуаций, складывающихся на начальном и последующем этапах расследования этого общественно опасного деяния, учитывают сведения как об отдельных обстоятельства этих преступлений (касающиеся личности преступника, способа совершения преступления, предмета преступного посягательства, связей декларирования недостоверной информации с другими преступлениями), так и о наиболее значимых обстоятельствах их расследования (те, что касаются источника информации об этом преступлении, позиции подозреваемого, подтверждения или опровержения факта совершения преступления, противодействия расследованию). Сформулированы рекомендации по планированию, организации и эффективному уголовному производству по указанной категории преступлений.

Ключевые слова: декларирование недостоверной информации, типичная следственная ситуация, программа действий следователя, начальная стадия расследования, следующий этап расследования.

Постановка проблеми

У розслідуванні декларування недостовірної інформації важливу роль відіграє його початковий етап, який є цілісною системою

слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на пошук та фіксацію доказів. На момент початку досудового розслідування, а також у подальшому мають місце ситуації, що визначають особливості розслідування кримінального провадження у кожному конкретному випадку. Тому організація і планування розслідування декларування недостовірної інформації на кожному з його етапів здійснюється відповідно до слідчої ситуації, яка склалася в певний момент розслідування.

Аналіз останніх досліджень

Питання криміналістичної характеристики декларування недостовірної інформації розглянуті фрагментарно у працях К. П. Задої, В. А. Пересади, О. Ю. Татарова, З. М. Топорецької, Р. М. Шехавцова та ін. У цих роботах основна увага зосереджена переважно на законодавчих положеннях, що характеризують подання суб'єктом декларування недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також окремих елементах криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 366-1 КК України. Однак у них недостатньо уваги приділено типовим слідчим ситуаціям та основним напрямкам розслідування декларування недостовірної інформації, які мають важливе значення для розробки ефективної методики розслідування цього злочину.

З огляду на це **метою статті** є дослідження типових слідчих ситуацій та основних напрямів розслідування декларування недостовірної інформації.

Виклад основного матеріалу

Оскільки раціональний вибір тактики розслідування як способу поведінки слідчого залежить від конкретної ситуації, то і формування якісних криміналістичних рекомендацій має будуватись із урахуванням ситуаційного підходу [1, с. 110].

Важливим, з точки зору допустимості доказів, є й правильний вибір способу отримання доказів. За своїм змістом він має відповідати ситуації, а його підміна тягне за собою виникнення сумнівів у достовірності інформації та законності отриманих даних [2, с. 63].

Врахування ситуаційного підходу під час побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності дозволить, по-перше, оптимізувати процедуру провадження досудового розслідування, та, по-друге, адаптувати теоретичні положення криміналістичної методики до практичних потреб осіб, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, під час розслідування вказаної категорії злочинів [3].

У зв'язку з цим варто дослідити типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування декларування недостовірної інформації, а також розробити відповідні програми розслідування.

У криміналістичній літературі трапляється різна класифікація типових слідчих ситуацій. Цікавою видається типізація слідчих ситуацій розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, запропонована Р. А. Степанюком. На думку вченого, така типізація можлива за умови виділення інформації про окремі елементи найбільш значущих і таких, що часто зустрічаються, інформаційних компонентів: а) про окремі обставини злочинної діяльності (особу, котра вчинила злочин, спосіб, сліди злочину, предмет посягання і розмір заподіяної злочином шкоди, зв'язки з іншими злочинами); б) про найбільш значущі обставини розслідування (стан доказової бази, можливості слідства, лінію поведінки підозрюваних та

інших учасників розслідування, сторонніх осіб, котрі намагаються втручатись у процес розслідування) [1, с. 110-112].

Зазначену класифікації типових слідчих ситуацій слід врахувати під час дослідження типізації слідчих ситуацій, що мають місце під час розслідування декларування недостовірної інформації.

Насамперед у залежності від етапу розслідування декларування недостовірної інформації важливо виділити типові криміналістичні ситуації початкового та наступного етапів розслідування.

Враховуючи вищезазначені напрацювання Р. А. Степанюка [1, с. 110-112], пропонуємо слідчі ситуації, що виникають під час розслідування декларування недостовірної інформації, поділити на дві групи: 1) про окремі обставини злочинної діяльності (особу, котра вчинила злочин, спосіб, сліди злочину, предмет посягання, зв'язки з іншими злочинами); 2) про найбільш значущі обставини розслідування (стан доказової бази, можливості слідства, лінію поведінки підозрюваних та інших учасників розслідування, сторонніх осіб, котрі намагаються втручатись у процес розслідування).

Розглянемо насамперед слідчі ситуації, що стосуються окремих обставин злочинної діяльності.

Типові слідчі ситуації, виділені на підставі даних *про особу злочинця*, можуть бути різноманітними і залежати, зокрема, від різновиду суб'єкта декларування та його належності до службових осіб на момент вчинення злочину чи на час проведення досудового розслідування. З урахуванням різновиду суб'єкта декларування можливі такі типові ситуації: 1) встановлено факт вчинення злочину особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) встановлено факт вчинення злочину особою, яка прирівнюється до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) встановлено факт вчинення злочину особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка припинила діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 4) встановлено факт вчинення

злочину особою, яка здійснює діяльність у сфері протидії корупції (антикорупціонером). Водночас за належністю до службових осіб на момент вчинення злочину чи на час проведення досудового розслідування можуть виникнути такі слідчі ситуації: 1) особа на момент вчинення злочину чи на час проведення досудового розслідування належить до осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особа на момент вчинення злочину чи на час проведення досудового розслідування не належить до таких суб'єктів.

Незважаючи на те, що особа злочинця у досліджуваній категорії кримінальних проваджень відома з самого початку кримінального провадження, однак особливості типових слідчих ситуацій, пов'язаних з особою злочинця, полягають у тому, що в певних випадках правоохоронці повинні діяти в межах особливих порядків кримінального провадження.

Типізація слідчих ситуацій у методиках розслідування декларування недостовірної інформації можлива з урахування *способу вчинення злочину*, у результаті чого можна виділити дві типові слідчі ситуації: 1) встановлено факт подання суб'єктом декларування недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) встановлено факт неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації.

Алгоритми дій органів досудового розслідування в ситуаціях, виділених на цій підставі включає як спільні, так і відмінні операції. Спільним є те, що у будь-якому випадку слід чітко задокументувати належність зазначених осіб до суб'єктів декларування. Водночас відмінності полягають у тому, що у разі неподання декларації слід концентрувати увагу насамперед на документі факту її відсутності в електронному реєстрі, наявності в особі можливості її подання, а також умислу на вчинення злочину саме в такий спосіб. Водночас подання до декларації завідомо неправдивих відомостей потребує зосередження зусиль правоохоронців на встановленні правдивих відомостей про об'єкти, які відображені в декларації чи не

відображені там, однак про які суб'єкт декларування повинен був обов'язково повідомити.

Типізація слідчих ситуацій з огляду на юридичну природу декларування недостовірної інформації пов'язана також з *предметом злочинного посягання*. Насамперед у певних випадках важливе значення має повнота інформації у поданні до декларації завідомо недостовірних відомостей про види майна, його розмір, інші обставини тощо. Під час розслідування подання суб'єктом декларування недостовірних відомостей у декларації виникають такі слідчі ситуації: 1) достатньо даних про різновиди майна та його вартість щодо якого було внесено завідомо недостовірні відомості; 2) недостатньо даних про різновиди майна та його вартість щодо якого було внесено завідомо недостовірні відомості. У другій ситуації слідчий повинен точно встановити різновиди майна відносно якого внесено неправдиві відомості, його вартість. Для цього він може підготувати запити для одержання інформації з певних реєстрів, здійснити тимчасовий доступ до речей і документів, призначити товарознавчу, оціночно-будівельну, оціночно-земельну чи інші експертизи.

Як правило, декларування недостовірної інформації пов'язане з попереднім учиненням злочинів, у результаті яких здобуто незаконні активи, які намагається приховати суб'єкт декларування у зв'язку з цим важливе значення має повнота інформації про *зв'язки декларування недостовірної інформації з іншими злочинами*. Виходячи з цього мають місце ситуації коли: 1) окрім декларування недостовірної інформації, є достатні відомості про вчинення й інших злочинів (вони або передують декларуванню недостовірної інформації або ж вчиняються з метою його приховування); 2) відсутні відомості про вчинення інших злочинів суб'єктом декларування, окрім декларування недостовірної інформації. У першій ситуації слідчих повинен обов'язково здійснювати досудове розслідування зазначених злочинів, пов'язаних з декларуванням недостовірної інформації. Водночас слід взяти до уваги, що декларування недостовірної інформації, як правило, використовується для прихову-

вання певного злочину, пов'язаного з незаконним збагаченням. Мають рацію вчені в тому, що нині відсутні перешкоди для недекларування незаконно здобутих активів, оскільки немає механізму їх конфіскації, якщо не доведено вчинення конкретного злочину, в результаті якого їх здобуто. Окрім того, за таких обставин декларування може бути використане для легалізації таких активів [4, с. 48].

Наступна група обставин стосується найбільш значущих обставин розслідування декларування недостовірної інформації.

На початковому етапі розпочати аналіз варто із ситуацій, що обумовлені *джерелом отримання інформації про факт декларування недостовірної інформації*. За цим критерієм найбільш логічною видається класифікація типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування декларування недостовірної інформації, запропонована Р.М. Шехавцовим. Він виділяє такі слідчі ситуації: 1) відомості про подію злочину, передбаченого ст. 366-1 КК, отримані з матеріалів повної перевірки НАЗК декларації суб'єкта декларування; 2) відомості про подію злочину, передбаченого ст. 366-1 КК, отримані в результаті виявлення та розслідування корупційних злочинів; 3) відомості про подію злочину, передбаченого ст. 366-1 КК, отримані в результаті розповсюдження через засоби масової інформації даних вивчення матеріального становища та витрат особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, їх родичів громадськими організаціями, окремими громадськими активістами, журналістами або їх звернень до правоохоронного органу [5, с. 237-239].

Однак перелік таких ситуацій видається невичерпним, оскільки відомості про подію злочину, передбаченого ст. 366-1 КК, можуть також надійти від викривачів.

За результатами вивчення практики встановлено, що джерелами інформації про декларування недостовірної інформації, є: 1) повідомлення НАЗК; 2) повідомлення (публікації) ЗМІ; 3) самостійне виявлення ознак декларування недостовірної інформації працівником правоохоронного органу (насамперед слідчим, детективом), зокрема,

шляхом інформаційно-аналітичної роботи або під час розслідування кримінальних правопорушень; 4) заяви (повідомлення) громадян, зокрема викривачів, громадських організацій; 5) матеріали інших правоохоронних органів (вони надходять, якщо підслідність не належить органам досудового розслідування, які розпочали кримінальне провадження).

У зв'язку з цим, виходячи із джерела інформації про декларування недостовірної інформації, можна виділити такі слідчі ситуації: 1) відомості про декларування недостовірної інформації отримані з повідомлення НАЗК та матеріалів повної перевірки НАЗК декларації суб'єкта декларування; 2) відомості про декларування недостовірної інформації, отримані в результаті повідомлення (публікації) ЗМІ; 3) відомості про декларування недостовірної інформації, отримані в результаті самостійного виявлення цього злочину працівником правоохоронного органу; 4) відомості про декларування недостовірної інформації отримані із заяви (повідомлення) громадян, зокрема викривачів, громадських організацій; 5) відомості про декларування недостовірної інформації, отримані із матеріалів інших правоохоронних органів (вони надходять, якщо підслідність не належить органам досудового розслідування, які розпочали кримінальне провадження).

Наприкінці початкового етапу розслідування декларування недостовірної інформації можуть скластися такі ситуації: 1) інформація про вчинення злочину підтвердилася, є достатні відомості про цей злочин, особу, яка його вчинила, інші обставини; 2) інформація про вчинення злочину підтвердилася, однак відсутні достатні відомості про цей злочин, особу, яка його вчинила, інші обставини; 3) інформація про вчинення злочину не підтвердилася.

З приводу типових криміналістичних ситуацій наступного етапу розслідування злочинів у сфері службової діяльності, то вони насамперед обумовлюються позицією, котру займає підозрюваний [3].

Важливе значення мають слідчі ситуації, що виникають залежно від *позиції підозрюваної особи*, зокрема такі: 1) особа, яка під-

озрюється у вчиненні злочину повністю визнає свою провину, щиро кається та активно сприяє розкриттю злочину (така ситуація встановлена у 82 % вивчених вироків); 2) підозрюваний визнає факт декларування недостовірної інформації, однак визнає свою вину, лише частково посилаючись на певні факти (така ситуація встановлена у 3,9 % вивчених вироків); 3) підозрюваний не визнає факт декларування недостовірної інформації та повністю заперечує свою вину (така ситуація встановлена у 14,1 % вивчених вироків). У першій та другій ситуації, які характерні в переважній більшості випадків для неподання декларації, з ним, як правило, укладається угода про визнання вини, і слідчі обмежуються, як правило його допитом, а також встановлення факту відсутності декларації в електронному реєстрі. Третя ситуація вимагає проведення максимально можливого комплексу слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій із доведення вини підозрюваного. Насамперед проводяться допити підозрюваного, свідків, призначаються необхідні експертизи, здійснюється тимчасовий доступ до речей та документів тощо.

Як на початковому, так і на наступному етапах розслідування можуть виникати ситуації, пов'язані з **протидією розслідуванню** декларування недостовірної інформації: 1) під час розслідування декларування недостовірної інформації має місце протидія розслідуванню; 2) під час розслідування декларування недостовірної інформації відсутня протидія розслідуванню.

Чого варта лише протидія розслідування декларування недостовірної інформації голови НАЗК Н. Корчак. Як повідомляють ЗМІ, родичка голови НАЗК Наталії Корчак закрила детектива НАБУ у себе вдома, коли він прийшов вручати їй повістку на допит. Поки детектив знаходився у квартирі, на місце прибула голова НАЗК Наталія Корчак разом із чоловіком та повідомила працівників НАБУ ззовні, що викликатиме на місце події ЗМІ [6].

Основні ж способи подолання такого роду протидії насамперед пов'язані й обумовлюються якісними організацією та провадженням досудового розслідування.

Тобто слід одразу розпочинати повномасштабну перевірку вхідної інформації про можливе вчинення злочину у сфері службової діяльності. Вказана перевірка не повинна бути формальною та поверхневою. Потрібно одразу передбачити весь комплекс заходів, спрямованих на виявлення та вилучення всієї слідчої картини злочину [7, с. 628-632].

Висновки. Таким чином, на підставі аналізу практики виявлення та розслідування цих злочинів, а також результатів судового розгляду відповідних справ можна сформулювати систему типових слідчих ситуацій, що складаються на початковому та наступному етапах розслідування декларування недостовірної інформації, враховують відомості як про окремі обставини цих злочинів, так і про найбільш значущі обставини їх розслідування.

Серед типових слідчих ситуацій, пов'язаних з окремими обставинами злочинної діяльності, виокремлено ті, що стосуються особи злочинця, способу вчинення злочину, предмета злочинного посягання, зв'язків декларування недостовірної інформації з іншими злочинами, а серед слідчих ситуацій, пов'язаних з найбільш значущими обставинами розслідування декларування недостовірної інформації – ті, що стосуються джерела інформації про цей злочин, позиції підозрюваного, підтвердження чи спростування факту вчинення злочину, наявності чи відсутності протидії розслідуванню.

Практична цінність наведених вище типових ситуацій розслідування декларування недостовірної інформації полягає насамперед у тому, що вони є основою розробки типових програм розслідування цього злочину, а також формування методичних рекомендацій з планування, організації та ефективного кримінального провадження за вказаною категорією злочинів.

Література

1. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. Право і безпека. 2013. №. 3. С. 110-115.
2. Осетрова О. С., Таран О. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Київ. ФОРМ-Маслаков, 2018. 142 с.

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу криміналістичних особливостей декларування недостовірної інформації з урахуванням практики виявлення та розслідування цих злочинів, а також результатів судового розгляду відповідних справ сформульовано систему типових слідчих ситуацій, що складаються на початковому та наступному етапах розслідування цього суспільно небезпечного діяння, враховують відомості як про окремі обставини цих злочинів (ті, що стосуються особи злочинця, способу вчинення злочину, предмета злочинного посягання, зв'язків декларування недостовірної інформації з іншими злочинами), так і про найбільш значущі обставини їх розслідування (ті, що стосуються джерела інформації про цей злочин, позиції підозрюваного, підтвердження чи спростування факту вчинення злочину, протидії розслідуванню). Сформульовано рекомендації з планування, організації та ефективного кримінального провадження за вказаною категорією злочинів.

Ключові слова: декларування недостовірної інформації, типова слідча ситуація, програма дій слідчого, початковий етап розслідування, наступний етап розслідування.

SUMMARY

In article on the basis of the analysis of criminalistic features declaring of unreliable information taking into account practice of identification and investigation of these crimes and also results of judicial review of the corresponding affairs is formulated the system of the standard investigative situations developing at initial and following stages of investigation of this socially dangerous act, consider data as about separate circumstances of these crimes (those concerning the person of the offender, the mode of committing the crime, the object of the criminal assault, the relations of the declarations ting false information with other crimes), and about the most significant circumstances of their investigation (those, as for sources of information on this crime, a position of the suspect, confirmation or a denial of the fact of commission of crime, counteraction to investigation). It is formulated recommendations about planning, the organization and effective criminal proceedings on specified by category of crimes.

Keywords: Declaring of unreliable information, typical investigative situation, action program of the investigator, initial stage of investigation, following stage of investigation.

3. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

4. Вознюк А., Титко А. Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2019. № 2. С. 46-62.

5. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

6. Свекруха голови НАЗК заблокувала у квартирі детектива НАБУ, який прийшов вручати їй повістку на допит. URL: <https://www.unian.ua/politics/2237421-rodichka-golovi-nazk-zakrila-u-svojij-kvartiri-detektiva-nabu-yakiy-priyshov-vruchati-jiy-povistku-na-dopit.html>

7. Пчеліна О.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. Молодий вчений. 2016. № 4 (31). С. 628-632.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕМПОРАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УГОДИ TRIPS

ОРДУЛІ Евеліна Євгеніївна - аспірантка Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4140-9027>

УДК: 347.77

В статье рассмотрены вопросы об особенностях темпоральных положений Соглашения о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности (Соглашение TRIPS) как одного из основополагающих нормативно-правовых актов ВТО. Указано на необходимость осознания существующих правовых предписаний относительно измерений времени в системе защиты прав интеллектуальной собственности для совершенствования действующего национального законодательства Украины. В контексте имеющихся в литературе классификаций темпоральных величин представлена общая характеристика измерений правового времени относительно действия Соглашения TRIPS, а также изложено авторское видение относительно состава темпорального инструментария, который используется этим международно-правовым актом. Отмечается, что каждая из приведенных темпоральных величин может выступать предметом отдельного научного исследования, а в целом они отражают особенности системы правового измерения времени, используемой в качестве элемента защиты прав интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: гармонизация законодательства, интеллектуальная собственность, темпоральные величины, сроки, правовое время, Соглашение TRIPS.

Актуальність дослідження та постановка проблеми

Гармонізація національного законодавства України про інтелектуальну власність

до вимог Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (в подальшому – Угоди TRIPS) [1] – процес складний та довготривалий. Для вирішення цього стратегічного завдання необхідне чітке всебічне уявлення про специфіку чинних міжнародних стандартів у сфері захисту прав інтелектуальної власності, що визначені системою законодавства Світової Організації Торгівлі (надалі – СОТ). Однією зі сторін розуміння особливостей Угоди TRIPS, як одного з основоположних нормативно-правових актів СОТ, виступає детальна характеристика її темпоральних положень, необхідність усвідомлення існуючих правових приписів щодо вимірів часу в системі захисту прав інтелектуальної власності (наприклад, строків захисту прав інтелектуальної власності, періоду використання торгового знака, дати подання заявки на отримання патенту тощо). Це зумовлює актуальність даного питання як для удосконалення чинного національного законодавства й розвитку правової науки, так і для практики правозастосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У спеціальній літературі проблемам темпоральних величин у праві присвячені чисельні публікації, які відбивають переважну більшість напрямів юридичної науки. Цим питанням приділили увагу такі науковці, як Вахонєва Т.М., Горшенєв В.М., Гоц-Яковлева О.В., Дзера О.В., Заїка С.О., Ігна-

тенко В.М., Комаров В.В., Луць В.В., Мазур О.С., Маковій В.П., Маріц Д.О., Навроцька Ю.В., Сакара Н.Ю., Спасібо-Фатєєва І.В., Ташьян Р.І., Шовкова О.В., Хашівська Н.В. та ін. При цьому, у своїй більшості, конструювалися теоретичні визначення та здійснювалися співставлення конкретних темпоральних категорій, висвітлювалися їх роль та місце в правовому регулюванні відповідних суспільних відносин, окреслювалися напрями темпоральної дії нормативно-правових актів, досліджувалися особливості обчислення конкретних строків, наводилися їх авторські класифікації, а також розглядалися терміни виникнення конкретних юридичних прав та обов'язків тощо.

Окремі питання правового регулювання дії строків захисту прав інтелектуальної власності досліджувалися Гордейчуком В.В. [2], особливості визначення моменту виникнення прав інтелектуальної власності на раціоналізаторські пропозиції розглядалися Іващенко В.А. [3], при визначенні поняття інтелектуальної власності Волков С.С. вказував на законодавчо визначений строк як на її ознаку [4, 5]. Можна навести й інші приклади висвітлення в літературі питань про виміри часу в системі захисту прав інтелектуальної власності. Проте комплексно проблема темпоральних величин стосовно Угоди TRIPS до цього часу не досліджувалася.

Метою цієї статті є висвітлення специфіки притаманних Угоді TRIPS темпоральних положень, а також здійснення на основі їх аналізу класифікації часових величин як елементів системи захисту прав інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу

Для сучасної правової науки властиве розуміння тісного взаємозв'язку права та часу. Недарма в літературі обґрунтовано наголошується, що право як система правових норм та інших соціальних регуляторів і суспільні відносини, що ними регулюються, являють собою об'єктивні реальності, які існують у часі. Крім того, як слушно підкреслює В.В. Луць, часові поняття, насамперед строк та термін, відіграють важливу методо-

логічну функцію не лише в цивільному, але й в інших галузях приватного права [5].

У цьому контексті є прийнятною точка зору Маріц Д.О. про те, що цивільне право відіграє надзвичайно важливу роль у захисті інтересів громадян і суспільства в цілому. Стратегічна лінія на нормалізацію становища в Україні визначає необхідність повніше враховувати фактор часу в господарській діяльності й при вирішенні соціальних проблем [6]. Все це, беззаперечно, стосується й проблем правового регулювання прав інтелектуальної власності.

Наведені в наукових роботах темпоральні характеристики, що пов'язані з узагальненням ролі права в системі соціальних норм, окреслення часових меж правомірних й протиправних діянь, здійснений аналіз дії норм права у часі в межах загальнотеоретичних та галузевих наукових досліджень, особливо досвід вивчення таких правових конструкцій, як «строк», «давність» тощо, на що вказує Догадайло О.Ю. [7, 5-6], виступають методологічним підґрунтям вирішення поставленого завдання щодо висвітлення специфіки притаманних Угоді TRIPS темпоральних положень.

Проте, не дивлячись на усвідомлення науковою спільнотою важливості для правової науки та правозастосування темпоральних величин, останні все ще залишаються предметом дискусії. Тому зрозумілою є позиція Гоц-Яковлевої О.В., згідно з якою, в юридичній літературі не існує однозначного визначення поняття строк [8, 47]. На цю особливість звертають увагу й інші фахівці. Зокрема, Кожухар О.С. вказує на відсутність єдиної точки зору щодо поняття строку чи терміну, а також їхньої правової природи. Вони, зазвичай, розглядаються як юридичний факт або один з елементів фактичного складу, з яким право пов'язує настання певних правових наслідків [9]. Такий підхід частково відбиває погляди Горшеньова В.М., який писав, що на загально-теоретичному рівні строки розглядаються як нетипові нормативні приписи, які разом із презумпціями, преюдиціями, фікціями, юридичними конструкціями та звичайними правовими нормами входять до системи права, надаючи їй гнучкості та динамізму у

врегулюванні відносин, що виникають у різних сферах суспільного буття [10, 116].

Це є важливим з огляду на таку притаманну, з точки зору Нестерцової-Собакарь О.В., Аксютіної А.В. та інших фахівців, праву інтелектуальної власності ознаку, як строковість, оскільки воно припиняється з перебігом певного строку, після чого об'єкт права інтелектуальної власності стає суспільним надбанням. Відповідно до ЦК України, зокрема дія авторського права на твір відбувається протягом життя автора та 70 років після його смерті, право на винаходи – 20 років, корисні моделі – 10, право на промислові зразки – 15 років, право на торговельні марки – 10 років від дати подання заявки на отримання патенту (за умови щорічної сплати реєстраційного збору для підтримання чинності патенту або свідоцтва) [11, 18].

Викладене вище додатково підкреслює актуальність і необхідність з'ясування ролі темпоральних величин для правового регулювання інтелектуальної власності й визначає цей напрям наукової роботи як значущий та один з пріоритетних при вирішенні проблеми імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство України. У цьому контексті Угода TRIPS відрізняється широким спектром темпорального інструментарію, що не обмежується категорією «строк захисту», а охоплює різні прояви правового часу, які потребують свого виокремлення, класифікації та усвідомлення функціональних особливостей.

У юридичній літературі неодноразово здійснювалися спроби диференціації правового часу за різними критеріями. Детальну класифікацію та виокремлення характерних рис правового часу запропонував Маковій В.П. [12, 604-606], розгорнутий аналіз поглядів щодо різновидів часового виміру у праві здійснила Маріц Д.О. [13], розглянула різні класифікації строків та їх основні особливості Євтих Р.А. [14], навів своє бачення поділу строків здійснення цивільних прав, зокрема у сфері інтелектуальної власності, Микитин В.І. [15] Через різні підстави поділяють темпоральні величини й інші науковці.

Наприклад, Габдуалієв М.Т. пропонує умовний поділ строків задля обчислення тих чи інших юридичних фактів на дві гру-

пи: 1) строки дії нормативних актів у часі; 2) строки, упродовж яких суб'єкт права повинен здійснити ті чи інші дії або утриматися від їх здійснення [16, 16]. Як убачається, запропонована класифікація не є складною для її усвідомлення та за своєю суттю враховує традиційні підходи загальної теорії права Проте вона є показовою стосовно орієнтації на певні напрями застосування темпральних величин, які мають вагомим значення для визначення особливостей механізму захисту прав інтелектуальної власності, що запроваджується Угодою TRIPS. З одного боку, такий поділ виокремлює часові вимірники стосовно дії самого нормативного акту, а з іншого – вказує на застосування темпоральних величин при конструюванні відповідних правових приписів стосовно суспільних відносин, які регулюються цим актом.

На важливість диференціації проявів правового часу за першим з критеріїв звертає Сігалов К.Е., який зазначає, що проблема дії нормативних актів й інших джерел права у часі є, з одного боку, досить складним й остаточно не врегульованим явищем, а з іншого, – доволі банальним, найдетальніше описаним у навчальній та науковій літературі, тобто вже хрестоматійним. Важливими, на його погляд, є наступні фактори: початок дії нормативного акту, його тривалість, тобто час закінчення, а також можливість зворотньої дії [17].

З огляду на таку позицію убачається можливим у першій групі темпоральних величин відносно Угоди TRIPS виокремити строки та терміни її дії у часі (момент набрання чинності, дата введення в дію змін та доповнень до неї, можливість зворотньої дії угоди в часі, застосування особливих правил переходного періоду тощо). Висвітлення таких положень необхідно розпочати з того, що за наслідками Уругвайського раунду переговорів ГАТТ 15 квітня 1994 року в Маракеші було затверджено Угоду про заснування Світової організації торгівлі (у подальшому – Угода СОТ), додатком ІС до цього міжнародно-правового акту є Угода TRIPS, яка визначає права та обов'язки членів СОТ у галузі захисту інтелектуальної власності [18].

Угода СОР вступила в дію 1 січня 1995 року. Ця дата є важливою для усвідомлення питання про дію в часі Угоди TRIPS, оскільки згідно з нею ст. 65 набрання чинності обома актами є взаємопов'язаним. Мова йде про те, що жодний з членів не зобов'язаний застосовувати положення цієї Угоди до набрання чинності Угодою СОР [1].

До того ж, відповідно до п. 2 та 3 ст. 65 Угоди TRIPS [1] передбачена можливість відтермінування її дії на 4 роки для країн, що розвиваються чи перебувають у процесі переходу від планово-централізованої до ринкової вільно-підприємницької економіки, проводять структурні реформи в системі інтелектуальної власності та стикаються з особливими проблемами у підготовці та впровадженні законодавства та регулювання щодо прав інтелектуальної власності. Додатковий 5-ти річний період відстрочки передбачений п. 4 ст. 65 Угоди TRIPS [1] для країн, що розвиваються стосовно застосування положень по запатентованих виробках.

Для України дія Угоди TRIPS у часі нерозривно пов'язана з прийняттям закону України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10.04.2008 р. № 250-VI [19], у зв'язку з чим Україна приєдналася до Маракеської Угоди про заснування СОР, невід'ємними частинами якої є угоди та пов'язані з ними правові документи, включені до її додатків. Однією з таких угод є Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), яка є чинною для України з 16 травня 2008 р. [20]. Такий стан речей цілком відповідає положенням ст. 24 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів від 1969 р., яка визначає, що договір набирає чинності в порядку і в дату, передбачену в самому договорі або погодженні між державами, які брали участь у переговорах [21].

Іншим важливим моментом, який відбиває особливості темпоральних положень Угоди TRIPS, є вчинення 6 грудня 2005 року у м. Женева Протоколу про внесення змін до Угоди ТРИПС, який набрав чинності для України 23.01.2017 р. відповідно до пункту 3 ст. X Угоди СОР [22]. У данному

випадку чітко прослідковується специфіка процедур як внесення змін до конкретної міжнародної угоди, так і набрання ними чинності стосовно окремих учасників. Тобто цей приклад вказує на момент прийняття змін до Угоди TRIPS дати, з якої вони вступають у дію, а також час набуття чинності для конкретного суб'єкта – України.

Оскільки в самій Угоді TRIPS відсутні положення щодо припинення чи зупинення її дії, то вирішення таких питань для будь-якого з її членів буде визначатися через інші акти міжнародного права та відповідного національного законодавства. Часові межі дії для нашої держави розглядуваного акту міжнародного права буде визначатися, крім Розділу 3 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів від 1969 р. [21], також положеннями Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV [23], згідно зі ст. 1 якого припинення дії визначається як втрата міжнародним договором своєї сили за умов, визначених самим міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін (денонсація, вихід з договору). При цьому зупинення дії є перервою дії міжнародного договору протягом певного проміжку часу.

Стосовно другої групи виокремлених Габдуалієвим М.Т. темпоральних величин відносно Угоди TRIPS необхідно зробити застереження про те, що вказані строки за призначенням не можна обмежувати та пов'язувати виключно з дією або бездіяльністю суб'єктів права. Функціональність цього кола юридичних фактів значно ширша, на що правильно звертається увага в літературі.

Наприклад, як слушно вказує Комаров В.В., у механізмі правової регламентації судочинства процесуальні строки мають правоутворююче та преклюзивне значення для суб'єктивних процесуальних прав і обов'язків та впливають на динаміку цивільного процесу [24, 158]. Тобто проектуючи таку точку зору на питання висвітлення темпоральних особливостей Угоди TRIPS, позиція Габдуалієва М.Т. убачається занадто звуженою, зорієнтованою на сприйняття проявів правового часу за їх призначенням

лише як відбиття можливих чи необхідних дій учасників відповідних правовідносин.

Проте в літературі позначені й інші, більш зважені підходи. Наприклад, Зюзін А.Є. вважає, що з категорією часу пов'язані правовідносини, виникнення яких зумовлено юридичним фактом – дією чи подією, що відбувається в певний момент або період часу. Ним виокремлюються юридичні факти-дії, юридичні факти-події та юридичні факти-стани. Врешті-решт за його висновками строки є відповідним чином встановленими часовими проміжками, моментами початку, зупинення, відновлення й закінчення перебігу яких є юридичними фактами, що спричиняють, змінюють або припиняють юридичні стани суб'єктів права [25].

Схожу думку висловлює Маковій В.П., який звертає увагу на те, що у площині права інтелектуальної власності часові величини можуть бути розглянуті в розрізі наступних етапів існування суб'єктивного права інтелектуальної власності: 1) виникнення; 2) здійснення; 3) припинення [12].

Тобто конструкційна спроможність для правотворення та правозастосування темпоральних величин значно ширша, ніж у висловленій Габдуалієвим М.Т. точці зору. Наочним прикладом, що підтверджує правильність поглядів Маковія В.П. може служити ст. 12 Угоди TRIPS [1], яка визначає строк захисту творів (крім фотографічного твору або твору прикладного мистецтва). Зокрема, визначено, що у випадку, коли такий строк обчислюється на основі, іншій ніж тривалість життя фізичної особи, такий строк повинен бути не менший ніж 50 років від кінця календарного року дозволеної публікації, або у разі, якщо такої дозволеної публікації протягом 50 років від часу створення цього твору не було, то 50 років від закінчення календарного року створення такого твору.

У даному випадку ми бачимо приклад визначення початку відліку часу та його тривалості. Крім того, наведене положення вказує на відповідний юридичний факт-стан, а саме – строк захисту творів. Додатково наголосимо, що час створення твору та публікація можуть розглядатися як юридичні факти-дії, а тривалість життя фізичної

особи – орієнтує на юридичний факт-подію, як ймовірну дату смерті особи.

Наостанок, з огляду на виокремлення серед строків юридичних фактів-станів, а конкретніше – строків захисту інтелектуальної власності убачається важливим хоча б оглядово окреслити темпоральний інструментарій, що використовується для цього Угодою TRIPS [1], у якій застосовуються:

1. Чітко визначені відрізки часу, що виражені в абсолютних одиницях (50 років (ст. 12), 20 років (ст. 14), трирічний період (ст. 15), 20 робочих днів або 31 календарний день (ст. 50) тощо).

2. Відсутність обмежувальних критеріїв щодо строку захисту (реєстрація торгового знака може поновлюватися необмежено – ст. 18).

3. Запровадження необхідності здійснення певних дій протягом безперервного періоду часу (наприклад, тривалістю щонайменше 3 роки – ст. 19).

4. Встановлення правил визначення дати, з якою безпосередньо пов'язуються обов'язки суб'єктів (наприклад, в день заповнення заяви або в день подання заяви – ст. 29).

5. Обмеження часу використання об'єктів права інтелектуальної власності (тривалість такого використання повинна обмежуватися цілями, для яких воно було дозволене – ст. 31).

6. Оціночні темпоральні категорії (швидкі заходи, безпідставні часові обмеження, невинуваті затримки – ст. 41; своєчасне повідомлення – ст. 42; прийнятний період – ст.ст. 43, 53; негайно – ст. 54).

7. Визначення особливого періоду часу, з яким пов'язуються відповідні юридичні наслідки (час війни або умови інших надзвичайних ситуацій в міжнародних відносинах – ст. 54).

Наведені темпоральні інструменти мають свою специфіку, яка в даному разі не може бути розкритою через обмеженість обсягу даної статті, але вони мають стати дороговказом для майбутніх наукових пошуків та дискусій у контексті потреб удосконалення чинного національного законодавства про право інтелектуальної власності.

Висновки

Чітке всебічне уявлення про специфіку чинних міжнародних стандартів у сфері захисту прав інтелектуальної власності неможливе без усвідомлення темпоральних положень Угоди TRIPS, як одного з основоположних нормативно-правових актів СОТ. Кожна з наведених темпоральних величин може стати предметом окремого наукового дослідження, а в цілому вони відбивають специфічну систему виміру правового часу, яка використана як елемент запровадженого цим актом міжнародного права механізму захисту прав інтелектуальної власності.

Література

1. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018/.
2. Гордейчук В. В. Дострокове припинення реєстрації торговельної марки на підставі її невикористання за законодавством України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6. Т. 1. С. 70 – 74.
3. Іващенко В.А. Правові проблеми реалізації прав на раціоналізаторські пропозиції в Україні. *Форум права*. 2012. № 1.- С. 371-374.
4. Волков С.С. Нові підходи до визначення та охорони інтелектуальної власності. Автореф. ...канд. юрид. наук. К.: Київськ. національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2011. 21 с.
5. Луць В.В. Правова сутність та методологічна роль строків (термінів) у цивільному праві. *Матеріали конференції SPIC-2011*. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1888.pdf>.
6. Маріц Д.О. Загальна характеристика строків (термінів) та їх класифікація. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/17.pdf>.
7. Догадайло Е.Ю. *Время и право: теоретико-правовое исследование*. Автореф. ...докт. юрид. наук. М.: ФГБОУВПО РАНХГСПРФ. 2013. 55 с.
8. Гоц-Яковлева О. В. Строки у праві соціального забезпечення України. *Наукові записки ХЕПУ*. 2018. № 1(20). С. 46-49.
9. Кожухар О.С. Порядок визначення строків у сімейному праві України.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/24062/1/6-9.pdf>.

10. Горшенев В.М. Нетипичные правовые предписания. *Советское государство и право*. 1978. № 3. С. 113–118.
11. Аксютіна А.В., Нестерцова-Собакарь О.В., Тропін В.В. та ін. *Інтелектуальна власність: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / За заг ред канд. юрид. наук, доц. Нестерцової-Собакарь О.В. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 140 с.*
12. Маковій В. П. Систематизація темпоральних величин у праві інтелектуальної власності // *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: 19 трав. 2017 р.: у 2 т. Т. 2 / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.", Півд. регіон. центр НАПрН України ; [відп. ред. Г. О. Ульянова]. Одеса. Гельветика. 2017. 846 с.
13. Маріц Д.О. Преклюзивні строки в цивільному праві // *Держава та регіони*. Сер.: Право. 2013. № 3. С. 67-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2013_3_14.
14. Евтых Р.А. Понятие и значение сроков в гражданском праве. *Научный журнал КубГАУ*. Краснодар. 2015. №106 (02). URL: <http://ej.kubagro.ru/2015/02/pdf/053.pdf>.
15. Микитин В. До питання про строки чинності майнових прав інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 1. С. 8-15.
16. Габдуалиев М.Т. К вопросу об исчислении сроков в праве: постановка проблемы. *Вестник Института законодательства Республики Казахстан*. 2012. № 1 (25). С. 16-18.
17. Сигалов К.Е. Временной фактор права. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vremennoy-faktor-prava>.
18. Основные соглашения ВТО. URL: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/109724>.
19. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 23. Ст. 213.
20. Про набрання чинності Протоколом про вступ України до Світової організації торгівлі та Угоду ТРІПС. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 13.10.2008 р. № 01-8/620. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_620600-08.

21. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1986. № 17. Ст. 343.

22. Про прийняття Протоколу про внесення змін до Угоди ТРІПС: Закон України від 3 лютого 2016 року № 981-VIII // *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 12. Ст. 133.

23. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

24. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В.Комаров, К.В. Гусаров, Н.Ю. Сакара та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право. 2016. – 848 с.

25. Зюзин А.Е. Соотношение сроков и юридических фактов в административном праве. *Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса*. 2010. № 1. С. 28-32.

List of references

1. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoyi vlasnosti. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018/.

2. Hordeychuk V.V. Dostrokovye prupunennya reestratsiy torhovelnoi maroky na pidstavi ii nevukonannya za zakonodavstvom Ukrayiny. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2017. № 6. Т. 1. С. 70 – 74.

3. Ivashchenko V.A. Pravovi problemy realizatsiyi prav na ratsionalizatorski propozytsiyi v Ukrayini. *Forum prava*. 2012. № 1. С. 371-374.

4. Volkov S.S. Novi pidkhody do vyznachennya ta okhorony intelektualnoyi vlasnosti. *Avtoref. kand. yuryd. nauk. K.: Kyivsk. natsionalnyy un-t im. Tarasa Shevchenka*. 2011. 21 с.

5. Luts V.V. Pravova sutnist ta metodolohichna rol strokiv (terminiv) u tsyvilnomu pravi. *Materialy konferentsiyi SPIC-2011*. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1888.pdf>.

6. Marits D.O. Zahalna kharakterystyka strokiv (terminiv) ta yikh klasyfikatsiya. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/17.pdf>.

7. Dogadaylo Ye.YU. Vremya i pravo: teoretiko-pravovoye issledovaniye. *Avtoref. ...dokt. yurid. nauk. M.: FGBOUVPO RANKHGSPRF*. 2013. 55 с.

8. Hots-Yakovlyeva O.V. Stroky u pravi sotsialnoho zabezpechennya Ukrayiny. *Naukovi zapysky KHEPU*. 2018. № 1(20). С. 46-49.

9. Kozhukhar O.S. Poryadok vyznachennya strokiv u simeynomu pravi Ukrayiny.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/24062/1/6-9.pdf>.

10. Gorshenev V.M. Netipichnyye pravovyye predpisaniya. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo*. 1978. № 3. С. 113–118.

11. Aksyutina A.V., Nestertsova-Sobakar O.V., Tropin V.V. ta in. *Intelektualna vlasnist: navch. posibnyk [dlya stud. vyshch. navch. zakl.] / Za zah red kand. yuryd. nauk, dots. Nestertsovoyi-Sobakar O.V. – Dnipro: Dni-prop. derzh. un-t vnutr. sprav*, 2017. – 140 с.

12. Makoviy V. P. Systematyzatsiya temporalnykh velychyn u pravi intelektualnoyi vlasnosti // *Tradyttsiyi ta novatsiyi yurydychnoyi nauky: mynule, suchasnist, maybutnye : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: 19 trav. 2017 r.: u 2 t. T. 2 / M-vo osvity i nauky Ukrayiny, Nats. un-t "Odes. yuryd. akad."*, Pivd. rehion. tsentr NAPrN Ukrayiny ; [vidp. red. H. O. Ulyanova]. Odesa. Helvetyka. 2017. 846 с.

13. Marits D. O. Preklyuzyvni stroky v tsyvilnomu pravi / D. O. Marits // *Derzhava ta rehiony*. Ser.: Pravo. 2013. № 3. С. 67-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drpf_2013_3_14.

14. Yevtykh R.A. Ponyatiye i znacheniye srokov v grazhdanskom prave. *Nauchnyy zhurnal KubGAU. Krasnodar*. 2015. №106(02). URL: <http://ej.kubagro.ru/2015/02/pdf/053.pdf>.

15. Mykytyn V. Do pytannya pro stroky chynnosti maynovykh prav intelektualnoyi vlasnosti. *Teoriya i praktyka intelektualnoyi vlasnosti*. 2013. № 1. С. 8-15.

16. Gabdualiyev M.T. K voprosu ob ischislenii srokov v prave: postanovka problemy. *Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazakhstan*. 2012. № 1 (25). С. 16-18.

17. Sigalov K.Ye. Vremennoy faktor prava. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vremennoy-faktor-prava>.

18. Osnovnyye soglasheniya VTO. URL: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/109724>.

19. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2008. № 23. Ст. 213.

20. Pro nabrannya chynnosti Protokolom pro vstup Ukrayiny do Svitovoyi orhanizatsiyi torhivli ta Uhodu TRIPS. *Informatsiyyny lyst Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrayiny vid 13.10.2008 p. № 01-8/620*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_620600-08.

21. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayinskoyi RSR*. 1986. № 17. Ст. 343.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті питання про особливості темпоральних положень Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угоди TRIPS) як одного з основоположних нормативно-правових актів СОТ. Вказано на необхідність усвідомлення існуючих правових принципів щодо вимірів часу в системі захисту прав інтелектуальної власності для удосконалення чинного національного законодавства України. У контексті наявних у літературі класифікацій темпоральних величин надана загальна характеристика вимірів правового часу щодо дії Угоди TRIPS, а також викладене авторське бачення стосовно складу темпорального інструментарію, що використовується цим міжнародно-правовим актом. Наголошується, що кожна з наведених темпоральних величин може стати предметом окремого наукового дослідження, а в цілому вони відбивають особливості системи виміру правового часу, яка використана як елемент захисту прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: гармонізація законодавства, інтелектуальна власність, темпоральні величини, строки, правовий час, Угода TRIPS.

22. Pro pryynyattya Protokolu pro vnesennya zmin do Uhody TRIPS: Zakon Ukrainy vid 3 lyutoho 2016 roku № 981-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2016. № 12. Ст. 133.

23. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 50. Ст. 540.

24. Tsyvilne sudochynstvo Ukrainy: osnovni zasady ta instytuty: monohrafiya / V.V.Komarov, K.V. Husarov, N.YU. Sakara ta in.; za red. V.V. Komarova. KH.: Pravo. 2016. – 848 с.

25. Zyuzin A.Ye. Sootnosheniye srokov i yuridicheskikh faktov v administrativnom prave. *Vestnik assotsiatsii vuzov turizma i servisa*. 2010. № 1. – С. 28-32.

SUMMARY

The article discusses the features of the temporal positions of the Agreement on trade-related aspects of intellectual property rights (TRIPS agreement), as one of the fundamental legal acts of the WTO. It is indicated that the harmonization of national legislation of Ukraine on intellectual property of existing international standards predetermines the need to understand the existing legal regulations on the measurement of time in the system of protection of intellectual property rights (for example, the terms of protection of intellectual property rights, the period of use of a trademark, the date of filing a patent application, etc.).

The author's vision of the state of the latest publications on the problems of temporal quantities, which reflect the vast majority of areas of legal science, is presented. Special attention is paid to the generalization of the results of scientific research on the legal regulation of the terms of protection of intellectual property rights, especially the definition of the moment of occurrence of intellectual property rights to some intellectual property objects, etc. The emphasis is placed on the fact that despite the awareness of the scientific community of the importance for the legal science and law enforcement of temporal quantities, the latter are still the subject of discussion. The absence of a comprehensive study of the problem of time measurements in relation to the TRIPS agreement is indicated.

In the context of the classifications of temporal quantities available in the literature, a general characteristic of the legal time measurements with respect to the TRIPS Agreement is provided, as well as the author's vision regarding the composition of temporal instruments that is used by this international legal act. It is noted that each of the above temporal values can be the subject of a separate scientific study, and in General they reflect the features of the system of legal measurement of time, which is used as an element of protection of intellectual property rights. The need to understand the existing legal regulations on the measurement of time in the system of protection of intellectual property rights to improve the current national legislation of Ukraine.

Keywords: harmonization of legislation, intellectual property, temporal values, terms, legal time, TRIPS Agreement.

ПСИХОЛОГІЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ АРБІТРАЖНИМ КЕРУЮЧИМ

ЗАБРОДІН Олександр Михайлович - арбітражний керуючий, адвокат

УДК 346.24

В статті розглянуті психологічні особливості прийняття рішень арбітражним керуючим, здійснена класифікація рішень, приймаємих арбітражним керуючим, розглянуті конкретні конфліктні ситуації, що виникають в практичній діяльності арбітражного керуючого, а також висказана точка зору про морально – етичні та ділові якості, якими, на думку автора, повинен бути наділений арбітражний керуючий.

Ключові слова: арбітражний керуючий, психологія, конфлікт, незалежність арбітражного керуючого.

Актуальність дослідження

Одним із проблемних секторів української економіки є інститут банкрутства. Незважаючи на те, що конкурсний процес є достатньо врегульованим, однак, у ході процедури банкрутства виникає значна кількість проблемних питань, які відповідно до законодавства покликаний вирішити арбітражний керуючий. Арбітражний керуючий виступає ключовою фігурою в арбітражному процесі. На нього покладеться ряд обов'язків, пов'язаних із діяльністю боржника, взаємовідносинами з кредиторами та уповноваженими органами. Такими обов'язками арбітражний керуючий наділений в силу того, що від його дій залежить економічна ефективність процедури банкрутства. І, як наслідок, відпові-

дальність арбітражного керуючого за прийняті рішення також є високою.

Постановка проблеми

Нормативні, економічні та соціальні умови діяльності характеризуються складністю, суперечливістю, невизначеністю та мінливістю.

Результатом наукового аналізу умов і обмежень діяльності арбітражного керуючого став перелік основних «протиріч», у рамках яких здійснюється діяльність:

1. Діяльність арбітражного керуючого має надзвичайно велику соціальну значимість, при цьому арбітражний керуючий часто стає інструментом для досягнення цілей, несумісних з інтересами суспільства. Можливості, надані законодавством про банкрутство, часто використовуються різними структурами як дієвий спосіб перерозподілу власності. Принципово важливим у діяльності арбітражного керуючого є приналежність до тієї чи іншої групи, яка має певні інтереси.

2. Арбітражний керуючий за законом повинен відстоювати інтереси практично всіх сторін, що беруть участь в процесі, при цьому до нього сформоване негативне відношення. Для всіх сторін (трудового колективу, керівництва підприємства, адміністрації міста, району, криміналу та ін.) він становить потенційну загрозу.

3. Арбітражний керуючий є самозайнятою особою, що провадить незалежну професійну діяльність. До набрання чинності

новою редакцією Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (до 19.01.2013) арбітражний керуючий здійснював свою діяльність як фізична особа – підприємець, що несумісне з практикою ведення значних, резонансних справ. Арбітражний керуючий соціально незахищений.

4. Згідно з чинним законодавством, арбітражний керуючий, перш за все, повинен відстоювати інтереси кредиторів. При цьому, тривалий час будучи, по суті, підприємцем, він змушений відстоювати власні інтереси, які можуть не збігатися з інтересами інших суб'єктів. Перехід арбітражного керуючого від діяльності фізичної особи – підприємця до діяльності особи, що здійснює незалежну професійну діяльність, не завжди супроводжується трансформацією свідомості арбітражного керуючого, оскільки через низку причин далеко не завжди арбітражний керуючий має можливість повністю та вчасно отримати належну йому за законом грошову винагороду.

5. Існує законодавчо жорстко заданий алгоритм дій і зафіксовані вимоги, яким арбітражний керуючий повинен відповідати у своїй діяльності, при цьому законодавча база недосконала, суперечлива і не завжди дозволяє керуючому ефективно виконувати свої функції. Арбітражний керуючий змушений порушувати (або обходити) положення чинного законодавства для досягнення суспільно значущих результатів.

6. Арбітражний керуючий завжди працює в умовах нестачі основних ресурсів і відсутності їх джерела, які особливо необхідні для подолання кризи: часу, фінансових ресурсів, кваліфікованих співробітників і ін.

7. Арбітражний керуючий повинен після завершення роботи на підприємстві його залишати і переходити на інший об'єкт на шкоду стійкій роботі відновленого підприємства. Залишаючись на відновленому підприємстві керівником, арбітражний керуючий фактично йде з професії.

8. Законодавчо закріплена необхідність розробки плану санації, які практично не можливо погодити та змінити з урахуванням мінливої обстановки, бюрократичного мислення органів управління державними підприємствами та банківських структур.

9. Діяльність арбітражного керуючого надзвичайно складна, але система підготовки не дає необхідних знань і навичок. Арбітражні керуючі змушені вчитися на власному досвіді, роблячи помилки, ціна яким може бути дуже висока. Існуюча система підготовки та контролю за діяльністю арбітражних керуючих не сприяє обміну досвідом та професійному спілкуванню.

Крім того, прийняття значимих рішень залежить і від психотипу самого арбітражного керуючого. Оскільки в діяльності арбітражного керуючого існують елементи як роботи керівника на підприємстві, так і підприємництва, серед арбітражних керуючих є представники керівників у традиційному розумінні (за внутрішнім складом, самовідчуття, і, перш за все, особливостями діяльності), так і люди з яскраво вираженою підприємницькою спрямованістю [1, 2].

Метою дослідження є необхідність виявлення та аналізу психологічних проблем прийняття рішення арбітражним керуючим як окремою професійною одиницею.

Аналіз останніх досліджень

Окремими аспектами дослідження правового статусу арбітражного керуючого займалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед них можна виділити: Полуєтова М., Рябцеву Я. Г., Афанасьєва Р. Г., Полякова Б. М., Джуль В. В., Федоренко Н. В., Пархоменко П. Н., Сміяна Л. С., Бакуменко Н., Каймакову М. В. та інших [3].

Досить ґрунтовними є дослідження цієї теми у сфері психології. Російським науковцем Паршином М.В. у своїй кандидатській роботі «Психологічний зміст діяльності арбітражного керуючого» на основі загальнопсихологічної теорії діяльності та особистості (Б.Г. Ананьєв, А.Н. Леонтєв, Б.Ф. Ломов, С.А. Рубінштейн, Л.С. Вигоцький та ін.); концепції

образу світу професіонала (Е.А. Клімов, Е.Ю. Артемьєва, Ю.К. Стрелков); у теорії поля К. Левіна виділено та описано суттєві умови діяльності арбітражного керуючого, розроблено інструментарій аналізу психологічного змісту діяльності арбітражного керуючого, проаналізовано та описано психологічну структуру професійних завдань арбітражного керуючого, описано психологічні особливості ситуацій арбітражного управління, характер дій в них суб'єкта, проаналізовано надситуативні регулятори діяльності арбітражного керуючого, особливості суб'єкта професійної діяльності. Практично привабливим для досліджень у сфері юриспруденції щодо психологічних критеріїв прийняття рішень арбітражним керуючим виступає надзвичайно широкий емпіричний матеріал, зібраний зазначеним науковцем, у тому числі, і результати соціологічних опитувань арбітражних керуючих. За допомогою отриманих даних сформована структура ціннісних орієнтацій окремих класів арбітражних керуючих, сформульованих у процесі експертного групового інтерв'ю з діючими досвідченими арбітражними керуючими. Були виділені наступні типи арбітражних керуючих: «випадковий», «вовк-одинак», «бізнесмен», «ширма» або «ставленик», «правильний». Підставою для розрізнення типів повинні бути цінності, які є провідними у кожного фахівця. [1].

Виклад основного матеріалу

Банкрутство – це хворобливий і конфліктний процес. Конфлікти різних інтересів починаються з моменту подачі до господарського суду заяви про визнання господарюючого суб'єкта банкрутом і отримують свій подальший розвиток на стадії призначення арбітражного керуючого, оскільки кожна група кредиторів бажає бачити в якості арбітражного керуючого саме свого кандидата.

Факт призначення арбітражного керуючого завдяки впливу будь-якого кредитора або групи кредиторів зовсім не означає подальшої підтримки дій арбітражного керуючого. Оскільки гострота конфлікту прямо пропорційна розміру і лік-

відності активів підприємства-боржника, принциповість арбітражного керуючого, його бажання слідувати букві закону можуть не зустріти належного розуміння [3; 4].

Частина 1 статті 99 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлює, що під час здійснення своїх повноважень арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) є незалежним [2].

Принцип незалежності арбітражного керуючого означає недопустимість незаконного втручання у діяльність арбітражного керуючого контролюючих, правоохоронних органів, органів державної влади, місцевого самоврядування, окремих фізичних або юридичних осіб.

Однак, з огляду на конфліктність самої процедури банкрутства та оціночність, а в деяких аспектах – суперечливість та невизначеність самого законодавства у сфері банкрутства на практиці арбітражний керуючий зазнає постійних втручань та утисків своєї діяльності.

Наприклад, з метою погашення заборгованості по виплаті заробітної плати на державному підприємстві, що знаходиться у процедурі банкрутства, утворюється комісія з погашення такої заборгованості при облдержадміністрації за головуванням губернатора, на якій кожен чиновник знає, як вивести підприємство зі стану неплатоспроможності, надає вказівки арбітражному керуючому щодо його подальших дій, протокольним рішенням зобов'язують арбітражного керуючого виконати заходи, які чиновники ОДА вважають найбільш доцільними, встановлюють строки виконання таких заходів та строки звітування перед комісією.

І це, незважаючи на те, що арбітражний керуючий за законодавством не підпорядковується обласній державній адміністрації чи іншим органам державної влади або місцевого самоврядування, звітує про свою діяльність лише перед господарським судом та у певних випадках надає пояснення з питань своєї діяльності лише під час проведення планових та позапла-

нових перевірок, організованих органом з питань банкрутства.

А якщо до складу цієї комісії входить начальник обласного відділу з питань банкрутства, він, враховуючи авторитет губернатора та керуючись принципом «а якщо з мене питають», «з кулеметом», відкриває позапланову перевірку та знає завідомо, що йому написати в акті перевірки та як звинуватити арбітражного керуючого [5].

Або прокурор області, який також залучений до складу такої комісії, вносить відомості до ЄДР досудових розслідувань та розпочинає слідчі дії щодо арбітражного керуючого.

Наведений приклад є лише одним із низки прикладів зловживання владою та службовим становищем, вчиненого за змовою групою осіб.

Очевидно, що за таких обставин встановлений статтею 99 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» принцип незалежності арбітражного керуючого стає декларативним, а порушення цього принципу призводить до колосального психологічного тиску на арбітражного керуючого та його професійного виснаження, відсутності соціальної мотивації виконувати свої повноваження.

Протиправні дії суб'єктів владних повноважень відносно арбітражного керуючого призводять до необхідності адекватних заходів реагування з боку арбітражного керуючого на подібні дії, для реалізації яких необхідні психологічна стійкість та вольові якості.

До арбітражного управління в цілому та антикризових керуючих як представників цієї відносно нової для нашої країни професії склалося стійке негативне ставлення як у суспільстві взагалі, так і з боку окремих суб'єктів. При призначенні на підприємство арбітражний керуючий змушений працювати з озлобленим трудовим колективом, який не отримує заробітну плату, проте не хоче нічого змінювати. Колишнє керівництво розуміє, що з приходом арбітражного керуючого для нього все може змінитися не в кращий бік, особливо, якщо воно займалося протиправни-

ми діями і чинить свій опір. Найчастіше колишнє керівництво прагне всіма силами «вставляти палки в колеса», не даючи необхідну інформацію, знищуючи документи, саботуючи роботу. Часто таких посадових осіб потрібно ще знайти. Адміністрація, у якій могли бути особливі відносини з колишнім керівником, втрачає контроль над підприємством і може істотно ускладнити роботу. Арбітражний керуючий практично завжди займає дуже складну позицію: він усіма сприймається як чужинець.

Потенційна конфліктність – основна характеристика професії арбітражного керуючого. Всі гравці банкрутного процесу не взаємодіють, а знаходяться в постійній протидії та боротьбі один з одним. Керуючий знаходиться на перетині інтересів різних сторін, у центрі потенційних і діючих конфліктів, що представляють реальну загрозу справі, здоров'ю і навіть життю.

Тому одне з найголовніших завдань арбітражного керуючого – розрядити конфліктну ситуацію і при цьому дотримати інтереси всіх сторін, як самого підприємства, так і його кредиторів.

Це досягається не лише вольовими, але й комунікативними якостями арбітражного керуючого, постійним процесом накопичення знань арбітражним керуючим у сфері матеріального виробництва, економіки, фінансів, розумінням політичних процесів. Арбітражний керуючий повинен вміти прогнозувати розвиток ситуації та моделювати шляхи вирішення проблемної та конфліктної ситуації відповідно до кожного варіанту розвитку. Не останнє місце займає безперервний процес соціалізації арбітражного керуючого, накопичення соціальних зв'язків, розвитку його як особистості, формування ділової репутації та позитивних показників діяльності у справах, у яких він раніше виконував повноваження.

У сприйнятті кредиторів, що формується, багато в чому завдячуючи не найкращим представниками професії арбітражного управління, арбітражний керуючий є мало не рейдером, який не бажає повертати кредиторам їхні кошти, має на

меті все продати «за копійки» підконтрольним структурам, вирізати виробничі корпуси на металобрухт та якомога більше заробити на процедурі банкрутства.

Доходить до того, що кредитори задають пряме запитання, чиєю людиною є арбітражний керуючий та з ким співпрацює.

Але арбітражний керуючий не може бути чиєюсь людиною, оскільки він має бути незалежним від усіх.

Арбітражний керуючий має бути незалежним навіть від суду, який також має свою точку зору на хід процедури банкрутства та свої інтереси: наприклад, швидше закрити уже затягнуту справу або зекономити процесуальний час, необхідний для розгляду поданої арбітражним керуючим заяви чи клопотання, які суд вважає завідомо необґрунтованими.

Наприклад, якщо суддя просить арбітражного керуючого відкликати подану ним заяву як завідомо необґрунтовану, арбітражний керуючий зважає цю ситуацію: йому потрібно зважити, чи слід потенційно йти на конфлікт із суддею, наголосивши на своїй незалежності, чи з метою недопущення потенційного конфлікту відкликати таку заяву, а можливо, здійснивши переоцінку обставин справи та законодавства, зрозуміти, що викладена у його заяві позиція не ґрунтується на законодавстві, та відкликати таку заяву.

У будь-якому випадку процес прийняття рішення арбітражним керуючим є складним та потребує розсудливості з боку арбітражного керуючого, який досягається, в тому числі, за рахунок життєвого та професійного досвіду.

Інший перекосяк у свідомості кредиторів полягає в тому, що арбітражний керуючий має працювати виключно в їх інтересах у випадку, якщо грошову винагороду арбітражному керуючому сплачує кредитор, або ж він погоджує звіт арбітражного керуючого про оплату послуг.

Отримання грошової винагороди арбітражним керуючим є його правом, що гарантоване Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» незалежно

від результатів очікування певних кредиторів.

Однак, отримання арбітражним керуючим грошової винагороди має забезпечувати його незалежність. Помилково вважати, що кредитор має право здійснювати вплив на арбітражного керуючого, якщо він певним чином приймає рішення відносно оплати послуг. Так само помилково вважати, що арбітражний керуючий має приймати позитивне рішення лише в інтересах кредитора, який сплачує винагороду, а щодо інших кредиторів приймати негативне рішення.

За своєю природою діяльність арбітражного керуючого здійснюється у таких напрямках:

- процедурна та процесуальна діяльність, у ході якої реалізуються повноваження щодо взаємодії із судом, кредиторами та іншими учасниками процесу;

- управлінська діяльність, у ході якої арбітражний керуючий виконує повноваження керівника підприємства, організовує виробничий процес, діяльність адміністрації, юридичних, бухгалтерських, інших підрозділів підприємства, забезпечує збереження майна боржника, укладення правочинів від імені боржника тощо;

- діяльність із організації роботи власного офісного приміщення, що включає забезпечення організації діловодства, роботи помічників, оплату комунальних послуг.

Така багатопрофільна діяльність має багато спільного із діяльністю одночасно адвоката, судді, бухгалтера, економіста, директора.

А тому при прийнятті рішень арбітражним керуючим він має враховувати психологію прийняття рішень суддею, адвокатом, менеджером.

Так само арбітражний керуючий має розуміти мотивацію та інтереси і інших гравців банкрутного процесу.

Безумовно, принцип незалежності арбітражного керуючого досягається вдосконаленням законодавства. Так, у 2013 році прийняттям нової редакції Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» вперше

запроваджена необхідність визначення розпорядників майна, а в певних випадках, і керуючих санацією та ліквідаторів, за допомогою автоматизованої системи.

Також позитивним напрямком підвищення незалежності арбітражного керуючого в майбутньому є передання контролю – дисциплінарних функцій від Міністерства юстиції України до самоврядних організацій арбітражних керуючих за аналогією успішного прикладу реалізації адвокатського самоврядування.

Однак, більшою мірою, незалежність арбітражного керуючого формується його особистими та професійними якостями, діловою репутацією.

Останнім часом інститут банкрутства в Україні поступово набирає силу, росте кількість арбітражних керуючих і, як наслідок, збільшується конкуренція на ринку праці арбітражних керуючих. Усе більшого значення починає набувати справжній професіоналізм у цій сфері.

Професійний арбітражний керуючий – це людина, що володіє знаннями і навичками грамотного юриста, досвідченого економіста і тонкого психолога, а головне, що має управлінський досвід.

Але не менш важливу роль відіграють і особистісні якості. Арбітражний керуючий повинен мати дуже високу стійкість до стресів, навіть в емоційно насичених ситуаціях він повинен вміти приймати раціональні рішення. І, звичайно, не на останньому місці знаходяться чесність і порядність [1].

Оскільки специфіка діяльності арбітражних керуючих така, що їм доводиться спілкуватися з різними людьми і групами людей, вони повинні бути майстрами спілкування. І не тільки знаходити спільну мову з різними людьми в різних ситуаціях, вислуховувати і погоджувати думки й інтереси різних сторін у процесі переговорів, але і ефективно переконувати інших у своїй точці зору, а в разі необхідності піти і на розумний компроміс.

Професіоналізм арбітражного керуючого залежить, перш за все, від його практичного досвіду і теоретичних навичок.

Регулярне навчання необхідне для успішного антикризового керуючого.

Звичайно ж, навіть дуже хороший професіонал не може добитися результату, працюючи поодиночку. Існує правило в роботі арбітражного керуючого, хоча і не закріплене законодавчо, але виведене чисто емпіричним шляхом, що становить основу успішної роботи арбітражного керуючого. Для проведення будь-якої з процедур банкрутства арбітражний керуючий зазвичай приходиться зі своєю командою фахівців, що володіють високою кваліфікацією в області права, бухгалтерії, менеджменту. Або він співпрацює з приватними фахівцями, або з консалтинговими компаніями, що спеціалізуються в області банкрутства.

Знати законодавство, орієнтуватися в політичній і економічній ситуації, ефективно організувати спільну роботу, вести успішні переговори, вміти вирішувати конфлікти – це найнеобхідніші якості професіонала в антикризовому управлінні, які і дозволяють йому мати успішну репутацію.

Антикризове управління – прикладна наука, і більшу частину професійних знань арбітражний керуючий отримує в процесі роботи.

Література

1. Паршин М. В. Психологическое содержание деятельности арбитражного управляющего [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: <http://childpsy.ru/dissertations/id/19390.php>

2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/print>.

3. Борейко О.М. ПРАВОВИЙ СТАТУС АРБИТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО ЯК УЧАСНИКА ПРАВОВІДНОСИН НЕСПРОМОЖНОСТІ (БАНКРУТСТВА) [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: <http://www.stationline.org.ua/pravo/76/12498-pravovij-status-arbitrazhnogo-keruyuchogo-yak-uchasnika-pravovidnosin-nespromozhnosti-bankrutstva.html>.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті психологічні особливості прийняття рішень арбітражним керуючим, здійснено класифікацію рішень, що приймаються арбітражним керуючим, розглянуті конкретні конфліктні ситуації, що виникають у практичній діяльності арбітражного керуючого, а також висловлена точка зору щодо морально – етичних та ділових якостей, якими, на думку автора, має бути наділений арбітражний керуючий.

Ключові слова: арбітражний керуючий, психологія, конфлікт, незалежність арбітражного керуючого.

4. Нарожна, О. Арбітражний керуючий: професія і бізнес [Електронний ресурс] / О. Нарожна. – [2009]. – Режим доступу: <http://www.top-manager.ru>.

5. Постанова Запорізького окружного адміністративного суду від 28.04.2016 у справі №808/1019/16 [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57893764>.

SUMMARY

The article deals with the psychological peculiarities of decision making by the arbitration manager, classifies the decisions made by the arbitration manager, examines the specific conflict situations that arise in the practice of the arbitration manager.

One of the problem sectors of the Ukrainian economy is the bankruptcy institute. The arbitration manager is a key figure in the arbitration process.

He has duties related to the debtor's activities, relations with creditors and authorized bodies. The duties of the arbitral manager are endowed by the fact that the economic effectiveness of the bankruptcy procedure depends on his actions. And as a result, the responsibility of the arbitration manager for the decisions made is also high.

The author of the article analyzes the conditions and restrictions of the activity of the arbitration manager: the great social significance of the activity of the arbitration manager, the need to respect the interests of all parties, the social insecurity of the arbitration manager, his orientation to profit, the rigid algorithm of the arbitration manager, the limited and lack of resources, the volatility of enterprises, the impossibility approval of the plan of rehabilitation, imperfection of the system of preparation and control of arbitration managers.

The author of the article gives concrete examples of the psychological choice of decision making by the arbitration manager in difficult conditions.

The author of the article expresses his views on the moral, ethical and business qualities that, according to the author, should be given to the arbitration manager.

The article analyzes the directions of the activity of the arbitration manager: procedural and procedural activity, during which the powers of interaction with the court, creditors and other participants of the process are realized; management activities in which the arbitrator executes the authority of the head of the enterprise, organizes the production process, the administration, legal, accounting, other divisions of the enterprise, ensures the safe keeping of the debtor's property, the conclusion of transactions on behalf of the debtor, etc; activity on the organization of the work of its own office space, which includes the organization of office work, work of assistants, receiving utilities.

Key words: arbitration manager, psychology, conflict, independence of the arbitration manager.

MULTIMODEL TRANSPORT AND INTERNATIONAL CONVENTIONS

OMID Nasirpour - Graduate student in the Department of Private International Law Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

Комплексний транспорт – одна з потреб розвитку міжнародної торгівлі, міжнародних економічних відносин, необхідний у сучасному світі. Для скорочення витрат зазвичай використовуються товарні контракти, проте вони не завжди узгоджуються і вписуються в рамки закону. Товарна доставка здійснюється у формі контракту, але використовується різними способами.

Однією з найважливіших міжнародних конвенцій про судноплавство, яка значною мірою охоплювала питання складеного транспорту, є Роттердамська конвенція. Її основне призначення полягає у забезпеченні транспортування «від дверей до дверей». Тобто контракт на відвантаження може охоплювати декілька договорів про відвантаження, які укладаються морем, залізничним транспортом або автомобільним транспортом, і відправник товару, таким чином, може зіткнутися з перевізником. Якщо пошкодження товару відбувається на будь-якому етапі перевезення, воно стосується лише одного перевізника.

Різні нормативні документи, включаючи Гаазьку конвенцію, стосуються лише періоду, коли товари перевозяться морем і не відповідають вимогам до і після. Гамбурзькі правила передбачають аналогічні процедури. Отже, на відміну, від проаналізованих, оптимальними є правила Роттердама, що дозволяють забезпечити відповідні процедури договору перевезення з моменту доставки товару від власника, перевізника до одержувача.

Ключі слова: мультимодальний транспорт, правила Вісбі, Роттердамські правила, чинне законодавство.

Problem statement

The multimodal carriage contract gives rise to much speculation, especially when it comes to the law applicable to the contract or to the claims resulting from it. Multimodal transport may be very profitable in general, since it reduces transport costs and enhances efficiency, but the current legal framework does not complement the technical progress made in this area. Modern day transport law has no adequate means to create certainty as to the legal consequences of any loss, damage or delay resulting from multimodal carriage when contracting parties are entering into a multimodal transport agreement. Nor does it seem to offer much clarity after loss has occurred. This is obviously not a desirable trait for an area of trade law, which is meant to support and stimulate commerce by creating legal certainty. Thus the core problem tackled by this study is the lack of certainty as to the law applicable to the multimodal contract of carriage. This problem will be addressed by means of an analysis of the current legal framework in relation to multimodal carriage and an assessment of how within this framework the law applicable to a multimodal contract may be uncovered [1].

It should be noticed, that multimodal transport is essential to the development of commerce on a global scale. However, despite being one of the main types of transportation, contracts pertaining to the multimodal carriage of goods are not regulated at the international level [2]. The international transportation of goods by various modes of transport (air, rail,

road and sea) is governed by national laws and international conventions designed to regulate unimodal transportation, i.e. the carriage of goods by one particular mode of transport. The result of the combination of this unimodal international framework, the regional, subregional and national laws and the various standard term contracts vary greatly from case to case and give rise to uncertainty as to the extent of a multimodal carrier's liability in a given situation [3].

Because of the lack of an international convention on multimodal carrier liability it is difficult to determine at the outset of a multimodal transport what – international and/or national – law will apply to the contract as a whole or to its various parts. Which regime is deemed applicable depends on a myriad of factors; the nature and the extent of the multimodal contract, which modes of transport have been accounted for in the contract and in what way, what documents have been drawn up, the addressed court's views on the scope of possibly applicable unimodal conventions, et cetera. Over the past century, mandatory minimum standards of liability were gradually introduced in the form of international conventions governing unimodal transport. Such safeguards are missing in multimodal transport however, since no such agreed international minimum standards are currently in force. Problems also arise when two legal regimes apply concurrently. Due to the many provisions in the uniform carriage conventions which regulate special types of multimodal carriage such as Article 2 of the CMR, Article 2 of the CMNI, Article 1(3) and (4) of the COTIF-CIM and Article 18(4) of the Montreal Convention, the concurrence of more than one system of uniform law is by no means unlikely in multimodal carriage. As there are no rules tailored to multimodal carriage that establish which of the applicable uniform regimes should be granted precedence, these situations have the potential to become legally challenging [3].

Multimodal transport (also known as combined transport) is the transportation of goods under a single contract, but performed with at least two different means of transport; the carrier is liable for the entire carriage, even

though it is performed by several different modes of transport (by rail, sea and road, for example). Considering the variety of cultures, languages and commercial practices at both ends of a trade transaction and the resulting complexity of assembling such an international transport operation, it is likely to appear reasonable to a trader to let one qualified operator organize and be responsible and accountable for the entire transport chain. The carriers in turn have developed transport systems over the years in order to fulfil their customers' requirements, offering competitive services [3].

The carrier does not have to possess all the means of transport, and in practice usually does not; the carriage is often performed by sub-carriers (referred to as "actual carriers"). The carrier responsible for the entire carriage is referred to as a multimodal transport operator. In practice, freight forwarders have become important multimodal transport operators; they have moved away from their traditional role as agents for the sender, accepting a greater liability as carriers. Multimodal transport research is being conducted across a wide range of government, commercial and academic centers. Researchers have been investigating multimodal transport from various aspects, but mainly on multimodal transport planning, management, and sustainable development. Legal issues of multimodal transport system evolution have been investigated by Marian Hoeks, Michiel Spanjaart, Kurosh Naseri, Nadezhda Butakova, Sergio Carbone, Olena Bokareva and others. To sum up, grasping the multimodal transport system recent developments and legal issues has important significance.

Background research

Hereof Law scholars had Compilations, as Prof. Dr. s.c.schmidt, Michiel Spanjaart, Dr. Juana vasella, Dr. Alireza Hosseini, Meysam Yari, Hossein Sarraf , Taqizadeh

The ultimate goal

Analysis of the Transport Conventions and the Rotterdam Combined shipping Convention) 2008.(

Introduction

The history of the carriage of goods is a long one. From a legal perspective however, things did not get interesting until the ever expanding business of trade started demanding more efficient manners of transport. Only when goods were starting to be carried by professionals as a service for which they were paid by their owner, usually the merchant, legal issues like liability became worthy of note. Currently, many codifications include a description specifically for such ventures, which we now call contracts for the carriage of goods. This is a term which describes a legal figure exclusively tailored to the circumstances in which one party agrees to carry goods – or persons – for another. However, such a specific legal description of carriage is a fairly recent phenomenon. Although the economic act of carriage has been around for centuries, its juridical consequences were dealt with in earlier times by making use of legal concepts designed to regulate a much wider variety of arrangements than transport alone. This manner of handling the juridical aspects of carriage can be traced back to the days the edict of the Roman praetor held sway. The days when the carriage of goods was seen as only one of the many forms of conduct within the province of the contract of *locatio-conductio*. The jurists interpreting Roman law after its reception on the Continent took this state of affairs as their starting point. Their next step was to divide the *locatio – conductio* into three categories of letting and hiring, the *locatio- conductio in rei*, the letting and hiring of things, the *locatio-conductio operarum*, the letting and hiring of services and the *locatio-conductio operis*, the letting and hiring of work. The carriage of goods was thought to be a form of the contract of the *locatio-conductio operis* [1].

Hague Rules

As regards the period to which they apply on a mandatory basis the Hague and Hague-Visby Rules deviate from the other carriage conventions. This is one of the peculiarities of the Hague regime that can have far-reaching consequences for the liability of the carrier in multimodal transports which incorporate a sea segment.

Where the compulsory rules of the other international instruments generally cover the period between the taking over of the goods by the carrier and their delivery, the Rules restrict their mandatory application to the carriage by sea alone. The Hague Rules are only compulsory for the period during which the goods are physically on board the vessel, plus the time needed for their loading and discharging, the so-called ‘tackle-to-tackle’ period¹. They do not extend to the phase in which the goods are under the ocean carrier’s control in the port area, except that is, as non-mandatory rules[5]. The Visby Protocol did nothing to change the period of responsibility.

It was negotiated during the onset of the ‘container revolution’, before multimodal contracts had become the norm, and thus the drafters of the Protocol saw no need to make any change in this area. Although things have changed, it is said that around 90 percent of the current transports involving sea carriage are multimodal, while the period of application of the Rules remains the same [1].

The resulting picture concerning the rules regulating the liability of a carrier who contracts for international multimodal transport is somewhat akin to a moth-eaten tapestry. The periods ‘before and after tackle’ or before the goods are loaded on to the ship and after they have been discharged punch holes in what otherwise could have been a uniform carpet. Without this restriction to the mandatory scope of the Rules – which is emulated by the CMNI on inland waterway carriage – international multimodal transports have the potential to be covered from door-to-door by mandatory uniform international law. As it is, the ‘before and after’ periods are covered by whatever national legal regime applies to the contract of carriage

¹ – ‘Tackle-to-tackle’ has traditionally meant the period between the moment when the ship’s tackle is hooked on at the loading port and the moment when the ship’s tackle is unhooked at discharge. If a shore tackle is used, that moment traditionally occurs when goods cross the ship’s rail. In *Pyrene Co. v Scindia Steam Navigation Co.* ([1954] 1 Lloyd’s Rep. 321) goods were attached to the ship’s tackle and were in the process of being loaded on board when they fell beyond the ship. It was held by the court that the Rules applied as the ship’s tackle had been hooked on even though the goods had not crossed the ship’s rail yet.

if excepted from the reach of the Rules by the contracting parties.

If the contracting parties except the 'before and after' period from the period of responsibility of the carrier for instance concerning a number of shipments of coffee beans which are to be carried by sea from Guayaquil in Ecuador to Rotterdam and onwards from Rotterdam to Koblenz by road, this means that

(1) the period after the carrier has taken the beans into custody but before they are loaded on to the vessel is covered by national law,

(2) the period that the beans reside on the ship is covered by the Hague-Visby Rules,

(3) the period after discharging but before the road carriage starts is once again covered by the national law applicable to the contract and

(4) the period between the moment the goods are taken over for carriage by road in Rotterdam and the moment that they are delivered in Koblenz is covered by the uniform rules of the CMR.

Had the contract been for carriage by air and road the entire voyage would have been subject to uniform international law as the first stage would have been covered by the Montreal Convention up until the moment the goods were taken over for the carriage by road, which would have been covered by the CMR Convention until the moment of delivery of the beans to the consignee. The Hague and Hague-Visby Rules – when applicable to the sea stage – make it impossible for an international multimodal transport to be completely regulated by international law[1].

Rotterdam Rules

The door-to-door concept of the Rotterdam Rules Initially it was expected that the new regime would make use of the 'port-to-port' criteria as found in the Hamburg Rules, rather than of the 'tackle-to-tackle' tradition found in the Hague and Hague-Visby Conventions. Such a port-to-port regime would cover the entire period during which the sea carrier is in charge of the goods at the port of loading, during the carriage and at the port of discharge, rather than only the period during which the goods are on board of the vessel[1].

During the early stages of the drafting process it was noted however that although bills of lading are still used, especially where a negotiable document is required, the actual carriage of goods by sea sometimes represents only a relatively short leg of an international transport of goods. In the container trade, even port-to-port bills of lading often involve the receipt and delivery of goods which is not directly connected with the loading on to or discharge from the ocean vessel[5].

Current practice in the industry to ensure that this type of door-to-door carriage is covered by one regime as much as possible is to agree in the contract of carriage to extend the maritime regime inland. Thus the tapestry of applicable rules is made as uniform as can be achieved. The downside of this type of contractual extension is that it takes effect only with the force of a contract and thus cannot set aside even mandatory national legislation. To counter this problem and to accommodate the reality of 'multimodalism', it was decided that the Convention was to regulate more than just port-to-port carriage. In order to achieve this the drafters developed a 'maritime plus' approach, and although this approach was – initially – controversial, they persevered since they appreciated that a new convention that limited itself to port-to-port transport would likely not be enough to supplant the existing complex of sea carriage conventions [1].

In order to enlarge the new instrument's scope of application beyond mere carriage by sea the words 'wholly or partly by sea' were incorporated in the name and in the scope of application provision of the Convention. The meaning of these words is threefold. To begin with they express that the Rotterdam Rules cover rather more than mere sea carriage alone. Secondly, they reveal that the instrument was originally conceived as a maritime law draft, and, last but not least, their result is that the presence of a maritime segment in the contract of carriage is a prerequisite for the application of the Convention. Consequently the scope of the new Convention encompasses all carriage contracts that include international sea carriage, regardless# of whether such contracts are multi- or unimodal. This course of events explains how the Rotterdam Rules

became a 'maritime plus' multimodal carriage instrument with a decidedly maritime liability regime[6].

This Convention has introduced the new concept of "maritime plus", and thus will govern the whole of a contract of carriage, which comprises an international sea leg, including those segments that are to be performed by other transport modes. The controversies surrounding the "maritime plus" regime of the Rotterdam Rules have provided the impetus for the EU to instigate discussions on whether it needs to adopt its own legislation concerning multimodal transport and not just wait for an international solution. The Rotterdam Rules provide a legal framework that takes into account the many technological and commercial developments that have occurred in maritime transport since the adoption of those earlier conventions, including the growth of containerization, the desire for door-to-door carriage under a single contract, and the development of electronic transport documents.

The Convention provides shippers and carriers with a binding and balanced universal regime to support the operation of maritime contracts of carriage that may involve other modes of transport. All in all, it can be said that from a legal point of view the Rotterdam Rules are a far cry from being perfect. Their multimodal rules are complex, leave gaps and despite valiant attempts the Convention fails to prevent all envisioned conflicts with the existing uniform carriage law [3]. With no international convention applicable to contracts for the multimodal carriage of goods, such contracts are usually governed by the so-called 'soft law'; the United Nations Conference on Trade and Development and International Chamber of Commerce Rules 1992 are frequently referenced in multimodal carriage contracts.

Conclusion

The new Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea as it is officially called, or in short the Rotterdam Rules, is meant to replace the existing carriage by sea regimes and thus create a degree of uniformity in this area. In order to accomplish this the instrument requires

its new members to denounce the Hague, the Hague-Visby and the Hamburg Rules.

It was thought by the drafters that to appeal to future Member States the scope of the instrument should be expanded from the initially intended port-to-port coverage to complete door-to-door transports. After all, a new instrument meant for global use can hardly afford not to take the requirements of international maritime container carriage into account, since the modern maritime carriage of goods often involves pre- and post-maritime transport by a different mode [1].

As the expanded scope of application of the instrument was initially not meant to affect the application of the existing carriage conventions, a network liability system was incorporated in the new instrument [7]. Such a system was believed to serve the needs of the industry better than a uniform one given the importance of non-maritime legs in door-to-door carriage, especially in containerized traffic. The widespread adoption of the UNCTAD/ICC Rules for Multimodal Transport Documents of 1992 and of the BIMCO Combiconbill Combined Transport Bill of Lading of 1995 with their own contractual versions of limited network systems seems to support this view. The drafters of the Convention deemed the scope of application of the new instrument and the existing unimodal transport conventions to be mutually exclusive however, which, combined with their aim to create as uniform a regime as possible, caused them to limit the network system to provisions directly relating to the liability of the carrier, including limitation and time for suit. Provisions on other subjects found in the other convention that may indirectly affect liability, such as jurisdiction provisions, do not cause the provisions in the Rotterdam Rules to step back, which means the new instrument's rules are meant to prevail on these issues[7].

Thus, the new convention contains the seeds for conflicts between conventions, which the special conflict of convention provisions of the instrument are unable to stop from taking root completely.

When all is said and done, it is highly questionable whether the new sea carriage convention will be an asset for multimodal carriage. Although the instrument would finally supply

some mandatory liability rules specifically tailored for multimodal carriage, even the positive aspects of the system are less constructive than one could have wished. That the new Convention provides mandatory rules to fill the gap concerning unlocalized loss certainly should be deemed a merit. Yet this gap is in fact not that poignant a problem as the industry makes use of various sets of contractual standard rules which, on the whole, seem to contain adequate solutions for situations involving unlocalized loss. Solutions that are apparently very much in accordance with general transport law, and, given the popularity of these standard contracts, suit the multimodal transport practice in general.

In addition, the solution for unlocalized loss presented by the new instrument creates the potential for a conflict of interest. In the attribution of loss or damage to a particular stage of transport the carrier may hold the evidence to identify the mode responsible for the loss. If by revealing the evidence he will expose himself to liability for a higher amount of compensation, he is less likely to provide the cargo interests with this evidence. It is regrettable that such a conflict of interest predicament was allowed to creep into the new regime, especially since it is not a new phenomenon. Both the UNCTAD/ICC Rules and the MT Convention have in the past prompted authors to discuss this unwarranted flaw and its consequences.

SUMMARY

One of the most important goals of the transportation conventions is to cover the transport Carrier's responsibility in a single contract for the carriage of goods. In the early conventions, such as The Hague and the Hague-Visby, knows the carrier responsibility only from the tackle to the tackle. And carrier responsibilities after ratification of the Rotterdam convention and shipping method through containers also increased, that's mean the door-to-door approach was used. So through a convention by transport Carrier be done Movement of goods.

Keyword: multimodal transport, Visbi rules, Rotterdam rules, current legislation

Reference

1. Schmidt, H.G., Multimodal Transport Law: The law applicable to the multimodal contract for the carriage of goods. Donderdag 10 december 2009.
2. FRANCO J. Multimodal transport regulation and case law. 2016.
3. HOEKS, M. MULTIMODAL TRANSPORT LAW: The law applicable to the multimodal contract for the carriage of goods. Breda, The Netherlands. 441 p, 2009.
4. Berlingieri, F. International Maritime Conventions (Volume 2): Navigation, Securities, Limitation of Liability and Jurisdiction. P 670,1997.
5. www.uncitral.org, A/CN.9/497, p. 4 and A/CN.9/510, p. 10.
6. Faghfour, P. The Role of Governance Structure in the Context of Crisis Management. P 107. 2006.
7. www.uncitral.org

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

РУДЮК Володимир Сергійович - аспірант кафедри філософії права
Національної академії внутрішніх справ

УДК 316.7

Стаття посвячена дослідженню питань, пов'язаних з визначенням філософських принципів і методології впливу Європейської правової традиції на трансформацію судопроизводства в Україні.

Автор детально розглядає філософсько-правові аспекти виникнення і формування Європейської правової традиції, її онтологічні та аксіологічні фактори і пропонує власну концепцію методології дослідження цих питань з використанням методів семиотики – науки, яка вивчає знаки і знакові системи.

Оцінюючи вплив Європейської правової традиції на трансформацію національного судопроизводства, автор зауважує, що, незважаючи на зростаючий вплив аксіологічних та онтологічних факторів на цей процес, окремі елементи радянського правосуддя все ще продовжують грати значущу роль у діяльності судової системи України.

Ключові слова: голізм, методологія, позитивізм, релятивізм, традиція, юридическа компаративістика, юснатуралізм.

Актуальність обраної теми

Дослідженню процесу реформування української судової системи присвятили свої праці відомі вітчизняні правознавці, серед яких, насамперед, слід назвати О. Балинську, О. Бандуру, Ю. Бауліна, О. Беяневича, В. Бринцева, В. Вовк, О. Дроздова, С. Зміївську, В. Кампа, Н. Клименка, В. Коновалову, О. Коростелкіну, М. Костицького, Н. Кушакову-Костицьку, Б. Малишева, М. Марченка,

О. Петришина, П. Рабіновича, А. Селіванова, Є. Семянову, О. Скрипнюка, В. Шепітька та ін.

Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій за цією темою, окремі аспекти судової реформи, особливо в частині визначення методології впливу Європейської правової традиції на трансформацію вітчизняного судочинства, все ще лишаються малодослідженими.

Теоретичні основи дослідження склали праці середньовічних та сучасних правників, рішення та юридичні (правові) позиції, Міжнародного Суду ООН, Суду ЄС, Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судових установ.

Мета і завдання дослідження

Метою роботи є дослідження процесу виникнення, формування та розвитку правових традицій країн Європейського континенту, та їх впливу на реформаторські тенденції у галузі вітчизняного судочинства.

Для досягнення поставленої мети автор вважає за необхідне вирішити такі завдання:

- визначити філософсько-правову сутність Європейської правової традиції в контексті її впливу на процес трансформації вітчизняної системи судочинства;

- виокремити загальні принципи застосування методології та методів дослідження впливу парадигми Європейської правової традиції на законодавче регулювання сус-

пільних відносин з питань судового захисту загально визнаних людських цінностей.

Виклад основного матеріалу

Традиція (лат. *traditio* – передавання, переказ, навчання) у праві, зазначається у юридичній літературі, – поняття, що визначає різноманітні форми впливу минулого на сучасний стан і майбутнє правової системи.

У юридичній науці – це наступництво знань, проблематики і методології дослідження права, яке складається історично, впродовж тривалого часу, передається з покоління до покоління, виконує стабілізаційну функцію. Традиція у праві виражається у наступництві правової культури, у т.ч. джерел права, прав, принципів, прав, термінології тощо. Динаміка зв'язку традиційності й новаторства у праві проявляється в ідеях загальнолюдських цінностей, акультурації (від лат. *ad* – до і *cultura* – утворення, розвиток), правонаступництва, оновлення (модернізації) права, зокрема, шляхом реформ тощо. Виникнення та інституціалізація традиції, що забезпечує їх пріоритет над новаціями в правовій сфері, називається традиціоналізацією у праві [1, с. 112].

На думку шотландського фахівця з історії права, професора А.Уотсона, поняття правової традиції означає, що, якщо не буде частого виникнення аномалій, відбудеться загальне логічне просування від точки А до точки В та далі до точки С. Отже, можна говорити про «традицію західної юридичної держави» з її поділами на цивільні правові системи та загальні правові системи. Таким чином систему приватного законодавства слід розуміти насамперед з точки зору власної правової історії, а не соціальної, політичної та економічної історії загалом [2].

Професор юридичного факультету Університету МакГілла (Канада) П.Гленн визначає правову традицію як правову систему, яка розглядається у контексті її історичного розвитку. Вчений пише, що західна правова традиція ґрунтується на сталій концепції сильної та незалежної судової влади, роль якої у життєдіяльності соціуму постійно зростає. Існування правової традиції за певних обставин, на його переконання, слід розглядати як позитивне явище, оскільки традиція

de facto є інформацією. Тому зникнення інформації обов'язково означає, що більше не існує і традиція. Наприклад, у разі, якщо всі книги в галузі права спалені або знищені міллю, зникає й писемна правова традиція (інформація) [3, р. 877].

Інакше кажучи, пише професор Д.Вовк, правова традиція – це поняття, яке характеризує специфічність онтологічного розуміння ідеального і матеріального буття права в контексті уявлення про його історичний розвиток. Підкреслимо, традиція – це не самі правові явища, а категорія, яка пояснює їх своєрідність, особливість з огляду на історію їх виникнення і розвитку під впливом певних чинників (тому для нас важливим є дослідження і правової історії, і історії цих чинників). Вивчення правових традицій дає можливість побачити, чому в суспільстві або групі суспільств, об'єднаних у цивілізацію, сформувалися саме такий образ права, таке суспільне значення права, така правова система, і тим самим відображає динаміку історичного буття правової системи, формування і реалізацію правових норм, пізнання права суб'єктом права, відтворення правових приписів у вигляді правової поведінки тощо [4, с. 14].

Німецький соціальний психолог та філософ Е.Фромм, характеризуючи онтологічні аспекти правової традиції, зокрема, зазначав, що Буття існує лише тут і тепер (*hic et nunc*). При орієнтації на традиційне правове володіння ми прикуті до того, що нагромадили в минулому. Майбутнє – це передчуття того, що стане минулим. Теперішнє – це точка, в якій минуле зустрічається з майбутнім, це станція, що з'єднує їх на межі двох часів, і якісно вона нічим не різниться [5, р. 139 – 140].

Доктор юридичних наук Ю. Оборотов вважає, що онтологічна складова правової традиції полягає у встановленні зв'язку часів у контексті соціального (правового) спадкування [6, с. 61]. Вчений поділяє традицій на статичні й динамічні. Для статичних, на його думку, характерна сталість компонентів, тверда структура, відносна простота (саме ці традиції іменуються звичаями). Динамічні – характеризуються компонентним складом, що змінюється, структурою, яка перетворюється, зростанням складності чи спрощення.

Нові комбінації чи збагачення новими компонентами (інновації) складають характерну рису динамічних традицій [7, с.12].

Надані концепції визначення поняття «правова традиція» досить повно відображають сутність та зміст цієї правової категорії та історично-соціального феномену. Однак, на наш погляд, недостатньої уваги правознавці надають вивченню можливості застосування досягнень семіотики – сучасної наукової дисципліни, що вивчає знаки й знакові системи, при дослідженні правових традицій у юридичній практиці, де, мабуть, найбільш поширені та функціонують правові знаки, знакові конструкції.

Так, вбачається доцільним при визначенні характерних ознак правових традицій застосовувати семіотичні підходи:

- інституціонально-функціональний для визначення впливу правових традицій на державну політику у певних галузях життєдіяльності суспільства;

- феноменологічний з метою вивчення юридичних особливостей правових традицій, їх класифікації, а також взаємозв'язку з іншими явищами суспільного життя;

- теологічний щодо сутності концепцій середньовічних та сучасних теологів, чие розуміння істини в праві ґрунтується на постулатах аналогії – розділі християнської філософії, методи якої передбачають можливість пізнання істини, виходячи із соціологічних намірів мислячого суб'єкта;

- історично-герменевтичний з метою вилучення текстів пам'яток права.

Не менш важливим фактором дослідження правових традицій, на наш погляд, є правильний вибір методологічних прийомів та методів, хоча слід констатувати, що у філософській та юридичній літературі саме поняття «методологія» трактується по-різному

Так, згідно з Е.Юдіним, «методологія, в широкому розумінні цього поняття – це вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. Основною її функцією є внутрішня організація і регулювання процесу пізнання або практичного перетворення того чи іншого об'єкта» [8, с. 30].

А. Грицанов, відзначаючи значний внесок у дослідження філософських проблем методології Сократа, Платона, Аристотеля, Ф. Беко-

на, Декарта, І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, трактує поняття «методологія» як вчення про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини, яка залежить від рівня її розвитку і характеру проблем, які вона вирішує. «У межах обслуговування типових програм діяльності, пише А.Грицанов, сенс методології зводиться до забезпечення їх нормативно-раціональної побудови, а суспільно-історична і культурна обумовленість виявляється в ході зміни її підстав, а також у процесах вироблення нових методологічних засобів» [9, с. 628].

Методологія, зазначає професор С.Щерба, – це, по-перше, систематизована сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою в науковому пізнанні є отримання істинного знання або побудова наукової теорії та її логічного обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо [10, с. 188].

Безумовно, наведені концептуальні визначення методології мають право на життя, однак, на наше переконання, найбільш прийнятним, виходячи із обраної теми дослідження, є визначення, надане академіком М. Костицьким, що це «вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання за допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методики. Тобто є метод, методика й методологія. Вони, з одного боку, перебувають в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно. Так, наприклад, метод спостереження може застосовуватися в більшості наук, незважаючи на те, що він, на мій погляд, найбільше пов'язаний з позитивістською методологією, емпіризмом. Тобто щоб спостерігати за природою, соціумом, процесами і явищами, у них не обов'язково себе позиціонувати як позитивіста чи емпіриста» [11, с. 6].

Характерною особливістю методології дослідження Європейських правих традицій є також необхідність враховувати те, що у різних країнах цього континенту історично склалися кілька концептуальних різновидів права (загальне, цивільне, публічне, конституційне

тощо) та різних систем: романо-германська (континентальна), англо-американська (судово-прецедентна), скандинавська тощо.

Водночас слід погодитися з професором права Інституту Келлога (США) П.Кароцца у тому, що всі вони засновані на загальних засадах давньоримського права, християнського богослов'я і канонічного права, феодального права і середньовічного німецького права. Європейське право, зазначає П. Кароцца, яке виникло з цих традицій, характеризується тим, що воно розглядає правові інститути і процеси як відносно автономні у відношенні до оточуючих соціальних, релігійних і моральних норм і процедур. Іншими словами, аналітичне відмежування права від інших сфер життя підтримувалося:

- спеціалізованою кастою юристів, які були навчені в окремому корпусі навчання;
- у вигляді кодексу законів;
- набором правил і доктрин, що містяться в судових рішеннях.

Це протягом довгого періоду часу розумілося суспільством як внутрішньо послідовний і історично безперервний процес. Тому найбільш важливим досягненням сучасного європейського права є його орієнтація на розуміння особистості людини як носія законних прав та обов'язків [12].

До цього, на наш погляд, слід додати, що утвердженню у Європейському праві традицій захисту загальнолюдських цінностей багато в чому сприяли наукові розвідки у галузі юридичної компаративістики (лат. *comparativus* – порівняння). Як зазначає у цьому контексті професор О.Тихомиров, предметне поле цієї галузі юридичної науки «не обмежується тільки правовими системами, культурами та традиціями, які за своєю суттю є певними способами відображення правової реальності, а прагне охопити останню у усьому її обсязі, хоча і в певному ракурсі, саме через дослідження загального і різного як в ній, так і її співвідношеннях з іншими реальностями (культурної, економічної, соціальної, віртуальної тощо) [13, с. 14].

Як слушно зауважує у цьому контексті доктор юридичних наук Н.Шаптала, – «не применшуючи важливість непорушності суверенних прав держави, міжнародне правосуддя водночас розкривається в аксіологічно-

му осмисленні, пізнанні та доказуванні реальної сутності правотворчої та правозастосовної практики суб'єктів владних повноважень цих держав, у контексті забезпечення та захисту загальноновизнаних людських цінностей» [14, с. 170].

Водночас не слід ігнорувати те, що зазначеному підходу до розуміння сутності діяльності судової системи, який можна назвати юснатуралістичним (від лат. *jus naturale* – природне право), опонує інший – позитивістський.

Юридичний позитивізм, зазначає професор Університету Лодзі (Польща) М. Зирк-Садовський, сформульований як юридична доктрина, майже за своєю суттю є антиметафізичним. Позитивістські заперечення проти природного закону полягають у тому, що вони ґрунтуються на філософських припущеннях, які загрожують легалізму позитивного права та рівності перед законом. Внесення чітких метафізичних припущень до правового дискурсу, висловлення на користь певної точки зору у філософських суперечках було б загрозою рівності перед законом. Безпосереднє нав'язування певної філософської точки зору авторитетом закону чи повноважень суду призведе до того, що ті, хто не поділяє його, поступаються закону чи суду по-іншому, ніж ті, хто його поділяє. Тому позитивісти уникають припускати чітких і нечітких філософських позицій у юридичному дискурсі [15, р. 21].

На противагу, юснатуралізм як напрям філософії права характеризується наявністю постановки низки морально-правових, політико-правових, соціально-етичних, етико-теологічних проблем, заснованих на розрізненні об'єктивованих форм права, з одного боку, та їх сутнісних і ціннісних основ, – з іншого. Серед його загальних ознак виокремлюються, передусім, надання пізнавального та безпосередньо регулятивного значення нематеріальним явищам («духу права», правовим ідеалам, призначенню юридичних інститутів тощо) або ж недержавно-юридичним чинникам соціально-емпіричного плану (зокрема людським потребам, «природі людини»), а також оцінювання державно-юридичних та інших соціальних установлень, засноване на

світоглядно-моральних, морально-політичних та інших неформалізованих критеріях.

Хоча вплив європейських договорів, директив та прецедентного права на сутність національних правових систем постійно зростає, пише професор Маастрихтського університету (Нідерланди) Я. Смітс, водночас цей вплив на процес національних правових доктрин суттєво відстає. Це не є несподіванкою, оскільки європейські установи чи суди рідко дають конкретні вказівки щодо того, як слід дотримуватися матеріальних норм. Але не можна сумніватися, що законодавству європейського походження притаманний системний підхід до юридичного обґрунтування як таких типів правових норм, так і більшості «класичних» складових національного права [16, р. 229].

Професор права Коледжу де Франс (Франція) М. Дельмас-Марті окремо відзначає внесок порівняльного права в гносеологію та методологію процесу інтернаціоналізації права в Європі. Інтернаціоналізація права, пише М. Дельмас-Марті, не дочекалася порівняльних юристів. Звичайно, вони давно мріють про амбітну інтернаціоналізацію, що призведе до легальної інтеграції чи навіть до об'єднання. Так, професор Ежен Лерм'єр, який займав кафедру загальної та філософської історії порівняльного законодавства ще наприкінці ХІХ ст. висловив рішуче універсальське переконання: «Ми можемо сказати, що буде світова держава, і скажемо це, а не просто як химера чи утопія, але як справжній і потужний факт» [17, р. 247] '.

З цього приводу слід зазначити, що хоча повне злиття національних судових систем у транснаціональні, на мій погляд, ідея певною мірою утопічна, однак не можна заперечувати те, що рішення та юридичні (правові) позиції Міжнародного Суду ООН, Суду ЄС, Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судових установ широко використовуються вітчизняними судами для обґрунтування рішень у справах, які ними розглядаються.

У Європейському Співтоваристві, зазначав суддя Європейського суду Т. Коопманс, правові системи держав-членів не лише сильно відрізняються, деякі з них навіть походять із правових традицій та прецедентів, що, без-

умовно, справедливо для англійської традиції «загального права», яка вплинула на багато англійських країн, включаючи США. Однак, відмічає Т. Коопманс, у світовому масштабі найбільш повно юридична компаративістика притаманна французькій юридичній традиції, два основних елементи якої відрізняють це від традиції загального права.

- по-перше, жорсткий поділ між приватним та кримінальним правом, з одного боку, та «публічним» чи адміністративним правом, з іншого, що *de facto* утворює дві різні системи права, кожна з яких має свої суди та свої власні правові концепції;

- по-друге, застосування дедуктивного методу при розгляді справ та ухваленні рішень [18, р. 493].

Слід також зазначити, що відмінності різних культурних та інтелектуальних традицій дають підставу для виникнення радикальних форм голлізму (фр. *gaullisme*), — французької політичної ідеології, яка заснована на ідеях і діях генерала де Голля, яка, зазвичай, вважається правою ідеологією хоча стосується також громадського та економічного устрою. У свою чергу, голлістичний (цілісний) підхід спонукає до радикальних версій релятивізму (від лат. *relativus* — відносний) — методологічного принципу, сутність якого полягає у визнанні методу метафізичної абсолютизації відносності і умовності змісту пізнання (концепція лінгвістичної відносності в її радикальних формах).

Як зазначається у філософській літературі, методологічною засадою етичного релятивізму є абсолютизація правових традицій та історичності моралі та відносності моральних поглядів, норм, кодексів. Таким чином, прихильники етичного релятивізму, особливо у його радикальних формах, заперечують моральні універсали, елімінують з етичної теорії проблему істини («правильності» та, відповідно, хибності), відмовляється від спроб раціонального обґрунтування моральних настанов [19, с. 206].

З цим навряд чи можна погодитися, хоча слід констатувати, що нині релятивізм як світоглядно-методологічне осмислення у сфері практичного застосування, на жаль, нерідко стає нормою глобальної економічної, політичної та військово-економічної гри наддержавних утворень «без правил» [20, с. 197]. Та-

ким чином, вважаючи радикальні форми голізму і релятивізму хибними, слід визначити, що одне із завдань компаративної філософії в галузі права полягає в саме в тому, щоб показати можливість на підставі порівняльного аналізу різних світорозумінь, способів мислення та сталих правових традицій, досягти порозуміння з урахуванням того моментів істини, який містять ці філософські концепції.

При дослідженні історії українського судочинства в контексті впливу Європейської (західної) філософської-правової традиції, слід враховувати те, що джерелами цієї традиції були антична філософія, римське право, християнство, певні спільні елементи етнічної культури європейських націй. Тому ця традиція є певною єдністю різноманітності, яка включає елементи світогляду та філософського підходу до вирішення проблем, джерелом яких є національні правові традиції.

Якщо застосувати логічний прийом, запропонований професором А.Уотсоном, для визначення впливу Європейської правової традиції на трансформацію вітчизняного судочинства, то цей процес у його історичний шлях, можна характеризувати таким чином.

Етап «А» – формування правових традицій на підставі звичаєвих законів з подальшою їх кодифікацією («Закон Руський» або «Устав і закон Руський», що став прототипом «Руської Правди»). На цьому етапі також було започатковано поділ судочинства на світське та церковне, хоча вплив останнього у порівнянні з правовими традиціями західної Європи був значно меншим.

Етап «В» – посилення впливу європейських правових традицій на українське судочинство за часів перебування у складі Великого Князівства Литовського («Судебник великого князя Казимира», «Литовські статuti»). У цьому контексті слід зазначити, що вплив був обопільний, оскільки зазначені правові акти, хоча й містили правові норми, запозичені із «Швабського Зерцала» та інших німецьких і польських судебників, багато в чому відтворювали положення «Руської правди». Не випадково згідно з цими Статутами відправлялося судочинство й за часів Козацької держави, аж до повного поглинання українських земель Російською та Австро-Угорською імперіями.

Етап «С» – був започаткований у 20-ті роки минулого сторіччя та пов'язаний із встановленням радянської влади на теренах України. Судочинство на цьому етапі здійснювалося виключно світськими (народними) судами, формально на підставі чинного законодавства, а на практиці знаходилися під контролем з боку владних структур та мало каральний характер. Тому вплив Європейської правової традиції на це судочинство був мінімальний. Об'єктивності ради слід зазначити, що сама Європейська правова традиція у її сучасному розумінні почала формуватися лише у другій половині ХХ століття, коли, переживши страхіття двох світових війн, людство нарешті повернулося обличчям до проблеми захисту загальнолюдських цінностей.

Етап «D» – характеризується посиленням впливу актів міжнародного права в галузі захисту прав, свобод і законних інтересів людини на діяльність вітчизняної судової системи, що обумовлено, насамперед, поновленням української державності та обранням курсу на інтеграцію у європейське співтовариство. До основного правового акту, який відображає особливості сучасної Європейської правової позиції, слід віднести Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [21], згідно з якою не тільки визначено критерії державної політики європейських країн у галузі захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, а утворено спеціальний міжнародний судовий орган «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї» – Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

На виконання обов'язків, взятих на себе Україною, у лютому 2006 року було прийнято спеціальний закон, який регулює відносини, що виникають у зв'язку з виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України, з метою усунення причин порушення Конвенції та протоколів до неї та впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини [22].

Таким чином, було зроблено ще один крок на шляху до європейської інтеграції, що є особливо важливим фактором у контексті того, що українське судочинство протягом значного періоду знаходилося під впливом

радянської філософсько-правової доктрини примату державних інтересів над інтересами особистості.

Водночас слід зазначити, що не зважаючи на зростаючий вплив аксіологічних факторів Європейської правової традиції на процес трансформації вітчизняного судочинства, рудименти радянського правосуддя все ще продовжують відігравати значну роль у діяльності судової системи України. Йдеться насамперед про повільне запровадження засобів медіації та принципів відновлюваного правосуддя, відшкодування збитків, причинених жертві злочину виключно шляхом цивільного позову тощо. При цьому слід відмітити, що йдеться про випадки, коли встановлено особу, яка причинила шкоду неправоправними діями.

Однак, згідно з офіційною статистикою, за даними ГПУ протягом 2018 року було зареєстровано 487.133 кримінальних правопорушень, за якими у 191.856 випадків вручено повідомлення про підозру у їх вчинення [23]. Тобто, оперуючи звичними категоріями, кількість розкритих злочинів не перевищує 40 відсотків. Якщо до цього додати ще близько мільйона нерозкритих злочинів минулих років, то можна констатувати, що значна кількість громадян України, які потерпали від кримінальних правопорушень, ніколи не отримують сатисфакції за причинену їм матеріальну та моральну шкоду.

При цьому законодавець ліквідував навіть примарну надію на таку сатисфакцію, вилучивши зі статті 1177 Цивільного кодексу України положення про відшкодування особі, яка потерпіла від злочину, моральної та матеріальної шкоди у випадку, «якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин» [24].

На наш погляд, рішення про припинення або зупинення розслідування кримінального правопорушення з причин не установлення особи, яка його вчинила, має приймати виключно суд за умови повного відшкодування збитків причинених жертві цього правопорушення.

Висновки

Філософсько-правова сутність європейської правової традиції виражається у наступництві правової культури, у т. ч. джерел пра-

ва, прав, принципів, прав, термінології тощо. Динаміка зв'язку традиційності й новаторства у праві проявляється в ідеях загальнолюдських цінностей, акультурації, правонаступництва, оновлення (модернізації) права, зокрема, шляхом реформ тощо

Існуючі наукові концепції визначення поняття «правова традиція» досить повно відображають сутність та зміст цієї правової категорії та історично-соціального феномену. Однак, на наш погляд, недостатньо уваги правознавці надають вивченню можливості застосування досягнень семіотики – сучасної науки, що вивчає знаки й знакові системи, при дослідженні правових традицій у юридичній практиці, де, мабуть, найбільш поширені та функціонують правові знаки, знакові конструкції.

Найбільш прийнятним, виходячи із обраної теми дослідження, є визначення методології, надане академіком НАПрН України М. Костицьким, який пише, що це «вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання за допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методика. Тобто є метод, методика й методологія. Вони, з одного боку, перебувають в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно.

Повне злиття національних судових систем у транснаціональні ідея певною мірою утопічна, однак не можна заперечувати те, що рішення та юридичні (правові) позиції Міжнародного Суду ООН, Суду ЄС, Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду, інших міжнародних судових установ широко використовуються вітчизняними судами для обґрунтування рішень у справах, які ними розглядаються.

При дослідженні історії українського судочинства в контексті впливу Європейської (західної) філософсько-правової традиції, слід враховувати те, що джерелами цієї традиції були антична філософія, римське право, християнство, певні спільні елементи етнічної культури європейських націй. Тому ця традиція є певною єдністю різноманітності, яка включає елементи світогляду та філософського підходу до вирішення проблем, джерелом яких є національні правові традиції.

Незважаючи на зростаючий вплив аксіологічних факторів Європейської правової традиції на процес трансформації вітчизняного судочинства, рудименти радянського правосуддя все ще продовжують відігравати значну роль у діяльності судової системи України. Йдеться насамперед про повільне запровадження засобів медіації та принципів відновлюваного правосуддя, відшкодування збитків, причинених жертві злочину виключно шляхом цивільного позову тощо. При цьому слід відмітити, що йдеться про випадки, коли встановлено особу, яка причинили шкоду неправоправними діями, натомість значна кількість громадян України, які потерпали від кримінальних правопорушень, ніколи не отримає сатисфакції за причинену їм матеріальну та моральну шкоду.

Рішення про припинення або зупинення розслідування кримінального правопорушення з причин не установлення особи, яка його вчинила, має приймати виключно суд за умови повного відшкодування збитків причинених жертві цього правопорушення.

Література

1. Бігун В. С. Традиція у праві. *Юридична енциклопедія*: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т–Я. 768 с.
2. Уотсон Дж. Алан Правовая культура против правовой традиции. *Epistemology and Methodology of Comparative Law*. Mark Van Hoecke (ed). Hart Publishing, 2004 P. 1- 6. DOI10.5040/9781472559586.ch-001
3. Glenn, H. P. Doin' the Transsystemic: Legal Systems and Legal Traditions. McGill L. J. 2005, Vol. 50. P. 864 -898.
4. Вовк Д. Християнська правова традиція як категорія теорії права. Х. : Юрайт, 2013. 64 с.
5. Фромм Е. Мати чи бути. Пер. з англ. О. Михайлової та А. Буряка. К. : Укр. письменник, 2010. С. 139 – 140.
6. Оборотов Ю. М. Традиції і новації у правовому розвитку : монографія. О. : Юрид. л-ра, 2001. 260 с.
7. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти. Автореферат дисертації на здобуття

наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2003. 40 с.

8. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. *Методологические проблемы современной науки*. М.: Наука, 1978. 392 с.

9. Грицанов А.А. Методология. *Новейший философский словарь*/ 3-е изд., исправл. Мн.: Книжный Дом. 2003. – 1280 с.

10. Філософія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. С. П. Щербі. К.: МАУП, 2004. 216 с.

11. Костицький М. Деякі питання методології юридичної. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1.- С. 3–11.

12. Кароцца Дж. Паоло. Европейское право. URL: <https://www.britannica.com/topic/European-law>.

13. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев, 2005. 334 с.

14. Шаптала Н.К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади. Монографія. К.: Логос, 2018. С. 170 (388 с.)

15. Zirk-Sadowski Marek. Legal Epistemology and Transformation of Legal Cultures. *Epistemology and Methodology of Comparative Law*. Mark Van Hoecke (ed) Hart Publishing, 2004 P. 21 -34 DOI10.5040/9781472559586.ch-003

16. Smits Jan M. The Europeanisation of National Legal Systems: Some Consequences for Legal Thinking in the Civil Law Countries. *The Europeanisation of National Legal Systems: Some Consequences for Legal Thinking in the Civil Law Countries* M. P. 229–246. DOI10.5040/9781472559586.ch-011.

17. Marty Mireille Delmas Comparative Law and the Internationalisation of Law in Europe. *Book Cover Epistemology and Methodology of Comparative Law* Mark Van Hoecke (ed) Hart Publishing, 2004. P. 247-258. DOI10.5040/9781472559586.ch-012.-

18. Koopmans Thijmen. The Birth of European Law at the Cross Roads of Legal Traditions. *The American Journal of Comparative*

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних з визначенням філософських засад та методології пливу Європейської правової традиції на трансформацію судочинства в Україні.

Автор детально розглядає філософсько-правові аспекти виникнення та формування Європейської правової традиції, її онтологічні та аксіологічні фактори та пропонує власну концепцію методології дослідження цих питань із застосуванням методів семіотики – науки, яка вивчає знаки й знакові системи.

Оцінюючи вплив Європейської правової традиції на трансформацію вітчизняного судочинства, автор відзначає, що, незважаючи на зростаючий вплив аксіологічних та онтологічних факторів на цей процес, окремі рудименти радянського правосуддя все ще продовжують відігравати значну роль у діяльності судової системи України.

Ключові слова: голлізм, методологія, позитивізм, релятивізм, традиція, юридична компаративістика, юснатуралізм.

їни. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo.

24. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України» від 16 травня 2013 р. № 245-VII.- *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 12, ст.178.

Rudyuk Volodymyr Philosophical Foundations and Methodology for Determining the Float of the European Legal Tradition to Transform Judiciary in Ukraine

The article is devoted to the research of issues related to the definition of philosophical foundations and methodology of the European legal tradition for the transformation of justice in Ukraine.

The author examines in detail the philosophical and legal aspects of the origin and formation of the European legal tradition, its ontological and axiological factors, and proposes his own conception of a methodology for the study of these issues using the methods of semiotics, a science that studies signs and sign systems. Assessing the impact of the European legal tradition on the transformation of domestic justice, the author notes that, despite the increasing influence of axiological and ontological factors on this process, some of the rudiments of Soviet justice continue to play a significant role in the judicial system of Ukraine.

It is slowly introducing mediation and renewable justice, compensation of losses caused by sacrifice crime solely through civil action, etc. We are talking about cases when the person who caused the harm to illegal actions is established, while a significant number of Ukrainian citizens who suffered from criminal offenses will never get the satisfaction of the material and moral damage they have. The decision to suspend or stop the criminal offence investigation for reasons not to identify the person who committed it, shall take solely the court provided full reimbursement of damages of sacrifice of this offence.

Keywords: hollism, methodology, positivism, relativism, tradition, legal comparative studies, youth.

Law Published by: Oxford University Press. 1991, Vol. 39, №3, pp. 493-507. DOI: 10.2307/840768.

19. Гардашук Т. Етичний релятивізм. *Філософський енциклопедичний словник*. К.: Абрис, 2002. 751 с.

20. Незалежна Україна в координатах сталого розвитку: [монографія] / [В.В. Микитенко, Ю.Б. Порохнявий, Д.О. Микитенко, С.М. Шкарлет та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Чернівці: ЧНТУ, 2019. 770 с.

21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. *Офіційний вісник України*. 1998.- № 13.

22. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2006, № 30, ст.260.

23. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Генеральна прокуратура Укра-

СПЕЦИФІКА МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА

**ЯВОРСЬКИЙ Іван Іванович - аспірант кафедри фінансового права,
Університет державної фіскальної служби України**

УДК 347.43

У статті розглянуто поняття і сутність механізму реалізації процесуальних норм бюджетного права, у розрізі правової науки та запропоновано авторське визначення даного поняття і шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства у даній сфері. Доведено, що компетенційні норми бюджетного процесу досить чітко визначають коло суб'єктів, здатних ініціювати внесення змін до бюджетних показників. При цьому деякі норми даної групи надають зазначеним суб'єктам відносно широкі можливості для дії на власний розсуд (наприклад, Уряду України), що нехарактерно для фінансового права. Багато норм бюджетного процесу мають політико-правовий характер, що зовні проявляється в детальності і гнучкості процедур, що ними закріплюються. У якості недоліку даних норм слід визнати слабку урегульованість ними механізму реалізації ухваленого рішення про зміну бюджетних показників у процесі виконання бюджету. Бюджетно-процесуальні норми, що мають компетенційний характер, в основному, встановлюють повноваження різних контролюючих органів. Важливою особливістю і недоліком цих правил є їх розпорошеність наразі по багатьох нормативно-правових актах і, як результат, недостатня координованість. Аргументовано позицію про те, що бюджетно-процесуальні норми процедурного характеру мають на меті вирішення трьох взаємопов'язаних завдань: 1. Організують роботу відповідних органів, вводять її у найбільш раціональні форми; 2. Забезпечують права й інтереси учасників процесу; 3. Закріплюють такий порядок і такі форми роботи, які забезпечують послідовний всебічний і глибокий аналіз

питань та правильне вирішення їх. Доведено, що загально визнаним у теорії фінансового права є поділ бюджетних правовідносин на матеріальні та процесуальні, відповідно й бюджетна діяльність, що здійснюється в межах цих правовідносин, має прояв матеріальної та процесуальної своїх сторін та дає підстави говорити про існування бюджетно-процесуальної діяльності. Механізм реалізації правових норм (у тому числі і бюджетно-процесуальних) складається із засобів і способів правового та неправового характеру, які забезпечують втілення приписів норм права в життя.

Ключові слова: бюджет, процесуальна норма, бюджетний процес, механізм реалізації, правовий механізм, бюджетне законодавство.

Постановка проблеми

У Конституції України закладено загальні положення бюджетного процесу, визначено його учасників та розмежовано їх повноваження в цій сфері, а також закріплено, що виключно законами встановлюються Державний бюджет України і бюджетна система України (статті 85, 92, 95, 96, 97).

Держава в особі єдиного органу законодавчої влади, яким є Верховна Рада України, приймає закони, зокрема в бюджетній та соціальній сферах, затверджує Державний бюджет України та вносить до нього зміни, здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України, приймає рішення щодо звіту про його виконання (пункт 4 частини першої статті 85 Конституції України); затверджує загальнодержавні програми, у

тому числі соціального розвитку, розглядає і приймає рішення щодо схвалення Програми діяльності Уряду України, здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції України, визначає основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення тощо (пункти 3, 4, 6, 11, 13 частини першої статті 85, пункт 6 частини першої, пункт 1 частини другої статті 92, стаття 96 Конституції України):

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичну основу дослідження склали наукові роботи вітчизняних та зарубіжних учених-юристів, зокрема, С.С. Алексєєва, Г.В. Атаманчука, І. Т. Балабанова, О.Д. Василюка, Л.К. Воронової, І.П. Голосніченка, О.М. Горбунової, В.М. Горшенєва, О.Ю. Грачової, Л. Дюгі, П.Ф. Єлісейкіна, Т.С. Єрмакова, І.Б. Заверухи, Л.А. Зубченко, Н.К. Ісаєвої, С.Т. Кадькаленка, М.В. Карасьової, К. Кіллєна, Д.А. Ковачева, А.М. Козиріна, В.О. Котюка, М.П. Кучерявенка, В.О. Лебедева, В.О. Лучина, Л.П. Маслій, Н.І. Матузова, А.А. Нечай, І.Х. Озерова, Л.А. Савченко, М.Ф. Селивона, О.Ф. Скакун, В.Д. Сорокіна, Н.В. Теремцової, Г.П. Толстопятенко, Н.М. Травкіної, Ю.О. Тихомірова, Н.І. Хімічевої, О.І. Худякова, В.Д. Чернадчука, Р.В. Шагієвої, О.Б. Шемякіної, М.К. Якимчука, Х.П. Ярмакі та ін.

Мета статті – дослідження нормативно-правового забезпечення та закріплення процесуальних норм бюджетного права з виявленням проблемних аспектів та колізій вітчизняного законодавства у ці сфері.

Виклад основного матеріалу

Провідними суб'єктами у провадженні щодо складання проектів бюджетів, виконання бюджетів, а також у контрольному провадженні є органи державної влади та місцевого самоврядування. Бюджетно-процесуальні правовідносини мають складний динамічний характер. Це необхідно враховувати при розробці бюджетно-процесуальних норм. Крім того, послідовність розташування таких процесуальних норм у структу-

рі нормативних актів повинна відображати послідовність розвитку правовідносин, що виникають на їх підставі.

Таким чином, бюджетно-правові норми визначають права та обов'язки суб'єктів бюджетних відносин, вказують на обставини, за яких учасники цих відносин стають носіями конкретних прав та обов'язків, і передбачають наслідки, які настають у разі невиконання вимог, встановлених цими нормами. Закріплюючи на рівні нормативно-правового акта компетенцію органів державної та місцевої влади, а також права та обов'язки учасників бюджетних відносин, бюджетні норми надають економічним (бюджетним) відносинам офіційного характеру, що захищається державою та підкріплюється її імперативно-владними повноваженнями[1].

До особливих рис, що характеризують бюджетні відносини, слід віднести також звужене, порівняно з фінансовими, коло суб'єктів таких відносин. Зокрема, учасниками бюджетних відносин не можуть виступати фізичні особи, оскільки вони згідно з чинним законодавством не можуть безпосередньо отримувати кошти з бюджетів будь-якого рівня на власне фінансування. Кожний учасник бюджетних відносин бере участь у формуванні, розподілі або використанні коштів, зібраних до бюджету відповідного рівня, на одній чи всіх стадіях бюджетного процесу.

Зрозуміло, що провідне місце у бюджетних відносинах посідають представницькі органи, які своїми рішеннями затверджують акти про бюджет, а також органи виконавчої влади (центральної або на місцевому рівні), які є основними виконавцями бюджетів. Окреме місце належить органам спеціальної компетенції у галузі фінансів (Міністерству фінансів, Державному казначейству тощо), які безпосередньо забезпечують бюджетну діяльність[86]. У межах компетенції, визначеної Конституцією України, Бюджетним кодексом та чинним законодавством, Уряд та органи центральної виконавчої влади здійснюють поточне нормативно-правове регулювання бюджетною діяльністю. Визначальне місце у цьому процесі відведено органами системи Міністерства фінансів та Державного казначейства. Відповідно, в

межах компетенції, визначеної статтями 142 і 143 Конституції України, законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про державні адміністрації», актами АРК, рішення у сфері регулювання відносин, пов'язані з утворенням, розподілом і використанням коштів відповідних місцевих бюджетів, здійснюють представницькі та виконавчі органи АРК, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Як правильно відзначається в юридичній науці, ефективність бюджетного процесу на загальнодержавному та місцевому рівнях залежить від тісної співпраці всіх гілок влади. Як уже вище нами зазначалось, проблема прийняття державного бюджету є однією з найскладніших серед тих, які доводиться розв'язувати державним органам. Її складність підвищується щорічною необхідністю прийняття закону про Державний бюджет України, тобто щорічним проходженням законодавчої процедури[1].

Зазначимо, що на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється контроль за дотриманням бюджетного законодавства (глава 17 БКУ), аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами (ст. 26 БКУ). Усі стадії бюджетного процесу ґрунтуються на правових засадах, які повинні гарантувати чітке планування, додержання бюджетної дисципліни і постійний контроль за виконанням усіх видатків. Для цього вимагається чітка організація бюджетного процесу, дотримання встановлених БКУ процедур та процесуальних строків.

У забезпеченні фінансового контролю та аудиту беруть участь як органи загальної компетенції, тобто ВРУ, КМУ, органи місцевої влади та місцевого самоврядування, так і спеціально уповноважені у сфері фінансової діяльності органи, зокрема, Рахункова палата, Рахункова палата АРК, Міністерство фінансів України та місцеві фінансові органи, органи Державного казначейства та інші.

У зв'язку з вищезазначеним, на нашу думку, доцільно звернутись до позиції КСУ щодо проблеми розмежування повноважень органів державної влади в бюджетній сфері. Адже в основу розмежування повноважень між різними органами державної влади та недопущення привласнення повноти

державної влади однією з гілок влади має бути покладений принцип функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6 Конституції України), що, в цілому, узгоджується з позицією Конституційного Суду України (абзац перший пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 24 червня 1999 року № 6-рп/99 у справі про фінансування судів).

Слід зауважити, що виключно закони регулюють найважливіші суспільні відносини[2, с. 103], мають найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів, втілюють основні права людини, встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки, породжують юридичні наслідки, гарантуються і охороняються державою, виражають волю й інтереси більшості населення[3, с. 130].

Конституцією України визначено статус Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади, який відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України та у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України; Кабінет Міністрів України розробляє проект закону про Державний бюджет України і подає його до Верховної Ради України, забезпечує виконання затвердженого нею Державного бюджету України, звітує перед Верховною Радою України про його виконання (стаття 95, частина друга статті 96, частина перша статті 97, пункт 6 статті 116) [1].

Державний бюджет України є планом з формування і використання фінансових ресурсів, який визначає джерела доходів та будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, зокрема для забезпечення витрат у сфері соціального захисту, розміри і цільове спрямування цих видатків на бюджетний період, тобто встановлює розподіл державних фінансових ресурсів[3].

Відносини, що виникають у процесі бюджетної діяльності держави, регулюються нормами фінансового права. Як і норми всіх інших галузей права, це правила поведінки, які встановлюються державою в суворо визначеному порядку й формі та вводяться в дію в точно встановлений законодав-

цем термін. Держава пропонує правила поведінки юридичним особам, громадянам в області фінансової діяльності. Вимоги до учасників фінансово-правових відносин виражаються в категоричній формі.

Бюджетні правовідносини – це врегульовані нормами бюджетного законодавства суспільні відносини, учасники яких реалізують надані їм правомочності щодо формування доходів і здійснення видатків консолідованого бюджету, бюджетів державних позабюджетних фондів, здійснення державних і муніципальних запозичень, регулювання державного та муніципального боргу, складання і розгляду проектів бюджетів усіх рівнів бюджетної системи держави, їх затвердженню і виконанню, розгляду та затвердження звітів про виконання бюджетів та бюджетів державних позабюджетних фондів, а також у процесі здійснення фінансового контролю на всіх стадіях бюджетного процесу [4].

Процесуальні норми бюджетного права не є простою волею законодавчих і виконавчих органів, вони мають матеріальне обґрунтування. Державні органи, приймаючи закони й нормативні акти в області фінансової діяльності, завжди обмежені об'єктивними економічними можливостями. Так, держава може фінансувати свої потреби, тільки виходячи з доходів, одержання яких, у свою чергу, залежить від рівня розвитку матеріального виробництва й діяльності всієї соціальної сфери, що визначає надходження податків й інших платежів у бюджет й інші позабюджетні фонди

Реалізація правових норм розглядається в юридичній літературі з різних позицій. Під нею розуміють як процес, так і остаточний результат відповідної діяльності[3]. При цьому «центр ваги» проблеми реалізації права знаходиться в площині вивчення процесу втілення правових приписів у дійсність. Це пов'язано з тим, що, власне, правильно організований процес реалізації дозволяє досягти тих кінцевих результатів, на які розраховував законодавець при прийнятті відповідної норми. Забезпечити безперешкодний та найбільш інтенсивний перебіг зазначеного процесу покликаний

механізм реалізації правових норм. Враховуючи дану обставину, неможливо всебічно розкрити питання щодо реалізацію бюджетно-процесуальних правил, не приділивши уваги її механізму.

Так, у юридичній літературі відзначається, що механізм реалізації правових норм визначається як «комплекс взаємоузгоджених заходів матеріально-технічного, організаційно-управлінського, ідеологічного (соціально-психологічного) та спеціально-юридичного характеру, що здійснюється державою, її органами та посадовими особами і мають своїм призначенням забезпечити реальну дію закону, тобто створити умови, за яких громадяни, їх об'єднання та організації узгодять свої дії з вимогами закону, а також безперешкодно і ефективно зможуть використати надані ним можливості для задоволення різноманітних інтересів і потреб» [5, с. 52].

Іншими словами, механізм реалізації правових норм (у тому числі і бюджетно-процесуальних) складається із засобів і способів правового та неправового характеру, які забезпечують втілення приписів норм права в життя. Таким чином, характеристика процесу реалізації бюджетно-процесуальних норм, його механізму зводиться, в кінцевому рахунку, до розгляду особливостей засобів і способів їх реалізації.

Неправові засоби і способи реалізації норм традиційно підрозділяються на політичні, економічні та ідеологічні умови, які відіграють важливу роль у процесі реалізації бюджетно-процесуальних приписів. Особливо це стосується політичних умов. Адже «політичний процес у сфері фінансів, а точніше – у сфері відносин, які охоплюються предметом фінансово-правового регулювання, завжди характеризується масштабністю, гранично широким залученням політичних сил. У цьому полягає одна з принципів відмінностей процесу прийняття державних рішень у галузі фінансів від аналогічного процесу в сфері екологічного, цивільно-процесуального, арбітражно-процесуального та багатьох інших галузей права» [5].

Відзначимо, що в літературі існують різні підходи до визначення змісту правового механізму реалізації правових норм. Пропо-

нується, наприклад, розуміти під ним лише «інституційні утворення (встановлення, форми) правової дійсності, використання яких у спеціальній правовій діяльності призводить до досягнення певного результату у вирішенні соціально-економічних, політичних, моральних та інших завдань і проблем, що стоять перед суспільством і державою на сучасному етапі» [6].

Однак така характеристика механізму, що досліджується, має дещо односторонній характер, адже охоплює лише його статичну частину. Більш адекватною, на наш погляд, є точка зору, згідно з якою механізм реалізації включає правові явища, що виражаються в інструментах (встановлення) та діянні (технології), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Більшість бюджетно-процесуальних правовідносин має складну динамічну структуру, а це, у свою чергу, обумовлює взаємозв'язок і взаємозалежність змісту різних бюджетно-процесуальних норм, необхідність їх спільної послідовної реалізації.

Об'єкти бюджетно-процесуальних правовідносин є невід'ємними від їх матеріального змісту. У зв'язку з цим, вони прямо не фіксуються у змісті бюджетно-процесуальних норм. У той же час, дана обставина висуває на передній план питання щодо предмету відповідних правовідносин, які й отримують відображення в бюджетно-процесуальних нормах.

Характер конкретних правових засобів і способів реалізації бюджетно-процесуальних норм зумовлюється тією метою, яка ставиться перед відповідними правилами. У цілому, особливості механізму реалізації бюджетно-процесуальних норм зумовлюються їх приналежністю до того чи іншого бюджетно-процесуального провадження.

Як вище зазначалось, провідними суб'єктами у процесі щодо складання проєктів бюджетів, виконання бюджетів, а також у контрольному процесі є органи державної влади та місцевого самоврядування. У якості засобів реалізації бюджетно-процесуальних норм у процесі щодо складання проєктів бюджетів виокремлюються показники і нормативи, що лежать в основі тих чи інших

фінансово-економічних документів; індивідуально-правові приписи тощо. Способами реалізації зазначених норм є метод взаємодії різних органів держави і місцевих органів при провідній ролі виконавчих органів загальної компетенції і метод централізованого керівництва щодо складання проєктів бюджетів у рамках всієї бюджетної системи України.

У цілому процес прийняття бюджетів можна охарактеризувати як поетапне твердження окремих бюджетних показників.

Реалізацію норм провадження щодо виконання бюджетів забезпечують такі правові засоби: деталізують приписи як постійного, так і термінового характеру; зразки різних документів; договори; заліки; реструктуризації заборгованостей. Способами реалізації норм даної групи виступають банківська і казначейська системи виконання бюджетів. З точки зору органів і організацій, що беруть участь у виконанні бюджетів, спосіб такого виконання можна охарактеризувати як взаємодію фінансових органів, кредитних організацій, що обслуговують рух фінансових ресурсів. Крім того, технологію виконання бюджетів можна розглядати як процес поступової деталізації прийнятого закону чи іншого акта про бюджет аж до окремих платіжних документів конкретних бюджетотримувачів (через зведені бюджетні розписи, повідомлення про бюджетні асигнування, кошторису доходів і витрат, ліміти бюджетних зобов'язань).

Бюджетно-процесуальні норми провадження у підготовці, розгляду й затвердження звітів про виконання бюджетів реалізуються за допомогою таких засобів, як приписи, що деталізують процес збору та узагальнення необхідної інформації; правила, що встановлюють алгоритми відповідних дій; різноманітні форми документів, які при цьому складаються; звітні матеріали. Основним способом підготовки звітів є узагальнення інформації про зібрані бюджетні доходи і здійснені витрати. Основною технологією затвердження звіту у представницькому органі є обговорення відповідних матеріалів в комітетах і комісіях, а також під час парламентських читань.

Інструментами реалізації бюджетно-процесуальних норм компетенційного характеру можуть бути названі альтернативні процедури; індивідуально-правові акти, що визначають конкретні розміри змін бюджетних показників. Технології такого процесу схожі з тими, які використовуються при затвердженні бюджетів: це обговорення, читання, узгодження і т.д. Крім того, при коригуванні бюджетних показників необхідно використовувати методи фінансово-економічного аналізу.

Бюджетно-процесуальні норми контрольного провадження, у свою чергу, реалізуються за допомогою таких засобів, як запити; подання; приписи. Крім того, способами здійснення контрольної діяльності є перевірки і ревізії.

Бюджетні правовідносини за своєю суттю є економічними відносинами, як загалом фінансові правовідносини. Свого часу дуже влучно з цього приводу висловився вчений Ю.А. Ровінський, написавши, що найважливіша особливість фінансових правовідносин полягає у тому, що вони є юридичною формою вираження і закріплення фінансових відносин, які, у свою чергу, є формою визначення економічних відносин. Особливими (характерними) ознаками фінансових (зокрема, бюджетних) правовідносин є такі:

1) це суспільний, двосторонній (і більше) зв'язок, який виникає на підставі фінансово-правових норм, відповідно, відносини завжди виникають, змінюються та припиняються лише на підставі нормативно – правового акта;

2) цей зв'язок виявляється через суб'єктивні права й обов'язки сторін;

3) це вольові відносини, оскільки одна сторона (владний орган) завжди наділена владними повноваженнями;

4) ці відносини завжди пов'язані з публічними коштами;

5) існує постійна охорона цих відносин з боку держави;

6) вони завжди виникають з публічної фінансової діяльності та мають грошовий характер;

7) усім фінансовим (бюджетним) правовідносинам властивий владно-майновий

характер (або державно-владний майновий (грошовий) характер);

8) ці відносини мають розподільчий характер, що закладено вже у функціях фінансів, передусім, у функції створення грошових фондів і спрямування цих фондів (їх коштів) на задоволення потреб суспільства;

9) їм властива плановість, пов'язана з дією закону планомірного розвитку економіки.

А.А. Чесноков пише, що характерною особливістю бюджетних правовідносин є те, що вони не можуть тривати більше одного року, проте це твердження не виключає того, що бюджетні правовідносини носять, як правило, систематичний, безперервний характер.

Враховуючи викладене вище, можемо визначити бюджетні правовідносини як урегульовані нормами права суспільні відносини економічного та матеріального характеру, що виникають, змінюються та припиняються у сфері бюджетної діяльності органів публічної влади та спрямовані на задоволення публічного інтересу.

Висновки і пропозиції

Отже, під бюджетними повноваженнями учасників бюджетного процесу слід розуміти їхні права та обов'язки, які виникають у процесі їх діяльності, пов'язаної з формуванням та використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і яка спрямована на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності (що обумовлена їх правовим статусом і спрямована на виконання визначених цим статусом повноважень) та забезпечення ефективного, результативного і цільового використання бюджетних коштів.

Література

1. Касьяненко Л. М. Процесуальна фінансово-правова теорія: становлення і розвиток: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь. 2010. 468 с. С. 22.

2. Боднарук Ю. В. Податкові провадження в Україні: теоретико-правові за-

сади: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 .- О. 2008. 248 с. С. 14.

3. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер. 2010. 808 с.;

4. Фінансове право України: навч. Посібник. Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін. К.: Правова єдність. 2009. 395 с.

5. Пришва Н. Ю. Місце процесуальних норм у регулюванні фінансових правовідносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2005. № 65-66.- С. 10-12.;

6. Касьяненко Л. М. Фінансово-правовий процес: монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України. 2010. 505 с.

7. Янкевич С. В. О понятии бюджетного процесса. *Общество. Среда. Развитие (Тегга Humana)*. 2011. № 3. С. 94-97.

8. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-IV, із змінами. Електронний ресурс. URL : zakon2.rada.gov.ua. (дата звернення 14.04.2019р.)

Yavorskyi I.I Specificity of the mechanism of implementation of procedural norms of budgetary law

SPECIFICITY OF MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF PROCESSAL BUDGETARY LAW

In the article the concept and essence of the mechanism of realization of procedural norms of the budget law, in the context of legal science are considered, and the author's definition of this concept and ways of improvement of the domestic legislation in this sphere is proposed. It is proved that the competence rules of the budget process quite clearly define the

range of subjects that can initiate changes in budget indicators. At the same time, some norms of this group give these entities relatively wide opportunities for action at their own discretion (for example, the Government of Ukraine), which is uncharacteristic for financial law. Many of the norms of the budget process are of a political and legal nature, which apparently manifests itself in the detail and flexibility of the procedures that they establish. As a disadvantage of these norms, it is necessary to recognize the weak regulation of their mechanism for the implementation of the decision to change the budget indicators in the process of budget execution. Budgetary and procedural rules of a competent nature, basically, establish powers of different controlling bodies. An important feature and a disadvantage of these rules is their dispersion to date in many regulatory acts and, as a result, insufficient coordination. The position is argued that budget procedural rules of a procedural nature are aimed at solving three interrelated tasks: 1. Organize the work of the relevant bodies, introduce it into the most rational forms; 2. Provide the rights and interests of the participants in the process; 3. Establish such an order and such forms of work, which provide a consistent comprehensive and in-depth analysis of issues and the correct resolution of them. It is proved that generally recognized in the theory of financial law is the division of budgetary legal relations into material and procedural, respectively, and budget activities carried out within these legal relations, manifestation of material and procedural aspects of their parties and gives grounds to talk about the existence of budget-procedural activities. The mechanism of the implementation of legal norms (including budget-procedural) consists of means and methods of legal and non-legal character, which ensure implementation of the norms of law in life.

Key words: budget, procedural norm, budget process, mechanism of realization, legal mechanism, budget legislation.

ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ СУДОВО-КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ УКРАЇНИ

Колеснік Галина Ростиславівна - доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

УДК 343.12

У статті наголошується на необхідності суттєвого законодавчого зміцнення як інстанційних, так і статусних та функціональних основ судового контролю у досудовій стадії вітчизняного кримінального провадження. Дослідник обґрунтовує, з метою зміцнення процесуального статусу слідчого судді, пропозицію розробити і прийняти спеціальний Закон України «Про слідчих суддів». Акцентується увага на тому, що усі норми, якими регламентується діяльність слідчого судді, доцільно зосередити в окремій главі КПК України, а процедуру проведення судово-контрольних проваджень детально відрегламентувати так само, як деталізовані провадження у судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій.

Ключові слова: права людини, закон, кримінальне провадження, досудове розслідування, прокурорський нагляд, відомчий контроль, судовий контроль, врегулювання.

Постановка проблеми

З прийняттям КПК України 2012 року у досудовій стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні постав новий владний суб'єкт – слідчий суддя. Цей повноважний представник судової гілки влади в означеній стадії кримінального провадження виконує процесуальну функцію здійснення судового контролю за недопущенням незаконного обмеження конституційних прав і законних інтересів осіб, залучених чи допущених до кримінальної процесуальної діяльності, з боку прокурора і слідчого, які під час проведення досудового розслідування

кримінальних правопорушень постійно застосовують широкий спектр передбачених КПК України примусових заходів процесуального характеру.

Відтепер будь-яке обмеження прав людини у досудовому розслідуванні допускається виключно на підставі рішення (ухвали), постановленого слідчим суддею – основним гарантом забезпечення прав особи у цій стадії кримінального провадження (п. 18 ст. 3 КПК України). Разом з тим, при запровадженні до кримінального процесу судового контролю законодавцеві України не вдалося чітко і однозначно визначити правове положення слідчого судді.

Різні аспекти, пов'язані з функціональним призначенням наглядової і контрольних видів діяльності у досудовому розслідуванні, досліджувалися такими вченими – правознавцями як: Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, О. В. Баулін, О. М. Бандурка, В. С. Бабкова, В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, В. М. Гаращук, В. Г. Гончаренко, І. В. Глов'юк, В. С. Зеленецький, Г. К. Кожевников, Н. С. Карпов, О. В. Капліна, Д. Ю. Кавун, О. П. Кучинська, М. В. Косюта, О. М. Литвак, А. В. Лапкін, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, І. Л. Петрухін, В. П. Півненко, Д. П. Письменний, М. А. Погорєцький, В. М. Савицький, М. С. Строгович, М. В. Руденко, В. М. Тертишник, О. М. Толочко, А. Р. Туманянц, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, В. М. Юрчишин, О. Г. Яновська та інші. У

той же час накопичені кримінальні процесуальні знання з функціонального призначення наглядової і контрольних видів діяльності у досудовій стадії кримінального провадження ще не є систематизованими і не представляють собою цілісної науково обґрунтованої концепції ні в частині кримінального процесуального порядку їх реалізації, ні щодо визначення основних шляхів їх подальшого удосконалення.

Саме тому **метою** статті є оптимізації судово-контрольної діяльності у досудовому розслідуванні України.

Виклад основного матеріалу

Так, чекає свого вирішення і врегулювання процедури розгляду скарг учасників досудового розслідування на ухвали слідчого судді в апеляційних судах. Цю проблему можна зняти лише шляхом внесення відповідних змін у судоустрійний закон та кримінальне процесуальне законодавство, сформувавши самостійні судові структури в якості судів другої інстанції, діючих автономно на разок французької «судово-слідчої камери». Це спростить існуючу сьогодні громіздку, затяжну і вкрай неефективну процедуру розгляду скарг учасників досудового розслідування на ухвали слідчого судді та скоротить строки їх розгляду в сьогоденних апеляційних судах [1, с. 50–55]. Нам представляється, що право на судовий захист фізичної особи, яка звернулася до слідчого судді на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, не повинно припинятися навіть у випадку смерті скаргника, а мусить реалізовуватися його правонаступниками з метою відновлення законності і недопущення зловживань владою державними органами.

Продовжує залишатися актуальною і проблема розкриття в законі сутності і змісту поняття «судовий контроль», бо п.18 ч.1 ст. 3 КПК України 2012 року це поняття визначено не повністю, що ускладнює його розуміння як в теорії кримінального процесу, так і в практичній діяльності органів кримінальної юстиції [2, с. 142]. У попередніх підрозділах дослідження ми вже надали цьому поняттю своє авторське визначення.

Подібне визначення поняття «судовий контроль у досудовому розслідуванні» чітко висвітлить і основне призначення слідчого судді у досудовій стадії кримінального провадження. З наведеного нами у попередніх підрозділах дослідження авторського визначення поняття «судовий контроль» витікатиме, що слідчого суддю, в першу чергу турбуватиме захист прав потерпілого, який постраждав від вчиненого проти нього кримінального правопорушення і вдруге може постраждати ще й від незаконних дій і рішень органів досудового розслідування та прокурора, а вже потім – недопущення безпідставного застосування примусових заходів процесуального характеру до підозрюваного, обвинуваченого. Це свідчить про двоєдиний характер діяльності слідчого судді: з одного боку – забезпечити надійний пріоритетний захист прав законослухняних учасників кримінального провадження, з іншого – не допустити обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого державними органами, які безпосередньо розслідують кримінальне правопорушення, оскільки примусові заходи процесуального характеру, які вони використовують, асоціюються з державою, у зв'язку з чим поза єдністю їх із правом і судом застосовуватися не можуть [3, с. 9, 16].

Стаття 303 КПК України предметом судового оскарження визначає лише певне коло рішень, дій, бездіяльності слідчого і прокурора, якими обмежуються конституційні права учасників досудового розслідування або які перешкоджають подальшому руху кримінального провадження до суду. У той самий час особи, які не є учасниками досудового розслідування, тобто такі, що не мають визначеного законом процесуального статусу, але права яких порушуються рішеннями, діями, бездіяльністю слідчого, прокурора (наприклад, при накладенні арешту на майно третіх осіб (ст. 170 КПК України); вилученні (виїмці) речей і документів, не зазначених в ухвалі слідчого судді (ст. 166 КПК України) тощо, позбавлені можливості оскарження незаконних дій слідчого, прокурора до слідчого судді у межах кримінального процесу [4, с. 98–103; 5, с. 4–5; 6, с. 40–44; 7, с. 47–56].

У цій ситуації особи змушені шукати судового захисту в інших процесуальних судових режимах – адміністративному, цивільному, або взагалі їхні порушені права залишаються незахищеними [8, с. 3–5]. Якщо в результаті правового конфлікту виникають кримінальні процесуальні відносини, то незалежно від того, чи є особа безпосереднім учасником кримінального провадження, чи ні, судовий захист її прав, порушених рішеннями, діями, бездіяльністю слідчого, прокурора, повинен належати до компетенції слідчого судді. То ж недоліки чинного КПК України у цьому сенсі мають бути усунуті невідкладно.

Особа, яка подала до слідчого судді скаргу на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора і має право на судовий захист, повинна бути активним учасником судово-контрольного провадження. Проте і в цьому третьому виді судово-контрольного провадження КПК України 2012 року не наводить переліку процесуальних прав і обов'язків скажника [9, с. 57]. Одного посилання на те, що «скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду, непередбаченого ст. 318–380 Кримінального процесуального кодексу» (ст. 306 КПК України), тут недостатньо, бо правове положення скажника у судово-контрольному провадженні вимагає обов'язкового врахування особливостей цього провадження [10, с. 29].

Виходячи з цього, О. Г. Шило пропонує в окремій статті КПК України встановити такий перелік прав особи, яка подала скаргу слідчому судді на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора: брати участь у судовому засіданні, яке проводиться слідчим суддею; мати захисника – адвоката, представника – адвоката, законного представника; користуватися рідною мовою або мовою, якою вона володіє; користуватися допомогою перекладача безоплатно; використовувати портативні аудіо-технічні засоби; проводити в залі судового засідання фото-, кінозйомку, відеозапис – за рішенням слідчого судді; заявляти відводи, клопотання; представляти докази; брати участь у дослідженні доказів; знайомитися з матеріалами судово-

контрольного провадження; брати участь у дебатах та користуватися правом репліки; знайомитися з протоколом судового засідання і подавати на нього зауваження; отримати копію судової ухвали; оскаржувати ухвалу слідчого судді; знати про внесені скарги та подавати на них зауваження; відізвати скаргу; клопотати про забезпечення безпеки [11, с. 290–291].

Повністю підтримуючи усі ці пропозиції авторки, ми також переконані в тому, що без доповнення чинного КПК України, запропонованою О.Г. Шило статтею, правозахисну діяльність слідчого судді у межах судово-контрольного провадження за розглядом скарг учасників досудового розслідування не можна вважати досконалою. Ми пропонуємо надати особі, яка звернулася зі скаргою, ще й право відмовитися від скарги до закінчення її судового розгляду (захисник – адвокат підозрюваного, обвинуваченого та представник – адвокат потерпілого можуть відмовитися від скарги лише за згодою відповідно підозрюваного, обвинуваченого чи потерпілого), а також до початку судового розгляду змінити та/або доповнити її новими доводами.

Крім того, в КПК України має бути відзначено, що під час розгляду скарги у судово-контрольному провадженні не допускається покладання обов'язків доведення незаконності рішення, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора на скажника, бо встановлення цього факту – виключна компетенція слідчого судді. Необхідно встановити ще й правило, що у випадку виявлення під час проведення судово-контрольного провадження суттєвих порушень кримінального процесуального законодавства, не зазначених у скарзі учасника досудового розслідування, які можуть потягти за собою обмеження прав цього учасника (наприклад, затягування слідчим, прокурором питання про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого), слідчий суддя зобов'язаний винести щодо цих порушень відповідне рішення за власною ініціативою. В ухвалі слідчого судді, постановленій за результатами розгляду скарги, повинна міститися оцінка всім доводам, що містилися у цій скарзі.

У попередніх підрозділах нашого дослідження відзначалося, що низка авторів переконані в тому, що законодавець України наділив слідчого суддю деякими повноваженнями, які виходять за межі судового контролю і носять суто обвинувальний характер. Ми є теж прихильниками такої точки зору. До подібних повноважень, не притаманних слідчому судді, необхідно віднести: безпосереднє застосування ним заходів забезпечення кримінального провадження за результатами розгляду письмових клопотань слідчого, прокурора; безпосереднє продовження ним строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою за результатами розгляду письмових клопотань слідчого, прокурора; безпосереднє скасування ним же постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження за результатами скарги учасника кримінального провадження. Судовий контроль у цих випадках за слушним зауваженням Ф. М. Кобзарєва перетворюється у процесуальне судове керівництво досудовим розслідуванням з боку слідчого судді, оскільки він фактично визначає не лише наявність підстав для застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження, продовження строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, закриття кримінального провадження, а й детально перевіряє достатність зібраних доказів, повноту, всебічність і неупередженість проведеного розслідування та своєю владою застосовує заходи забезпечення кримінального провадження, проводить строк тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою чи скасовує незаконне рішення (постанову) слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження [12, с. 22]. Ми теж вважаємо, що скасування слідчим суддею постанов слідчого і прокурора про закриття кримінального провадження – це форма одночасного відновлення кримінального провадження, тобто суто обвинувальна діяльність.

Дійсно, слідчий суддя не надає слідчому, прокурору дозволу на застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження чи продовження строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою,

а безпосередньо сам своєю владою застосовує запитуваний захід чи продовжує строк тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, хоч він (слідчий суддя) не є безпосереднім учасником розслідування кримінального правопорушення і до прийняття подібних обвинувальних дій та рішень не повинен мати відношення. Що ж до скасування незаконної постанови про закриття кримінального провадження, то реалізація цього обвинувального повноваження – виключно компетенція органів прокуратури (п. 7 ч. 2 ст. 36; ч. 6 ст. 36 КПК України).

Навіть положення ч. 3 ст. 22 КПК України виключають можливість прийняття органами судової влади подібних рішень. Більше того, при проведенні перевірки усіх матеріалів закритої кримінальної справи слідчий суддя торкається не законності проміжних рішень слідчого, прокурора, а виключно питань винуватості чи невинуватості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто виходить за межі наданих йому повноважень [13, с. 74]. А яке власне відношення має надане слідчому судді повноваження на встановлення ним за клопотанням сторони кримінального провадження конкретного строку на ознайомлення з матеріалами закінченого досудового розслідування певному його учаснику у випадку зволікання останнього з їх ознайомленням (ч. 10 ст. 290 КПК України)? Ми не вбачаємо тут ніяких обмежень конституційних прав особи з боку слідчого, прокурора.

Навпаки, це пряма допомога з боку слідчого судді органам обвинувачення у якнайшвидшому завершенні досудового розслідування. Такий висновок прямо витікає із закріпленого законом категоричного положення, що після закінчення, визначеного слідчим суддею строку на ознайомлення з матеріалами розслідування, «сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів досудового розслідування» (ч. 10 ст. 290 КПК України). З одного боку законодавець наголошує, що отримати досудовий захист від слідчого судді може лише той учасник досудового розслідування, права якого порушені чи можуть бути порушені лише слідчим і прокурором, а з

іншого боку – зобов'язує його (слідчого суддю) захищати права особи при порушенні їх один проти одного (коли зволікає з ознайомленням справи потерпілий або підозрюваний, обвинувачений).

Підвищення ефективності судово-контрольної діяльності вимагає запровадження у досудове розслідування поетапного порядку оскарження учасниками кримінального провадження порушень їхніх прав органами досудового розслідування. Спочатку учасник кримінального провадження повинен звернутися зі скаргою до наглядаючого прокурора, а у випадку відмови останнього у задоволенні скарги або незгоди скаржника з прийнятим рішенням, останній звертається до слідчого судді. Такий порядок розгляду скарг стане надійним фільтром і до слідчого судді будуть надходити лише найбільш складні скарги на рішення, дії, бездіяльність слідчого і всі скарги на рішення, дії, бездіяльність прокурора.

При цьому цей порядок складатиметься не лише з двох частин дієвого механізму захисту прав учасників досудового розслідування, які розумно доповнюють один одного, а й відповідатиме Рекомендаціям Комітету Міністрів державам Ради Європи від 05 вересня 2001 року стосовно альтернатив судовому вирішенню спорів між державними органами та приватними особами, в яких прямо зазначено, що «судові процедури є занадто формалізованими і взагалі недостатньо зручними. Необхідно мати гнучкіший механізм, який би знизив рівень формалізму судової системи і захищав від ризиків, обумовлених цим формалізмом, спонукав шукати альтернативні засоби, які б давали змогу врегулювати спори у світлі принципу справедливості, а не лише відповідно до судових правових норм» [11, с. 252]. Дійсно, бувають випадки, коли розгляд скарги прокурором має перевагу порівняно з її розглядом слідчим суддею (оперативніше, таємніше, з використанням допомоги слідчого тощо). То ж скаржнику має бути надано право вибору, куди йому у цій ситуації краще звертатися – до слідчого судді чи до прокурора. Згідно зі статтею 55 Конституції України кожному надається право використовувати всі наяв-

ні внутрішньодержавні засоби правового захисту [14, с. 9].

Виходячи з положень ст. 3 Конституції України відмова від альтернативного порядку оскарження рішень, дій та бездіяльності слідчого не має під собою глибокого теоретичного підґрунтя. Учаснику кримінального провадження має бути надано право самому визначати – відразу звертатися зі скаргою до слідчого судді, чи спочатку апелювати до наглядаючого прокурора, а у випадку відмови у задоволенні скарги – звертатися вже до слідчого судді за судовим захистом.

У КПК України 2012 року мають бути норми, що регламентують умови, форми і порядок взаємодії слідчого судді з наглядаючим прокурором, необхідність яких було обґрунтовано нами у попередніх підрозділах дослідження. Правильно відзначають Н.А. Колоколов і А.В. Карцев, що судовий контроль без взаємодії з прокурорським наглядом є досить слабким, а в сполученні з останнім подвоюється і утворює надійні умови для максимального виключення помилок у правозахисній діяльності як слідчого судді, так і наглядаючого прокурора [15, с. 45–47]. Не випадково прокурор бере участь у всіх судово-контрольних провадженнях, які здійснюються слідчим суддею [16].

Висновки

Результати проведеного нами аналізу нормативного забезпечення судово-контрольної діяльності під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, свідчать про явну недосконалість чинного КПК України у цій частині і вимагають суттєвого законодавчого зміцнення інституційних, статутних та функціональних основ цього важливого і вкрай необхідного виду кримінальної процесуальної діяльності.

Література

1. Брынцев В. Д. Седебная власть: Правосудие: Пути реформирования в Украине / В. Д. Брынцев. – Х. : Ксилон, 1998. – 296 с.
2. Марчак В. Я. Судовий контроль за додержанням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством

України / В. Я. Марчак // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С.141-146.

3. Мизулина Е. Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства: Автореф. дисс... докт. юрид. наук: 12.00.09; 12.00.11 / Е. Б. Мизлина. – М., 1993.– 48 с.

4. Аленін Ю., Глов'юк І. Щодо судової юрисдикції скарг на рішення, дії, бездіяльність органів дізнання, досудового слідства, прокурора / Ю. Аленін, І. Глов'юк // Право України. – 2008.– № 8. – С. 98-103.

5. Навроцький В. О. Право на оскарження до суду дій прокурора і слідчого та його реалізація / В. О. Навроцький // Адвокат. – 2001. – № 4. – С. 4-5.

6. Маляренко В. Т., Пилипчук П. П. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії переднього розслідування кримінальної справи / В. Т. Маляренко, П. П. Пилипчук // Право України. – 2001. – № 4. – С. 40-44.

7. Дроздов О. Правове регулювання виїмки документів, що становлять банківську таємницю на стадії досудового розслідування / О. Дроздов // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 3. – С. 47-56.

8. Шило О. Г., Трофименко В. М. Захист прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, як публічно-правовий обов'язок держави / О. Г. Шило, В. М. Трофименко // Адвокат. – 2007. – № 6. – С. 3-5.

9. Строган А. Актуальні питання порядку заявлення клопотань учасниками кримінального процесу на досудовому слідстві / А. Строган // Вісник прокуратури. – 2010. – № 5.– С. 56-58.

10. Колесник Г. Р. Інститут судового контролю в досудебному розслідуванні України і пути его усовершенствования / Г. Р. Колесник // Международн. науч.-практ. правовой журнал «Legea si Viata». – 2017. – № 5/2 (305). – С. 75-78.

11. Шило О. Г. Теоретично-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: Монографія / О. Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

SUMMARY

The article emphasizes the need for significant legislative strengthening of both instance and status and functional bases of judicial control in the pre-trial stage of domestic criminal proceedings. The researcher substantiates, in order to strengthen the procedural status of the investigating judge, a proposal to develop and adopt a special Law of Ukraine "On Investigating Judges". Emphasis is placed on the fact that all the rules governing the activities of an investigating judge should be concentrated in a separate chapter of the CPC of Ukraine, and the procedure for conducting judicial review proceedings should be regulated in detail as well as detailed proceedings in courts of first, appellate and cassation instances.

Key words: human rights, law, criminal proceedings, pre-trial investigation, prosecutorial supervision, departmental control, judicial control, settlement.

12. Кобзарев Ф. М. Прокуратура и суд в уголовном процессе: условия и формы взаимодействия: учеб. пособие / Ф. М. Кобзарев. – М. : Моск. псих.-соц. институт, 2005. – 104 с.

13. Дуванський О. Судовий контроль за порушенням кримінальної справи щодо особи / О. Дуванський // Право України. – 2008. – № 3.– С. 71–76.

14. Прокуратура в России и за рубежом: сравнительное исследование / Под ред. С. И. Герасимова. – М.: ЛексЭст, 2001. – 496 с.

15. Колоколов Н. А., Карцев А. В. Удельный вес сервисных производств в уголовном процессе / Н. А. Колоколов, А. В. Карцев // Уголовное судопроизводство. – 2006. – № 1. – С. 45-47.

16. Колесник Г. Р. Щодо ролі керівника органу досудового розслідування у кримінальному провадженні України / Г. Р. Колесник // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, України, 11-12 серпня 2017 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. – С. 110-113.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ

РУВІН Олександр Григорович - кандидат юридичних наук, директор Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

УДК: 342.95 (477)

Доведено, що відомчий контроль – це контроль, що здійснюється міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні судово-експертні установи, і полягає у перевірці виконання судовими експертами покладених на них обов'язків згідно встановлених законодавством принципів реалізації судово-експертної діяльності.

Наголошено, що відомчий контроль покликаний забезпечити протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам порушень принципів проведення експертної діяльності. Внутрішні загрози проявляються у протиправних та корупційних діях судових експертів, зловживанням наданими їм повноваженнями. Зовнішні загрози обумовлені протиправним впливом на судових експертів, спрямованих на примушення їх до неналежного виконання обов'язків.

Аргументовано, що метою відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ є забезпечення ефективності, а також результативності їх функціонування, шляхом проведення судових експертиз на засадах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Акцентовано увагу, що відомчий контроль знаходить свій прояв у атестації, присвоєнні та позбавленні кваліфікаційних класів судового експерта відповідних експертних комісій, що створюються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні судово-експертні установи.

Наголошено, що критеріями оцінки ефективності роботи відомчих судово-експертних установ можуть бути: кількість скарг на дії/бездіяльність відповідних судових експертів; кількість оскаржень результатів відповідних судових експертиз; притягнення до дисциплінарної відповідальності судових експертів; наявність та обсяг підготовлених експертних методик, методичних рекомендацій та іншої науково-методичної літератури з питань відповідної судово-експертної діяльності.

Підкреслено, що для створення дійсно ефективного механізму відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ доцільно чітко визначити: які саме функції має виконувати відомчий контроль, які результати слід очікувати від його проведення, яким чином здійснюється взаємодія і координація діяльності щодо забезпечення відомчого контролю з контрольною діяльністю інших державних органів, які здійснюють зовнішній контроль.

Ключові слова: контроль, відомчий контроль, діяльність, судово-експертні установи.

Постановка проблеми

Здійснення контролю за діяльністю судово-експертних установ складно переоцінити, оскільки за його допомогою вбачається можливим попередити порушення у відповідній сфері, а також забезпечити умови для їх припинення, відновлення порушених вимог щодо проведення відповідних судових експертиз, захист прав суб'єктів, в інтересах яких здійснюється провадження експертної діяльності, та притягнення винних у правопору-

шення осіб до відповідних різновидів юридичної відповідальності. При цьому контроль у відповідній сфері є явищем багатоаспектним, що в свою чергу вимагає виокремлення його видів, серед яких, беззаперечно, окремої уваги заслуговує відомчий контроль за діяльністю судово-експертних установ.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні питання здійснення контролю за діяльністю судово-експертних установ у своїх наукових працях розглядали: В.М. Гарашук, Н.С. Мороз, Д.В. Холодненко, С.В. Ковальчук, О.М. Погребняк, Н.Г. Виговська, А.Ю. Славіцька, В.Л. Синчук, С.С. Вітвіцький та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ.

Мета та завдання статті

Метою статті є встановлення особливостей відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ. Задля досягнення вказаної мети необхідно: проаналізувати норми чинного законодавства, які регулюють питання відомчого контролю у відповідному напрямку; запропонувати власне бачення стосовно вказаної проблематики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в науковій роботі вперше, надано характеристику та виокремлено особливості відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ.

Виклад основного матеріалу

На початку наукового дослідження варто відзначити, що більшість авторів визначають відомчий контроль як різновид державного внутрішнього контролю, який здійснюється в межах певних міністерств або відомств з метою перевірки підлеглими виконання поставлених перед ними завдань. При цьому відомчий контроль слугує засобом стимулювання належної поведінки працівників відповідних відомств. Розглянемо особливості правової регламентації здійснення відомчого контролю за діяльністю відомчих судово-експертних установ.

Відповідно до Положення про експертну службу МВС експертна служба МВС з метою організації своєї діяльності: контролює дотримання працівниками вимог нормативно-правових актів з питань проведення судової експертизи і функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів, здійснює у межах повноважень контроль за використанням державних коштів, передбачених для реалізації проєктів, виконання програм, у тому числі міжнародних. Керівник Експертної служби МВС контролює та забезпечує виконання Експертною службою МВС Конституції та законів України, актів та доручень Президента України, актів та доручень Кабінету Міністрів України, наказів та доручень МВС, власних наказів і доручень [1]. Отже, мова йде про здійснення таких функціональних різновидів відомчого контролю, як: нормативний, фінансовий, організаційний, дисциплінарний. Такі різновиди контролю здійснюються у формі планових та позапланових перевірок, заслуховування звітів, розгляду звернень громадян та аналіз інших джерел інформації про стан роботи судово-експертних установ та окремих судових експертів, які в них працюють.

Відповідно до Інструкції з організації контролю за якістю досліджень у підрозділах Експертної служби МВС України організація контролю за якістю досліджень у підрозділах експертної служби МВС України включає: контроль за якістю проведеного дослідження; моніторинг за дотриманням вимог, встановлених відповідними інструкціями та методиками до проведення та оформлення досліджень; міжлабораторні порівняльні дослідження; контрольні завдання; професійне тестування. Здійснення контролю за якістю досліджень у підрозділах Експертної служби МВС є безперервним постійним процесом, що ґрунтується на принципах: дотримання вимог нормативних документів, що регулюють діяльність підрозділів Експертної служби в частині проведення та оформлення досліджень; дотримання методик і методів досліджень; повноти, об'єктивності та обґрунтованості висновків за результатами досліджень; забезпечення належної оснащеності лабораторій; компетентності, професійності та майстерності персоналу; дотриманні конфіден-

ційності та професійної таємниці [2]. Таким чином, відомчий контроль за діяльністю експертних служб МВС має доволі чіткі форми і засоби свого здійснення, які відображені у відповідних відомчих нормативно-правових актах.

Судово-медичні експертизи проводяться згідно Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, яка вказує на те, що проведення судово-медичної експертизи здійснюється фахівцями державних установ судово-медичних експертиз МОЗ України. Також проведення судово-медичних експертиз може здійснюватись на підприємницьких засадах на підставі ліцензії, що видається МОЗ України. Фахівці державних установ судово-медичної експертизи повинні мати вищу медичну (фармацевтичну) освіту, пройти спеціальну підготовку з проведення судово-медичних експертиз та отримати сертифікат на звання судово-медичного експерта. Без додаткового узгодження з особою, що призначила експертизу, до участі в проведенні судово-медичних експертиз як експерти можуть бути залучені професори та викладачі кафедр судової медицини, фахівці закладів охорони здоров'я та інших відомств [3]. Таки чином, основним суб'єктом здійснення відомчого контролю за діяльністю судово-медичних установ є МОЗ.

Судово-психіатричну експертизу проводять державні спеціалізовані судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України [4]. Що безпосередньо вказує на підвідомчість цього різновиду судово-експертної установи МОЗ у тому числі й щодо сфери контролю.

Згідно Положення про Міністерство охорони здоров'я України МОЗ у сфері контролю за діяльністю судово-експертних установ, що належать до її структури (науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи) здійснює [5]: державний контроль діяльності психіатричних установ незалежно від форми власності та фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги; затверджує порядки проведення судово-медичної експертизи та судово-психіатричної експертизи; здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю МОЗ, підприємств, установ та організацій,

що належать до сфери його управління; забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контролю за їх реалізацією в апараті МОЗ, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління; здійснює добір кадрів в апарат МОЗ, на підприємства, в установи та організації, що належать до сфери його управління, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату МОЗ; здійснює контроль за діяльністю підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління тощо [5].

Стосовно відомчої експертної служби Міністерства оборони України слід зазначити, що хоча Законом України «Про судову експертизу» передбачено ведення діяльності експертною службою Міністерства оборони України, однак Положенням про Міністерство оборони України та Положенням про Генеральний штаб Збройних Сил України серед основних завдань і функцій здійснення судово-експертної діяльності не обумовлено [6]. Положенням про міністерство оборони до сфери його повноважень віднесено подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо організації та проведення військово-лікарської експертизи у Збройних Силах [7]. Разом із цим згаданий нормативно-правовий акт не передбачає жодних положень, які б стосувалися проведення судово-експертної діяльності.

На відміну від відомчого нормативно-правового забезпечення діяльності судово-експертних установ Міністерства Оборони Служба безпеки України доволі детально врегульовує питання як діяльності відповідних відомчих судово-експертних установ, так і питання контролю за їх діяльністю. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України є державною спеціалізованою експертною установою, яка виконує функції експертної служби СБУ. Експертними підрозділами Інституту є: Центр судових і спеціальних експертиз; 15 відокремлених експертних підрозділів у регіональних органах СБУ [6].

Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атес-

тацію судових експертів передбачає низку заходів, які можна віднести до форм відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ СБУ. Передбачені Положенням форми контролю можна розподілити на попередні (перспективні), пов'язані, наприклад, з формуванням якісного кадрового забезпечення відповідних установ, та ретроспективні, пов'язані з перевіркою, оцінкою якості діяльності.

До формування якісного кадрового забезпечення слід віднести вимоги для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівцям спеціалізованої експертної установи СБУ, зокрема вони повинні мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройти підготовку з певної експертної спеціальності, а також теоретичну підготовку у Національній академії СБУ, знати законодавство України про судову експертизу та методичні вимоги і практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю [8].

До ретроспективних контрольних заходів можна віднести розгляд питань про дисциплінарну відповідальність. Підставою для розгляду експертно-кваліфікаційною комісією питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів є подання керівників експертних підрозділів спеціалізованої експертної установи СБУ: за результатами розгляду скарг на дії судових експертів та/або рецензій, складених на висновки експертів СБУ; щодо результатів перевірки інформації про порушення судовим експертом вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень. До судових експертів можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: попередження; призупинення дії Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта (на певний термін); позбавлення кваліфікації судового експерта [8; 9].

Основним суб'єктом здійснення відомчого контролю за судово-експертними підрозділами Державної прикордонної служби України є Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби. До його основних завдань належить проведення судової експертизи та експертних досліджень паспортних документів для органів

Державної прикордонної служби України, інших правоохоронних органів з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень у сфері охорони державного кордону, виконання інших робіт у межах своєї компетенції; організаційно-правове та методичне керівництво діяльністю експертних підрозділів Головного центру; організація науково-методичного та інформаційного забезпечення діяльності органів Державної прикордонної служби України у сфері охорони державного кордону; провадження пошукових досліджень у сфері судово-експертного забезпечення; тощо [10]. Слід зазначити, що чіткість та конкретизація форм, засобів та виконавців відомчого контролю за діяльністю судово-експертних підрозділів вочевидь потребує значної деталізації.

Вагому роль у забезпеченні належного рівня якості здійснення експертної діяльності судово-експертних підрозділів Державної прикордонної служби відіграє експертно-кваліфікаційна комісія Державної прикордонної служби України. Основними завданнями якої є визначення рівня професійної підготовки фахівців, які працюють у штаті Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України, шляхом їх атестації з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта з дозволом на проведення певного виду судових експертиз та експертних досліджень, а також розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів Головного центру [11].

Таким чином, для покладання на судового експерта такого доволі суворого дисциплінарного стягнення, як анулювання Свідоцтва судового експерта, застосовується оціночна категорія для характеристики ступеня тяжкості скоєного ним порушення: «грубе порушення, що призвело до втрати довіри до нього». При цьому відсутнє роз'яснення, що саме слід вважати таким грубим порушенням. Як вже зазначалося нами раніше, застосування оціночних критеріїв для визначення порушення таким, що тягне за собою анулювання Свідоцтва може вплинути на виникнення можливості протиправного впливу на судового експерта.

Висновок

Підсумовуючи викладене, варто зробити низку висновків.

Відомчий контроль здійснюється міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні судово-експертні установи, і полягає у перевірці виконання судовими експертами покладених на них обов'язків згідно встановлених законодавством принципів реалізації судово-експертної діяльності.

Відомчий контроль покликаний забезпечити протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам порушень принципів проведення експертної діяльності. Внутрішні загрози проявляються у протиправних та корупційних діях судових експертів, зловживанням наданими їм повноваженнями. Зовнішні загрози обумовлені протиправним впливом на судових експертів, спрямованих на примушення їх до неналежного виконання обов'язків.

Мету відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ можна визначити як забезпечення ефективності, а також результативності їх функціонування, шляхом проведення судових експертиз на засадах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Відомчий контроль знаходить свій прояв у атестації, присвоєнні та позбавленні кваліфікаційних класів судового експерта відповідних експертних комісій, що створюються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні судово-експертні установи.

Серед заходів відомчого контролю, що має негативні ретроспективні наслідки, слід назвати позбавлення кваліфікації судового експерта як наслідок порушення ним встановлених вимог провадження експертної діяльності. Доцільно звернути увагу на необхідність нормативно-правової уніфікації підстав для застосування такого дисциплінарного заходу. Представляється, що підстави для застосування позбавлення кваліфікації судового експерта мають бути чітко сформульовані та не допускати застосування оціночних критеріїв. Зокрема, позбавлення кваліфікації судового експерта має бути можливим в разі

надання особою недостовірних відомостей для отримання кваліфікації судового експерта, або вчинення експертом адміністративного корупційного правопорушення, або злочину, що підтверджено рішенням чи відповідно обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили.

Критеріями оцінки ефективності роботи відомчих судово-експертних установ можуть бути названі: кількість скарг на дії/бездіяльність відповідних судових експертів; кількість оскаржень результатів відповідних судових експертиз; притягнення до дисциплінарної відповідальності судових експертів; наявність та обсяг підготовлених експертних методик, методичних рекомендацій та іншої науково-методичної літератури з питань відповідної судово-експертної діяльності тощо.

Слід зазначити, що для створення дійсно ефективного механізму відомчого контролю за діяльністю судово-експертних установ доцільно чітко визначити: які саме функції має виконувати відомчий контроль, які результати слід очікувати від його проведення, яким чином здійснюється взаємодія і координація діяльності щодо забезпечення відомчого контролю з контрольною діяльністю інших державних органів, які здійснюють зовнішній контроль.

Представляється, що доцільним є прийняття нормативно-правового акту, який би врегулював питання діяльності відомчих судово-експертних установ: основні положення загальнодержавного, відомчого, а також громадського контролю за їх діяльністю; визначав критерії відомчого контролю за законністю та ефективністю їх роботи; визначав форми, методи відомчого контролю; визначав би уніфіковані підстави, а також порядок притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності.

Література

1. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України. Наказ Міністерства внутрішніх справ від 06 листопада 2015 р. № 1390/27835. Офіційний вісник України 2015 р., № 92, стор. 342, стаття 3149
2. Інструкція з організації контролю за якістю досліджень у підрозділах Експерт-

ної служби МВС України. Наказ експертної служби МВС України від 26.12.2016р. № 77-н. <http://luga-ndekc.com.ua/wp-content/uploads>

3. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 17.01.1995 р. № 6. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>

4. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 08.05.2018. № 865. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>

5. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України. Постанова Кабінету міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. Офіційний вісник України 2015 р., № 38, стор. 86, стаття 1141

6. Про судово-експертну діяльність (пам'ятка адвокатам) <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/publikacii/2016-04-20.ramiatka-fedchyshyna.pdf>

7. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України. Постанова Кабінету міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. Офіційний вісник України 2014 р., № 97, стор. 51, стаття 2796

8. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів. Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 24.12.2014. № 855. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#Text>

9. Про судову експертизу / Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

10. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України. Наказ адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 р. № 617. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text>

11. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України. Наказ адміністрації Державної прикордонної служби України від 23.11.2010 р. № 891. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text>

SUMMARY

It has been proved that departmental control is a control carried out by ministries and other central executive bodies, the management of which includes state forensic institutions, and consists in verifying the performance of forensic experts of their duties in accordance with the principles of judicial implementation. expert activity.

It is emphasized that the departmental control is designed to counteract internal and external threats of violations of the principles of expert activity. Internal threats are manifested in illegal and corrupt actions of forensic experts, abuse of power. External threats are caused by the unlawful influence of forensic experts to force them to perform their duties improperly.

It is argued that the purpose of departmental control over the activities of forensic institutions is to ensure the efficiency and effectiveness of their operation, by conducting forensic examinations on the basis of legality, independence, objectivity and completeness of the study.

Emphasis is placed on the fact that departmental control is manifested in the certification, assignment and deprivation of qualification classes of forensic experts of relevant expert commissions established by ministries and other central executive bodies, the management of which includes state forensic institutions.

It is emphasized that the criteria for assessing the effectiveness of departmental forensic institutions may be: the number of complaints about the actions / inaction of relevant forensic experts; the number of appeals against the results of relevant forensic examinations; bringing to disciplinary responsibility of forensic experts; availability and volume of prepared expert methods, methodical recommendations and other scientific-methodical literature on the issues of relevant forensic activity.

It is emphasized that in order to create a truly effective mechanism of departmental control over the activities of forensic institutions, it is advisable to clearly define: what functions should be performed by departmental control, what results should be expected from its implementation, how interaction and coordination of departmental control with control activities other state bodies that exercise external control.

Key words: control, departmental control, activity, forensic institutions.

КЕРІВНИК ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

БАНАХ Сергій - кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету
УДК 342.9 (477)

В статті розглядаються особливості правового статусу та управленчеської діяльності керівника органів та визначення його діяльності. Розмежовані поняття керівництва та виконання процесуальних функцій прокурором в органах прокуратури. Визначені основні аспекти реалізації повноважень керівника органів прокуратури. Предложено керівником в органах прокуратури вважати прокурора, в установленому законом порядку призначеного на адміністративну посаду та відповідно службових повноважень та посадових обов'язків виконує управленчеські функції, продовжуючи виконувати функції прокурора відповідної прокуратури, і несе юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання управленчеських функцій. Підтримано позицію про те, що визначення поняття правового статусу прокурора слід розглядати комплексно та в цілому.

Ключові слова: правовий статус, прокурор, керівник, органи прокуратури, повноваження.

Актуальність теми

У демократичному суспільстві забезпечення прав та свобод людини і громадянина є прерогативою державних органів, зокрема їх правоохоронного сектору. Тому, саме органи прокуратури реалізують покладені на них функції з метою захисту прав і свобод людини та загальних інтересів суспільства і держави.

Останніми роками здійснено ряд перетворень в системі органів прокуратури, що відобразилися на реформуванні її функцій, а також трансформації правового статусу прокурора задля створення моделі прокуратури європейського зразка. Фактично, із прийняттям Закону України «Про прокуратуру» законодавець визначив правові засади організації і діяльності прокуратури України, статус прокурорів, запровадив прокурорське самоврядування, а також оновив систему органів прокуратури України. При цьому, практична діяльність прокурора свідчить про те, що належна організація роботи та управління є важливим компонентом для досягнення позитивних результатів у зміцненні законності та протидії злочинності. Тому удосконалення управлінського напрямку діяльності прокуратури є надзвичайно актуальним.

Безсумнівно, управління в органах прокуратури є об'єктивною передумовою життєдіяльності системи органів прокуратури та її ефективності. Тому баланс між незалежністю, відповідальністю та ефективністю прокуратури досягається саме через удосконалення адміністративно-правових засад управління в органах прокуратури. Крім того, в умовах посилення ролі правоохоронної функції держави, відповідальність за добір кадрів, організацію проходження публічної служби, застосування новітніх форм і методів діяльності, виконання конституційних завдань прокуратури покладається насамперед на керівників органів прокура-

тури. Тому важко заперечити той факт, що роль керівника в системі органів прокуратури є визначальною для утвердження верховенства права як в окремо взятій справі, так і в усій державі.

Однак, існує ряд прогалин та неврегульованих питань у сфері діяльності органів прокуратури, які посилюються нереалізованим принципом незалежності прокурорів та керівників органів прокуратури. Більше того, значна політизованість посади керівника всієї системи органів прокуратури та відсутність чітких критеріїв і вимог до осіб, які претендують на зайняття керівних посад, породжують як наслідок низький рівень кадрового потенціалу прокуратури.

Науковий інтерес до питання адміністративно-правового статусу керівника органів прокуратури та його управлінської діяльності останнім часом поживався. Серед вчених, які досліджували означені питання слід відмітити таких науковців як А.А. Тогобіцька-Громова [1], А. О. Петрова [2], Ю. Б. Данильченко [3], О. М. Кобилянський [4], А. В. Шаповалов [5] та інші. Та все ж, варто констатувати, що подальше реформування органів прокуратури вимагає і подальших наукових досліджень даного напрямку.

Мета даного дослідження

Саме тому потребують свого уточнення та осмислення організаційно-правові засади проходження служби в органах прокуратури, функції, форми та методи діяльності керівника поряд із формуванням його стійких моральних і ціннісних орієнтирів, іміджу та стилю керівництва. Вищевказане зумовлює напрям даної праці та підтверджує необхідність проведення дослідження статусу керівника в органах прокуратури задля її ефективної і якісної роботи.

Виклад основних положень

Прокуратура України, як єдина система, що здійснює передбачені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, є фундаментом забезпечення законності та правопорядку. При цьому, її діяльність значною мірою залежить від на-

лежного рівня забезпечення управлінської діяльності та ефективної кадрової політики.

Так як безпосередня управлінська діяльність та прийняття кадрових рішень покладється на керівників органів прокуратури, слід відмітити, що ефективність провадження діяльності органів прокуратури залежить не лише від професіоналізму керівника, але і від його адміністративно-правового статусу. Належне законодавче забезпечення останнього разом із оптимізованим стилем управління, сучасним інформаційно-аналітичним забезпеченням та соціальним і матеріально-побутовим забезпеченням здатні закласти такі основи, за яких діяльність керівника справді може бути визнана ефективною у всіх відношеннях.

Перш ніж перейти до розгляду питання адміністративно-правового статусу керівника, необхідно визначитись із самим поняттям «керівник прокуратури». Отож, легального визначення поняття «керівник прокуратури» Закон України «Про прокуратуру» не містить. Натомість у ст. 39 встановлено порядок призначення прокурора на адміністративну посаду. Так, п. 1 встановлює які посади є адміністративними посадами в Офісі Генерального прокурора, обласних та окружних прокуратурах, а п. 3 - які посади є адміністративними у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі. Важливо відзначити, що в розумінні закону керівниками органів прокуратури вважатимуться: Генеральний прокурор, керівник підрозділу Офісу Генерального прокурора, керівник обласної прокуратури, керівник підрозділу обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури, керівник підрозділу окружної прокуратури, керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та керівник підрозділу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [6].

Варто відзначити, що до системи адміністративних посад в органах прокуратури належать і заступники керівників, проте їм властиве виконання управлінських повноважень, які делегували їм керівники.

Визначившись із легальним складом керівників і за умови відсутності легального тлумачення даного поняття, перейдемо до доктринальних тлумачень задля з'ясування

його сутності. Так, О. О. Бандурка, розглядаючи загальне визначення керівника, вказує, що керівник – це особа, яка наділяється правом прийняття рішень та виступає в ролі єдиноначальника в межах наданих йому повноважень [7, с. 303]. В. Б. Авер'янов пропонує вважати керівником особу «покликану здійснювати управління персоналом службовців органу і створювати належні умови для його безперешкодної діяльності» [8, с.59]. З такими загальними визначеннями керівника варто погодитись, проте слід вказати, що прямої проєкції таких визначень на поняття керівника органу прокуратури бути не може, оскільки призначення прокурора на адміністративну посаду в органах прокуратури не позбавляє його статусу прокурора. Тож маємо певну подвійну природу статусу, що має бути відображено й у самому визначенні поняття.

А. С. Курись пропонує керівниками в органах прокуратури вважати їх працівників, які займають керівну посаду в органах прокуратури або здійснюють на інших засадах керівництво роботою цих органів або окремих прокурорів чи прокурорських працівників відповідно до службових повноважень з організації діяльності прокуратури [9, с. 488]. В свою чергу І. В. Озерський керівниками вважає посадових осіб, які на постійній основі керують різними підрозділами органів прокуратури, мають ввірений підлеглий колектив (штат) і реалізують управлінські функції [10, с. 69]. А.А. Тогобіцька-Громова пропонує керівником в органах прокуратури вважати прокурора, який в установленому законом порядку призначений на адміністративну посаду та відповідно до службових повноважень і посадових обов'язків виконує управлінські та організаційно-розпорядчі функції [11, с. 31].

Із усіх наведених визначень керівника в органах прокуратури, останнє видається найоптимальнішим. Пояснимо детальніше: у перших двох визначеннях керівником пропонують вважати працівника та посадову особу, тоді як за останнім визначенням, наданим А.А. Тогобіцькою-Громовою пропонується розуміти прокурора. Саме таке формулювання, на нашу думку, підтверджує факт подвійності статусу. У пер-

ших двох визначеннях вживається формулювання «які займають керівну посаду» та «на постійній основі керують». В останньому визначенні вживається формулювання «призначений на адміністративну посаду», яке міститься і в Законі «Про прокуратуру», що дозволяє чіткіше проводити паралелі, що саме автор поміщує у досліджуване ним поняття. І останнє твердження, спільне для всіх трьох визначень, це мета призначення керівника – організація діяльності прокуратури, реалізація управлінських функцій або ж виконання управлінських та організаційно-розпорядчих функцій. З останнього визначення вбачається, що автор управлінські та організаційно-розпорядчі функції розрізняє як окремі види функцій. Ми з такою позицією не погоджуємось, вважаючи, що функція управління є загальнішою і фактично поглинає організаційно-розпорядчу. У зв'язку з цим, вказувати загальне поняття і лише одне часткове є не виправданим. Ми би пропонували залишити лише функції управління в широкому розумінні цього поняття.

Необхідно у визначенні закласти й те, що прокурор, який у зв'язку з призначенням виконує управлінські функції, продовжує виконувати й функції прокурора. На цьому наголошує і Брус І.І., який вказує, що «перебування прокурора на адміністративній посаді у прокуратурі не звільняє його від здійснення повноважень прокурора відповідної прокуратури, оскільки прокурори України мають єдиний статус «прокурора» незалежно від адміністративної посади, яку обіймають в прокуратурі. Тож, з цього слідує, що адміністративна посада прокурора існує окремо від його загального статусу як прокурора відповідної прокуратури, а відтак зобов'язує останнього виконувати повноваження та функції покладені на нього Законом України «Про прокуратуру» [12, с. 211].

Також необхідно відзначити у визначенні і про відповідальність керівника за невиконання чи неналежне виконання управлінських повноважень. Саме з цим складовим елементом можна буде говорити про довшене відображення у дефініції і суб'єкта відповідної діяльності, і процес його входжен-

ня на посаду, і особливість виконуваних функцій, і відповідальність особи.

На основі вищезазначеного, керівником в органах прокуратури пропонуємо вважати прокурора, який в установленому законом порядку призначений на адміністративну посаду та відповідно до службових повноважень і посадових обов'язків виконує управлінські функції, продовжуючи виконувати функції прокурора відповідної прокуратури, та несе юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання управлінських функцій.

Переходячи до питання адміністративно-правового статусу керівника, слід знову ж таки визначитись із понятійно-категоріальним апаратом. Отож, А.О. Зубко правовий статус визначає через сукупність юридично закріплених варіацій становища суб'єкта в державі та суспільстві зумовленим комплексом прав та обов'язків. Адміністративно-правовий статус, на думку Вишневського М.В., є різновидом попереднього з усіма властивими йому загальними ознаками та окремо наділений власною специфікою, зумовленою галузевою приналежністю [13, с. 214]. Ми із таким трактуванням цілком погоджуємось, вважаючи, що визначення правового статусу, надане Зубко А.О., можна проектувати і на інші, крім адміністративного, галузі права. Отож, на основі зазначеного трактування спробуємо визначити адміністративно-правовий статус керівника органів прокуратури.

По-перше, розглянемо категорію «сукупність юридично закріплених варіацій становища суб'єкта». Закон України «Про прокуратуру» в редакції від 14 жовтня 2014 року у ст. 39 «Порядок призначення прокурора на адміністративну посаду» встановлює чіткий і завершений перелік адміністративних посад, які можуть займати прокурори. Від того, яку саме посаду займе прокурор і залежатиме його адміністративно-правовий статус, адже для усіх осіб-прокурорів визначений однаковий правовий статус і лише займана адміністративна посада впливатиме на особливість статусу як керівника. До прикладу, і Генеральний прокурор України, і керівник обласної прокуратури мають як прокурори однаковий адміністративно-пра-

вовий статус, проте їх посади надають їм абсолютно різний рівень прав та обов'язків, від так і абсолютно різний адміністративно-процесуальний статус керівника.

По-друге, дослідимо комплекс прав та обов'язків, зважаючи на варіацію становища суб'єкта. А.А. Тогобіцька-Громова вказує, що «комплексний аналіз адміністративно-правового статусу керівника в органах прокуратури полягає в характеристиці змістовних частин його елементів, виходячи із наступної, прийнятої в наукових колах, його структури: цільовий блок (мета і завдання керівника в органах прокуратури), структурно-організаційний блок (місце в службовій ієрархії, порядок призначення на адміністративну посаду, порядок звільнення з адміністративної посади, розподіл повноважень, прийняття управлінських рішень), компетенційний блок (повноваження, які складаються з прав та обов'язків, здійснення внутрішньо-організаційної та зовнішньо-управлінської діяльності в межах компетенції, форми і методи діяльності, юридична відповідальність керівника та ін. Ми із запропонованою послідовністю змістовних частин адміністративно-правового статусу керівника погоджуємось, вносячи лише одне уточнення. Йдеться про прийняття управлінських рішень в межах структурно-організаційного блоку. Ми вважаємо, що ця складова мала б бути в межах компетенційного блоку, адже саме від наявної компетенції залежить які управлінські рішення можуть прийматись керівником органу прокуратури. Зважаючи на це уточнення і формуватимемо в подальшому наукове дослідження питання адміністративно-правового статусу керівника.

Звертаючись до питання мети і завдання керівника в органах прокуратури, слід вказати, що вони мають проектуватись саме на здійснення ним управлінської діяльності. Важливо розрізнити ці два поняття, оскільки в юридичній літературі їх часто ототожнюють. Ми погоджуємось думкою В.Клочкова, що «під «метою» слід розуміти результат, на досягнення якого спрямована діяльність у цілому. Завдання – те, що необхідно зробити для цього. Вони більш конкретні та чисельні, ніж мета» [14, с. 257]. Так,

ніхто не заперечуватиме, що основна мета прокуратури є захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [15]. Відтак метою керівника в органах прокуратури є налагодження діяльності ввіреного органу таким чином, щоб забезпечити належний захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Основні завдання керівника як управлінця в органах прокуратури визначаються участю в реалізації таких напрямів: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [16].

Ведучи мову про місце в службовій ієрархії, необхідно згадати про підлеглість, централізацію і єдиноначальність як основоположні принципи функціонування органів прокуратури. Саме на такому складі принципів наполягає А. Тогобітська-Громова [17, с. 117]. Попри запропоновану значно більшу кількість структурно-організаційних принципів Н.О. Рибалкою, ми погоджуємось із А. Тогобітською-Громовою в тому, що для визначення місця керівника органу прокуратури в службовій ієрархії наведених нею трьох принципів цілком достатньо. Розглянемо детальніше кожен із них.

Принцип підлеглості прописаний у п. 4 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», в якому вказується, що «Офіс Генерального прокурора є органом прокуратури вищого рівня щодо обласних та окружних прокуратур, обласна прокуратура є органом прокуратури вищого рівня щодо окружних прокуратур, розташованих у межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідної обласної прокуратури».

Принцип централізації передбачений п. 1 ст. 8 Закону, згідно з нормами якого «Офіс Генерального прокурора організовує та координує діяльність усіх органів прокуратури, забезпечує належне функціонування

Єдиного реєстру досудових розслідувань та його ведення органами досудового розслідування, визначає єдиний порядок формування звітності про стан кримінальної протиправності і роботу прокурора з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури, а також здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Офісу Генерального прокурора».

Єдиноначальність - як принцип, що на сьогоднішній день трансформується. Ми підтримуємо у цьому відношенні Н.О. Рибалку, яка вказує, що «єдиноначальність у процесі управління в прокуратурі суттєво коригується наявністю у вищих ланках прокурорської системи колегій» [18, с. 33]. І цей оновлений принцип він називає принципом поєднання єдиноначальності та колегіальності.

У зв'язку із вищевказаним пропонуємо серед основоположних принципів функціонування органів прокуратури виділяти підлеглість, централізацію і поєднання єдиноначальності та колегіальності.

Висновки

Підводячи підсумок дослідженню питання особливостей статусу та управлінської діяльності керівника органів прокуратури, слід вказати на основоположні його моменти.

Проаналізувавши значну кількість доктринальних тлумачень поняття керівника прокуратури і за відсутності легального тлумачення, керівником в органах прокуратури пропонуємо вважати прокурора, який в установленому законом порядку призначений на адміністративну посаду та відповідно до службових повноважень і посадових обов'язків виконує управлінські функції, продовжуючи виконувати функції прокурора відповідної прокуратури, та несе юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання управлінських функцій. Крім того, метою керівника в органах прокуратури є налагодження діяльності ввіреного органу таким чином, щоб забезпечити належний захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Аналізуючи поняття правового статусу прокурора слід підтримати твердження про визначення його через сукупність юридично закріплених варіацій становища суб'єкта в державі та суспільстві зумовленим комплексом прав та обов'язків. Адміністративно-правовий статус, як різновид попереднього з усіма властивими йому загальними ознаками окремо наділений власною специфікою, зумовленою галузевою приналежністю. У цьому відношенні вказується, що Закон України «Про прокуратуру» у ст. 39 встановлює чіткий і завершений перелік адміністративних посад, які можуть займати прокурори. Від того, яку саме посаду займе прокурор і залежатиме його адміністративно-правовий статус, адже для усіх осіб-прокурорів визначений однаковий правовий статус і лише займана адміністративна посада впливатиме на особливість статусу як керівника.

Крім того, ведучи мову про місце в службовій ієрархії керівника органу прокуратури, слід пам'ятати про підлеглість, централізацію і єдиноначальність як основоположні принципи функціонування органів прокуратури.

Література

1. Тогобіцька-Громова А.А. Керівник в органах прокуратури: адміністративно-правовий статус: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Сум. держ. ун-т. Суми, 2019. 20 с.
2. Петрова А. О. Адміністрування роботи з кадрами в органах прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Дніпр. Держ. Ун-т внутр. Справ. Дніпро, 2016. 22 с.
3. Данильченко Ю. Б. Організаційно-правові основи кадрової роботи в органах прокуратури України : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 398 с.
4. Кобилянський О.М. Адміністративно-правові відносини, що виникають за участю органів прокуратури : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Державний НДІ МВС України. К., 2015. 20 с.

5. Шаповалов, А. В. Адміністративні процедури проходження державної служби в органах прокуратури України : автореф. дис... канд. юрид. наук:12.00.07. Київ, 2014. 21 с.

6. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12.

7. Бандурка О. О. Управління Державною податковою службою в Україні: монографія. Харків: Вид-во: НУВС, 2005, 504 с.

8. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.

9. Курись А. С. Нормативно-правові засади адміністративної діяльності керівника в органах прокуратури України. Форум права. 2011. № 2. С. 483–490. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11kasoru.pdf>.

10. Озерський І. В. Сутність управлінської діяльності в органах прокуратури. Право і суспільство. 2010. № 2. С. 68–72.

11. Тогобіцька-Громова А.А. Керівник в органах прокуратури: адміністративно-правовий статус: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Сум. держ. ун-т. - Суми, 2019. 20 с.

12. Брус І.І. Порядок призначення прокурора на адміністративну посаду. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 208-211.

13. Вишневський М.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюють адміністративно-правове регулювання діяльності апарату суду в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Випуск 6., Т. 1. С. 213-216.

14. Клочков В. Проблеми законодавчого забезпечення діяльності системи прокуратури та досудового слідства. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 2. С. 254-259.

15. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12.

16. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Ві-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються особливості правового статусу та управлінської діяльності керівника органів прокуратури та визначено загальні положення організації його діяльності. Розмежовано поняття керівництва та виконання процесуальних функцій прокурором у органах прокуратури. Окреслено основні аспекти реалізації повноважень керівника органів прокуратури. Запропоновано керівником в органах прокуратури вважати прокурора, який в установленому законом порядку призначений на адміністративну посаду та відповідно до службових повноважень і посадових обов'язків виконує управлінські функції, продовжуючи виконувати функції прокурора відповідної прокуратури, та несе юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання управлінських функцій. Підтримано позицію про те, що визначення поняття правового статусу прокурора слід розглядати через сукупність та комплекс його прав та обов'язків.

Ключові слова: правовий статус, прокурор, керівник, органи прокуратури, повноваження.

домості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.

17. Тогобіцька-Громова А. Вимоги до керівника як організатора управління в органах прокуратури в умовах реформування. Національний юридичний журнал: теорія практика. 2019. січень. С. 117-121.

18. Рибалка Н.О. Управління органами прокуратури України в умовах реформування: адміністративно-правові засади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07, Харків, 2013. 343 с.

Banakh S. V.

HEAD OF THE PROSECUTOR'S OFFICE: FEATURES OF STATUS AND MANAGEMENT

The article considers the peculiarities of the legal status and management activities of the head of the prosecutor's office and defines the general provisions of the organization of his activities. The notion of leadership and performance of procedural functions by the prosecutor in the prosecutor's office is distinguished. The main aspects of the implementation of the powers of the head of the prosecutor's office are outlined. It is proposed that the head of the prosecutor's office be a prosecutor who is duly appointed to an administrative position and performs administrative functions in accordance with his / her official powers and duties, continuing to perform the functions of the prosecutor of the relevant prosecutor's office, and bears legal responsibility for non-performance or improper performance of administrative functions. The position that the definition of the legal status of a prosecutor should be considered through the totality and complex of his rights and responsibilities is supported.

Key words: legal status, prosecutor, head, prosecutor's offices, powers.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

**БАБАНІНА Вікторія Вікторівна - докторантка докторантури та ад'юнктури
Національна академія внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент,
ORCID: <https://orcid.org/ORCID/0000-0003-4173-488X>
УДК 343.21**

У статті проаналізовано Конституцію України як основу системи кримінального законодавства. Конституцію України визнано джерелом системи кримінального законодавства України. Досліджено вплив Основного Закону на національне кримінальне законодавство. Автором доведено, що вплив Конституції України на кримінальне законодавство здійснюється через кримінально-правове регулювання за допомогою кримінальної політики та відповідних конституційних принципів. На етапі створення кримінального законодавства, урахувавши кримінально-правову політику та конституційні принципи, визначають: систему суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України, та їх ієрархію через його норми; неконституційність кримінальної норми. Аргументовано, що реалізація положень Конституції України щодо суспільних відносин, які регулює чинне кримінальне законодавство, можливо лише через обмеження або виключення кримінальної відповідальності. Конституцію України як основу системи кримінального законодавства слід розглядати у двох аспектах: безпосередньому (матеріальному) – закріплює (встановлює) відповідну специфіку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; опосередкованому (формальному) – закріплює норми, які безпосередньо регулюють кримінально-правові відносини. Обґрунтовано, що з метою дотримання конституційних принципів під час реалізації кримінального законодавства доцільним є закріплення його принципів у КК України.

Ключові слова: система, структура, елементи, принципи, джерела, кримінальне законодавство, Конституція України, Кримінальний кодекс України, суспільні відносини, конституційна норма, неконституційність, гарантія.

Вступ

Конституцію України було прийнято 28 червня 1996 року в період дії КК 1960 року. Оскільки, що ці два законодавчі акти були породженням різних політичних, економічних та соціальних систем, поставило чимало суперечностей у змісті їх норм. Відповідно до Конституції України, закони й інші нормативно-правові акти приймають на основі Конституції України, і вони повинні відповідати їй [3]. Для встановлення відповідності кримінального законодавства України Основному Закону було порушено питання про необхідність прийняття нового КК України.

З метою подолання розбіжностей між кримінальним законодавством України та Конституцією України учені обґрунтували потребу визнання норм останньої джерелом кримінального законодавства. Відповідно до ст. 8 Конституції України, її положення мають найвищу юридичну силу, пряму дію [3]. Закони й інші нормативно-правові акти приймають на її основі [3]. Захист конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [3]. Фактично її можна назвати основою правової

системи України, яка визначає основні напрями та зміст поточного галузевого законодавства, зокрема кримінального. Гарантією відповідності чинного законодавства України положенням Конституції України є конституційний контроль, який здійснює Конституційний Суд України відповідно до ст. 150 Основного Закону.

Однак специфіка Конституції України, порівняно з іншими нормативно-правовими актами, полягає в особливому предметі регулювання. Він хоча й вирізняється всеохопленням об'єктом правової регламентації, стосується всіх сфер суспільного життя, проте регулює лише базові, фундаментальні відносини як основа системи законодавства.

Метою статті є дослідження впливу Конституції України на системи кримінальне законодавство України.

Конституцію України як основу системи кримінального законодавства аналізували у свої працях вітчизняні та зарубіжні вчені: П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, М. І. Борисов, О. М. Броневицька, В. М. Василаш, В. О. Гацелюк, С. В. Гізімчук, В. К. Грищук, В. А. Клименко, П. В. Кобзаренко, М. І. Колос, С. П. Кучевська, О. П. Куцевич, С. Я. Лихова, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, А. О. Пінаєв, Ю. А. Пономаренко, А. В. Савченко, В. П. Тихий, М. І. Хавронюк, Ю. Б. Хім'як, Н. В. Чернишова.

Незважаючи на значну кількість дисертаційних та монографічних досліджень, не було повною мірою вивчено вплив Конституції України на національне кримінальне законодавство.

Виклад основного матеріалу

Вплив Конституції України на кримінальне законодавство здійснюється через кримінально-правове регулювання за допомогою кримінальної політики та відповідних конституційних принципів. Крім того, конституційні принципи поширюються на всю систему законодавства і форми правосуддя.

Кримінальне законодавство України відповідає конституційним вимогам, зокрема законності, верховенства права, гуманності, справедливості, рівності громадян (інозем-

ців, осіб без громадянства) перед законом, індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання тощо.

Слушною є позиція В. П. Тихого щодо підконституційності (підлеглості Конституції України) КК України й відтворення конституційних принципів на прикладі принципу «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» – «немає злочину, немає покарання без вказівки на це в законі» [8, с. 259]. З цього принципу випливає, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією забороняється (ч. 4 ст. 3 КК України) [8, с. 259]. Відсутність в Особливій частині КК України норми, що встановлює кримінальну відповідальність за певне діяння, виключає можливість визнання його злочинним, навіть якщо таке діяння становить суспільну небезпечність [8, с. 259].

Отже, фактично Конституція України чинить вплив на кримінальне законодавство через механізм його створення, оскільки вона визначає: 1) систему суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України і їх ієрархію через його норми; 2) неконституційність кримінальної норми.

Для того щоб з'ясувати особливу сутність виокремлення *системи суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України та їх ієрархію через його норми*, необхідно розглянути реальний механізм переходу загальних положень Конституції України в кримінально-правові норми.

Відповідність кримінального закону конституційним положенням слід оцінювати принаймні на трьох рівнях конституційно-правового впливу на зміст кримінально-правових норм. Перший рівень – це норми, що мають принципове значення для правового регулювання всього комплексу суспільних відносин, які наділені юридичним змістом. Другий рівень конституційно-правового впливу формують норми, що мають значення для галузевого правового регулювання охоронювальних суспільних відносин. Третій рівень впливу – це конституційно-правові норми, які створюють безпосередню базу для кримінально-правового регулювання суспільних відносин між державою та особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [1, с. 19–22].

З огляду на те, що КК України ґрунтується на Конституції України (ч. 1 ст. 3 цього Кодексу), то функції низки конституційних норм реалізуються вже на стадії формування кримінально-правових норм, які повинні відповідати Конституції України. Саме конституційні норми визначають сутність охоронюваних кримінальним законодавством суспільних відносин, що втілені в змісті кримінально-правових заборон.

Конституційні норми визначають зміст охоронюваних законом про кримінальну відповідальність інтересів людини, суспільства й держави, що відображено в кримінально-правових нормах. Особливості функцій конституційних норм у сфері кримінально-правової охорони залежать від виду конституційної норми та кримінально-правової норми, з якою вони пов'язані.

У випадку визнання неконституційності кримінальної норми основою системи кримінального законодавства слід визнавати не прецедент Конституційного Суду України, а норми Конституції України, які мають безпосередню та опосередковану дію. Свідченням цього є правові позиції Конституційного Суду України та постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Так, у ч. 2 ст. 152 Конституції України закріплений принцип, за яким закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Тобто за цим принципом закони, інші правові акти мають юридичну силу до визнання їх неконституційними окремим рішенням органу конституційного контролю [7].

Відповідно до абз. 3 п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», у випадку визнання неконституційності норм, тобто коли правовідносини, що розглядає суд, законом України не врегульовані, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України, застосовують безпосеред-

ньо норми Конституції України [5]. Тобто до прийняття нової норми кримінального законодавства в таких випадках діють норми Конституції України. Норми Основного Закону можна також застосовувати у випадку прогалин у кримінальному законодавстві України, зокрема як для власне регулювання кримінально-правових відносин, так і як основу для винесення судового рішення. Про це детальніше буде йтися в 5-му розділі роботи.

Не повним видається зміст ст. 58 Конституції України, згідно з якою закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [3]. Хоча її чітко враховано в ст. 5 КК України, відповідно до якої в усіх випадках до особи застосовують ту норму, яка є сприятливішою (скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або в інший спосіб поліпшує становище особи, має зворотню дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, зокрема на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість) для неї [4]. Неповнота змісту ст. 58 Конституції України, а отже і ст. 5 КК України обумовлена тим, що, відповідно до ч. 2 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року, ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення за загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями [2].

Конституційний Суд України в рішенні від 9 лютого 1999 року роз'яснив, що за загально визнаним принципом права закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі слід тлумачити так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовують той закон або інший

нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або відбувалося [6]. Відповідальність можлива лише за наявності в законі чи іншому нормативно-правовому акті визначення правопорушення, за яке така юридична відповідальність особи передбачена і яка може бути реалізована у формі примусу з боку уповноваженого державою органу [6]. Конституція України, закріпивши ч. 1 ст. 58 Конституції України положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальною визначеною принципом права [6]. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовують новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, у якому визначено поняття правопорушення та відповідальність за нього [6].

Тому Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення ч. 1 ст. 58 Конституції України про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб [6].

Хоча зазначене рішення Конституційного Суду України було прийнято пізніше (1999 року), ніж ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1997 року), однак питання про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, що стосується вчинення міжнародних злочинів, конкретно не розглянуто.

Крім того, зміст ч. 2 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ратифікований Законом України як щодо вчинення міжнародного злочину, так і відбування покарання за нього. Однак у ч. 2 ст. 74 КК України зазначено, що особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання [4]. Тому

постає питання щодо правомірності звільнення особи від відбування покарання за вчинення міжнародного злочину у випадку усунення законом його караності.

З огляду на ч. 2 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також встановлену відповідно до Конституції України ієрархію нормативно-правових актів (підпорядкованість актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, а також відповідних взаємозв'язків і взаємозалежності між цими актами), доцільно (необхідно) внести зміни до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України в частині недопустимості застосування до особи норми, яка є сприятливішою для неї у випадку вчинення злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, а також у ч. 2 ст. 74 КК України щодо непоширення на відбування покарання за вчинення таких злочинів.

КК України на підставі положень Конституції України, за якими юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ч. 2 ст. 61) та що особу вважають невинуватою у вчиненні злочину й вона не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду, а всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачать на її користь (ч. 1, 3 ст. 62) [3] – закріплює принцип індивідуальної відповідальності особи за наявності (доведення) її вини за вчинений злочин (ст. 1, ст. 11, 18, 23–25, 50 КК України тощо). Водночас, кримінальна відповідальність за спричинення без вини суспільно небезпечних наслідків (казус) виключається. У ч. 3 ст. 2 КК України закріплено принцип недопустимості подвійного інкримінування, що відповідає положенням ч. 1 ст. 61 Конституції України.

Відповідно до ст. 22 Конституції України, у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод [3]. Конституція України встановлює, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Основного Закону та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68),

тому жодним законним способом такі права не може бути порушено. З метою забезпечення кримінально-правової охорони чи кримінально-правового регулювання закріплених в Основному Законі певних суспільних відносин у КК України було інтегровано такі положення Конституції України: 1) ніхто не може бути свавільно позбавлений життя (ст. 27 Конституції України) [3] – умисне вбивство, вбивство через необережність тощо (ст. 115, 119 КК України тощо) [4]; 2) кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України) [3] – необхідна оборона (ст. 36 КК України) [4]; 3) ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28 Конституції України) [3] – катування тощо (ст. 127 КК України тощо) [4]; 4) ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, встановлених законом (ст. 29 Конституції України) [3] – насильницьке зникнення тощо (ст. 146¹ КК України тощо) [4]; 5) не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду (ст. 30 Конституції України) [3] – порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України тощо) [4]; 6) ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (ст. 30 Конституції України) [3] – крадіжка, грабіж, розбій тощо (ст. 185, 186, 187 КК України тощо) [4]; 7) шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка (ст. 30 Конституції України) [3] – примушування до шлюбу (ст. 151² КК України) [4]; 8) ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції України) [3] – зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 5 КК України) [4]; 9) ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60 Конституції України) [3] – виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України) [4]; 10) захист Вітчизни, незалежності й територіаль-

ної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян країни (ст. 60 Конституції України) [3] – наруга над державними символами, ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 338, 409 КК України тощо) [4]; 11) кожен зобов'язаний сплачувати податки та збори в порядку й розмірах, встановлених законом (ст. 67 Конституції України) [3] – ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) [4]. Цей перелік інтегрованих положень Конституції України в КК України не є вичерпним. З огляду на окреслені норми, можна стверджувати, що КК України побудований на основоположних принципах Основного Закону та відповідає Конституції України.

Отже, цілком слушною є позиція В. П. Тихого, за якою КК України, ґрунтуючись на Конституції України, забезпечує реалізацію її положень у декількох напрямках: 1) він захищає конституційні цінності від злочинних посягань; 2) кримінальне законодавство слугує запобіганню (профілактиці) злочинів, недопущенню злочинних порушень Конституції України; 3) норми кримінального закону слід не тільки приймати, а й тлумачити та застосовувати відповідно до Конституції України; 4) норми КК України з їх точними й вичерпними ознаками складів злочинів і встановленими видами та межами покарань забезпечують гарантії щодо обґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності [8, с. 253–254]. Норми КК України чітко визначають обсяг влади держави (державного примусу) стосовно осіб, що вчинили злочини, а також права цих осіб у процесі застосування державного примусу (покарання) [8, с. 254].

Неконкретизованість змісту й відсутність належного механізму реалізації норм Конституції України позначається на ефективності кримінально-правових норм, що були прийняті з метою реалізації конституційних приписів. Безпосередня реалізація положень Конституції України щодо суспільних відносин, що регулюються чинним кримінальним законодавством можливо лише через обмеження або виключення кримінальної відповідальності.

На нашу думку, з огляду на конституційні норми, які, крім регулювання кримінально-правових відносин, також визначають конституційні принципи, доцільним є сформулювати принципи кримінального законодавства.

Тому Конституцію України як основу системи кримінального законодавства слід розглядати у двох аспектах: *безпосередньому (матеріальному)* – закріплює (встановлює) відповідну специфіку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; *опосередкованому (формальному)* – закріплює норми, які безпосередньо регулює кримінально-правові відносини.

Конституція України чинить вплив на кримінальне законодавство через визначення: 1) системи суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України, та їх ієрархії через його норми; 2) неконституційності кримінально-правової заборони.

У разі визнання неконституційності кримінальної норм прецедент Конституційного Суду України не визнають основою системи кримінального законодавства, а лише норми Конституції України, які мають безпосередню і опосередковану дію.

Висновки

Конституція України здійснює вплив на кримінальне законодавство за допомогою кримінальної політики й відповідних конституційних принципів через кримінально-правове регулювання. На етапі створення кримінального законодавства, ураховуючи кримінально-правову політику та конституційні принципи, визначають: 1) систему суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України, та їх ієрархію через його норми; 2) неконституційність кримінальної норми.

Зміст охоронюваних законом про кримінальну відповідальність інтересів людини, суспільства й держави, що втілюється в кримінально-правових нормах, визначають конституційні норми. Їхні функції у сфері кримінально-правової охорони залежать від виду конституційної норми та кримінально-правової норми, з якою вони пов'язані. Ефективність кримінально-правових норм

залежить від конкретизованості змісту та належного механізму реалізації конституційних норм.

Реалізація положень Конституції України щодо суспільних відносин, які регулює чинне кримінальне законодавство, можливо лише через обмеження або виключення кримінальної відповідальності. Щоб кримінальне законодавство було побудоване на основоположних принципах Основного Закону та відповідало Конституції України, необхідно враховувати їх на стадії його створення.

Рішення чи правові позиції Конституційного Суду України не визнають основою системи кримінального законодавства у разі визнання неконституційності кримінальної норми, а лише норми Конституції України.

З огляду ч. 2 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також встановлену відповідно до Конституції України ієрархію нормативно-правових актів (підпорядкованість актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, а також відповідних взаємозв'язків і взаємозалежності між цими актами), доцільно внести зміни до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України щодо недопустимості застосування до особи норми, яка є сприятливою для неї у випадку вчинення злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку та в ч. 2 ст. 74 КК України щодо непоширення на відбування покарання за вчинення таких злочинів.

Конституцію України як основу системи кримінального законодавства слід розглядати у двох аспектах: *безпосередньому (матеріальному)* – закріплює (встановлює) відповідну специфіку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; *опосередкованому (формальному)* – закріплює норми, які безпосередньо регулюють кримінально-правові відносини.

З метою дотримання конституційних принципів під час реалізації кримінального законодавства доцільним є закріплення його принципів у КК України.

Література

1. Баулін Ю. В. Відповідність Конституції України – визначна риса якості кримі-

нального закону. *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали наук. конф. (Харків, 15 трав. 2009 р.). Харків, 2009. С. 18–24.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Конституція України : Основний Закон від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4188>.

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

5. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VS96005?an=8&ed=1996_11_01.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лют. 1999 р. № 1-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#n54>.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) розпоряджень Президента України про призначення перших заступників, заступників голів обласних, Київської міської державних адміністрацій, виданих протягом липня–грудня 1996 року, січня 1997 року (справа щодо призначення заступників голів місцевих державних адміністрацій) від 24 груд. 1997 р. № 8-зп/1997.

8. Тихий В. П. Вибрані праці з конституційного і кримінального права /

[передмова В. Я. Тація; упоряд.: А. А. Яковлев, О. М. Сарнавський]. Харків : Право, 2017. 848 с.

CONSTITUTION OF UKRAINE AS THE BASIS OF THE SYSTEM CRIMINAL LEGISLATION

The article analyzes the Constitution of Ukraine as the basis of the system of criminal law. The Constitution of Ukraine is recognized as the source of the criminal legislation of Ukraine. The influence of the Basic Law on the national criminal legislation is investigated. The author proves that the influence of the Constitution of Ukraine on criminal legislation is carried out through criminal law regulation through criminal policy and relevant constitutional principles. At the stage of creation of criminal legislation, taking into account the criminal law policy and constitutional principles, determine: the system of public relations to be placed under the protection of the Criminal Code of Ukraine, and their hierarchy through its rules; unconstitutionality of the criminal norm. It is argued that the implementation of the provisions of the Constitution of Ukraine on public relations, which are regulated by current criminal law, is possible only through the restriction or exclusion of criminal liability. The Constitution of Ukraine as the basis of the system of criminal legislation should be considered in two aspects: direct (material) - establishes (establishes) the relevant specifics of social relations in various spheres of life; indirect (formal) - establishes the rules that directly regulate criminal law relations. It is substantiated that in order to comply with the constitutional principles during the implementation of criminal legislation, it is expedient to enshrine its principles in the Criminal Code of Ukraine.

Key words: system, structure, elements, principles, sources, criminal legislation, Constitution of Ukraine, Criminal Code of Ukraine, public relations, constitutional norm, unconstitutionality, guarantee.

АНАЛІЗ ОБ'ЄКТА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 375 КК УКРАЇНИ

НОС Степан Петрович - заступник голови Восьмого апеляційного адміністративного суду

**УДК 343.82
DOI 10.32782/NP.2020.4.29**

У статті здійснено аналіз об'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України. Доведено, що родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України є правосуддя, а основним безпосереднім об'єктом – правосуддя в частині забезпечення права на постановлення судом правосудного рішення.

Ключові слова: суддя, Кримінальний кодекс, відповідальність, вирок, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми

Вивчення кримінально-правового регулювання того чи іншого питання, в тому числі і питання про кримінальну відповідальність суддів за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, **неможливе без аналізу окремих елементів складу** цього кримінального правопорушення. І чи не найбільш проблемним є вивчення його об'єкта.

Стан дослідження проблеми

Проблемами кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя приділяли свою увагу доволі багато вітчизняних науковців, зокрема: Є. Дідик, О. Котович, Н. Кваснівська, В. Музиченко, Л. Палюх та інші. Однак, не зважаючи на велику кількість наукових праць, питання вивчення об'єкта складу кримінального правопорушення, пов'язаного з постановленням суддею (суддями) завідомо

неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, і надалі є надзвичайно актуальними та мало вивченими.

Метою статті є аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України.

Виклад основного матеріалу

Першим елементом складу кримінального правопорушення, який традиційно аналізують, вивчаючи той чи інший склад кримінального правопорушення, є його об'єкт. Разом з тим, варто зауважити, що у кримінально-правовій літературі по різному розуміють суть об'єкта кримінального правопорушення. Так, одні науковці під об'єктом розуміють правові норми (А. Піонтковський, М. Таганцев, В. Спасович); інші – суспільні відносини (Д. Азаров, В. Глістін, М. Коржанський, А. Музика, Б. Нікіфоров, В. Тацій); правові відносини (С. Лихова, О. Готін, І. Присяжнюк); правові блага (інтереси) (В. Винокуров, С. Гавриш); охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми в суспільстві (О. Костенко); людину (Г. Новосолов, В. Ємельянов); соціальні цінності (П. Андрушко, Є. Фесенко); соціальну безпеку (О. Зателєпін) [1, с. 307].

Ми не будемо детально вдаватися у аналіз всіх цих позицій. Зауважимо лише те, що вважаємо, найбільш правильно визнавати об'єктом кримінального правопорушення блага, які поставлені під кримінально-правову охорону.

Згідно із загальноприйнятою позицією, Особлива частина КК України ділиться на розділи за родовим об'єктом кримінального правопорушення [2, с. 99]. Родовим об'єктом є певне коло тотожних або однорідних благ, які поставлені під охорону законом про кримінальну відповідальність.

Оскільки склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 375 КК України, міститься у розділі «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», традиційно його родовим об'єктом називають правосуддя. Разом з тим варто відзначити, що поняття правосуддя розуміють по-різному. Це і спричинило дискусію навколо назви розділу і його родового об'єкта. Спершу з'ясуємо наукові позиції щодо визначення родового об'єкта цього розділу, а відповідно і родового об'єкта аналізованого нами складу кримінального правопорушення.

В. Копейчиков вважає правосуддя особливою функцією державної влади, що здійснюється через розгляд і вирішення в судових засіданнях цивільних справ зі спорів, стосовних до прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань та кримінальних справ і застосування встановлених законом карних заходів щодо осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення, або виправданя невинних [3, с. 250].

Правосуддя – це правозастосовна діяльність суду з розгляду і вирішення в установленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави (В. Бігун, В. Маляренко) [4, с. 13].

Конституційно-правове розуміння правосуддя дане і в позиції Конституційного Суду України. Так, Конституційний Суд України у одному з рішень вказує, що правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [5].

С. Тимченко визначає правосуддя так: правосуддя – це діяльність суду, здійснювана у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка проходить у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу й полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини у розглянутій справі шляхом дослідження доказів, що закінчується ухваленням рішення у справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону [6, с. 25].

В. Ортинський дає наступне розуміння правосуддя, - це специфічна діяльність держави, яку проводять суди у встановленій законом процесуальній формі [7, с. 83].

На думку К. Харісова, правосуддя – це процесуально регламентована діяльність усіх судів, які представляють судову владу, за об'єктивним розглядом конституційних, цивільних, кримінальних і адміністративних справ, спрямована на винесення за ними законного і справедливого рішення (постанови, вироки і т.п.) [8, с. 13].

На думку В. Шевцова, правосуддя – це діяльність суду з розгляду цивільних і кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, що проводиться в процесуальній формі в судових засіданнях за участю сторін та інших суб'єктів процесу, що складається у встановленні фактичних обставин і у вирішенні справи, тобто, застосуванні відповідного матеріального закону [9, с. 36].

С. Боботов вважає правосуддя особливим видом юридичної діяльності, який покладений суспільством і державою на судову владу [10, с. 482].

С. Мірошниченко, досліджуючи кримінальні правопорушення проти правосуддя, також звернув увагу на те, що нормами кримінального закону закладається досить широке розуміння правосуддя, яке охоплює не лише функціонування органів судової влади, а й діяльність інших суб'єктів, які сприяють його здійсненню [11, с. 14]. Разом з тим, науковець не погоджується із широким розумінням правосуддя і в аргументування своєї позиції покликається на Конституцію України та Закон України «Про судоустрій

та статус суддів», відповідно до яких правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, і делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Таким чином С.С. Мірошніченко вважає, що правосуддя – це форма реалізації державної влади, здійснювана виключно судами, шляхом розгляду всіх спірних правовідносин, які виникають у державі на основі врегульованих законом правил (норм) цивільного, господарського, адміністративного, кримінального й конституційного судочинства [11, с. 16].

Таким чином на думку тих вчених, які розуміють правосуддя у вузькому змісті, основними його ознаками є:

- 1) здійснення правосуддя лише судом;
- 2) здійснення правосуддя шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських справ та справ про адміністративні правопорушення;
- 3) здійснення правосуддя у визначеній процесуальній формі.

Разом з тим зі змісту статей, які законодавець вмістив у розділ XVIII КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» видно, що окрім діяльності безпосередньо судів, у низці статей йдеться про здійснення дізнання та досудового розслідування, порядок виконання і відбування покарань тощо. Тому цілком очевидно, що досліджуваний розділ ставить під охорону не лише відносини щодо здійснення правосуддя виключно судами, а й охороняє відносини в сфері діяльності інших органів. Така ситуація призвела до того, що низка науковців розуміють правосуддя у так званому широкому змісті, не лише як діяльність судів, а й як діяльність інших органів, які мають відношення до здійснення судочинства. Наукові позиції щодо широкого розуміння правосуддя такі.

А. Мартіросян визначає родовий об'єкт у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя як порядок суспільних відносин, який забезпечує необхідні умови для нормальної діяльності суду щодо здійснення правосуддя, що включає сам порядок його

здійснення, винесення законного, обґрунтованого і справедливого судового акта [12, с. 489]. Цей науковець вважає, що здійснення завдань правосуддя практично було б неможливим без діяльності інших органів та осіб.

На думку С. Дідика, Н. Ємеєвої, Л. Лобанової, В. Навроцького, до органів, які здійснюють правосуддя, віднесені не лише суди, а й органи, що сприяють здійсненню правосуддя, зокрема, органи досудового розслідування, прокуратури, органи, які виконують судові рішення (та інші) [13, с. 32].

В. Навроцький з цього приводу пише, що суд не є самодостатнім і не може діяти без взаємодії з органами, які готують кримінальні справи до судового розгляду (дізнання та досудового слідства) та які займаються виконанням судових рішень. Науковець звертає увагу на те, що об'єктивність, справедливість та законність правосуддя не може бути забезпечена, якщо вказані органи будуть діяти неправильно, вчинятимуться посягання на їх діяльність [14, с. 528].

М. Бажанов щодо розуміння правосуддя зазначає таке: діяльність органів дізнання, слідства і прокуратури не є правосуддям, а лише спрямована на сприяння його здійсненню [15, с. 20].

У своєму дисертаційному дослідженні Н. Квасневська не вникає у дискусію про розуміння правосуддя, а лише просто зазначає, що всі склади кримінальних правопорушень цього розділу спрямовані на охорону правосуддя, яке, будучи функцією судової влади, відображає її сутність [16, с. 8].

З викладених наукових підходів вважаємо за можливе зробити такий висновок. Оскільки Конституція України чітко визначила, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, то й застосовувати розширювальне тлумачення не потрібно. Дійсно, варто констатувати, що у розділі XVIII КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» об'єднано склади кримінальних правопорушень, які встановлюють відповідальність за діяння, що виходять за межі правосуддя. З огляду на це вважаємо, що можна звернутися до історичного досвіду і вести мову про дві групи складів кримінальних правопорушень: ті, які посягають

на правосуддя ззовні і ті, які посягають на правосуддя з середини.

Разом з тим, назва розділу потребує зміни. Тому погоджуємося із тими науковими позиціями, відповідно до яких у назві розділу необхідно чітко вказати, що у розділі йдеться не лише про охорону правосуддя у прямому розуміння, а й про посягання на діяльність органів, які забезпечують належну діяльність судів.

Щодо безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, то цілком очевидно, що це «чисте» кримінальне правопорушення проти правосуддя, яке посягає на правосуддя саме з середини, оскільки суб'єктом його вчинення є суддя. Тому А. Бойко та М. Хавронюк його безпосереднім об'єктом визнають правосуддя в частині встановленого порядку реалізації конституційних засад здійснення судочинства [17, с. 1099].

Аналізуючи безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, Н. Кваснівська вказує, що при постановленні судом завідомо неправосудного вироку, рішення, постанови, ухвали, крім правосуддя, шкоди зазнає право на справедливий суд, що дає підстави для визнання його додатковим обов'язковим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України [16, с. 8].

Таким чином Н. Кваснівська розуміє правосуддя, як порядок відносин між людьми, що базується на законах природи та регламентується нормами права, орієнтований на утвердження верховенства права через ухвалення правосудного рішення, і розглядає як безпосередній об'єкт постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови; а додатковим обов'язковим об'єктом визнає право на справедливий судовий розгляд, яке будучи природним правом, обумовлює обов'язок судді дотримуватись вимог міжнародних та національних правових актів щодо справедливого судового розгляду.

Такий підхід вважаємо неточним. Адже, навіть якщо виходити із основоположних засад кримінального права, то загальновідомо, що родовий об'єкт охоплює ширше коло

благ чи відносин, безпосередній – вужче коло, але в межах родового об'єкта. Однак, при запропонованому підході виходить, що родовий і безпосередній об'єкти співпадають. Видається, що родовий об'єкт треба визначати як правосуддя загалом, а безпосередній – як частину правосуддя, а саме порядок постановлення судом правосудного рішення. Тож право на справедливий судовий розгляд є ніяким не додатковим об'єктом, а фактично основним об'єктом. Ще одним аргументом на підтвердження цієї тези є те, що законодавець у першу чергу прагнув охоронити аналізованою нормою саме право особи на справедливий суд. Це право на справедливий суд можна по різному називати: і право на винесення законного рішення, і право на постановлення судом правосудного рішення; і правосуддя в частині встановленого порядку реалізації конституційних засад здійснення судочинства, однак зміст всіх цих формулювань один і той же – забезпечення винесення справедливого судового рішення.

Висновки

Таким чином, родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України є правосуддя, а основним безпосереднім об'єктом – правосуддя в частині забезпечення права на постановлення судом правосудного рішення.

Література

1. Бокоч І. М. До проблеми визначення видового об'єкта злочинів проти правосуддя, що вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 307 - 310
2. Кримінальне право України. Загальна частина. / за ред. М. І. Мельника, В.А. Клименка. К. : Юридична думка, 2004. 352 с.
3. Копейчиков В. Правознавство: К. : Юрінком Інтер, 2003. 750 с.
4. Бігун В. Правосуддя як мета та мета правосуддя (до питання про філософію правосуддя). *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2010. Вип. 46. С. 13-16.
5. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конститу-

ційним зверненням державного зовнішньо-економічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення ст. 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»: ухвала Конституційного Суду України від 14 жовтня 2007 року № 44-з. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=vz43u710-97.html>.

6. Тимченко С. Судові та правоохоронні органи України. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.

7. Ортинський В., Грищук В., Мацько М. Основи держави і права України. К. : Знання, 2008. 583 с.

8. Харисов К. Ответственность за преступное вмешательство в деятельность лиц, осуществляющих правосудие и уголовное преследование: проблемы теории и законодательства : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / К. Н. Харисов. Казань, 2004. 26 с.

9. Шевцов В. Судопроизводство и правоохранительные органы в РФ. М. : МГУ, 1996. 360 с.

10. Боботов С. Комментарий к Конституции Российской Федерации. М. : Правовая культура, 1996. 546 с.

11. Мірошниченко С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Мірошниченко Сергій Сергійович ; Нац. акад. прокуратури України. К., 2012. 40 с.

12. Мартіросян А. Погроза щодо судді, народного засідателя чи присяжного як форма протиправного втручання у діяльність осіб, які здійснюють правосуддя. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 489-493.

13. Дідик С. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2009. 40 с.

14. Навроцький В. Кримінальне право України. Особлива частина. К. : КОО, 2000. 528 с.

15. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть Особенная / отв. ред. А. Светлов, В. Сташис. К. : КГУ, 1985. 423 с.

16. Квасневська Н. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.Д. Квасневська ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. К., 2009. 20 с.

17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Юридична думка, 2012. 1316 с.

ANALYSIS OF THE OBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR ART. 375 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The first element of the composition of a criminal offense, which is traditionally analyzed when studying a particular composition of a criminal offense, is its object. However, it should be noted that the criminal law literature has a different understanding of the essence of the object of a criminal offense.

Since the composition of the criminal offense under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine, is contained in the section “Criminal offenses against justice”, traditionally its generic object is called justice.

Regarding the direct object of the criminal offense under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine, it is quite obvious that this is a “pure” criminal offense against justice, which encroaches on justice from the inside, because the subject of its commission is a judge.

Therefore, it is proved that the generic object of the criminal offense under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine is justice, and the main direct object - justice in terms of ensuring the right to a court decision.

Key words: judge, criminal code, responsibility, sentence, criminal offense.

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗКРАДАНЬ ЛІСОДЕРЕВИНИ

РОМАНЕНКО Роман Романович - головний судовий експерт відділу комп'ютерно технічних досліджень, лабораторії комп'ютерно технічних досліджень Державного науково дослідного експертно криміналістичного центру МВС України

УДК 343.985

Стаття посвячена дослідженню слідствених ситуацій, що виникають при розслідуванні хищення лісодеревини.

Учитывая задачи следственных ситуаций, предложены способы по которым можно конкретизировать систему следственных ситуаций в процессах о хищении лесодеревини. Предложено типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования хищения лесодеревини.

Осуществив анализ уголовных производств можно сказать, что следственные ситуации дальнейшего этапа расследования розкрадания лесодеревини во многих случаях определяют позицию подозреваемого.

Ключевые слова: уголовное преступление, лес, лесодеревини, незаконная порубка леса, охрана лесов, следственная ситуация.

Постановка проблеми

У будь-якій сфері людської діяльності, в процесі її відображення зовні, об'єктивно складається сукупність фактичних умов і обставин, які утворюють цілісну систему елементів – ситуацію.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, ситуаційний підхід допомагає вирішувати як загальні, так і виникаючі криміналістичні завдання. Здійснюючи свою професійну діяльність, слідчому доводиться працювати з різними криміналістичними ситуаціями, які йому потрібно правильно сприймати, оцінювати та вирішувати.

Ситуаційний підхід, покращуючи процес розслідування, отримує особливе значення, бо дає можливість використовувати в слідчій діяльності інформацію підсумовуючого характеру, найефективнішу для вибору типових тактичних рішень, що забезпечують якісне розслідування. Слідча ситуація завжди виконує управлінський вплив на тактичні засоби у кримінальному провадженні. У зв'язку із цим, при підготовці й ухвалення рішення про використання тактичних засобів, оцінка ситуації відіграє головне місце. Ухвалити оптимальні і обґрунтовані рішення техніко-криміналістичного, тактичного та методичного характеру неможливо без правильного оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування. [11, с. 149].

Стан дослідження проблеми

Велика плеяда науковців досліджувала проблемні питання, які пов'язані із поняттям та класифікацією слідчої ситуації, такими є: О. Баєв, О. Батюк, В. Бахін, Р. Белкін, О. Васильєв, С. Веліканов, І. Возгіна, А. Волобуєв, Т. Волчецька, І. Герасимов, В. Гончаренко, Л. Драпкін, В. Журавель, Н. Клименко, С. Книженко, О. Колесніченко, В. Коновалова, А. Кудінов, В. Лукашевич, Г. Матусовський, О. Одерія, М. Салтєвський, Р. Степанюк, В. Синчук, В. Тіщенко, Ю. Туровець, В. Шевчук, В. Шепітько, Б. Щур, М. Яблоков та ін.

На даний час у криміналістичній науці серед дослідників відбуваються часті дискусії щодо єдиного підходу до трактування поняття, змісту та видів слідчих ситуацій. Також питання визначення слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування розкрадання лісо деревини, на сьогодні досліджувалось неповною мірою.

Метою статті є визначення та аналіз типових слідчих ситуацій, які найчастіше виникають на момент ухвалення рішення про початок кримінального провадження, під час початкового та подальшого етапів розслідування розкрадання лісо деревини.

Виклад основного матеріалу

Процес розслідування розкрадання лісо деревини складається з великої кількості компонентів, які мають вплив на роботу органів досудового розслідування. Тому появилась потреба у детальному аналізі таких компонентів та визначенні й класифікації типових слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування розкрадання лісо деревини.

В теперішній час розслідування кримінальних правопорушень неможливе без взяття до уваги слідчої ситуації, яка склалася в процесі кримінального провадження. Значуща інформація про типові слідчі ситуації, які утворюються під час розслідування кримінальних правопорушень, зараз є невіддільною складовою багатьох криміналістичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень [7, с. 417; 4, с. 109].

На думку М. Салтевського слідча ситуація, з одного боку – це об'єктивна реальність, а з іншого, – система, пізнана суб'єктом доказування на цей момент. [9, с. 87].

Р. Белкін визначив слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких у даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановку, в якій здійснюється доказування. Також науковець пропонує великий вибір об'єктивних та суб'єктивних ознак, що мають вплив на формування такої ситуації [1, с. 133].

В. Шепітько розглядає слідчу ситуацію в широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні слідча ситуація – це характеристика інформаційних даних, які є в наявності слідства на певному етапі розслідування. У широкому – слідча ситуація є сукупністю всіх умов, що ґрунтуються на розслідуванні та визначають його особливості [12, с. 264–265].

Слідчу ситуацію А. Волобуєв визначає як комплекс інформації, яка найбільш характерна для певної стадії розслідування у кримінальних провадженнях окремих категорій. Також науковець запропонував застосовувати для типізації слідчих ситуацій вузький інформаційний підхід [3, с. 203].

В рамках криміналістичної методики, типова слідча ситуація, як зазначає С. Веліканов, може розглядатися як її науковий опис, отриманий у результаті дослідження репрезентативно-оптимальної множини однорідних конкретних ситуацій, що складаються в розслідуванні певного виду кримінального правопорушення [2, с. 12].

Нам імпонує визначення, яке запропонував О. Колесніченко: слідча ситуація – об'єктивно виникаюче в ході розслідування становище, що обумовлюється фактичними даними, які визначають напрям розслідування; при цьому вона визначається наявністю доказів на цьому етапі розслідування і конкретних завдань з їх перевірки і подальшого збирання [5, с. 16].

Розслідування розкрадання лісо деревини має свою специфіку, яка полягає в тому, що зазвичай первинна інформація про ознаки кримінального правопорушення вже містить дані про місце та приблизний час вчинення досліджуваного нами кримінального правопорушення. Під час розслідування розслідування розкрадання лісо деревини, слідчі ситуації можна класифікувати за вчиненням кримінального правопорушення в умовах видимості або не видимості. В практичній діяльності такі умови проявляються у наявності чи відсутності свідків злочинних дій. Вказані особи можуть повідомити слідство про час, місце та обставини вчинення кримінального правопорушення, особу злочинця тощо.

З огляду на завдання слідчих ситуацій, пропонуємо систему слідчих ситуацій у провадженнях про розкрадання лісодеревини, конкретизувати таким способом:

1. Слідчі ситуації, що виникають під час розгляду заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення: а) відсутність інформації, що містить відомості про особу, що вчинила кримінальне правопорушення; б) відсутність інформації про факт учинення кримінального правопорушення; в) наявність інформації про особу, що вчинила кримінальне правопорушення;

2. Слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі провадження, який завершується повідомленням про підозру:

а) у процесі розслідування іншого протиправного діяння виявлені і вилучені знаряддя його вчинення і предмети злочинного посягання, є орієнтовна інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, але відсутня інформація про окремі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення;

б) є інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, окремі елементи обстановки кримінального правопорушення, місцезнаходження знаряддя учинення кримінального правопорушення;

в) є інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, є суперечливі відомості про знаряддя і предмети злочинного посягання і окремі елементи обстановки його вчинення.

3. Слідчі ситуації, що виникають у процесі подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень:

а) підозрюваний визнає свою вину частково у частині підозри;

б) підозрюваний повністю визнає свою вину (при цьому сприяє розслідуванню чи відмовляється давати з цього приводу показання);

в) злочинець не визнає факт учинення протиправного діяння взагалі (дає повідомлення про алібі, вказує, що вчинив інше протиправне діяння, а не кримінальне правопорушення) [8, с. 314].

Здійснивши аналіз матеріалів кримінальних проваджень можна зробити ви-

сновок, що у більшості випадків злочинця було затримано саме під час здійснення порубки, розкрадання або транспортування незаконно здобутої деревини з місця вчинення кримінального правопорушення. Вказана ситуація є найбільш сприятливою, тому що в таких випадках слідству відомі місце й час вчинення кримінального правопорушення, ознаки особи злочинця, маршрут транспортування незаконно здобутої деревини. При такій ситуації слідчому головне здійснити ефективне виявлення, фіксацію та вилучення слідів кримінального правопорушення, затримати можливих співучасників кримінального правопорушення. Конкретне місце вчинення порубки, розкрадання може бути невідомим, коли злочинця затримано в ході транспортування деревини, тоді основним завданням слідчого є встановлення часу, місця та обставин вчинення кримінального правопорушення.

У випадках, коли злочинця не було затримано на гарячому, слідством все одно може бути встановлено певні відомості про ознаки особи злочинця. Такі відомості можна отримати через сліди, які були залишені злочинцем на місці події та за допомогою показань очевидців злочинного діяння тощо. В такій ситуації перед слідчим постають такі основні завдання: виявлення, фіксація та вилучення слідів кримінального правопорушення, розшук та затримання злочинця, допит свідків, збирання доказів, які будуть достатні для повідомлення особі про підозру.

Найменш сприятливою ситуацією є випадки, коли слідством не було затримано злочинця та не було встановлено ознак його особи. До першочергових дій слідчого у такій ситуації можна віднести: ґрунтовний огляд місця події, під час якого здійснити збирання та фіксацію слідів кримінального правопорушення, пошук очевидців події незаконної порубки, розкрадання чи транспортування деревини, встановлення ознак та розшук злочинця [10, с. 159].

Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування розкрадання лісодеревини є:

1. Встановлено ознаки вчинення розкрадання лісодеревини, злочинця затримано на гарячому:

- злочинця затримано під час здійснення розкрадання, безпосередньо після порубки лісодеревини;
- злочинця затримано під час трелювання деревини;
- злочинця затримано під час транспортування деревини.

2. Встановлено ознаки вчинення розкрадання лісодеревини, встановлено ознаки особи злочинця, але його не затримано.

3. Встановлено ознаки вчинення розкрадання лісодеревини, але не встановлено ознаки особи злочинця.

Здійснивши аналіз кримінальних проваджень можна сказати, що слідчі ситуації подальшого етапу розслідування розкрадання лісодеревини в багатьох випадках визначає позиція підозрюваного. Тому на таких ситуаціях ми б хотіли детальніше зупинитись.

При першій ситуації підозрюваний повністю визнає свою вину. В такому випадку для вирішення постають такі завдання: збір даних, які характеризують особу злочинця; встановлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та вжиття заходів щодо їх усунення; якщо були співучасники кримінального правопорушення, то визначення ролі і ступеня вини кожного; усунення протиріч у показаннях; виявлення соціальних зв'язків злочинця; систематизація зібраних доказів; остаточне закріплення доказів; складання обвинувального акту.

Для вирішення вказаних завдань потрібно виконати такі слідчі і процесуальні дії: 1) допит свідків щодо питань, які не були з'ясовані на початковому етапі розслідування; 2) якщо кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, то здійснити заходи щодо затримання інших співучасників; 3) скерування запитів про характеристики дані; 4) призначення експертиз; 5) обшук для виявлення та вилучення предметів, які не були вилучені на початковому етапі й мають важливе доказове значення; 6) одночасний допит підозрюваного зі свідками, з метою усунення протиріч; 7) слід-

чий експеримент з метою встановлення навичок і здібностей підозрюваного.

Друга слідча ситуація може бути, коли підозрюваний визнає свою вину частково у частині підозри. Зазвичай, злочинці визнають свою вину у тій частині підозри, де існують достовірні докази, які неможливо спростувати. Часткове визнання вини може зумовлюватися спробою підозрюваного уникнути кримінальної відповідальності за більш тяжкі наслідки. Алгоритм дій слідчого при вказаній слідчій ситуації складається з тих же заходів, як і у попередній.

Найбільшу роботу при такій слідчій дії потрібно прикласти для отримання безперечних доказів, які вказують на вину особи, а особливо в тій частині підозри, яку злочинець не визнає. Коли злочинець вказує, що кримінальне правопорушення вчинене не у складі групи, то потрібно за допомогою розшукових заходів встановити інших співучасників та з'ясувати роль кожного у вчиненні кримінального правопорушення та взаємовідносини між ними. Також важливо перевірити чи є тиск з боку інших співучасників на особу, яка заперечує їх участь у вчиненні розкрадання лісодеревини [8, с. 315].

При третій ситуації злочинець взагалі не визнає факт учинення протиправного діяння. Найбільш несприятливі ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень виникають, коли злочинець не визнає свою вину або взагалі відмовляється давати показання, опираючись на ст. 63 Конституції України [6].

При таких ситуаціях особою, яка проводить розслідування, зазвичай приймається рішення про зупинення або закриття кримінального провадження за різними підставами. Це відбувається через те, що підозрюваний (обвинувачений), не даючи показань і відмовляючись від участі у певних слідчих (розшукових) діях обмежує доступ слідчого до різноманітних джерел інформації, а також приховує важливу інформацію, надає хибні відомості для того, щоб заплутати хід розслідування, таким чином здійснює протидію ефективному та якісному розслідуванню досліджуваного нами кримінального правопорушення. В

таких випадках проведеними слідчими і розшуковими діями не завжди доводиться довести в повному обсязі вину злочинця.

Висновки

Підсумовуючи викладене зазначимо, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування розкрадання лісодеревини відіграють визначальну роль в структурі криміналістичної методики розслідування досліджуваного нами кримінального правопорушення.

Розгляд вище вказаних слідчих ситуацій, а особливо її інформаційного змісту, допоможе слідчому визначити тактичні завдання та допоможе обрати правильні шляхи їх вирішення як на початковому, так і на подальшому етапах розслідування розкрадання лісодеревини. Також встановлення типових слідчих ситуацій слугуватиме розробці тактичних операцій, організації й проведенню слідчих (розшукових) дій.

Література

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 346 с.
2. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 22 с.
3. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 427 с.
4. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостиль, 2012. 304 с.
5. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекции / А.Н. Колесниченко. Х., 1976. 28 с.
6. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. №254к/96-ВР (редакція від 30 верес. 2016 р.). URL.: zakon.rada.gov.ua.
7. Криміналістика : підруч. За ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.

8. Олійник Я.С. Слідчі ситуації, які виникають під час розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи. Підприємництво, господарство і право. № 12/2019. С. 313-318.

9. Салтевський М.В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2. / М.В. Салтевський. Х.: Консум, 2001. 528 с.

10. Пилипенко О. М. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконної порубки лісу. Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2017. № 5. С. 157-159.

11. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 1. С. 146-150.

12. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / В.Ю. Шепітько; за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доп. К.: Видавничий Дім Ін Юре, 2004. 728 с.

INVESTIGATIVE SITUATIONS WHICH ARISE DURING THE INVESTIGATION OF THEFT OF FOREST WOOD

The article is devoted to the study of investigative situations that arise during the investigation of theft of forest wood.

The opinions of domestic and foreign scientists, specialists in the field of criminal procedure and criminology on the study of the formation and classification of investigative situations in the investigation of criminal offenses in the field of forest protection are analyzed.

The purpose of the study is formulated, namely the definition and analysis of typical investigative situations that are most often arising at the time of decision on the beginning of criminal proceedings, during the initial and further stages of investigation of theft of forest wood.

The investigation of theft of forest wood has its own specifics, which is that usually the primary information about the signs of a criminal offense already contains information about the place and approximate time of the criminal offense under investigation.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування розкрадань лісодеревини.

Проаналізовано думки вітчизняних й зарубіжних вчених, фахівців у галузі кримінального процесу та криміналістики щодо дослідження питань формування та класифікації слідчих ситуацій при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері охорони лісу.

Сформульовано мету дослідження, а саме визначення та аналіз типових слідчих ситуацій, які найчастіше виникають на момент ухвалення рішення про початок кримінального провадження, під час початкового та подальшого етапів розслідування розкрадання лісодеревини.

Розслідування розкрадання лісодеревини має свою специфіку, яка полягає в тому, що зазвичай первинна інформація про ознаки кримінального правопорушення вже містить дані про місце та приблизний час вчинення досліджуваного нами кримінального правопорушення.

З огляду на завдання слідчих ситуацій, запропоновано способи за якими можна конкретизувати систему слідчих ситуацій у провадженнях про розкрадання лісодеревини.

Здійснивши аналіз матеріалів кримінальних проваджень зроблено висновок, що у більшості випадків злочинця було затримано саме під час здійснення порубки, розкрадання або транспортування незаконно здобутої деревини з місця вчинення кримінального правопорушення. Вказана ситуація є найбільш сприятливою, тому що в таких випадках слідству відомі місце й час вчинення кримінального правопорушення, ознаки особи злочинця, маршрут транспортування незаконно здобутої деревини. Звернуто увагу, що при такій ситуації слідчому головне здійснити ефективне виявлення, фіксацію та вилучення слідів кримінального правопорушення, затримати можливих співучасників кримінального правопорушення.

Запропоновано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування розкрадання лісодеревини.

Здійснивши аналіз кримінальних проваджень можна сказати, що слідчі ситуації подальшого етапу розслідування розкрадання лісодеревини в багатьох випадках визначає позиція підозрюваного. Тому у роботі такі ситуації були детально проаналізовані.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, ліс, лісодеревина, незаконна порубка лісу, охорона лісів, слідча ситуація.

Given the tasks of investigative situations, methods for which one can specify the system of investigative situations in the proceedings of theft of forest wood.

By analyzing the materials of criminal proceedings, it was concluded that in most cases the offender was arrested precisely during the implementation of the pilot, theft or transportation of illegally acquired wood from the place of commission of a criminal offense. The indicated situation is the most favorable, because in such cases, the investigation is a well-known place and time of commission of a criminal offense, signs of a perpetrator, the route of transportation illegally forced wood. Attention is drawn to that in such a situation, the investigator should carry out effective detection, fixation and removal of traces of a criminal offense, to delay possible accomplices of a criminal offense.

Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of theft of forest wood are proposed.

Having an analysis of criminal proceedings we can say that investigative situations of the further stage of the investigation of stealing of forest wood in many cases determines the position of the suspect. Therefore, these situations were analyzed in this situation.

Key words: criminal offense, forest, forest wood, illegal forest break, forest protection, investigative situation.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

№ 3, 2019

Головний редактор
Христинченко Надія Петрівна

Здано до набору 25.09.2019 р.
Підписано до друку 02.10.2019 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 21,62
Тираж 1200. Зам. № 672

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76